ACADEMIA ROMÂNĂ
FUNDAȚIA NAȚIONALĂ PENTRU ȘTIINȚĂ ȘI ARTĂ

Colecția „OPERE FUNDAMENTALE"
Coordonatorul colecției: acad. EUGEN SIMION

MARII CRONICARI AI MOLDOVEI

Grigore Ureche • Miron Costin
Nicolae Costin • Ion Neculce

Ediție, studiu introductiv, glosare, repere istorico-literare
de
GABRIEL ȘTREMPEL

BIBLIOTECA
ACADEMIEI
ROMÂNE

Editura Academiei Române   univers enciclopedic
București, 2003

76421

I 824153

Coperta: PODALV
Redactori: Elisabeta SIMION,
Daciana VLĂDOIU
Tehnoredactor: Mariana MÂRZEA

Mulțumim Regiei Autonome „Monitorul Oficial“,
îndeosebi Doamnei Director General,
ing. Eugenia Ciubâncan, pentru sprijinul
acordat tipăririi acestei lucrări.

© Toate drepturile asupra acestei ediții aparțin
Editurii Univers Enciclopedic,
Fundației Naționale pentru Știință și Artă,
Editurii Academiei Române.

ISBN: 973-27-1016-0
973-27-1049-7

ISBN: 973-637-042-9

BIBLIOTECA
ACADEMIEI
ROMÂNE

STUDIU INTRODUCTIV

În cartea de față sunt adunate scrierile fundamentale istorice în limba română ale celor mai reprezentative figuri de cronicari moldoveni: Grigore Ureche, Miron și Nicolae Costin, Ion Neculce. Nu este o apariție singulară, căci cu mai bine de 150 de ani în urmă Mihail Kogălniceanu publicase, pentru prima dată, toate scrierile istorice cu privire la Moldova, câte fuseseră descoperite până atunci, evident cele în limba română, în acel monumental corpus în trei volume de *Letopisețe*, cum atât de sugestiv l-a intitulat[1]. A fost cea dintâi imprimare la noi a literaturii istorice, cea dintâi sistematizare a textelor, cea dintâi încercare de privire critică asupra izvoarelor noastre narative. S-au găsit unii să-i caute umbre și pete în ceea ce făcuse și, într-adevăr, n-a fost greu, căci sunt destule scăderi în aprecierile, sistematizările și lecturile sale, dar toți s-au folosit de opera sa și de la volumele *Letopisețelor* au pornit în rectificările ulterioare. Au ignorat în mod neloial de câte greutăți și îndoieli s-a lovit marele istoric și făuritor, alături de Cuza, al României Unite. Fără manuscrise adunate în biblioteci, fără studii specifice, fără îndrumări de vreun fel a făcut singur o operă de neuitat.

---

[1] Mihail Kogălniceanu, *Letopisețele Țării Moldovei*, vol. I–III, Tipografia Foaiei sătești, Iași, 1854–1852. Imprimate cu caractere chirilice. În 1872, M. Kogălniceanu a reeditat lucrarea cu caractere latine sub titlul: *Cronicile Romaniei sau Letopisetele Moldovei și Valahiei*, vol. I–III, București.

De atunci și până astăzi operele istorice ale cronicarilor noștri, mari și modești, autentici sau îndoielnici, au fost publicate, comentate, comparate de nenumărate ori. Dar niciodată n-au mai fost adunate într-un singur volum scrierile celor mai reprezentativi. O facem noi, la îndemnul Academiei, instituție care a patronat de-a lungul existenței sale atâtea lucrări menite să slujească înțelegerii valorii creațiilor naționale.

Istoriografia românească nu începe, bineînțeles, în plin veac al XVII-lea și nu în limba română. Sute de ani cultura noastră de toate nuanțele a îmbrăcat o haină de împrumut. În limba slavonă ne-am spus rugăciunile, în limba slavonă ne-au fost transmise legile, limba slavonă ne-a luminat cu foarte puținele scrieri laice, în limba slavonă s-au redactat tranzacțiile dintre oameni și s-au transmis poruncile stăpânirii și tot într-această limbă au fost consemnate întâmplările vremilor și ale curților voievodale mai bine de două veacuri, sau chiar trei veacuri, dacă admitem pierderea unor texte din vremea Mușatinilor, sau chiar anterioare lor; căci nu este posibil să nu fi existat însemnări istorice ale celor care au fondat Țara Moldovei, cum era obiceiul la curțile voievodale de peste tot. Că ele nu s-au păstrat nu este de mirare, dacă ne gândim la câte amaruri și nevoi au trecut peste locuitorii acestor pământuri. Vorba lui Neculce: „de mirare că mai este om trăitor în tine, Moldovă!"

Și totuși, în ansamblul românismului nu cronica lui Grigore Ureche a fost cea dintâi redactată în românește. Suntem obligați să ne adresăm pentru explicarea acestei aserțiuni istoriografiei din Țara Românească, atât de săracă dacă o comparăm cu creațiile istorice moldovenești, care, iată, ne-a dat totuși cea dintâi cronică în limba română. Este vorba de cronica domniei lui Mihai Viteazul, scrisă de logofătul său, energicul Teodosie

Rudeanu[2]. S-a pierdut versiunea oficială – căci a fost o cronică oficială –, cum s-au pierdut atâtea documente de valoare în decursul dramaticei noastre existențe –, dar ea a fost tradusă în limba polonă la curtea din Târgoviște de un foarte apropiat al voievodului Mihai, Andrei Taranowski[3], în vara lui 1597 și din limba polonă în cea latină de către silezianul Baltasar Walther. Acest Baltasar Walther, entuziasmat – ca multă lume din Apusul Europei de victoriile lui Mihai Viteazul, socotit în epocă un erou al creștinătății – venit la curtea din Târgoviște, apoi călător pentru documentare la Constantinopol, a completat cronica lui Rudeanu, cunoscută prin traducerea leșească a lui Taranowski și a publicat o carte în 1597 la Görlitz, în Silezia, despre vitejiile lui Mihai Viteazul[4]. Noi știm astăzi că nici una din figurile istorice ale vremurilor vechi n-a fost atât de „mediatizată" – ca să folosesc o expresie ce nu-mi face plăcere – ca aceea a lui Mihai Viteazul. Sigur că la aceasta au contribuit legăturile lui de la Praga și Viena cu împăratul Rudolf al II-lea, dar și faptele sale de arme.

---

[2] N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi. I. De la origini până la epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu*, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II", București, 1940, p. 85–89.

[3] *Ibidem*, p. 85–86.

[4] *Brevis et vera descriptio rerum ab illustrissimo amplissimo et fortis militiae contra patriae suae reiq. publ. Christianae hostes duce ac. Dn. Dn. Ion Michaele Moldaviae Transalpine sive Walachiae Palatino gestarum in eiusdem aula Tervisana fideliter collecta opera et studio Baldassaris Waltheri*, jun. S. 1599, Gorlicii, Typis Johannis Rhambae. Reprodusă în 1603, la Frankfurt, de Nicolaus Reusner în *Rerum memorabilium*, a fost publicată la noi în text latinesc și traducere românească de Al. Papiu-Ilarian în *Tesaur de monumente istorice pentru România*, I (1862), p. 1–76. Vezi și republicarea lui Dan Simonescu în *Studii și materiale de istorie medie*, III (1959), p. 58–96, sub titlul *Cronica lui Baltasar Walther despre Mihai Viteazul în raport cu cronicile interne contemporane.*

Alte cronici în grecește au lăudat vitejia lui[5], dar nu aceasta ne interesează aici. Vom spune doar că *Letopisețul* domniei lui Mihai, redactat de Teodosie Rudeanu a fost absorbit de *Letopisețul Cantacuzinesc*[6], atribuit altădată lui Stoica Ludescu, „bătrâna slugă a Cantacuzinilor".

Să ne întoarcem, însă, la începuturile istoriografiei românești, care, așa modestă cum a fost, ne-a dat scheletul pe care s-a putut clădi mai aproape de vremea noastră istoria medievală a Moldovei.

Cercetările istorice din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și din primele două de după 1900 au fost onorate de câteva personalități de mare valoare pe care vremea nu le va putea șterge niciodată din pomelnicul unic al neamului. Să-i amintim pe B.P. Hasdeu, pe Gr. Tocilescu, pe N. Iorga și pe Ioan Bogdan. Ultimul, născut în Șcheii Brașovului, avea să pună bazele studiilor de slavistică la noi și, mai ales, avea să colinde arhivele și bibliotecile rusești, poloneze și vieneze, în căutarea de urme care să ridice vălul de pe documentele începuturilor istoriografiei românești. Cronicile slavone privitoare la Moldova descoperite, cercetate și publicate de el, rămân piatră unghiulară pentru studiile istorice privitoare la primele secole ale Țării Moldovei[7]. Și observațiile sale și concluziile trase au rămas valabile, în cea mai mare parte, până în ziua de astăzi. Puținele rectificări ale celuilalt mare slavist din vremea noastră – este vorba de regretatul P.P. Panaitescu – n-au avut decât darul să completeze cu știri și observații de amănunt un tablou savant zugrăvit, pe care graba cu care a fost lucrat nu i-a îngăduit să corecteze detaliile.

Ioan Bogdan constată prezența mai multor cronici slavo-române în secolul al XV-lea, pe care le va numi simplu: *Letopisețul de la Bistrița, Letopisețul de la Putna, Cronica moldo-polonă, Cronica moldo-rusă, Cronica moldo-germană*. Pentru toate acestea el socotea două texte separate, care au stat la baza celorlalte trei: *Letopisețul de la Bistrița* și *Letopisețul de la Putna*. Erau observații făcute în procesul grăbit de cercetare a textelor, care adesea se găseau în biblioteci și arhive străine. În vremea noastră P.P. Panaitescu, cercetător cu un deosebit simț analitic, a ajuns la concluzia, pe deplin îndreptățită, că toate cronicile secolului al XV-lea au avut un prototip comun[8]. Asertiunea sa, bazată pe comparații de texte publicate, pe care Ioan Bogdan n-a avut timp să le efectueze – să nu uităm că el a murit înainte de a fi împlinit 55 de ani – a fost acceptată astăzi de majoritatea istoricilor noștri.

Ioan Bogdan credea că *Letopisețul de la Bistrița* a fost redactat în mai multe etape, începând cu domnia lui Alexandru cel Bun. Dar puținătatea știrilor din prima jumătate a secolului al XV-lea – ce ocupă doar trei pagini – cu destule erori cronologice (Alexandru cel Bun, spre pildă, domnește până la 1434), ca și extensia pe care o capătă domnia lui Ștefan cel Mare, 16 pagini, pledează pentru o redactare a *Letopisețului* în vremea domniei marelui voievod.

---

[5] Este vorba de cronicile în versuri ale lui Stavrinos și Palamed. Excelent studiu la: George Ivașcu, *Istoria literaturii române*, I, Editura Științifică, București, 1969, p. 120–121.

[6] Cf. *Istoria Țării Românești 1290–1690. Letopisețul Cantacuzinesc.* Ediție critică de Constantin Grecescu și Dan Simonescu, Editura Academiei, București, 1960.

[7] Activitatea lui Ioan Bogdan a fost prezentată și studiile sale au fost publicate cu mare autoritate științifică de P.P. Panaitescu în *Cronicile slavo-române din secolele XV–XVI publicate de Ion Bogdan*. Ediție revăzută și completată, Editura Academiei, București, 1959. Încă și mai util este volumul Ioan Bogdan, *Scrieri alese*, cu o prefață de Emil Petrovici. Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de G. Mihăilă, Editura Academiei, București, 1968, 700 p.

[8] Cf. *Cronicile slavo-române din secolele XV–XVI publicate de Ion Bogdan*, Ediție... de P.P. Panaitescu, p. XI.

Letopisețul zis *de la Bistrița* are de fapt titlul: *Acesta e letopisețul de când cu voia lui Dumnezeu s-a început Țara Moldovenească* și a fost descoperit de Ioan Bogdan (la sesizările prof. Alexandru Pop de la gimnaziul din Tulcea) în Biblioteca Clubului Bulgar din orașul de pe Dunăre.[9]

Din totalul de 246 de file numai ultimele 19 pagini (filele 237ᵛ–246ᵛ) cuprind textul *Letopisețului*. Restul este ocupat de literatura monahală, de cronica lui Constantin Manasses ș.a. Intrat în colecțiile Bibliotecii Academiei Române, manuscrisul este inventariat la fondul slav sub numărul 649.

P.P. Panaitescu a demonstrat, cu argumente de netăgăduit, că acest *Letopiseț anonim al Moldovei*, prototip al tuturor celorlalte cinci cronici moldovenești din secolul al XV-lea, este impropriu numit *Letopisețul de la Bistrița*, pentru că n-a fost redactat între zidurile mănăstirii ctitorite de Alexandru cel Bun, ci la Curtea lui Ștefan cel Mare. A fost cronica oficială a curții sale de la Suceava, cu relatări mai ample decât consemnările seci de anale, ale domniilor voievozilor predecesori.[10]

La mănăstirea Bistrița a fost ținut un *Pomelnic*[11], scris pe pergament și început, după toate aparențele, în vremea ctitorului mănăstirii. Acest *Pomelnic* a fost continuat cu personalitățile Moldovei până la Petru Rareș. Or, unele nume și date din *Pomelnic* nu coincid cu cele din *Letopiseț*. Sunt figuri din familia lui Alexandru cel Bun, prezente în *Pomelnic*, care lipsesc din *Letopiseț* și invers.[12]

Manuscrisul Academiei, singurul care ne-a transmis textul *Letopisețului anonim* (zis de la Bistrița) este o copie din a doua jumătate a secolului al XVI-lea (Ioan Bogdan afirmă că ar putea fi scris chiar la începutul secolului al XVII), căreia îi lipsește sfârșitul.[13]

Șirul copiilor manuscrise după *Letopisețul anonim*, chiar dacă au unele mici deosebiri textuale, începe cu așa-numitul *Letopiseț de la Putna nr. 1*[14]. Descoperit de ilustrul savant Ioan Bogdan la Kiev și păstrat la Biblioteca Academiei Teologice, acesta cuprinde istoria Moldovei de la întemeiere până la anul 1526 și este intitulat: *Povestire pe scurt despre domnii Moldovei.* Dependența textului de acela al *Letopisețului anonim* este demonstrată de identitatea frazelor și a expresiilor. Totuși, avem de-a face cu „o versiune deosebită și prelucrată“ a *Letopisețului anonim*, cu oarecari prescurtări ale textului. Copia existentă a fost realizată la mănăstirea Slatina[15], ctitoria lui Alexandru Lăpușneanu, după cum menționează însemnarea de la sfârșitul cronicii: „Această scriere a scris-o Isaia de la Slatina“, pe la anul 1561, când, spune însemnarea, Moldova a primit vizita patriarhului ecumenic, chir Ioasaf.

Originalul acestei copii, cu detalii privitoare la mănăstirea Putna (începerea zidirii, la 1466, sfințirea, la 1470, incendiul din 1484, schimbări de egumeni), demonstrează limpede că a fost realizat în scriptoriile mănăstirii putnene.

---

[9] Cf. Ioan Bogdan, *Scrieri alese...*, Ediție de G. Mihăilă, p. 367.

[10] Cf. *Cronicile slavo-române din secolele XV–XVI publicate de Ion Bogdan...*, p. 1–5. Vezi și Damian P. Bogdan, *Letopisețul de la Bistrița, la plus vieille des chroniques roumaines. Sa langue*, Editura Academiei. Extras din *Revue des Études sud-est européennes*, Tome VI (1968), nr. 3.

[11] Publicat de Damian P. Bogdan sub titlul *Pomelnicul Mănăstirei Bistrița*, Fundația „Regele Carol I“, București, 1941, 164 p. Manuscrisul, păstrat la fondul slav din Biblioteca Academiei Române sub cota 78, a fost descris de P.P. Panaitescu în *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R*, vol. I, Editura Academiei, București, 1959, p. 101–102.

[12] Biblioteca Academiei Române, manuscrise slave nr. 649. Descris pe larg de P.P. Panaitescu în *Catalogul manuscriselor slave*, tomul II, sub tipar la Editura Academiei Române.

[13] Vezi comentariul lui P.P. Panaitescu în *Cronicile slavo-române...*, p. 2.

[14] *Cronicile slavo-române...*, p. 41–52. Vezi și Ioan Bogdan, *Vechile cronice moldovenești până la Ureche*, în *Scrieri alese*, p. 271–295.

[15] *Scrieri alese*, p. 289–302; *Cronicile slavo-române*, p. 41–42. Vezi și N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, I, p. 33.

Al doilea *Letopiseț de la Putna*, cunoscut de istorici sub denumirea de *Putna II*, are același titlu ca și precedentul: *Povestire pe scurt despre domnii Moldovei* și a fost descoperit de Ioan Bogdan în Biblioteca Imperială din Petersburg[16]. Este o copie după originalul de la Putna, realizată la finele secolului al XVI-lea în Moldova, ce face parte dintr-un miscelaneu de texte religioase, un cronograf și letopisețele lui Macarie și Azarie. Derivă și el din *Letopisețul anonim*, dar este mai cuprinzător ca date istorice decât *Putna I*. Este povestită lupta de la Codrii Cozminului, după ce mai înainte se vorbește de ridicarea lui Ștefan la domnie, ungerea lui la Direptate de către Teoctist ș.a. Textul, ca și la *Putna I*, se oprește la 1518, în vremea lui Ștefăniță vodă.

Letopisețul anonim a stat la baza celor trei cronici scrise în Moldova pentru străinătate: *Cronica moldo-germană*, *Cronica moldo-rusă* și *Cronica moldo-polonă*.

Cea dintâi, *Cronica moldo-germană*, care se ocupă de istoria Moldovei din perioada 1457–1499, adică domnia lui Ștefan cel Mare, a fost scrisă în Moldova de un oștean german (nenumit) de la curtea marelui voievod[17]. Nicolae Iorga credea că *Letopisețul* a fost scris de un sas de la Baia, care a folosit o cronică

---

[16] Vezi P.P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române...*, p. 53–66. Vezi și G. Mihăilă, *Introducere* la Ioan Bogdan, *Scrieri alese...*, p. 52–54 și 418–423. De același, *Istoriografia română veche (secolul al XV-lea – începutul secolului al XVII-lea) în raport cu istoriografia bizantină și slavă*, în *Romanoslavica*, XV (1967), București, p. 159–160, 176–178.

[17] Cf. N. Cartojan, *Istoria...* I, p. 30–33 și 41, capitolul *Bibliografie. Cronica din München*. Vezi și P.P. Panaitescu, *Cronica moldo-germană*, în *Cronicile slavo-române*, p. 24–37.

slavonească mănăstirească până la 1475, după care dată a adăugat informații personale.[18]

A fost găsită la München, în Biblioteca de Stat, în anul 1911 de către un istoric polonez, Olgierd Górka, cel care a publicat textul la Cracovia, în anul 1931. Titlul este dat în latinește: *Cronica breviter scripta Stephani dei Gratia voivoda terrarum Moldannensium necnon Valachyensium* (*Cronica prescurtată a lui Ștefan, din mila lui Dumnezeu voievod al pământurilor Moldovei și Valahiei*). Cronica a ajuns, probabil, în Germania la Nürnberg atunci când au fost trimiși slujbași de la curtea voievodului în căutarea unui medic pentru tratarea ranii de la picior, căpătată la asediul cetății Chilia (1465). Medic al orașului era Hartman Schedel, în același timp geograf și istoric, și el a pus să i se facă o copie pentru *Cosmografia* sa. Această copie a fost descoperită de Górka și *Cronica moldo-germană* este cunoscută și sub denumirea de *Cronica lui Hartman Schedel*[19]. Textul acesta informativ trebuia să confirme notabilităților de la Nürnberg că Ștefan, domn al Moldovei, nu era un om obișnuit și că trebuia să se dea credibilitate informațiilor din manuscris. Ca dovadă a fost trimis un medic, care, împreună cu alți doi (dacă este să facem istorie literară), a încercat să vindece rana prin arderea cangrenei.

---

[18] Vezi *Noua cronică germană a lui Ștefan cel Mare, descoperită de Olgierd Górka*, în *Buletinul Comisiunii Istorice a României*, IX (1930), p. 187–195; I.C. Chițimia, *Cronica lui Ștefan cel Mare (versiunea germană a lui Schedel)*, în biblioteca *Texte de literatură veche românească*, nr. 3, București, 1942, 72 p. + XXIII planșe; N. Iorga, *Noua cronică germană a lui Ștefan cel Mare, descoperită de d. O. Górka*, în *Buletinul Comisiunii Istorice a României*, VIII (1929), p. 187–195; R. Husz, *Die deutsche Chronik eines Bistritzers*, în *Siebenbürgische Vierteljahrschrift*, LVI (1933), p. 122–164.

[19] Cronica a fost publicată în anul 1913 la Cracovia sub titlul *Kronika czasów Stefana Wielkiego Moldawskiego (1457–1499) z trzema podobiznami w tekscie*. Textul a fost tradus în limba română de Emil Biedrzycki și publicat în *Revista Istorică Română*, IV (1934), p. 215–279 și V–VI (1935–1936), p. 1–185. Publicarea s-a făcut sub titlul Ol. Górka, *Cronica epocei lui Ștefan cel Mare, (1457–1499)*, și în *Biblioteca Revistei Istorice Române*, I, București, 1937, 160 p. Regretatul prof. Ion Constantin Chițimia a publicat, la rândul său, un studiu asupra textului, intitulat *Cronica lui Ștefan cel Mare*, în *Cercetări literare*, III (1939), p. 219–239.

Trimișii domnului Moldovei au ajuns la Nürnberg în anul 1502, an în care a avut loc și copierea cronicii, după cum grăiește însemnarea în limba germană, de pe prima pagină, care arată că textul a fost scris la 28 aprilie 1502.

Textul cronicii, având plecarea din *Letopisețul anonim al Moldovei,* a fost completat cu unele date care îmbogățesc *Letopisețul* și au fost furnizate de o persoană trăitoare la curte și cunoscătoare a faptelor. Din această cauză *Cronica moldo-germană* este superioară celorlalte sub raportul informațiilor istorice.

Cronica moldo-rusă[20] a fost scrisă în vremea lui Ștefăniță vodă și a fost trimisă în Rusia în timpul domniei lui Petru Rareș, aliat cu Moscova împotriva polonezilor. Textul este ușor redus față de *Letopisețul Țării Moldovei.* Cronica a fost atașată *Letopisețului rusesc: Voskrenskaja Letopis,* un manuscris de cronici rusești, cu care nu are nici o legătură. *Cronica moldo-rusă* cuprinde elementele de succesiune a domnilor Moldovei, după *Letopisețul de la Putna* și a fost tradusă în rusește la finele secolului al XVI-lea. Ea se oprește ca text la începutul domniei lui Bogdan cel Orb. Dimensiunile modeste de numai 8 pagini, ca și ale celorlalte cronici ale secolului al XV-lea, o apropie și mai mult de prototipul comun: *Letopisețul anonim.*

---

[20] Cf. P.P. Panaitescu, *Cronica moldo-rusă*, în *Cronicile slavo-române...*, p. 152–161; Ioan Bogdan, *Scrieri alese*, p. 316–320.

Ultima dintre cronicile destinate străinătății, *Cronica moldo-polonă*[21], scrisă în anii 1564–1565 în limba polonă, cuprinde *istoria Moldovei* dintre anii 1352 – când socoate cronicarul că a avut loc descălecatul – și 1564, anul răfuielii lui Vodă Lăpușneanu cu boierii. Autorul cronicii, un polonez trăitor la curtea voievodului, care a avut la îndemână un text al *Letopisețului anonim al Moldovei,* folosește era bizantină în stabilirea anilor de domnie ai voievozilor până la 1552. Autorul polon, necunoscut, a redactat singur datele pentru anii 1552–1564, nemaiutilizând sursele interne.

Textul original al *Cronicii moldo-polone* de la mijlocul secolului al XVI-lea s-a pierdut, iar edițiile lui Ioan Bogdan și P.P. Panaitescu au fost făcute după copii leșești din secolele al XVI-lea (sfârșit) și al XVIII-lea. Dimensiunile *Cronicii moldo-polone* nu le depășesc pe cele ale cronicilor precedente, limitate la 8–10 pagini. Titlul, în traducerea lui P.P. Panaitescu, este acesta: *Descrierea cronicii despre Țara Moldovei și despre domnii ei, cum au venit mai întâi românii în Țara Moldovei și cine a fost primul lor domn sau voievod, de la anul întâi de la facerea lumii <6860>, de la nașterea lui Dumnezeu 1352. În anul 1566, 28 ale lunii octombrie, în Iași.* La sfârșitul cronicii, pe o pagină sunt enumerate ținuturile Moldovei, ca și dregătorii voievodului, mari și mici[22].

Înainte de trecerea în revistă a letopisețelor atribuite lui Macarie, Eftimie și Azarie din secolul al XVI-lea, care sunt creații dezlegate de *Letopisețul anonim,* mai trebuie să pomenim o așa-numită *Cronică sârbo-moldovenească*[23] de trei pagini, cu date privitoare la anii 1359–1512, așezate la finele manuscrisului slav 636 de la Academia Română (miscelaneu de *Pravilă*, listă de patriarhi și un *Cronograf* prescurtat al împăraților bizantini). Pe lângă știri cu privire la luptele bulgarilor, românilor și sârbilor cu turcii, succintul manuscris mai cuprinde în final patru date din istoria bisericii moldovenești: păstoria mitropolitului Iosif de la Neamț (din 1453), a lui Teoctist și moartea lui (din vremea lui Ștefan cel Mare) și a lui Gheorghe (mort la 1511).

---

[21] Introducere, text în limba polonă și traducere de P.P. Panaitescu în *Cronicile slavo-române,* p. 164–187; Ioan Bogdan, *Scrieri alese,* p. 302–315. Vezi și Gh. Mihăilă, *Istoriografia română veche...*, p. 170–171.

[22] Vezi Ioan Bogdan, *Letopisețul de la Bistrița și Cronica moldo-polonă,* în *Scrieri alese* (studiul *Cronice inedite atingătoare de istoria românilor*), p. 387–388.

Cronicile lui Macarie[24] și ale ucenicilor săi au folosit anale interne din secolul al XVI-lea, pierdute astăzi, așa cum cronicile secolului precedent s-au slujit de consemnări de date similare, care au stat la baza letopisețelor pomenite în paginile precedente. Toate trei sunt de mici dimensiuni, cu câteva pagini doar mai bogate decât *Letopisețul anonim* sau celelalte derivate din el. De reținut însă faptul că mai ales în *Cronica lui Macarie* se observă o deosebită grijă pentru un stil ales, cultivat: este acela al cronicarului bizantin Constantin Manasses, autorul unei cronici universale în versuri din secolul al XII-lea.

Macarie, fost egumen al mănăstirii Neamțului și, de la 1531, episcop de Roman, a redactat o cronică ce acoperă timpul de la moartea lui Ștefan cel Mare și până la începutul domniei lui Petru Rareș (1551). Textul cronicii, care ocupă filele 238–277^{v} de manuscris, din editarea lui P.P. Panaitescu, a fost transmis de trei manuscrise, existente la Biblioteca Academiei Române sub formă de microfilme, toate păstrate azi în bibliotecile rusești. *Cronica* are caracter oficial, căci a fost scrisă din dispoziția lui Petru Rareș. Din păcate, unele date istorice au fost sacrificate de stilul căutat al lui Manasses, din care multe figuri au fost copiate și atribuite personajelor din *Cronica lui Macarie*[25]. Nu lipsesc din *Cronică* nici știrile privitoare la Țara Românească, ca și cele privitoare la acțiunile turcești din vremea lui Soliman Magnificul.

Opera lui Macarie a fost continuată de Eftimie[26], egumen de la mănăstirea Căpriana din Basarabia. Polihron Sârcu, acest mare patriot moldovean, sortit să slujească cultura rusească, a stabilit pe autorul cronicii domniei lui Alexandru Lăpușneanu: acesta nu era Eftimie, episcopul de Rădăuți în anii 1552–1561 și apoi plecat în Transilvania pentru sprijinirea bisericii de acolo. Este și aceasta o cronică oficială, contemporană cu faptele, în care scăderile fiilor lui Petru Rareș sunt prezentate deosebit de urât, iar persoana lui Lăpușneanu este lăudată excesiv. Din punctul de vedere al știrilor furnizate, *Cronica lui Eftimie* este prețioasă, căci ne transmite o seamă de amănunte, printre care birul pus de Ilie Rareș asupra bisericilor și boierilor, împrejurările urcării pe tron a lui Alexandru Lăpușneanu ș.a.

Unicul manuscris al *Cronicii lui Eftimie* a fost descoperit de Ioan Bogdan și el face parte dintr-un miscelaneu de cronici moldovenești (*Putna I, Cronica lui Macarie*), copiat de Isaia de la Slatina, mănăstirea ridicată de Alexandru Lăpușneanu. Sub raportul dimensiunilor cronicii este de precizat că aceasta se întinde între f. 481^{v}–499, așadar în modestele dimensiuni ale cronicilor precedente. Peste tot Lăpușneanu este numit Alexandru cel Bun, cel viteaz și cel nou

---

[23] Cf. *Cronicile slavo-române...*, p. 188–193; Gh. Mihăilă, *Istoriografia română veche...*, p. 179–180.

[24] Cf. P.P. Panaitescu, *Cronica lui Macarie*, în *Cronicile slavo-române*, p. 74–105; cf. și Ioan Bogdan, *Vechile cronice moldovenești până la Ureche*, în *Scrieri alese*, ed. Gh. Mihăilă, p. 320–335.

[25] N. Cartojan, *Istoria literaturii române*, I, p. 38–39; George Ivașcu, *Istoria literaturii române*, I, ..., p. 83–85.

[26] P.P. Panaitescu, *Cronica lui Eftimie*, în *Cronicile slavo-române...*, p. 106–125; Ioan Bogdan, *Scrieri alese*, p. 335–346.

și niciodată Lăpușneanu. Se încheie cronica relatând ridicarea mănăstirii Slatina, dar nu pomenește nicăieri de scurtarea capetelor celor 47 de boieri.

Ultima cronică oficială a secolului al XVI-lea este aceea comandată de Petru Șchiopul și scrisă de Azarie[27], călugăr și ucenic al lui Macarie. Se păstrează într-un miscelaneu din fosta Bibliotecă Imperială din Petersburg, din care mai fac parte *Cronica de la Putna II* și *Cronica* lui Macarie, și cuprinde istoria Moldovei dintre anii 1551 și 1574, ultimul an este acela al urcării pe tron a lui Petru Șchiopul, când a fost scrisă și cronica. Cum textul se oprește la începutul domniei blândului voievod este firesc ca *Letopisețul* său să se ocupe de domniile predecesorilor: Despot Vodă și Ion Vodă cel Cumplit, care, ca unii ce au despuiat bisericile de bunuri, sunt priviți cu ostilitate. În schimb, Rareș este regretat și boierii care i-au cauzat moartea sunt judecați cu asprime.

Se pare că nu a folosit surse pentru redactarea cronicii, căci unii ani sunt dați greșit; cât privește stilul, acesta este tributar *Cronicii lui Macarie* și celei a lui Manasses.

Manuscrisul miscelaneu de la fosta Bibliotecă Imperială Rusă are 328 de file, iar textul lui Azarie ocupă filele 277^{v}–309^{v}. Restul cuprinde literatură religioasă.

Cam aceasta este literatura istorică slavo-română din Moldova, care a stat la baza cronicii lui Grigore Ureche, cea dintâi cronică românească din secolul al XVII-lea, aceea care descrie întâmplările moldovenilor de la descălecat și până la sfârșit de secol XVI.[28]

Cum pomeneam cu alt prilej, Țara Românească n-a avut o istoriografie slavă, asemănătoare cu cea din Moldova, sau dacă

---

[27] P.P. Panaitescu, *Cronica lui Azarie*, în *Cronicile slavo-române...*, p. 126–151; Ioan Bogdan, *Scrieri alese...*, p. 416–463.

[28] Vezi amplul studiu al lui Ioan Bogdan intitulat *Vechile cronice moldovenești până la Ureche*, în *Scrieri alese*, p. 270–372.

a avut una, aceasta nu ni s-a păstrat. Sunt totuși câteva texte care merită reținute pentru valoarea lor documentară.

Mai întâi inscripția slavonească de pe peretele ctitorilor mănăstirii Coșuna din județul Dolj, care din pricina extensiunii și a cuprinsului poate fi socotită cronică murală.[29] Conținutul ei este un fragment autobiografic al domnului Alexandru Mircea (1568–1577) scris în anul 1574, descoperit și publicat în anii 1940–1941. Este un unicat această inscripție murală în literatura noastră istorică. Sunt date interesante despre pătimirile domnului și ale fraților săi în închisorile otomane, despre ridicarea pe tronul Moldovei a lui Petru Șchiopul, care, exagerează inscripția, trimis de împărat (adică de sultan) să-l scoată din țară pe Ion vodă Armeanul, l-a învins pe acesta și i-a tăiat capul.

O altă prezență slavo-română în istoria Țării Românești poate fi socotită *Povestirea despre Dracula voevod*[30], scriere slavonească de la 1486 a unui copist rus, Eufrosin, păstrată în Biblioteca Națională (fostă Lenin) de la Moscova. Autorul propriu-zis, după investigațiile slaviștilor, pare a fi un ardelean, trăitor la Curtea lui Matei Corvin. Pe lângă datele ce îl incriminează pe Vlad Țepeș, cronica cuprinde și suficiente știri care o impun ca pe singura cronică slavă muntenească din secolul al XVI-lea.

---

[29] P.P. Panaitescu, *Cronica murală de la mănăstirea Bucovăț*, în *Cronicile slavo-române*, p. 194–196.

[30] Idem, *Viața lui Vlad Țepeș. Povestire despre Dracula voevod,* în *Cronicile slavo-române*, p. 197–214. Cf. și Constantin Karadja, *Incunabulele povestind despre cruzimile lui Vlad Țepeș*, în *Închinare lui Nicolae Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani*, Cluj, 1931, p. 196–206; Șerban Papacostea, *Cu privire la geneza și răspândirea povestirilor scrise despre faptele lui Vlad Țepeș*, în *Romanoslavica*, XIII (1966), p. 163–165. Vezi și I.S. Luria, *În legătură cu originea subiectului povestirilor din secolul al XV-lea despre Dracula (Vlad Țepeș)*, în *Romanoslavica*, XII(1966), p. 220–245.

Textul a fost cunoscut de soli ruși veniți din Ungaria, care au realizat o traducere rusească, răspândită în secolele XVI și XVII. Povestirile nemțești despre cruzimile lui Vlad Țepeș, din care unele apar și în *Cronică*, au fost scrise de un sas din Țara Bârsei, regiune des devastată de oștile lui Vlad Țepeș.

În vremea când moldovenii se osteneau încercând vad în istoriografia primelor decenii ale secolului al XVI-lea, în Țara Românească trăia un domn evlavios și iubitor tată, Neagoe Basarab (1512–1521). Nu s-a încumetat să scrie el o istorie a Țării Românești și nici una a Craioveștilor, din neamul cărora se trăgea. Dar s-a gândit să scrie, sau să ceară să se redacteze un îndreptar de viață pentru unicul său fecior, Theodosie. Sunt cunoscutele *Învățături ale lui Io Neagoe vodă Basarab către fiul său Theodosie*[31], scrise în slavonește, traduse mai apoi în grecește și în românește.

Este o operă parenetică, de învățături, așa cum în epocă se scriau atâtea, dar care cuprinde și date interesante și utile pentru studiul vechilor instituții ale țării: biserică, armată, curte,

---

[31] O stăruitoare și meritorie aplecare asupra subiectului ne-au dat Dan Zamfirescu, Florica Moisil și Gh. Mihăilă, mai ales cel dintâi, care au publicat textul slavon (în facsimil) și traducerea românească, în mai multe ediții. Vezi *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie.* Text ales și stabilit de Florica Moisil și Dan Zamfirescu, cu o nouă traducere a originalului slavon de G. Mihăilă. Studiu introductiv și note de Dan Zamfirescu și G. Mihăilă, Editura Minerva, București, 1970. Ultima *ediție facsimilată, transcriere, traducere în limba română și studiu introductiv de prof. dr. G. Mihăilă*, membru corespondent al Academiei Române. Cu o prefață de Dan Zamfirescu. Editura Roza Vânturilor, București, 1996. Pentru editări anterioare și puncte de vedere cu privire la *Învățături*, vezi capitolul respectiv din N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, I, p. 42–47. Prof. Vasile Grecu a dat o versiune grecească și o traducere românească a *Învățăturilor* în anul 1942. Să se vadă și capitolul *O creație renascentistă în coordonate bizantine* din G. Ivașcu, *Istoria literaturii române*, I, p. 78–83.

instituții juridice. Acesta este motivul pentru care profesorul P.P. Panaitescu a inclus opera printre cronicile slavo-române.[32] Dacă a avut sau nu dreptate este o chestiune secundară, dar difuzarea textului, însoțit de un studiu amplu, a fost un lucru pozitiv.

Și pentru că ne găsim la istoriografia munteană, trebuie să reținem o operă istorică de mare importanță pentru prima jumătate a secolului al XVI-lea, scrisă în grecește. Este vorba de *Viața patriarhului Nifon*[33] concepută de Gavril Protul, cu multe elemente istorice despre domnii predecesori ai lui Neagoe: Radu cel Mare (1496–1508), cel care îl chemase pe Nifon în țară, pentru organizarea vieții bisericești, Mihnea cel Rău (1508–1510), Vlăduț (1510–1512), dar mai ales despre domnia lui Neagoe, cu detalii de mare valoare referitoare la sfințirea Mănăstirii Curtea de Argeș și, bineînțeles, cu implicațiile fostului patriarh ecumenic Nifon al II-lea, în organizarea bisericească munteană.

Traducerea românească, făcută probabil de Udriște Năsturel[34] nu ni s-a păstrat. Avem doar còpii din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, care au fost utilizate la publicarea destul de târzie a operei.[35]

Întorcându-ne la izvoarele narative moldovenești vom observa că pentru secolele XVII și XVIII acestea sunt destul de numeroase, câteva în limba greacă și unele cronici în versuri.

Trebuie să spunem că după *Letopisețul* lui Miron Costin, care se oprește la anul 1661, mai mulți cronicari s-au încumetat să-i continue opera, în afara lui Ion Neculce, care a izbutit să creeze o capodoperă. Vom pomeni o seamă de scrieri anonime, începând cu *Letopisețul Țării Moldovei de la*

BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE

---

[32] Vezi, *Cronicile slavo-române*, p. 215–316.

[33] Cf. G. Ivașcu, *Istoria literaturii române...*, p. 76–78.

[34] *Ibidem*, p. 146.

[35] Vezi bibliografia la I. Crăciun – Aurora Ilieș, *Repertoriul...*, p. 147.

Dabija vodă înainte, atribuit altădată lui Tudosie Dubău.[36] Relatează istoria Moldovei de la 1661 și până la moartea lui Constantin Cantemir, în 1693. De mici dimensiuni, textul nu s-a păstrat decât într-un singur manuscris, azi la Biblioteca Academiei Române, sub nr. 169 (ce cuprinde și opera lui Gr. Ureche) în care Pseudo-Tudosie Dubău nu ocupă decât 15 pagini.

Ceva mai largă circulație în epocă a avut o altă cronică anonimă: *Cronica Racovițeană – Buhușească*[37], atribuită pe vremuri lui Nicolae Muste, ce povestește faptele petrecute în Moldova de la 1661 și până la începutul celei de a doua domnii a lui Antioh Cantemir, în anul 1705. Titlul sub care este cunoscută cronica, de dimensiuni modeste, aproximativ 80 de pagini de manuscris, se datorește faptului că sunt evidențiate faptele domnului Mihai Racoviță și ale hatmanului Alexandru Buhuș.

O altă cronică, atribuită lui Nicolae Costin[38], relatează istoria Moldovei de la 1661 și până la 1709. În titlul unuia din puținele manuscrise ce s-au păstrat, de dimensiuni substanțiale, peste 200 de pagini, se precizează că textul se bazează pe izvoadele lui Vasile Damian, treti-logofăt și Tudosie Dubău. Mai multe pagini sunt consacrate luptei de la Pultava dintre regele Suediei Carol al XII-lea și țarul rus Petru cel Mare.

Tot în treacăt pomenim și de *Cronica anonimă a Moldovei, 1661–1729*, socotită multă vreme ca fiind a lui Alexandru Amiras.[39] Spre deosebire de celelalte cronici de la 1661 înainte, aceasta nu începe cu invariabilele propozițiuni: „După moartea lui Ștefăniță Vodă, ficiorul lui Vasile Vodă, în anul 7170 (=1662), au trimis boiarii la Poartă pre Chirița Drace, cu rugăminte de la boiari și de la țară, pre cine or vrea iei să le dea domnu de țară...“, ci îl prezintă direct pe Dabija Vodă, chemat de turci la asediul Uivarului din Ungaria. Toate domniile sunt relatate precis, dar foarte pe scurt. Excepție fac doar domniile lui Gheorghe Duca, prezentat în culori întunecate, a lui Dimitrie Cantemir, foarte precis documentată, a lui Mihai Racoviță, zugrăvit cu toate cunoscutele lui scăderi: zgârcenie, spirit îngust de familie, lacom de bani, nerecunoscător, rău platnic. Cea de a treia domnie a lui Mihai Racoviță și acțiunea armată a cătanelor conduse de Frențe ocupă un mare fragment din cronică și domnul este privit cu obiectivitate, nu și cu simpatie.[40]

Neculce, care relatează și el acțiunea armată a cătanelor, prezintă lucrurile la dimensiunile reale: o incursiune nemțească de trei sute de ostași, anihilată de tătarii veniți în sprijinul domnului.[41]

Ultima parte a *Cronicii*, cam jumătate de text, este consacrată familiei Ghiculeștilor, din a căror însărcinare – a lui Grigorie al II-lea Ghica (1726–1733, 1735–1741, 1747–1748) a fost scrisă cronica. Este ultima cronică oficială a Moldovei din vechea noastră istoriografie, în care Ghiculeștii sunt prezentați în cele mai vii culori. Sub raportul documentării este de observat mulțimea datelor, ce nu figurează în alte cronici din epocă. S-a folosit în relatarea evenimentelor de două surse, cunoscute sub titlul de *Letopisețul Țării Moldove* atribuit lui

---

[36] *Ibidem*, p. 100. Vezi C. Giurescu, *Izvoadele lui Tudosie Dubău, Miron logofătul și Vasile Demian*, în *Buletinul Comisiunei Istorice a României*, I (1914), p. 165–214 (și extras).

[37] *Ibidem*, p. 104–105, cu întreaga bibliografie.

[38] *Ibidem*, p. 105–107, cu întreaga bibliografie.

[39] *Ibidem*, p. 115–117.

[40] Cea mai autorizată ediție, dublată de un substanțial studiu introductiv, ne-a lăsat-o regretatul Dan Simonescu: *Cronica anonimă a Moldovei. 1661–1729 (Pseudo Amiras)*, studiu și ediție critică, Editura Academiei, București, 1975, 171 p. și bibliografie.

[41] Ion Neculce, *Opere. Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*. Ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, Editura Minerva, București, 1982, p. 659–664.

Nicolae Muste și de *Izvodul Costăcheștilor*, cronică de familie de mare interes documentar.[42]

Lucrarea a fost scrisă în anii 1726–1729 și, din porunca domnului, Alexandru Amiras a elaborat și o traducere în limba greacă, al cărei manuscris se păstrează în Biblioteca Națională din Paris. În secolul al XIX-lea A. Ubicini a dat o copie în limba franceză după traducerea lui Nicolas Génier din Smirna la 1714.[43]

Cronica atribuită lui Alexandru Amiras, una din cele mai bine documentate din istoriografia noastră, a fost difuzată în nu mai puțin de 11 cópii, din care 8 în limba română.

Am reținut din pseudo Alexandru Amiras luptele dintre cătanele imperiale strecurate în iarna 1716/1717 până la Iași și tătarii chemați în ajutor de Mihail Racoviță. Relatare obiectivă, chiar dacă nu cu simpatie pentru domn. Întâmplarea a fost povestită și de Neculce în *Letopisețul* său, dar și de un grec, Nicolae Chiparissà[44] sub titlul tradus de Demostene Russo: *Povestirea celor întâmplate în Moldova în anul 1716, în a treia domnie a prea înălțatului, prea strălucitului și de Dumnezeu păzitului, domn și stăpânitor a toată Moldova chir Ioan Mihai Racoviță vodă.* Textul, de dimensiuni modeste, căci nu are decât 48 de pagini, s-a păstrat și într-o traducere românească efectuată în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, aflată astăzi în fondul de manuscrise românești de la Academie sub nr. 157. Nicolae Chiparissà laudă „eroismul“ domnului, din dispoziția căruia scrie cronica, precum și pe acela al postelnicului Constantin Ipsilanti, pe care Neculce îl numește „cu blană de iepure la spate“, ceea ce se traduce prin om fricos.

Nu putem trece mai departe cu înregistrarea izvoarelor narative moldovenești fără să ne oprim o clipă asupra creației istorice lăsată de principele Dimitrie Cantemir. Acesta nu este un cronicar, ci un savant, a cărui operă cu privire la istoria Țărilor Române depășește cadrul modest al letopisețelor și izvoadelor întâlnite până la el.[45]

Le vom pomeni în treacăt, pentru a lăsa cititorului o privire de ansamblu asupra vechii istoriografii românești.

Cea dintâi operă, care privește raporturile dintre diferitele familii boierești și case domnitoare, un pamflet politic scris în anul 1705, poartă titlul de *Istoria ieroglifică*[46] și înfățișează alegoric, sub forma unor animale, luptele dintre Cantemirești și Brâncoveanu, amestecându-se adesea și personaje turcești. Boierii moldoveni vor purta nume de mamifere, muntenii nume de păsări de pradă, iar Imperiul otoman se va chema împărăția peștilor. La sfârșitul manuscrisului original, păstrat în Arhiva Centrală din Petersburg, apoi la Biblioteca Națională din Moscova, scris în limba română, este dată și cheia personajelor. Aceasta începe cu Struțocămila (Mihai Racoviță) ales domn, în Moldova, cu banii lui Constantin Brâncoveanu (Corbul), în 1703, lângă Adrianopol, înlăturându-i pe Cantemirești (Antioh și Dimitrie, acesta din urmă numit Inorogul).

---

[42] Este publicat de M. Kogălniceanu în *Letopisețe...*, III, p. 5–36 și *Cronicile Romaniei*, III, p. 3–32. Vezi și C. Giurescu, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1913, 115 p. Pentru izvodul Costăcheștilor vezi C. A. Stoide, *Izvodul costăchesc*, în *Studii și articole de istorie*, vol. VI, Societatea de Științe istorice și filologice, București, 1964, p. 7–45.

[43] Vezi *Cronica anonimă a Moldovei. 1661–1729 (Pseudo Amiras)...*, p. 33–34.

[44] Cf. I. Crăciun – A. Ilieș, *Repertoriul...*, p. 110; Demostene Russo, *Cronica Moldovei de N. Chiparissà (1716–1717)*, în *Revista Istorică Română*, III (1933), p. 133–151 și republicată în *Studii istorice greco-romane*, II, p. 463–485.

[45] Din vasta bibliografie consacrată vieții și operei marelui învățat, amintim: P.P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir, viața și opera*, Editura Academiei, București, 1958. În zilele noastre academicianul Virgil Cândea este recunoscut drept cel mai autorizat exeget al lui D. Cantemir, sub îndrumarea lui fiind tipărită întreaga operă a istoricului, dublată de studii savante ce vor dăinui peste vreme.

[46] Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*. Text stabilit și glosar de Stela Toma. Prefață de Virgil Cândea. Studiu introductiv, comentarii, note, bibliografie și indici de Nicolae Stoicescu. Editura Academiei, București, 1973, 446 p.

Autorul a recurs la această formă literară, a pamfletului, ca să poată spune tot ce avea pe inimă, fără să lezeze pe nimeni și, mai ales, fără să dezlănțuie răzbunări.

La câțiva ani după stabilirea în Rusia, în anii 1714–1716, Dimitrie Cantemir a scris o carte în limba latină consacrată vieții tatălui său: *Vita Constantini Cantemyrii*[47]. Este o biografie panegiric, în care este aspru criticată Polonia și incursiunile ei în Moldova, este abil justificată uciderea Costineștilor și a celorlalți boieri, vechi vrăjmași ai lui Constantin Cantemir, și este lăudată figura imperială a lui Șerban Cantacuzino, socrul său. Cu siguranță că *Viața lui Constantin Cantemir* a fost scrisă în nădejdea că va putea redobândi tronul Moldovei într-o zi, el fiind feciorul unui energic voievod.

Ultima din scrierile sale pe care o pomenim, lucrare de istorie de mare interes pentru noi, a fost *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor*[48]. Este și cea mai doctă din scrierile relative la istoria românilor. A fost concepută la sugestia și îndemnul Academiei berlineze. Redactată mai întâi în limba latină, la 1717, cartea a fost dezvoltată foarte pe larg în

---

[47] Dimitrie Cantemir, *Vita Constantini Cantemyrii, cognomenti senis, Moldaviae principis*. Cuvânt înainte de acad. Virgil Cândea. Studiu introductiv de Andrei Pippidi. Ediție critică, traducere și anexe de Dan Slușanschi și Ilieș Câmpeanu. Note și comentarii de Andrei Pippidi. Indici de Ilieș Câmpeanu. Editura Academiei Române, București, 1996, 330 p.

[48] Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor*. Ediție îngrijită, studiu introductiv, glosar și indici de Stela Toma. Vol. I–II, Editura Minerva, București, 1999–2000, XLIII + 279 p. (vol. I), 326 p. (vol. II).

versiunea românească: față de 96 de file, cât are versiunea latină, redacția românească se ridică la 343 de file. Opera rămâne neterminată, Cantemir elaborând istoria poporului român doar până în secolul al XIII-lea, când, după părerea sa, au fost întemeiate Țările Române. Stăruie asupra romanității pure a poporului nostru, socotind ca și istoricii de frunte ai Școlii Ardelene de mai târziu că dacii au fost omorâți în totalitate în timpul războaielor. Foarte pe larg documentat, folosește cronicarii bizantini, pe cei polonezi și ruși, ale căror scrieri îi erau la îndemână în mediul rusesc unde și-a scris opera. Vede clar unitatea poporului român și subliniază continuitatea în Dacia după retragerea lui Aurelian. Se ocupă de românii din Peninsula Balcanică și, cel dintâi dintre istoricii noștri, de Asănești, socotind însă că proveneau din nordul Dunării.

Problemele ridicate: romanitatea, continuitatea vieții în Dacia, unitatea poporului român și atâtea alte idei interesante fac din *Hronic* cea mai prețioasă lucrare a sa în limba română.

Mai sunt câțiva cronicari trăitori în Moldova în secolul al XVIII-lea, care au lăsat urme în istoriografia noastră. Unul dintre ei a fost Axinte Uricariul.[49] Acest grămatic domnesc de documente, cum îl arată și numele, a trăit în preajma domnului Nicolae Mavrocordat și în jurul lui Nicolae Costin, a cărui arhivă a cercetat-o și organizat-o după moartea marelui logofăt. A copiat într-o grafie aleasă *Letopisețul* lui Miron Costin[50] și a scris nenumărate documente ornate cu gust, pe care paleografii le recunosc de la prima vedere. Cât privește meritul său de cronicar, acesta se vădește prin cele două letopisețe lăsate posterității: *De a doua domnie a lui Nicolae Alexandru Mavrocordat*

---

[49] Ioan Șt. Petre, profesor și istoric, mort pe front, s-a ocupat de Axinte Uricariul și a lăsat o monografie urmată de editarea *Cronicii domniei lui Nicolae Mavrocordat în Moldova (1711–1716): Axinte Uricariul.* Studiu și text, Casa Școalelor, București, 1944, 202 p.

[50] Manuscrisul Academiei, nr. *2601*.

(1710–1716) și vasta *Istorie paralelă a Țării Românești și a Moldovei (1290–1724).* Amândouă aceste cronici au fost cerute de domn, Nicolae Mavrocordat fiind cunoscut ca un om deosebit de cult și mare iubitor de lucrări istorice. Dacă adăugăm la aceste calități și un orgoliu nemăsurat, care îl va face, domn în Țara Românească fiind, din 1716, să-i comande marelui vistiernic Constantin Văcărescu o genealogie ce îl apropie de Alexandru cel Bun[51], ne dăm ușor seama că ținea să i se cunoască meritele încă în viață fiind.

Izvoarele domniei lui Nicolae Mavrocordat trebuie căutate în vasta sa arhivă, în memoriile și însemnările sale zilnice, dar și în observațiile lui Axinte, care a fost el însuși martor al întâmplărilor.

Cronica a fost scrisă în anii 1714–1716 și s-a păstrat atât în forma originală (la Biblioteca Universității din Iași), cât și în alte 12 cópii din secolul al XVIII-lea. Manuscrisul nr. 22 de la Iași, după care a fost publicat textul, este un miscelaneu de cronici, opera lui Axinte Uricariul urmând după *Letopisețul Pseudo Nicolae Costin* și după *Letopisețul primei domnii a lui Nicolae Mavrocordat (1709–1711).* Ocupă filele 268–375^v, ceea ce îl impune ca pe un letopiseț de dimensiuni modeste.[52] *Istoria paralelă a Țării Românești și a Moldovei*, sau *Létopisețul Țărâi Românești și a Țărâi Moldovei. De viața prealuminaților domni ce au stăpânit întru acéste 2 țări și ce s-au lucrat în dzilele lor, și a părților streine care să megieșesc cu acéste țări, pre largu adunate den multe létopisețe, și cu bună îndreptare alcătuit, precum să véde*, este o mare compilație de cronici despre Țările Române de la întemeiere și până la 1716 pentru Moldova și până la 1724 pentru Țara Românească. Începută cu istoria Țării Românești, alternanța cu textele luate din cronicile moldovenești este respectată până la începutul secolului al XVIII-lea, când din cauza lungii domnii a lui Brâncoveanu a și deselor schimbări de domnie din Moldova aceasta a fost deranjată.[53]

Istoria paralelă ocupă două manuscrise masive de la Academie (numerele 2591 și 5367)[54], cu un total de 836 de file de format in 4^0. Aceste manuscrise sunt de fapt cópii după un original, rătăcit astăzi, și formează unicul text existent, căci cronica n-a cunoscut nici o difuzare în vremea Mavrocordaților, probabil din dorința acestora ca ei să fie singurii posesori ai unui asemenea corpus.

În ceea ce privește cuprinsul *Istoriei paralele*, acesta este constituit, pentru Moldova, din *Letopisețul de la facerea lumii* de Nicolae Costin și de unele completări din cronica lui Grigore Ureche, din *Letopisețul lui Miron Costin*, din *Pseudo Nicolae Costin* și din *Cronica domniei lui Mavrocordat* a lui Axinte. Autorul face uz, pentru epoca lui Alexandru cel Bun, de documente de valoare majoră pentru istoria Moldovei și a istoriei bisericești. Pentru Țara Românească autorul a folosit cele două cronici fundamentale: *Letopisețul Cantacuzinesc* și *Istoria domnilor Țării Românești* a lui Radu Popescu. Se mai adaugă pagini din cronica lui Matei al Mirelor pentru anii 1602–1618 (singurele date istorice consemnate) și cunoscutele știri ale cronicarului Iștoc. *Cronica paralelă* introduce, din loc în loc, un capitol intitulat: *Lucruri streine*, cu informații privitoare la țările din jur: Polonia, Ungaria și, normal, Poarta Otomană.

---

[51] Constantin Văcărescu, vel vistier, *Luminata viță a neamului prea luminatului Io Nicolae Alexandru voevod*, în Crăciun – Ilieș, *op. cit.*, p. 186–187.

[52] Publicat de M. Kogălniceanu în *Letopisețe...*, II, p. 131–192 și *Cronicile Romaniei*, II, p. 119–173. Ediția lui Ioan Șt. Petre, *supra*, nota 49.

[53] *Cronica paralelă* a fost editată pentru prima dată de Gabriel Ștrempel: Axinte Uricariul, *Cronica paralelă a Țării Românești și a Moldovei.* Ediție critică și studiu introductiv, vol. I–II, Editura Minerva, București, 1993–1994, XLVIII + 380 p. (vol. I), 371 p. (vol. II).

[54] I. Crăciun – A. Ilieș, *Repertoriul...*, p. 117–119; G. Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. II, p. 325–326, și vol. IV, p. 281.

Cum spuneam, *Istoria paralelă* n-a cunoscut difuzare în epocă. Dar Constantin Mavrocordat, feciorul lui Nicolae, el însuși subtil cărturar și excelent voievod, a dispus elaborarea unei prescurtări a *Cronicii paralele*, care a fost realizată de Vasile Buhăescu, cămărașul (sau Buzilă, cum îl numește prietenul meu Ștefan Gorovei). Titlul acestui „abrégé“ de *Istorie paralelă*, cam lung, grăiește: *Istoriile Țării Rumânești și Țării Moldovei. De viiața a preluminaților domni carii au stăpânit întru acéste doao țări și ce s-au lucrat în zilile lor și a părților streine care să megieșesc cu aceste țări, pre scurt adunate den multe létopisețe, cu porunca a prea luminatului, prea înălțatului, binecredinciosului dentru slăvită viță domn Io Constantin Neculae v. voivod, bunul și prea înțeleptul stăpânitoriu a toată Țara Moldovei. Scosu-se-au de prea plecatul den slugile Măriei sale, Vasile cămărașul de izvoade, cu porunca înălțimei sale, pre forma aceasta pre cum se vede, leat 7241 <=1733>.*[55]

Compilația, care a avut, evident, model în *Istoria paralelă* a lui Axinte s-a păstrat în manuscrisul Academiei 3442, având 160 de file, fără să fie însă originalul Buhăescu. În anul 1734, un oarecare Lazăr Scriba din Trapezunt a tradus manuscrisul în grecește, păstrat tot în colecțiile Bibliotecii Academiei la fondul grecesc sub numărul 516.[56]

Din cronicile mărunte ale secolului al XVIII-lea și din numeroasele însemnări de cronică vom reține următoarele trei titluri: *Letopisețul Țării Moldovii de la a doua și până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat voevod (1741–1769)* scris

---

[55] I. Crăciun – A. Ilieș, *Repertoriul...*, p. 119–120.

[56] *Cronica lui Vasile Buhăescu cămărașul* a fost editată de Em. E. Kretzulescu, în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, XIV (1913), p. 151–170; XV (1914), p. 219–225; XVI (1922), p. 162–186.

de Ioan Canta[57] (sau Cantacuzino, cum îl recunosc unii istorici); *Letopisețul Țării Moldovii de la domnia dintâi și până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat voevod* (1733–1774)[58], cronică anonimă atribuită altădată lui Enache Kogălniceanu, și *Cronica grecească a lui Petru Depasta* peloponesiotul, doctor în filosofie și medicină, cu mențiuni laudative la adresa lui Constantin Mavrocordat.[59] Toate sunt lucrări de istorie ce au în centru figura celui mai valoros domn fanariot, scrise, poate, chiar la sugestia sa, de vreme ce sunt cunoscute înclinațiile sale pentru istorie. Singură cronica copiată de Enache Kogălniceanu are oarecari rezerve față de măsurile luate

---

[57] I. Crăciun – A. Ilieș, *Repertoriul...*, p. 121–123. A fost editat de M. Kogălniceanu în *Letopisețe*, III, p. 175–188, și în *Cronicile Romaniei*, III, p. 181–193. O ediție critică au publicat Aurora Ilieș și Ioana Zmeu: Pseudo-Enache Kogălniceanu, *Letopisețul Țării Moldovii de la domnia întâi și până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat voevod (1722–1774)*; Ioan Canta, *Letopisețul Țării Moldovii de la a doua și până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat voevod (1741–1769).* Ediție critică de Aurora Ilieș și Ioana Zmeu. Studiu introductiv de Aurora Ilieș, Editura Minerva, București, 1987. Opera lui Ioan Canta ocupă p. 155–177.

[58] Numai două manuscrise ne-au transmis Cronica Pseudo-Enache Kogălniceanu. Cf. I. Crăciun – A Ilieș, *Repertoriul...*, p. 123. A fost publicată de M. Kogălniceanu sub titlul *Letopisețul domnilor Moldovii de la domniea întâiu și până la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat voevod, scris în Țarigrad de Enaki Kogălniceanu*, în *Letopisețe*, III, p. 189–286 și în *Cronicile Romaniei*, III, p. 195–274. Pentru ediția critică Aurora Ilieș și Ioana Zmeu, vezi supra nota 57. A se vedea și studiul lui C. Giurescu, *Pseudo-cronicari I. Enache Kogălniceanu*, în *Buletinul Comisiunei istorice a României*, II (1916), p. 135–175 (și Extras).

[59] I. Crăciun – A. Ilieș, *Repertoriul...*, p. 127, titlul cronicii, în traducerea Aurorei Ilieș: *Constantin voievod sau scrieri de amintiri dacice (1711–1761).* Vezi și Constantin Erbiceanu, *Cronicarii greci care au scris despre români în epoca fanariotă*, Tipografia „Cărților bisericești“, București, 1890, p. 295–335.

BIBLIOTECA

de Constantin Mavrocordat, care au fost, cum se știe, bine gândite și folositoare țării.

Difuzarea acestor cronici a fost inegală. Din succinta cronică a lui Ioan Canta de numai 18 pagini s-au păstrat opt cópii manuscrise, incluse în diferite miscelanee. Una dintre ele, în limba rusă și descoperită la Irkutsk de prof. G.T. Bogaci, a fost tradusă în rusește de Vartolomeu Măzăreanu, fost arhimandrit la Putna (a lăsat și o scurtă istorie a mănăstirii Putna), odată cu întreaga mare istoriografie a Moldovei de la Miron Costin la Neculce. Pseudo-Enache Kogălniceanu a fost transmis numai în două variante, având în jur de 63 de file, unul conservat în fondurile Bibliotecii Centrale Universitare din Iași, al doilea în Biblioteca Academiei Române. Cât privește prezentarea retorică a lui Petru Depasta de 52 de file, aceasta se păstrează în manuscrisul grec 567 de la Academie, care a fost tradus în secolul al XVIII-lea și se află în această formă la Biblioteca Academiei Române, fondul latin, sub nr. 72.

Cum românul s-a născut poet, nu este de mirare că numeroase versuri s-au născut în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, având ca subiect întâmplări petrecute pe pământul Moldovei. Acestea poartă denumirea de *Cronici rimate* și, sub raport literar, mai mult decât sub raportul informației istorice, își au importanța lor. Le vom pomeni, așadar, ca pe o încheiere poetică a acestei modeste introduceri, în care n-am putut include tot ceea ce s-ar fi cuvenit cu privire la istoriografia din jurul și de după dispariția celor patru mari cronicari, a căror operă o veți parcurge în paginile ce urmează.

„Poezia istorică“ a apărut încă de pe vremea lui Miron Costin. Acesta a compus versuri despre luptele dintre daci și romani și romanitatea noastră, pe care le-a publicat la sfârșitul *Psaltirii în versuri* (Uniev 1673).[60]

---

[60] Bianu – Hodoș, *Bibliografia românească veche (1508–1830)*, tomul I, 1508–1716, Editura Academiei Române, București, 1903, p. 213–214.

Dosoftei mitropolitul, poet prin vocație, a compus o *Cronologie a domnilor Moldovei*, de la Dragoș până la Antonie vodă Ruset, închinată domnului Gh. Duca și publicată în două ediții: la începutul *Molitvenicului românesc*, de la Iași, din 1681 și la începutul *Parimiilor de peste an* din 1683.[61]

Cronicile rimate moldovenești, ușor inferioare celor din Țara Românească și sub raport numeric și sub cel poetic, pot continua cu *Cronica Hotinului*[62], cetate luată de muscali de la turci în 1769, fapt privit ca un succes al creștinătății, fără să bănuiască moldovenii, atunci, ce va să zică stăpânire rusească.

Tot în 1769 turcii și tătarii devastează Galații, înainte de a fi ocupat de ruși, ceea ce dă prilejul unui anonim să compună câteva pagini de versuri intitulate: *Istorie di patima Galaților, leat 1769, noemvrie 29.*[63] Cele 252 de versuri ale *Cronicii* sunt păstrate în manuscrisele Academiei Române cu numerele 1344 și 5952.

De mai mare extindere este *Cronica* consacrată feldmareșalului rus Rumianțev și luptelor dintre ruși și turci din același an 1769[64], care privește și Țara Românească. Aproape 800 de versuri are cronica și știrile pe care ni le transmite sunt și interesante și armonios redate. Unicul manuscris ce ne-a transmis această cronică se păstrează în Biblioteca Centrală a Universității din Iași (II, 9).

Versurile pentru moartea domnului Grigorie Ghica, întâmplată în anul 1777 octombrie 1 și păstrate în 28 de manuscrise[65], sunt realizate de poeți din toate provinciile românești, consternate de asasinarea mișelească a acestui voievod. Redacțiile versurilor sunt independente unele de celelalte, cele moldovenești găsindu-se într-un număr, evident, mai mare.

---

[61] *Ibidem*, p. 237–240 și 263–269.

[62] Vezi *Cronici și povestiri românești versificate (Sec. XVII–XVIII)*. Studiu introductiv și ediție critică de Dan Simonescu, Editura Academiei, București, 1967, p. 103–114. Vezi și I. Crăciun – A. Ilieș, *Repertoriul...*, p. 124–126.

[63] *Ibidem*, p. 115–122; I. Crăciun – A. Ilieș, *op. cit.*, p. 124.

[64] *Ibidem*, p. 141–158; I. Crăciun – A. Ilieș, *op. cit.*, p. 121.

[65] *Ibidem*, p. 165–195; I. Crăciun – A. Ilieș, *op. cit.*, p. 127–135, cu o amplă bibliografie la p. 134–135.

Omorârea lui Grigorie III Ghica, ultimul domnitor din familia Ghiculeștilor în scaunul Țărilor Române, a fost hotărâtă de turci la instigația agentului diplomatic al Vienei la Constantinopol, pentru opoziția făcută în 1775 la anexarea Bucovinei de către Imperiul habsburgic, dar și pentru relațiile sale cu Moscova.

Studenții Blajului au creat și o versiune latinească *(Occisio Gregorii in Moldavia vodae tragedice expressa)* pe la anii 1778–1780, pe care au jucat-o pe scena colegiului și care se păstra în Biblioteca Episcopiei greco-catolice din Oradea.[66]

Ultima cronică moldovenească versificată poartă titlul: *Stihuri asupra peirii răposatului Manolachi Bogdan, vel vornic i a lui Ioan Cuza, biv vel spatar, carii cu urgiia împărătiască și de sabiia domniască s-au săvârșit în domniia Mării sale Constandin Dimitrie Moruzi voevod, la leat 1778, august 18 zile.*[67]

La baza cronicii stă o conspirație a unora dintre marii boieri moldoveni, în frunte cu Iordache Darie Dărmănescu, pentru înlocuirea domnului Constantin Dimitrie Moruzi (1777–1782) cu marele vornic Manolache Bogdan. Plângerile împotriva domnitorului au fost trimise pașei din Cetatea Albă și la ele se adăuga și un memoriu acuzator al celor doi boieri amintiți. Plângerile și memoriul au ajuns în mâna domnului care a dispus, după lege, scurtarea celor doi cu un cap.

Nu cunoaștem pe autorul versurilor, nu lipsite de oarecari calități poetice; știm doar că ele au fost scrise la câteva săptămâni de la omorârea marilor boieri.

---

[66] Cf. *Cronici și povestiri...*, p. 195–196.

[67] *Ibidem*, p. 197–220; I. Crăciun – A. Ilieș, *Repertoriul...*, p. 135–138.

Manuscrisele care ne-au transmis cronica, 13 la număr, cu peste 600 de versuri au cunoscut două redacții, separate între ele numai de adaosul cu 30–40 de stihuri în plus la versiunea amplificată. De reținut că literatura istorică în versuri a cunoscut și în Țara Românească o dezvoltare apreciabilă, mai ales în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. În special figurile domnilor Nicolae Mavrogheni (1786–1789) și Constantin Hangerli (1797–1799) au fost prinse în versuri bine ticluite.

Această incursiune pe care am încercat să o facem în izvoarele narative ale Moldovei, altele decât cele ale marilor cronicari, ale căror scrieri fundamentale sunt publicate în continuare, n-are pretenția că a epuizat subiectul. Ne-am străduit, pe cât a fost posibil, să nu ne scape ceea ce este de vază în istoriografia noastră și sperăm că aceste consemnări vor fi utile viitoarelor cercetări.

GABRIEL ȘTREMPEL

BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE

GLOSARE

BIBLIOTECA [illegible]

GRIGORE URECHE

LETOPISEȚUL ȚĂRII MOLDOVEI...

A

acela, ca ~ – mare, cumplit
aciiaș – de asemenea
adet – obicei
adeveri, a ~ – a dovedi
adunată (limbă) – compusă
agemoglani, iamoglani – copii de casă creștini la Poarta otomană, instruiți pentru a intra în rândurile armatei turcești
ai – ani
ajoturi, a ~ – a ajuta
ajunge, a să ~ – a se înțelege
alege, a ~ (sfat) – a hotărî
alegând – exceptând
ales – mai ales
alesătoriu – hotarnic
amestecătură – intrigă, tulburare
amistui, a să ~ – a se ascunde
amână – în mână
apăra, a ~ – a se opune
apărătură – apărare
arc tare – arbaletă
articéle – jalbe
ascuți, a să ~ – a pândi
astruca, a ~ – a îngropa
astupa, a ~ – a șterge amintirea
asupră, mai cu – cu dobândă (fig.)
ațile – funiile

B

bate, a ~ – a ataca (o cetate)
băjănii – fugari
begler-bei – pașă cu trei tuiuri
beleag – tabără de adunare și de regrupare a oastei
belitură – jaf
beșlii – ostași turci
bogdani – moldoveni (turcește)
Bogoiavlenie – Bobotează
brudiu – tânăr, necopt
bucate – grâne
buluci, a să ~ – a se aduna în ordine de oaste
busurmani – mahomedani
buor – bour

C

can – cam
cap, de ~ (*îngrozind*) – amenințând cu moartea
cap de price – motiv de ceartă
capete (de lege) – articole
capigiu – demnitar turc însărcinat cu mazilirea domnului sau cu inaugurarea noii domnii
capiște – templu
capul, cu ~ său – în persoană
caripiți – oșteni turci
casă – familie
caștalan – castelan
catastif – listă, condică; pl. *catastișe*
cauzilieri – soldați turci din garda sultanului
căli – plural de la cale
cărtulari – cărturar
căsași – oameni de casă ai domnului; rude
căuta, a ~ – a fi nevoit
cândai – poate
cârma – cârmuire; (*de toată cârma* – cârmuire puternică)
cerși, a ~ – a cere
certa, a ~ – a pedepsi
certare – pedeapsă
cetvertoc – joi (slav)
cevlui, a ~ – a tonsura; ritual catolic: a tăia părul din creștetul capului unui seminarist pentru a se arăta intrarea sa în tagma bisericească sau călugărească
chelar – cămăraș
chiverniseală (a țării) – cârmuire
chizmi, a ~ – alcătui, a redacta
cineș – fiecare
ciudesă – lucru minunat, de necrezut
ciudotvoreț – făcător de minuni (slav)
cocon – fiu
cometha – cometă
comornic – cămăraș
concenie – sfârșit (slav)
corona – țara coroanei (polone)
corună – vezi *corona*
covârși, a ~ – a trece deasupra
credință, a lua ~ – jurământ
crijeci, crizeci – cavaleri teutoni, cruciați
cuhne – bucătărie
cumplit – răutăcios
cură – curge
curăți, a să ~ – a scăpa

D

dabilă – dare
dajde – tribut (turcilor)
dărăbani – vezi *dorobani*
decindea – dincolo de
derege, a ~ – a sluji
descăleca, a ~ – a întemeia, a se așeza
dezbate, a să ~ – a se elibera
dezmierda, a să ~ – a petrece
dezmierdăciune – petrecere
dirése – privilegii scrise
dispărțit (*de fire*) – deosebit
dni – zile (slav)
dobândă – izbândă, biruință, pradă de război

dobândi, a ~ – a prinde, a cuceri
doftor – medic
domnișor – pretendent la tron
dorobani – mercenari pedeștri în oastea Moldovei
dos, a da ~ – a fugi
dostoi, a ~ – a îndestula, a sătura
drege, a – a sluji
dvorba – slujbă
dvorbitoriu – cel ce slujește
dulceață – blândețe
dușegubină – amendă pentru crimă
dzimbru – zimbru

E

epitrop legii – capul bisericii
ereu, iereu – preot

F

ferința – apărarea
ficlean – trădător, vezi *viclean*
flămânziciune – foamete
folos, de ~ – vrednic
fușturi – lănci

G

gardinal – cardinal
gâlceavă – bătălie
gloate (de oșteni) – oaste de țară, pedestrime recrutată din țărănime
globnic – cel care încasa plățile de gloabă (amendă)
gol, la ~ – loc deschis
golit – părăsit
gospodstvo – domnie (slav)
griji, a să ~ – a se îngriji
grozav – urât
groznic – amenințător

H

hain – trădător
halca – joc cu lancea
harț – duel, luptă individuală
hălădui, a ~ – a scăpa, a se mântui
hânsari – oșteni liberi
hier – stemă, herb
hochim – poruncă a sultanului
horde – ținuturi deosebite
hotară – moșii
hotnog – sutaș, căpitan
hraniță – graniță
humienic, gumelnic – clucer de arie
hușniță – bombardă
hvală – trufie

I

ierbărie – depozit de praf de pușcă
ijdări, a ~ – a-și trage originea
imbir – condiment, plantă originară din India, cu rădăcină aromatică
iscodi, a ~ – a cerceta
ispiti, a ~ – a întreba, a cerceta
ispiti, a să ~ – a să încumeta, a încerca
iubi, a ~ – a-i place (unde va iubi)
iznoavă, de ~ – din nou
izvod – copie, origine
izvodi, a ~ – a traduce
izvodi, a ~ – a face început (a izvodi, a da dajde)

Î

îmblăciu – unealtă pentru treierat
îmbuca, a ~ – a pârî
împărechiiere – vrajbă
împărțit subst. – despărțire
împinge, a ~ – a alunga
împle, a ~ – a împlini
împotrivitor – cel deopotrivă
împresura, a ~ – a ataca
împreuna, a să ~ – a se întâlni
înaljosul – umilire, pagubă
încălăra, a să ~ – a încăleca
închide, a ~ – a cuprinde
încleșta, a să ~ – a însoți
încruntat – însângerat, rănit
îndărăpta, a ~ – a da îndărăt
îndelunga, a ~ – a amâna, a prelungi
îndirepta, a ~ – a da înapoi
îndreptare – poruncă, privilegiu, așezământ domnesc
îneca, a ~ – a omorî
înfârtăți, a să ~ – a se înfrăți
îngloti, a să ~ – a se înmulți, a forma gloată
îngrozi, a~ – a amenința
înspăimat – înspăimântat
întorsu – înapoiere
întreba, a-și ~ – a se judeca
întunerice (*de oști*) – mulțime
ințina, a ~ – (copaci) – a cresta copacii de la rădăcină, lăsându-i în picioare gata să se prăbușească
înținat (copac) – vezi *a ințina*
învălui, a să ~ – a rătăci
învățătură – poruncă

J

joimiri – lefegii, soldați poloni în leafă
județe – căpetenii, dregători

L

lăsa, a să ~ de dânșii – a se repezi la ei
leagăn cu cai – caretă
legătură, a cădea la ~ – a fi prins în război
limbă – popor, neam
limbă, a prinde ~ – a lua prinși pentru informație
litie – litanie, rugăciune
lontru, în – înăuntru
lotori – luterani
lucruri – lucrări, activitate

M

mainte – mai înainte
marmaziu – vin
mas – popas
mazili, a ~ – a scoate din domnie
măscări, măscării – petreceri, chefuri
mâglă – grămadă, movilă
mâzdă – mită
mergătoriu – cel ce merge
méseța – lună (slav.)
meșterșug – șiretenie, artă militară
meterșugui, a ~ – a înșela
mirodenie – miros
moșan – moștenitor
moșie, de ~ – de moștenire
moșneni – moștenitori
mucenie – mucenicie

mulțămită – răsplată
muncă – chin
mușcatin – vin
muta, a ~ – a schimba
mutaferachi – călăreți turci

N

namestnic – locțiitor
nădejde (ne având) ~ – neașteptându-se la
năpaste – luare nedreaptă
năpusti, a ~ – (trebile țării) – a neglija
năsâlnic – puternic, sălbatic
Născutul – Crăciunul
năvală – asalt
năvrapi – oșteni turci
neclătit – neclintit
neîngăduință – tulburare, luptă
nemernic – vagabond
nemeș – nobil ungur
nemeși, a ~ – a înnobila
nesămnnat – nescris
nevăzut – urât
nevoie, iaste – anevoie
nevoință – zel
nevoitor – care se sârguiește
nezlobiv – nevinovat
notceagoșu – nobil în Ungaria

O

obicină – obicei
obârși, a ~ –a termina
oblici, a ~ – a afla
oborî, a ~ – a doborî
obroc – tain în natură
ocină – moșie ereditară
ocol, ocoale (de care) – tabără
odăi – cazărmi
olac, de ~ – repede
olăcariu – curier
opcop – șanțuri
olat – provincie
olofani – oșteni turci dintre ieniceri
orde – ținuturi
osârdie – zel
oscârbi, a să ~ – a se supăra, a se sătura
oști, a să ~ – a porni război
otac – sălaș de pescari
otcârmui, a ~ – a cârmui
oțărâtură – conflict, ceartă

P

paici – soldați din garda sultanului sau a domnului
părăsi, a să ~ – a renunța
păscoase (bălți) – cu pește
pedeapsă – răutate, pacoste
pedestri, a să ~ – a descăleca
pită – hrană
plean – pradă, prinși
plecat – supus, vasal
poclon – dar
podan – spus, șerb polon
podcomori – cămărași (polon)
podobii – calități
podscarb – vistiernic polon
pofti, a ~ – a cere
pofiori, a ~ – a repeta
pogorî, a să ~ – a se coborî
pogrebanie – înmormântare
pohodnic – cal de paradă

pohvală – laudă, slavă
pojivăi, a ~ – a lua în folosință
pol – jumătate (slav.)
polata – palatul
polc – ceata militară
pomana – pomenire
pomăzuit – uns (la domnie)
ponoslu – pâră
popriște – milă, măsură de lungime
porușnic – căpetenie militară polonă, locotenent
poteci – trecători în munți
poticală – pățanie, înfrângere
potronic – monedă mică de argint
povară (de bani) – sumă de bani de aur
povodnic – vezi *pohodnic*
pravoslaviia – ortodoxia
predoslovie – introducere
prepune, a-și ~ – a fi bănuitor
prepus – bănuială, îndoială
pretitinderile – pretutindeni
price – ceartă, conflict
pricindu-să – luptându-se
prileji, a să ~ – a se întâmpla
primeni, a ~ (legea) – a schimba
prin demână ~ – la îndemână
pristăni, a ~ a ceda, a fi de o părere
pristănire – cedare
pristăvi, a să ~ – a muri
procuratori (în Polonia) – magistrați
prosca – țintă
prostime – țărănime
protivnic – dușman
publibuitor – pârâș, clevetitor
pune, a ~ (capul) – a muri
purtătoriul – cârmuitorul, conducătorul
pușcă – tun

R

ravent – condiment, plantă originară din Tibet
răsări, a ~ *de la* – a pierde, a fi despărțit, lepădat
răsipitor (de lege) – călcător
răsplăti, a-și ~ – a se răzbuna
răsufla, a să ~ – a trece
răzbi, a ~ – a birui
războli, a să ~ – a să îmbolnăvi
roată – unitate militară
rocoși, a să ~ – a să răscula
rost – gură
rupe, a ~ (sfat) – a lua hotărâre

S

samodârjeț – autocrat, singur, stăpânitor
sangeac – steag otoman
săciui, a ~ (pădurea) – a tăia
săim (și *seim*) – dieta poloneză
săvârși, a ~ – a sfârși
săvârși, a să ~ – a muri
sârgu, de ~ – repede
sârgui, a ~ – a se grăbi
scală – port
scaun de judecată – instanță, sediu
scălile – vămile
scăpa, a să ~ *de* – a pierde
scârbă – supărare
scârșca – scrâșnia
schimosi, a să ~ (numele) – a altera

scurma, a ~ – a săpa
semna, a ~ – a însemna
semnat – însemnat, scris
sfadă – luptă, război
sfeti – sfânt (slav.)
sili, a ~ – a se grăbi
silihtari – oșteni turci
simbriie – răsplată în bani
sineațe – puști
slăbit (de ajutor) – lipsit
slujitor – oștean
sminti, a ~ – a greși, a fi în pagubă; vezi și a *zminti*
smoli, a ~ – a unge cu smoală
smomi, a ~ – a momi
socoti, a ~ (țara) – a cârmui
socotință – îngrijire, întreținere
socotitoriu – comandant, guvernator
solați – oșteni turci, arcași
soție – aliat, tovarăș
spahii – feudali turci, cavaleriști
spahiioglani – ostași turci din garda sultanului
spată – spadă
sprijini, a ~ – a apăra, a susține, a se împotrivi
stătător – statornic
steag (de oaste) – unitate militară
steție – provizie de oaste
strejar – care stă de strajă
strica, a ~ (țara) – a prăda
strânsură – agonisită, avere
supune (*suppune*), *a* ~ – a ascunde
sveti – vezi *sfeti*
svezi – suedezi

Ș

șafar – rang boieresc polonez; cel care avea grijă de veșmintele regelui
șăici – bărci
șerb – rob
șigubină – dușegubină, amendă pentru omor
șleahtă – nobilime polonă
șlehtici – nobil polon

T

taină – loc ascuns
tâmpina, a ~ – a întâmpina
tâmpla, a să ~ – a se întâmpla
temeiu – tabără principală a oștii
tinde, a ~ – a întinde
tinsu (loc) – întins, șes
tocmală – înțelegere, tratat
tocmeală, tocmeli – așezăminte
tocmi, a ~ (oastea) – a pune în ordine
tocmi, a se ~ – a fi de acord; a se potrivi
tocmitoriu – comandat, guvernator
togarma – numele evreiesc al turcilor
trăi, a (*biserica*) ~ – a fi în ființă

Ț

țarină (a Iașilor) – moșie, teritoriu
țâncă – cățea
țenchiu – sfârșit, margine
țiitoriu – stăpânitor, guvernator

U

umple, a ~ – a împlini
unde – de aci, de unde, prin urmare
uric – act de privilegiu
urzi, a ~ – a începe o lucrare

V

vă leat – în anul
vâlhvă – curaj, faimă
vârteji, a să ~ – a se întoarce
vecinească, adj. – din vecini
vezir azem – marele vizir
vicleni, a ~ – a trăda
viteaz – cavaler feudal
volnic – oștean, soldat
volnic – liber
volniciia – libertate, independență
vorovi, a ~ – a vorbi
vtorago – al doilea (slavon)

Z

zarvă – război
zavistie – tulburare, conflict, invidie
zăhăială – tulburare
zminteală – greșeală, accident – vezi și *sminteală*
zminti, a ~ – a greși
zvori, a ~ – a sluji

MIRON COSTIN

LETOPISEȚUL ȚĂRÂII MOLDOVEI... DE NEAMUL MOLDOVENILOR...

A

aceia, ca ~ – mare, cumplit
acolesi, a să ~ – a se lega de ~
agiunge, a să ~ – a se întâlni, a se înțelege, a câștiga pe cineva de partea sa
agonisită – avere câștigată (spre deosebire de moștenire)
ai – ani
alamani – nemți
alege, a ~ – a hotărî, a accepta
ales – mai ales
amână – în mână, la îndemână
amelița, a ~ – a nota, a pomeni
amirosi, a ~ – a bănui, a simți
amistui, a ~ – a suporta
aprândzu – vremea prânzului
aprod – trimis al stăpânirii
arbănaș – albanez
arca – protector
ardzehal – jalbă (turcească)
armată – artilerie
assaul – căpetenie căzăcească
astruca, a ~ – a îngropa
astrucare – înmormântare
astupa, a ~ – a nimici
asupreală – nedreptate
ataman – căpetenie militară căzăcească
atocma – întocmai
atșerif – poruncă a sultanului
atunceș – tot atunci
a vedere – pe față

B

balimez – tun mare, bombardă
barat – privilegiu turcesc
bardișă – topor de război
barilcă – butoiaș
bașcă, băști – bastioane
bate, a ~ – a bombarda
bănat – supărare, dojană
bâhniș – mlaștină
birui, a ~ – a ajunge
bivșug – belșug
blăstămat – neglijent
blăstămățiie – neglijență, incapacitate

bogaz, boaz – strâmtoare a mării
boleac – bolnav
boz – zeu păgân
buigui, a ~ – a încurca, a tulbura
buiguit, buiguitor – tulburat la minte
buldzi, a ~ – a îmbulzi, a înghesui
buluc – ceată , detașament, sau: împreună (adv.)
buluci, a să ~ – a organiza o ceată, un detașament
burzului, a să ~ – a se răscula

C

cabaniță – mantie de catifea cu guler de samur
caftan – haină de ceremonie
caimacam – locțiitor de domn
caló – călău
can – cam
canon – cântare bisericească
cap – capitol
cap, mai ~ – mai mare
cap de pace – condiție de încheierea păcii
capul lui, cu ~ – în persoană
capiște – templu
casă – familie
catană – oștean din Ungaria
catargă – galeră
cazilbaș – persan
călcătură – năvală, călcare
căsaș – gospodar
căuta, a ~ – a privi, a fi nevoit
căutare – inspecție
cândai – poate
cântar – măsură de greutate
cârmă – cârmuire
cășlă – stână de câmpie
câzlar aga – demnitar al Porții
ceambul – detașament tătăresc, turcesc
ceauș – agent al sultanului
ceiriu – islaz
celebiu – om cu purtări alese
ceprag – firet
ceput – început
cerac – vasal, supus
ceretei – tufiș de copăcei
cerși, a ~ – a cere
certa, a ~ – *certare* – a pedepsi, pedeapsă
cetaș – oștean din ceată
cetleu – tonsură
chiar – clar, limpede
chindie – după amiază, între două și cinci
chisoare – închisoare
cinie – țiglă de porțelan chinezesc
cinsteș – cu cinste
cirac – vasal
ciuluc – vale seacă
clăti, a să ~ – a porni, a se mișca
cocon, cucon – fiu
comisar – reprezentant regal (în Polonia)
conac – popas
conteni, a să ~ – a se stăpâni
corn (de oaste) – colț al taberei
coș – tabără tătărească
cotlit – coclit
credzut (subst.) – de încredere
credzu – oare, nu?
crunt – însângerat

cumănac – căciulă de lână
cuntenit – măsurat, stăpânit
curs – mers, excurs
custa, a ~ – a trăi, a se menține
cuvios – potrivit
cvarciana – oaste grea, în zale (în lb. polonă)

D

darn, în ~ – zadarnic
dascal – învățat, scriitor
dăscălie – știință, învățătură
deavaloma – amestecat
dédina – obicei, datină
desfrânare – dezordine, năvălire
destuli, a să ~ – a se mulțumi
dezbate, a ~ – a elibera
desmierdăciune – petrecere
dires – privilegiu
dires – îndreptare
divă – mirare
divuri, în ~ – după noroc
dobândă – pradă
dodei, a ~ – a ataca
dodeială, dodiială – atac, hărțuire
domnișor – pretendent la tron
drăgăniie – oaste de dragoni
drâmbă – ceată
dric – mijloc, în toi
duh – gând, ambiție
dumnedzăieresc – evlavios
durât – huruială
dvorbă – slujbă
dvori, a ~ – a sluji
dvorean – curtean

E

endromida (latin.) – manta de iarnă
ermuluc – manta cu mâneci

F

falanx – falanga macedoneană
fantastic – tulburat la minte
fățăriie – părtinire
fârșit, a fârși – sfârșit, a sfârși
fârtat – înfrățit
feliandrăș – stofa de Flandra
feredeu – baie
fotaze – acoperământ de paradă pentru cai
frământa, a ~ (fig.) – a discuta
frănetic – tulburat la minte, în delir
frânc – italian
friji – cai de Frizia
fuma, a ~ – a arde
fuște – lance

G

galion – corabie de război
gătire – pregătire
gentilon – om cu purtări alese
gloată – oștire
glogozală – amestecătură, dezordine
gonaș – oștean din trupa de urmărire
griji, a ~ (cetate) – a înarma
grosime – grosul țărănimii, grosul oștii
grozav – rușinos, urât
groaznic – temut

grumaji – gât; și cu sensul de golf de mare

H

habeșii – abisinieni, etiopieni
hadâmb – eunuc
hamgiar – iatagan
hasăchiu – agent trimis de sultan
hăicăi, a ~ – a huidui
hăini, a să ~ – a trăda
hălădui, a ~ – a scăpa, a trăi în liniște
hărăț, harț – lupte de hărțuire
hărăți – ostași care dau lupte de hărțuire
hândii – indieni
hereghie – monetărie
hiclean – trădător
hiclenșug, hitlenșug – trădare
hirarga – gută la mâini
hișpan – spaniol
hloabe – oiște
holendedzi – olandezi
holotă – gloată (rusească)
horvățesc – croat
hotincean – locuitor din Hotin
hronograf – cronică; scriitor de cronici
husari – cavaleri îmbrăcați în fier

I

iaz – șir, grămadă (de cadavre)
ieșitoare – privată
iezi, a să ~ – a se răspândi
inemă, inimă – și cu sensul de centru, avere, tezaur
iscusit (la trup) – frumos, perfect
ispiti, a să ~ – a încerca
ispovedanie – spovedanie
ispravă – decret, confirmare oficială
isprăvi, a ~ – a obține, a izbuti
ispravnic – cârmuitor, guvernator
istov, de ~ – complet, cu totul
istovi, a ~ – a termina
iulit – ofilit
iușor, iușoare – ușor, ușoare
iznoavă, de ~ – iarăși, din nou
izvod, a izvodi – scriere, copie; a traduce, a copia, a elabora

Î

îmă, îmmă – mamă
îmblete – intrigi
împărăchiere, împerechiere – ceartă
împelițare – întrupare
împle, a ~ – a împlini
împotriva – în fața
încăleca, a ~ – a călca în picioarele cailor
încălecat – pornire la oaste
închide, a ~ – a încheia, a cuprinde
închis de ~ – despărțit de ~
îndireptătură – respingere, dare înapoi
îndoit – împărțit, necredincios
înfruntat – înfrânt
înfundat – compromis, cu faimă rea
îngloti, a să ~ (oastea) – a se aduna la un loc
înloc – îndată, în semn de
înoi, a să ~ – sosire cu vești noi

întemeiată (casă) – cu temei, cu avere
întregiie – deplinătate (de caracter)
învăli, a ~ – a face ghem, a învălătuci
învăța, a ~, învățătură – a porunci, poruncă
înzeuat – îmbrăcat în zale

J

jălui, a ~ (pe) – a învinui
jecui, a ~ – a jefui
jitniță – cuptor de pâine

L

laudă – amenințare
lăduncă – cartușieră
leato (slav) – an
leav – polonez
lega, a ~ (pace) – a încheia
legat (cu săim) – hotărât cu legământ
legăna, a să ~ – a sta la îndoială
legată (tabără) – încheiată cu care
legături – angajamente, tratate
limbă – golf
limbă, a prinde ~ – a lua prizonieri pentru informație
limbi – popoare
lisovți – cazaci
liubovnic – bucuros
livinți – oșteni de oaste ușoară
loc, de ~ – de aici, din țară
lovi, a ~ – a ajunge, a se îndrepta
luneca, a ~ – a fi atras în greșeală
lunecos – nesigur
lungoare (boală de ~) – tifos

M

maligna (boală) – de nevindecat
mas – popas de noapte
maștihă – mamă vitregă
matcă – maică
mator – bătrân
măestrii de oaste – mașini de război
măzdi, a ~ – a mitui
mâlit – mal surpat, râpă
mânea, a ~ – a poposi
mâneca, a ~ – a se scula devreme
mârzac – comandant tătar
mârzăcie – în timp ce era mârzac
mecet – templu turcesc
megiiaș – vecin
meidan – piață, spațiu gol
meree – neîntreruptă
mesérniță – măcel
meséță – lună (slav)
mesteca, a să ~ – a tulbura, a se amesteca
meșterșug – artă, înșelăciune
mică – clipă
mijloc – mijlocire
molitva – rugăciune
moșan, moșancă – moștenitor, stăpân cu drept de moștenire
moșiie, de ~ – de moștenire
mujic – țăran rus
muncă – chin
munci, a ~ – a chinui
musaip – dregător de curte al sultanului
muscă – insectă în genere
muta, a ~ – a schimba

N

năbuși, a ~ – a năvăli
nădejde, fără ~ – pe neașteptate
neamăgeu – neamăgitor
neclătit – neclintit
nedobândit – invincibil
neghicit – neexplicat
nemăreț – modest
nemernic – om străin
nemica – deloc
nemulțumitor – nerecunoscător
nepărăsit – fără încetare
nepriietin – dușman
nesocotit – fără importanță
nestătorie – nestatornicie
neștene – cineva
neticneală – neliniște
netocmeală – neînțelegere
nevoie – primejdie
numere – plural de la nume

O

oardă – oaste tătărească
obârși, a ~ – a termina
oblici, a ~ – a prinde de veste
oborî, a ~ – a doborî
obroc – tain
obsides (latin) – zălog
ocină – moșie ereditară
ocol – teritoriu al orașelor
odaie – fermă, cazarmă
odoacă – chiar, încă, până și
olah – român (în lb. ungară)
olaș – italian (în lb. ungară)
olat – regiune
olăcar, olocar – curier
omor – și cu sensul de epidemie
orândui, a ~ – a porunci
orânduială – poruncă, măsură, hotărâre
ort – monedă
osăbi, a să ~, osăbire – a se despărți, despărțire
oști, a să ~ – a porni cu oaste
oștenie – artă militară; slujbă militară
otac – tabără de odihnă
oturac – cel ce rămâne de pază în tabără

P

pajiște, din ~ – din temelie
palancă – întăritură, cetățuie
patimă – înfrângere, pătimire
pavăță – pavăză
părăsi, a să ~ – a renunța
păzi, a ~ (calea) – a urma
pândză – rând de întărituri ale unei cetăți
pedestri, a să ~ – a descăleca
pementian – agricultor, boiernaș
peste – împotriva
pestiți – mulți
petrecanie – întâmplare, petrecere
petrecător – călăuză
pețiană – pană
pildă, în ~ – sub pretext
pisărie – deminitate de pisar
pivă, pioa – tun mare de asediu
plașcă – bacșiș
platnic – răspunzător
pleca, a ~ – a îndemna
plian, plean – pradă
plini, a – a împlini

podagră – gută la picioare
poftori, a ~ – a amenința, a repeta
pohti, a ~ – a invita, a cere
poiadă – mulțime, hoardă
polc – ceată de oaste
polcovnic – comandant de ceată
polnii hetman – hatman de câmp (în Polonia)
polog – întins la pământ
ponoslui, a ~, ponoslu – a dojeni, dojană, învinuire, reclamație
pont – condiție; și cu sensul de articol
pospolita – ridicare generală a oștilor
poticală – pățanie, înfrângere
potică – trecătoare în munți
poveste – proverb
pozvolenie – îngăduință, permisiune
pozvoli, a ~ – a da voie, a fi de acord
prag – cataractă
prapor – steag ostășesc prins în vârful unei lănci
pravilă – lege, codice de legi
pravilă, în ~ – după regulă
praxis – experiență
premeni, a ~ – a schimba (o situație)
prepodobna – preacuvioasa
prepune, a ~, prepus – a bănui, bănuială
prestăni, a ~ – a cădea la învoială
price – ceartă
pricină – vină, ceartă, litigiu
prileji, a se ~ – a se întâmpla
prinde, a se ~ – a se potrivi
pristav – supraveghetor
proașcă – țintă
proci, i ~ – și celelalte
purces – pornire, plecare
pușcă – tun
puterea hi, a ~ – cu atât mai mult

R

rafi – harnașament
raia – stăpânire turcească
raitar – oștean călare, neamț
rădicatul – răscoala
răestrovi (în lb. polonă) – înregistrați (oșteni)
răgulă – seminție, ginte
rămășițe – urmași
răpitor, răpitoare – violent, rău, mânios
răsări, a ~ – a pierde
răscumpăra, a ~ – a recuceri, a relua
răsipă – înfrângere
răsipi, a ~ (o cetate) – a dărâma
răspunsuri – corespondență
rășchira, a ~ – a risipi (o oaste)
răutăți – și cu sensul de nenorociri, pradă
războli, a să ~, războlit – a se îmbolnăvi, bolnav
râhni, a ~ – a dori
râmlean – roman
rând – la rând
rândul – rânduiala, regula, obiceiul
rediu – pădurice
roată – detașament de oaste

rocoși, a se ~ – a se răscula
rohmistru – comandant de oaste
rost – gură
rumânie, pe ~ – pe românește
ruptul (Seimului) – dizolvare

S

sacaluș – bombardă
săimu, seim – dietă (în Polonia)
scală – port
scară – treaptă
scaun – sediu, capitală
scândură (de aramă) – lespede
scorni, a ~, scornit – a se preface, a înșela, prefăcut
scrisori – cu sensul de lucrări literare
scuti, a ~ – a salva
senator – sfetnic regal în Polonia
serdar – locțiitor, reprezentantul domnului față de oști
sfadă, sfădi, a să ~ – și cu sensul de luptă, război; a se lupta
sfărâma, a ~ – a pune capăt, a hotărî
sii, a să ~, siială – a se teme, teamă
silavă, sileavă – silabă
silitor – ambițios
simedriu – sfântul Dumitru
simeți, sâmeți, a să ~ – a îndrăzni
sineț, sinețaș – pușcă, pușcaș
sirguială, sârguială – repeziciune
slobodzi, a ~ – a elibera, a da drumul
slujitor – oștean, soldat
smenteală, sminteală – înfrângere, nenorocire, greșeală
sobol – samur
sotnic – comandant a o sută de ostași (la cazaci)
soțiie (țară) – vasală, aliată
spată – spadă
spârcui, a ~ – a risipi
sprijini, a ~, spijineală – a apăra, apărare
sta, a ~ – a se face, a deveni
stâmpăra, a ~ – a astâmpăra
steag de oaste – ceată, unitate de oaste
stepenă – rang, treaptă
stol (de oaste) – ceată, detașament
stoli, a să ~ – a se organiza în stoluri
stolniță – capitală (în Rusia)
strat – suportul tunurilor
strânsoare – oaste de adunătură
streleț – pușcaș
stremuta, a ~ (graiul) – a schimba
strica, a ~ (numele) – a compromite
strigător – crainic
suliță – măsură de înălțime
suna, a ~ – a se zvoni
sunat – vestit, cu zgomot
suptpus – ascuns
supune, a ~ – a ascunde
surguciu – egretă
surgun – exil, exilat
surlar – trâmbițaș
suspina, a ~, pe – a învinui
svetitel – ierarh

Ș

șanț – val
șavgău – săpător de sare
ședzat – așezat
șleah, șleav – cale
șleahtic – nobil polon
șlic, ișlic – căciulă boierească și domnească
șpan – conte, nobil
șvedzăsc – suedez

T

tabie – fort
tar – povară
tăia, a să ~ – a curma
tâmpinare – întâmpinare
tecsi, a ~ – a înghesui
temeiul (oștii) – grosul, centrul
tergiman, terziman – tâlmaci
tiparnic – tipograf
tiron – oștean roman
tocmală – înțelegere, angajament
tocmală, în ~ – în ordine
tocmi, a ~, a să ~ – a repara, a se potrivi, a se înțelege
trage, a ~ – a atrage
trage, a să ~ – a se retrage
trăgăna, a ~ – a prelungi, a trage
trăitor – persistent
treapăd – trap, galop
trece, a ~ (cuvântul) – a nu se ține seamă
trup – cadavru
tui – steag turcesc din coadă de cal

Ț

țărămonie – ceremonie
țenchiu – sfârșit, țintă
țietorie – a ține ca țiitoare
țiitor – stăpânitor
țiiș, de ~ (luptă) – corp la corp

U

undeși – tot acolo
urâciune – ură
uric – act de privilegiu
urșinic – catifea
urzit, urzitor – fundare, fundator

V

valashos – denumire dată de francezi românilor
valios – denumire dată de nemți și italieni românilor
val – și cu sensul de tulburare
vâlfă – glorie
vecinătate – șerbie
vechi, a să ~ – a se învechi
vedérea, a ~ – pe față
veghia voia, a ~ – a părtini
ventre, vintre – pântece
vergile gurii – buzele
veselie – serbare, nuntă
viclean, vicleni, a ~ – trădător, a trăda
vicleșug – trădare
viitor, vinitoare – acel, acea care vine
vivor, vivoară – vifor, viforniță
vloh – italian (în limba polonă)

voie vegheată – cu părtinire, cu premeditare
volnic, volnicie – liber, libertate, putere
volniciie – privilegiu
voloșin – român (în limba polonă)
vrăjmaș – energic

Z

zaharea – provizie
zarvă – tulburare, luptă civilă
zatocenie – exil (în Rusia)
zavistie, zavistnic – invidie, invidios
zăbavă – și cu sensul de petrecere, de clipă de odihnă
zburda, a ~, zburdăciune – a se desfrâna, desfrânare
zugrăvit – aparent, înșelător

NICOLAE COSTIN
LETOPISEȚUL ȚĂRII MOLDOVEI...

A

abate, a ~ – a se năpusti
acmu – *acum*
actinamea – jurământ
adetiul – dare, dajdie
adumeca a ~ a descoperi, a afla
agarlâc – bagaj, calabalâc
agă – ispravnicul darabanilor
ai – ani
aiave – în ființă, în realitate
albineț – albicios, bălan
amăruntul – amănuntul
amelița, a ~, ameninița, a ~ – a pomeni în treacăt despre ceva, a menționa
amistui, a ~ – a ascunde
aprimejdioasă – primejdioasă
aprod – slujitor la Curte
armată – tunuri
arz – jalbă, raport, memoriu
aspru – monetă veche turcească
astronomie – știința care se ocupă cu studiul corpurilor cerești
astruca, a ~ – a înmormânta
astrucare – înmormântare
asupreală – nedreptate, silă
așeaș – de asemenea, iarăși
au – sau, ori

B

bae – (sășește) olărie
bahnă – mlaștină
balcibașlâc – tribut de miere care se da în fiecare an hanului tătarilor
baliemez – tun de mare calibru
bardișă – armă veche, în formă de topor, cu coadă lungă
basnă – povestire mincinoasă, legendă
baștă – cazemată în formă de tun
băia, a ~ – a mângâia, a desmierda
băjenie – pribegie, loc de adăpost de frica năvălirilor dușmane
bănat – supărare, necaz, bănuială
becisnic – netrebnic, nemernic, neputincios

beglerbei – guvernatorul unei provincii turcești cu rang de vizir
bei – guvernator (la turci) peste un oraș sau provincie
belitură – despuiere de averi
beșliu, beșlei – corp de călăreți turci, care făceau slujbă de curieri
bișug – belșug
blagorodnic — nobil, de neam
blagoslovenie – binecuvântare
blăzni, a ~ – a se înșela, a se amăgi
boaz – gură de vărsare a unui râu
bold – par ascuțit, prăjină lungă
bolniță – spital
boz – zeu păgân, idol
bozoaie – zeitate feminină
brodi, a ~ – a nimeri undeva, a ajunge din întâmplare
bucim – bucium, instrument muzical
buluc – companie de soldați, ceată de oameni înarmați
buluci, a se ~ – a se concentra, a se strânge în rânduri
bunciuc – steag
busurman, busiurman – musulman
butură – butuc, buturugă

C

cabaniță – mantie cu guler de samur pe care o primește domnul de la Poartă
caftan – haină cu mâneci lungi dată domnului de sulta
caimacam – ocârmuitor
calcan – pavăză, apărătoare
calici, a ~ – a ologi
calmà – turban
calo – țigan, om crud, vărsător de sânge
camătă – dobândă
canaf – ciucure
cap – conducător, om de frunte; condiție de pace, paragraf
capegiu, capigiu – portar al seraiului din Constantinopol, însărcinat cu mazilirea sau decapitarea domnului
capichehaia, capuchehaia – agentul diplomatic al domnilor noștri pe lângă Poartă
capiște – templu păgân
carâtă, caretă – trăsură închisă de paradă
carte – scrisoare
caștalian, caștelean – comandantul unui castel
catargă – galeră, rob la galeră
catastif – condică, registru
cauc – căciulă
cauș – curier, ștafetă (la turci)
cămăraș – slujbaș la cămara domnească, camerier
căsaș – cap de familie
ceambul – năvală pentru pradă
cehăi, a ~ – a supăra
cerca, a ~ – a cerceta, a iscodi
cercare, cercătură – cercetare
cercător – cercetaș, iscoadă
cerșut – cerut
chelșug – cheltuială

chezaș – garant
chilă – măsură veche de capacitate pentru grâne: în Muntenia de 400 oca, în Moldova de 240 oca
chivără – chipiu înalt
cialmà – turban
ciauș – curier, ștafetă
cineș – fiecare
cinsteș – vrednic de cinste, demn
cin – tagmă, stare socială
cirac, ciriac, cireac – protejat, favorit
ciutaci – poreclă dată turcilor
ciudese, ciudă – lucruri de mirare, minuni
clăti, a se ~ – a porni, a merge, a se mișca
clătire – mers, pornire
cliros – cler
cobuz – instrument cu coarde
colfi, colfo – golf
colciac – jambiere
comănac – căciulă de lână
comisie – adunare
comisar – persoană delegată pentru o misiune
comișel – slujbaș al grajdurilor domnești
comornic – cel însărcinat să execute o sentință, o judecată
conac – popas
conteni, a ~ – a se opri, a înceta
corn – aripă de oștire
coroni, a ~ – a încorona
coronațiie – încoronare
coș – tabără la șes a tătarilor
coteică – cățea de vânat cu picioarele scurte
cozmografie – studiul corpurilor cerești și al lumii astronomice
crângul cerului, *crugul* cerului – bolta cerească
crezut – credincios, de încredere
crunt – plin de sânge
crug – orbita unei planete
cucon, cocon – fiu de domn sau de boier
cuglà – acoperământ al capului
culoglu – soldat pedestru la turci
cumbarà – ghiulea, bombă, granată
cumpănă – primejdie
cura, a ~ – a curge
curătoriu – curgătoriu
curugiu – soldat turc milițian
custa, a ~ – a trăi, a fi în viață
cândai – poate, cumva
cântar, țitnar – greutate de circa 50 kg
câșlegi – perioadă de timp dinaintea Postului Paștilor, în care nu se postește

D

da cale, a ~ – a se retrage
da dosul, a ~ – a fugi
dabilă – dare, bir
dais – război
dava – oraș
dăbilar – agent de percepție
dănăoară – odată (*nicedănăoară* – niciodată)

dărăban – ostaș din pedestrime sau din garda domnului moldovean
dejghinare – dezbinare
deșărt (cu ~) – fără să fi luat nimic
deșugubină – amendă pentru crimă
detunat – trăsnit
dezbate, a ~ – a scăpa de sub stăpânire, a se elibera
dezbatere – scăpare de sub stăpânire
diiac – logofețel, scriitor de cancelarie
diregător, deregător – conducător, slujbaș
diregătorie, deregătorie – slujba unui înalt funcționar
dires – document, hrisov
divă – minune, lucru de mirare
divan – pat, tribunal
dobă – tobă
dobândă – paradă, jaf
dodeială – supărare, strâmtoare
dorobanț – soldat de infanterie
dos – partea dinapoi a oștirii
dosi, a ~ – a fugi
dricul – mijlocul
duium – pradă
dunalma, dunamma – serbare la turci
dvorbiotoriu – de serviciu la curtea domnului
dvorean – curtean
dvorelnic – curtean

E

echingii – corp turcesc de călăreți
endromida – numele unei haine
ensiferi – purtători de sabie
eparhie – ținut sub jurisdicțiunea episcopului
eresă – credință eretică, erezie
ereticie – erezie, doctrină eretică
ezoviți, ezuviți – iezuiți (călugări)

F

famen, famân – om castrat, eunuc
favnu – zeu câmpenesc
făt – băiat
fățărie – părtinire
fânar – felinar
feceră, formă de perfect simplu de la *a face* – făcură
fereca, a ~ – a lega în fier
feredeu – baie
fericie – fericire
ferman, firman – poruncă scrisă a sultanului
fiecând – oricând
fiia – fiică
filandră, ilantră, falantră – falangă, corp de infanterie la macedoneni
firea (în locuțiuni: *de-a ~*) – deosebit de bun
flămângiune – foame grozavă
frântură – loc prăpăstios
friji – cai din Frizia
fuște – bâtă, lance

G

galion – corabie mare de război
găbza, a ~ – a prinde pe cineva la strâmtoare

găta, a se ~ – a se pregăti
gâlceavă – sfadă, război
gâmba, a ~ – a prinde, surprinde
gebhană – materiale de război
ghecet – vad, trecătoare
ghessis – bârnă lungă sau paliță
ghiuluș – sfat, adunare
gioc – danț
giudecată de cap – pedeapsă cu moartea
giudeț – judecată și judecător
giupâneasă – soție de boier
giurui, a ~ – a făgădui
glavă– capitol
gloată – oaste de țară
globnic – funcționar cu amenzile
glonț de tun – proiectil
glugă, cuglă – acoperământ al capului
gomon – zgomot
gonaș – călăreț-cercetaș
greime – mulțime, grosul armatei
grumaz, în locuțiuni: de ~ – prizonier

H

haiduc – mercenar ungur în armata română
halca – cerc de fier prin care se azvârle geridul (adică sulița scurtă)
hangiar, hamger – pumnal încovoiat
harț, harțu – încăierare între avangărzile dușmane sau între mici detașamente
hasechiu, hasichiu – ofițer din garda sultanului
hatișerif – poruncă a sultanului scrisă de mâna sa
hălădui, a ~ – a se mântui, a scăpa cu viață
hălăduire – mântuire
hămnisi, a ~, hămisi, a ~ – a leșina de foame
hărăț – soldat din avagardă
hărăți, a se ~ – a se încăiera, a se lupta
hărăzitură – donațiune, dar
hânsar, husar – soldat îmbrăcat în fier
hâtru – isteț
hereghie – origine, neam
hiclean – viclean, trădător
hidropică – boală (acumulare de apă în abdomen)
hihot – hohot de râs
hochium, huchium – poruncă scrisă de la sultan
homnisi – vezi *hămnisi*
hotărî, a se ~ – a se învecina
hotnog – căpitan
hornograf – cronică

I

iazer – lac adânc, mare
iereticie vezi *ereticie*
imbrihor – slujitor la grajdurile sultanului
infulă – tiară episcopală catolică

iscoadă – spion, cercetaș
ispită – cercetare
ispovedanie – spovedanie
ispravnic – dregător
isprăvnicie – dregătorie
istov, în locuțiuni: *de ~* – cu totul, cu desăvârșire
istovi, a ~ – a isprăvi, a sfârși
iznoavă, în locuțiuni: *de ~* – din nou
izvod – manuscris, catastif, text
izvodi, a ~ – a crea, a inventa

Î

îmbe – amândouă
îmbunător – lingușitor
împroșca, a ~ – a trage cu săgeți la țintă
împrotiva, împotrivă – în dreptul, în față
împrotivnic, împotrivnic – adversar, dușman
încailea – barem, măcar
începătură – început
încrunta, a se ~ – a se umple de sânge
îndărăptnicie – îndărătnicie
îndelunga, a se ~ – a se îndepărta
îndupleca, a se ~ – a se îndoi, încovoia
îngloti, a se ~ – a strânge oaste multă
îngreca, a ~ – a rămâne însărcinată
înhotărî vezi: *hotărî*
înnagios și *înnalgios* – pagubă, neajuns
înspăima, a se ~ – a se spăimânta
întina, a ~ – a se umple de tină (noroi)
înturna, a se ~ – a se întoarce, a se înapoia
înțina, a ~ – a sprijini slab; a fi gata de bătaie
învăscut – îmbrăcat
învis – înviat

J

jac – pradă
jăcui, a ~ – a prăda, a jefui
jalbă, jalobă – cerere, reclamație
jârtâvnic, jârtvenic – altar și masa din altar
județ – judecată, vezi și *giudeț*

L

lagum – mină (pentru explozii)
lastră – stofă scumpă de lână
lege - religie
lefeciu, lefegiu – soldat mercenar cu leafă și tain
liasă – împletitură de nuiele
liman – port
limbă – informație despre inamic, fâșie de pământ
litie – procesiune religioasă, slujbă
loază – ramură verde, lăstar
loitră – partea laterală a carului, scară
lontru – lăuntru, înăuntru

M

madem – metal
mainte – mai înainte

malgrab – margraf
mamcă – doică
mamină – colos, namilă
mano – țigănește
marșalâcul – mareșal
mas – popas
maștehă, mașteră – mamă vitregă
mădular – temeiu, membru
măscăriciu – bufon caraghiosul curții
mâlcomiș – încet, fără zgomot
mârzac – căpetenie la tătari
mâzdă – mită
mâzdi, a ~ – a mitui
medelnicer – boier la curtea domnului
megiiaș – vecin
megieșie – vecinătate
meidan, meidian – maidan
melenholie – melancolie
meser – sărac
meterez – șanț, fortificație
metrică – condică, registru
mierță – măsură de capacitate pentru cereale
milă – măsură de distanță
milosârdie, miloserdie – milă, îndurare
mistru – ispravnic
mișelie – ticăloșie
mitră – acoperământ al capului la episcopi
molitvă – rugăciune
moșan – moștenitor
moșancă – moștenitoare
mreajă – cursă
musaip – curtean, consilier intim
musichicește – muzical

N

namesnic – locțiitor, vicar
năboiu – revărsare de ape
năduși, a ~ – a se înăbuși
năimi, nămi, a ~ – a aranja, a închiria
năramză – portocal
năruit – ruinat, prăbușit
nedodeit – nesupărat, nestingherit
nemeș, nemiș – nobil ungur
nemuritorie – nemurire
nepărăsit – fără încetare, mereu
nepriiaten – dușman
nescari – niște, oarecari
nesătorie – nestatornicie
neștine – cineva, oarecie
nevoitor – străduitor
nicedănăoară – niciodată
numere – pluralul de la *nume*

O

obadă, pl. *obezi* – cătușă
obârși, a ~ – a sfârși
obiciui, a ~ – a obișnui, a deprinde
obicină – deprindere
oblăduitor – cârmuitor
oblici, a ~ – a afla, a descoperi
oborî, a ~ – a doborî
obrezui, a ~ – a circumcide, a tăia împrejur
obsidis – zălog
obuz – tabără
ocină – moșie, moștenire părintească
ocol – plasă, circumscripție
ocop – șanț de întăritură

odgon – funie groasă pentru corăbii
odor – giuvaer
olac – curier, ștafetă și cal de poștă
olat – ținut, regiune
olăcar – ștafetă
oprială – arest
orație – cuvântare
ort – monetă de 10 parale
osebi, usebit – osăbit, despărțit, separat
oserdie – zel, sârguință
ostrov – insulă
oștenie – război
otac – tabără, lagăr
otăvi, a ~ a răsări iarba
Otcenaș, Oscenaș – Tatăl nostru
oturac – veteran (la turci)
oțărî, a se ~ – a se mânia înfuria

P

paliță – bârnă, par, băț
pantheon – biserică păgână
papistaș – catolic
pardoș – leopard
parolă – lozincă, cuvânt convențional
părcan – gard de scânduri
păretar – covor de perete
pânză – primejdie, nevoie
pedestraș – soldat infanterist
pedestri, a se ~ – a descăleca
pedestru – care umblă pe jos
petrecanie – petrecere, veselie
petrecător – însoțitor
peveț – cântăreț bisericesc
pihotă – pedestrime, infanterie
pisar – scriitor de cancelarie, copist
pistreală – distanță cât o aruncătură de săgeată
pistrelat – stropit, mânjit
pitrop – epitrop, tutore
piuă (pl. pive) – mortier (tun foarte scurt)
planită – planetă
plean – pradă (de război)
plod – roadă
plodi, a ~ – a (se) naște, a se înmulți
plodnicie – rodnicie
poclon – plocon, dar făcut unuia mai mare
podalghie – podagră, gută
podan – supus, birnic
podciaș – vistier
podcomor – subcămăraș, dregător polon
podscarb – vistier al doilea
poedinoc – luptă în doi
pogorât – coborât
pohtori, a ~, profitori a ~ – a repeta, a înnoi
pohvală – pompă, triumf
polc – regiment
polcovnic – colonel, comandantul unui regiment
politie – stat
pomană – amintire
pomăzui – a unge cu mir un rege
pomăzăitură – pămătuf de bumbac
ponorât – prăbușit, prăpăstios

ponoslu – ponos, plângere, reclamație
pont – condițiune, punct
porușnic – porucic, ofițer la ruși
poticală – înfrângere, supărare
potronic – monetă veche de aramă și de argint
povață – conducător, șef
povod, în ~ – dus de căpăstru
povodnic – cal de călărie
pozvoli, a ~ – a permite, a îngădui
pozvolenie – îngăduință
prapor – steag ostășesc
pravilă – lege
pravoslavie – ortodoxie
pravoslavnic — ortodox, drept credincios
precupie – vânzare cu amănuntul
premeneală – schimbare, înnoire
prepune, a ~ – a bănui
prepus – bănuială
prestol – sfânta masă din altar
prețălui, a ~ – a evalua
price – ceartă, gâlceavă
pricestui, a se ~ – a se împărtăși (cu sfintele taine)
priință – bunăvoință
priitor – binevoitor
prinsoare – închisoare
priseacă – stupină
pristăvi, a se ~ – a muri
pritoran – pretorian, soldat din garda împăraților romani
proașcă – țintă
proclet – afurisit, blestemat
protivnic – de seamă, la fel, deopotrivă
purces – pornire, plecare
pușcă (pl. *puști* și *pușci)* – tun; puști pe roate
puțintea – puțin

R

raià – cetate sub stăpânire turcească
raitar – soldat cavalerist
răsface, a ~ – a desface
rășchira, a se ~ – a se împrăștia, a se risipi
răvaș – scrisoare, bilet
războli – a se îmbolnăvi deodată
reciposp olită – stat, regat
rediu (pl. *reade*) – pădurice
roată – companie de soldați
rocoși, a se ~ – a se răscula, a se răzvrăti
rocoșire – răscoală
rocoșitură – revoltă
rohmistru – căpitan de cavalerie (la poloni)
rost – gură

S

sarascher – comandantul unei armate sau al unei provincii turcești
satir – geniu al pădurilor
săbor – sobor, sinod
săciui, a ~ – a seciui, a tăia
săcșor – săculeț
saială – frică
săim, seim – divanul sau sfatul polon

sărdar, serdar – comadant de cavalerie
săvai – măcar, chiar, fie
sângeac – district
sârg, sirg – grabă, numai în locuțiune: *de ~*, iute
sârgui, a ~ – a grăbi
scală – port
scârșca, a ~ – a scrâșni
scociorî, a ~ – a scormoni, scotoci
schiptru – sceptru
sculă – obiect mic de mare preț, giuvaer
scursură – curgere
schizmă – dezlipire, despărțire
sineață – pușcă
sinetaș – pușcaș
singegaș – soldat port-drapel
slobozi, a ~ – a libera, a descărca pușca
slobozenie – iertare de păcate
sminteală, zminteală – deranjare, pagubă, stricăciune
sobol – blană de samur
soci (ungurește) – cojocar
sociavă (ungurește) – cojocărie
sodomie – homosexualitate
solac – arcaș din garda sultanului
sotnic – căpitan la cazaci
soție – tovarăș, asociat
spahiu – cavalerist turc
spart – împrăștiat, risipit
spăimat, vezi *înspăimat*
spânzura, a ~ – a atârna
spuză – mulțime, grămadă
staroste – guvernatorul unei cetăți
steag – batalion sau escadron
stepenă – treaptă, rang
stih – verset (din Biblie)
stihie – element (al naturii)
stol – coloană de soldați în marș
strajă – avangardă
străjar – sentinelă, paznic
strileț – vânător
strog – insulă
stropși, a ~ – a strivi în picioare
suciu – blănar (ungurește)
supune, a ~ – a ascunde
surlă – instrument de suflat
svințănii – obiecte sacre

Ș

șafar, șufar – dregător având în grijă garderoba domnească
șagă – glumă
șaică (pl. *șăici* și *șeici*) – șalupă, vas mic cu pânze
șerb – rob
șirag, șireag – rând
șleahtă – nobilime polonă
șlehticiu – nobil polon
șliav, șleav, șliah – drum
șlic, ișlic – căciulă de domn și boier
șpârcui, a ~ – a face fărâme
șpan – vice-comite în Ungaria
șterc – așchie

T

tablă – listă
tabulhanà – muzică militară turcească
taftă – mătase subțire și lucioasă
taler – monedă veche austriacă, de argint
tar – povară, greutate
tăbărî, a ~ – a așeza tabăra
tâlcui, a ~ – a tălmăci, a traduce
telal – strigător public, crainic
terziman – tălmaci, dragoman
tij – de asemenea, idem
tină – noroi
tirari (italienește) – *săgetare*
tiron – elev militar
tituluș, titiuluș – titlu, cuvânt care arată demnitatea și rangul
trăgăna, a ~ – a amâna, a lungi
trâmbaciu – trâmbițaș
trecătoare – trecere
trevzi, a se ~ – a se trezi
triapăd – trap
tui – steag din coadă de cal

Ț

țărmure – țărm
țâncă – cățea
țenchiu – hotrar, sfârșit
țitnar – chintal, 50 de kilograme
țițiu – o băutură a păstorilor, zer

U

ughi – galben de aur
uric – hrisov, document
următor – urmaș

V

val – necaz, frământare
vanda – boierie în Țara Ungurească
văcuire – eternitate, veșnicie
vădire – ieșire la iveală
văleat – dată, an
vătămare – jignire
vâlhvă, vâlfă – faimă
vârtute – putere, tărie, vigoare
velcopolean – soldat din garda regelui polon
veri – ori
viclenitor – trădător
vintre – pântece, abdomen
vistere – averi
vivliothică – bibliotecă
volnicie – libertate
voroavă – vorbire cuvântare

Z

zacon – obicei, datină, așezământ
zaharà, zahareà – proviant, hrană pentru oameni și vite
zapis – înscris, act de cumpărare sau vânzare
zarvă – tulburare, neliniște
zatocenie – exil, urgie
savistie – invidie, pismă
zavistui, a ~ – a invidia, a râvni
zădărî, a ~ – a întărâta, a ațâța
zăhăială – tulburare
zălog – amanet
zălogi, a ~ – a amaneta
zburdat – zburdalnic
zmult – smuls
zugrăvitură – pictură

ION NECULCE

LETOPISEȚUL ȚĂRII MOLDOVEI...

A

acătare – oarecare, deosebit, cât de cât

aclaz, vezi *atlaz*

acmu – acum

acolisi, (a~) – a urmări pe cineva, a se lega de cineva

adăoșag, adaos – dare în plus, impozit suplimentar

adeveri, (a ~) – a făgădui, a promite, a se încredința

afendi, vezi *efendi*

agă – ofițer superior în armata turcească; rang boieresc în Țările Române

agârlâc – bagaj

agiunge, (a se ~) – a se înțelege cu cineva, a cădea la învoială

agonisită – avere, câștig, folos

ai – ani

alai bei – ofițer turc, comandant de regiment sau escadron

alector, elector – unul din cei șapte principi care alegeau pe împăratul german

alege, (a ~) – a hotărî

aman – îndurare, iertare

amesteca, (a ~) – a vorbi de rău, a unelti, a implica pe cineva într-o situație

amestecat – încurcat, nelămurit

aprinde; a-și ~ rogojini în cap – manieră de a atrage atenția sultanilor, la trecerea lor prin Constantinopol, asupra unei nemulțumiri sau nedreptăți; *a-și ~ poalele* – a fi cuprins de mari tulburări sau griji

aprod – slujbaș mărunt de curte, însărcinat cu transmiterea unor porunci sau cu executarea unor pedepse

aptică – farmacie

apuca, (a se ~) – a promite solemn, a se angaja sub jurământ

arbănaș – albanez

aret – pază, apărare
armaș – dregător însărcinat cu aplicarea pedepselor, inclusiv a celor capitale
arz, arzaun – memoriu adresat Porții Otomane de către domn sau boieri
așăza, așeza, (a se ~) – a se învoi, a se înțelege asupra unei chestiuni, a se împăca
așeș – întocmai, chiar așa
așezământ – învoială, înțelegere, acord
așezătoriu – om cu locuință stabilă, statornic
ataman – căpitan de cazaci, comandat de detașament la cazaci
atlaz – țesătură de mătase
au – sau

B

bairam, baraiam – sărbătoare mahomedană ce încheie postul mare al Ramadanului
balgi-bașa – însărcinatul Porții Otomane cu strângerea mierii și a cerii, necesare palatului împărătesc
balemez, balimez – tun de mari proporții, de mare calibru
baljiu – negustor turc de miere și ceară
ban – rang mare boieresc. În Moldova, introdus în nomenclatura rangurilor abia în 1705, n-a avut o funcție precisă; locul său era între spătar și paharnic
banii steagului – impozitul perceput pentru acoperirea cheltuielilor de instalare în scaun a unui domn
baraimalâc, bariiamlâc – dar făcut de domnii Țărilor Române sultanilor și înalților dregători turci cu prilejul bairamului
basnă – poveste, născocire, scornitură
băcălie – produse alimentare și fructe din țările calde
bănat – regret, părere de rău, necaz
becisnicește – încet, ca un om neputincios
bei – prinț, guvernator de provincie sau insulă la turci; titlu dat de turci domnilor Țărilor Române
beilic – muncă gratuită pentru stăpânire; nevoie, trebuință
beizadea – fecior de domn
bejeni, (a se~) – a se refugia, a părăsi locul de baștină din fața invaziilor dușmane
belacoasă – țesătură scumpă din mătase
beteji, (a se ~) – a se lovi, a se deteriora
bezaconic – nelegiuit, spurcat
bișug – belșug
biv – fost
blem – haidem!, să mergem!, să umblăm!
bold – lemn ascuțit care indica vârful unui cort

bosnean – bosniac, locuitor din Bosnia
bostangiu – infanterist din garda sultanului
botcă – trăsură mică, închisă
bragadir, bregadir, brigadir – general cu o stea, comandant al unei brigăzi
breslaș – membru al unei asociații de lucrători sau de negustori
bucate – grâne, alimente, provizii
budă – dugheană, prăvălioară
bugigean – tătar din Bugeac
bulucbaș – comandantul unui grup de o sută de soldați, de obicei din garda domnească; *bașbulucbașul* era șeful comandanților de bulucuri, de sutași
burzului, (a se ~) – a se agita, a se răscula, a se întărâta
busurman – musulman
butuc – instrument de tortură din lemn, prevăzut cu găuri în care se băgau mâinile, picioarele și gâtul celui arestat

C

cabaniță – mantie de ceremonie a domnilor români, îmblănită cu samur și cusută cu fireturi
cadeu, cadiu – judecător turc
cadie – judecătorie (instituția ca atare)
caftan – haină de culoare albă, cusută cu fir de aur cu care erau îmbrăcați domnii la numirea în scaun și marii boieri la numirea în dregătorii
cahpol – pușlama, secătură
caimacam – locțiitor de domn, numit de turci sau lăsat de voievod în absența sa
caiuș – laț arcan
calabalâc – zarvă, tulburare, forfotă
calaor, calaur – pază, patrulă, gardă, strajă
cale (pe, cu ~) – cum se cuvine, pe drept
calga – moștenitorul tronului la tătarii din Crimeea
calmâș, calmuc – trib asiatic așezat în jurul Mării Caspice
calo – călău
cambarà, vezi *combarà*
canavață – țesătură rară, adesea de mătase
cap – conducător
capegi-baș – mai-marele capegiilor, utilizat adesea de Poarta Otomană la instalarea sau demiterea domnilor Țărilor Române
capegilar-chihae – mai-marele peste porțile seraiului
capegiu – portar al seraiului, adesea cu atribuții de curier special
capichehaià – trimisul domnilor români la Constantinopol, care le reprezenta interesele și-i informa asupra trecerii pe care aceștia o aveau (sau n-o mai aveau) la Poartă

caplan pașa – comandant al caplanilor, oaste de infanterie turcă ce purta turbane din piele de tigru
carâtă – trăsură mare, închisă, folosită de domni sau marii boieri
casap-bașa – șeful aprovizionării armatei turcești cu carne
catargă – galeră, corabie mare
cataroi – dambla, apoplexie
catastih – condică de socoteli, act
cavalerie – decorație, ordin
cazascher – funcție judecătorească înaltă la turci
cazâlbaș – persan
caznă – tortură
călca, (a ~) – a ataca, a nimici
cămară – trăsură închisă de dimensiuni mici pentru transportul banilor sau al mărfurilor grele
cămăraș de ocnă – boieraș însărcinat cu administrarea ocnelor de sare; funcția era retribuită
căminar – boieraș însărcinat cu strângerea impozitului pe băuturi
căpitan pașa ~ amiral, comandant de flotă în armata turcă
căsar – om gospodar, bărbat însurat
căuta, (a-i ~) – a încerca, a se apuca de, a se impune atenției cuiva
cârcimărit – impozit pe cârciumi
câșlă – așezare tătărască, sat tătăresc
câzlar-aga – mai marele eunucilor
cealmà – turban
ceambur, ceambul – detașament de pradă, mai ales tătăresc, trimis în Țările Române
ceauș – curier turc, paznic
cehăi, cehei, (a ~) – a necăji, a sâcâi
ceir – imaș pentru cai, loc neîngrădit, cu iarbă, unde se creșteau caii
celednic – argat, slugă, servitor
ceteală – învățătură de carte, erudiție
cetlui, (a ~) – a prinde capul osânditului într-un instrument de tortură, ceatlăul
chervăsărie – vamă turcească în Țările Române
chesăgiu – pungaș, hoț de buzunare
chihaià – administrator, intendent, la turci, pe lângă marii demnitari
chilă – măsură pentru cereale; o chilă varia între 430 și 679 litri
chindie – partea zilei înainte de apusul soarelui
chir – domnul; titlu atribuit de obicei mitropoliților și episcopilor Țărilor Române
chirigiu – căruțaș plătit, care transporta mărfuri sau oameni
chirio-chir – domnul-domn
chitai – chinez
chiurci-bașa – mai marele blănarilor la Constantinopol
chizăș – chezaș, om care răspunde bănește sau moralmente pentru altul

cifed, vezi *șved*
cifert, vezi *șfert*
cilibiu – rafinat, distins, nobil
cineș – fiecare, fiecine
cinie – porțelan, faianță
cinsteș – falnic, impunător, arătos
ciohodar – slujbaș mărunt la curtea domnească (valet), ce avea grijă de încălțămintea domnului; șeful acestora, baș-ciohodarul, executa și poruncile domnului privind arestarea și încarcerarea boierilor
ciorti, (a se ~) – a se certa, a se sfădi
cislui, (a ~) – a stabili impozite pe categoriile sociale, sau pe indivizi
ciudi, (a se ~) – a-i fi ciudă cuiva, a fi contrariat, a fi nemulțumit
civert, vezi *șfert*
clăti, (a se ~) – a se mișca, a se urni, a se ridica
clevete, clevetiri – bârfiri, ponegriri
cliros – cler, tagmă bisericească
clucer – mare boier, care avea în grijă aprovizionarea curților domnești
cochii-vechi – mezat, licitație
cocon – fecior
colac – gratificare, laudă
colegat, colegatur – aliat
combarà, cumbarà – obuz, bombă
comis – mare boier, care avea în grijă grajdurile domnești
comisar – trimis, împuternicit; la ruși, în armata lui Petru cel Mare, în înțeles de contabil
conac – loc de popas, găzduire
contăș – haină lungă, îmblănită, îmbrăcată la ceremonii de domni și boieri
cornărit – impozit pe vitele mari
coroni, (a ~) – a încorona
coș – tabără
crăie – regat
croșnă – povară purtată cu spatele
crunta, (a se ~) – a se păta, a se murdări
cubnie – căruță, trăsură închisă
culuc – garnizoană, gardă, pază
cumuci – locuitori de limbă turcă din Caucaz
cunițe – impozit pe vitele destinate exportului sau aduse la pășunat în Moldova
cupar – boier de rang inferior, însărcinat să toarne vin la masa domnească
curătură – teren defrișat în vederea cultivării cu grâu sau porumb
curăți, (a se ~) – a scăpa de cineva
curuț – ostaș din armata lui Francisc Rákóczi al II-lea (1703–1711), ridicată împotriva habsburgilor pentru eliberarea Ungariei de sub austrieci

D

dajde, – dare, impozit, bir
dărăban – ostaș pedestru, plătit
dăscălie – știință de carte
dârvală – muncă brută
dedinsu (cu) – mai ales
deli – nebun

deodată – deocamdată
desetină – zeciuială, impozit în natură plătit mai ales pentru stupi și porci, dându-se a zecea parte din producție
despre – din partea
dezbate, (a ~) – a lua înapoi o suprafață de pământ, după o prealabilă cercetare
diată – testament
diregătorie – slujbă, funcție oficială
divan – sfatul marilor boieri, judecată, discuție
dni – zile
domnișor – pretendent la tron
donț – locuitor din regiunea Donului, cazac de la apa Donului
dova – slujbă religioasă la mahomedani
dragun, drăgan, dragon – ostaș cavalerist
dropică – hidropizie, acumulare de lichid în cavitatea abdominală
dub frențit – sifilis (?)
duium – pradă, robi
dvor – gospodăria unui iobag rus, inclusiv membrii familiei
dvoreală – administrare, gospodărirea țării

E

efendi – formulă de politețe ce întovărășește un nume propriu; om învățat
eiți – cazaci de pe râul Iaic din Ural
el-agà – dregător tătar din Bugeac, însărcinat cu strângerea birului de la locuitorii litoralului; agaua țărmurilor, a litoralului
eparhie – teritoriul administrativ-bisericesc al unei episcopii
epaș – hoț de cai
epitrop – tutore, mandatar
erbărie – depozit de praf de pușcă
ezi, (a ~) – a curăți, a extinde iazuri

F

farfurie – porțelan, faianță
farmutale – discuții
față – persoană
fănină – făină
fățărie – fățărnicie, ipocrizie
fedeleș – butoiaș
felegean – ceașcă turcească de cafea, fără toartă
felt, fert marșalâc – feldmareșal, cel mai înalt grad militar
ferecat – îmbrăcat, împodobit cu aur sau argint
feredeu – baie
ferman, vezi *firman*
fier – lanț (*a pune în fieră* – a pune în lanțuri)
fin – locuitor de la Golful Finic
fire (de) – mândru
firman – act de numire sau mazilire dat de sultani domnilor Țărilor Române
frânc – locuitor din țările romanice (Italia, Franța, Spania)
fum – casă, familie, gospodărie

fumărit – impozit pe locuințe, pe case
fur – tâlhar
fura, (a se ~) – a se strecura, a se furișa
fuzie – armă cu patul de lemn și țeava lungă

G

galben – monedă veche de aur care a circulat și în Țările Române
galion – vas de război
găta, (a se ~) – a se pregăti; a se găti
gâlcevi, (a ~) – a murmura, a vocifera, a se opune
geabhanà – muniții, proiectile
geambaș – neguțător de cai, om necinstit
geamie – moschee, casă de rugăciune la musulmani
ghiaur – nume dat de turci creștinilor; necredincios, trădător față de Poartă
giupâneasă, vezi *jupâneasă*
giurătoriu, vezi *jurător*
giurui, (a ~), vezi *a jurui*
gligan – mistreț, om masiv, prost și leneș
gloată – mulțime, pedestrime
gonaș – călăreț ușor care urmărea și hărțuia dușmanul în retragere
gospod – domnesc, care aparține statului
goștină – impozit pe oi și pe porci
gramatic – copist, diac de cancelarie, secretar
grănitar – grenadir, aruncător de grenade
greime – grosul armatei
greu – necaz, povară
griji, (a ~) – a întări în vederea apărării, a înmormânta respectând toate obiceiurile, a construi
grijit – îngrijorat
gropniță – cavou, criptă
gros – închisoare pentru poporul de rând
gubernat – guvernator

H

haginesc – oriental, persan
haini, (a se ~) – a trăda, a se răzvrăti
hainlâc – hainire, trădare
hanger – pumnal mare, încovoiat, purtat la brâu
han – capul statului tătăresc din Crimeea
harariu – pânză groasă din care se făceau sacii, sau coviltirele pentru căruțe
harnată – armament
hatman – șef militar, boier mare, comandantul armatei
hatman coronie (la polonezi) – hatman al coroanei, unul din cei doi mari comandanți militari
hatman polnie (la polonezi) – hatman de câmp, feldmareșal
hatman vilchi litovschi (la polonezi) – marele hatman al Lituaniei

havale – contribuții în natură date Porții de Țările Române

haznà – tezaurul statului, sumă importantă de bani transportată în lăzi

haznătar – vistiernic

hălădui, (a ~) – a scăpa, a trăi în voie

hămei, (a ~) – a deruta, a buimăci, a năuci

hămnisit – flămânzit, lihnit

hănie – domnie (la tătari)

hărăț – soldat de luptă individuală, sau în mici grupări, folosit pentru hărțuirea inamicului

hătmănie – rangul de hatman

hânsar – soldat de unitate auxiliară

hârtie – foaie de impunere personală (impunere fiscală)

hendichiu – șanț de apărare, tranșee, întăritură

hiastru – fiu vitreg

hiclean – viclean, trădător

hier, vezi *fier*

hirotonisi, (a ~) – a ridica la rangul de preot, episcop sau alt grad bisericesc

hitcăi, (a ~) – a hăitui, a fugări

hoge – preot musulman

holercă, vezi *horilcă*

hora – absida unei biserici; naosul; aici cu înțeles de catapeteasmă

horilcă – rachiu din fructe

horodovii (cazaci) – ostași bine organizați, în regimente de oaste statornică, cu comandant propriu

hotărî, (a ~) – a hotărnici, a stabili hotarul

hotnog – ofițer ce avea comanda unui grup de o sută de soldați

hnut – cnut, bici

husar – călăraș

I

ialoviță – vacă grasă; impozit plătit Porții în vaci grase

iaspis – piatră semiprețioasă, de diverse culori

ienicer – soldat de infanterie din garda sultanului

ienicercă – pușcă de ienicer

iepaș, vezi *epaș*

ierbărie, vezi *erbărie*

igumen, egumen – superiorul unei mănăstiri

imbrohor – demnitar la curtea sultanilor, intendent al grajdurilor împărătești

Iordan – slujba de la Bobotează

iscoadă – soldat de recunoaștere, spion

Ispas – sărbătoarea Înălțării la cer, la 40 de zile după Paști

ispisoc – document emis de cancelaria domnească prin care se dădeau sau se confirmau anumite proprietăți

ispravnic – slujbaș domnesc la ținuturi, având funcții administrative

istov – sfârșit, termenul unei dări, *de istov* – cu totul

istovi, (a ~) – a termina

izbașe – secretar domnesc, care rezolva corespondența oficială de mai mică importanță

izgon – unitate militară redusă numericește, folosită la manevre de hărțuială

iznoavă (de ~) – din nou

izvod – listă, condică de socoteli

izvodi, (a ~) – a copia, a traduce

Î

îmă – mamă

îmbe – amândouă

îmbunături – făgăduieli, lingușeli

împărăche, (a se ~) – a se dezbina, a se învrăjbi, a se dușmăni

împreona, (a se ~) – a se întâlni

închina, (a ~) – a dărui ceva, cuiva, cu smerenie

încrop, vezi *uncrop*

îndărăpta, (a ~) – a se retrage

îndrepta, (a se ~) – a se dezvinovăți, a se justifica

îndura, (a se ~) – a se face aspru, a nu cunoaște mila

îngloti, (a se ~) – a se aduna, a se strânge, a crește

înspăimat – înspăimântat

întemeia, (a se ~) – a se întări, a se consolida

întuneric – milion

înțepa, (a ~) – a trage în țeapă

învăluitură – neajuns, supărare

învoi, (a se ~) – a se înțelege, a fi solidar

J

jac – jaf

jalobă – jalbă, necaz, suferință

jalovanie – leafă

jăcui, (a ~) – a jefui

jăriște, jariște – vatră arsă de jar, loc pustiit de foc

jelui, (a ~) – a reclama, a învinui

jicnicer, jitnicer – boieraș, supraveghetorul magaziilor cu grâne aparținând domnitorului

joimir – soldat lefegiu la polonezi, mercenar

județ – judecată, proces

jupâneasă – soție de boier, boieroaică

jurători – martor într-un proces, supus jurământului

juriu, (a ~) – a promite, a făgădui în mod solemn

L

lacumit – guvernator (la tătari)

ladan – un fel de stofă

lagum – mină; instalația subterană pentru montarea minei

lascav – blând, prietenos, glumeț

laz – negustor din Trapezunt (Asia Mică), ce făcea comerț în Țările Române

lăduncă – bidon lat

leah, leav – polonez

lefeciu, lefegiu – soldat cu plată, mercenar

left – medalion, pandantiv

legat – fermecat, vrăjit

leșesc – polonez

levent – locuitor al Levantului, marinar turc originar din Orientul Apropiat sau Grecia
libovnic – prietenos, iubitor
limbă – spion, informator; *a lua ~*, a lua prizonier pentru a obține informații despre mișcarea trupelor adverse
lin – liniște, calm
lipcan – tătar din regiunea Hotinului
liuter – luteran
logofăt – mare boier, locțiitorul domnului la conducerea divanului; redacta actele oficiale ale cancelariei domnești, pe care le contrasemna
loitră – scară
lovi, (a ~) – a ataca
lua, (a ~ de grumazi) – a face prizonier

M

madem – mină de aur, sursă de îmbogățire
mainte – mai înainte
majă – căruță de transportat pește
mansip – dregătorie, slujbă
margine – graniță, frontieră
mascur – porc
maștihă – mamă vitregă
mazil – domn scos din domnie, boier fără funcție administrativă
măcat – cuvertură subțire, pled
măraz – necaz, supărare
mâneca, (a se ~) – a se scula devreme
mântui, (a se ~) – a se descotorosi, a scăpa de cineva
mârzac – căpetenie turcească
mecet – geamie de mici dimensiuni, capelă turcească
med, mied – băutură făcută din miere fermentată
medelnicer – boiernaș însărcinat să toarne apă domnului pe mâini când se așeza la masă
mediaturi – mediatori, mijlocitori
megieș – vecin
mereu; pod ~ – pod stătător
mestei – ciorapi orientali de piele fină peste care se încălțau papucii
meterez – întăritură militară făcută dintr-un șanț și un val de pământ
mezil – poștă cu cai ce servea la transportarea curierilor și a demnitarilor cu însărcinări speciale
mierță – măsură de capacitate pentru cereale, având în jur de 50 kg
mistui, (a ~) – a ascunde
mitarnic – luător de mită, coruptibil, venal
molitvă – rugăciune sau slujbă făcută de preot la diferite împrejurări
mortasipie – venit domnesc realizat de la negustori pe vânzarea mărfurilor

moschicesc – rusesc
moșan – localnic, părtaș la moșie
mucarè – bir plătit Porții la confirmarea domnilor în scaun; Neculce atribuie însă această denumire unui bir impus de Grigore Ghica preoților
muftiu – superiorul religiei mahomedane la turci
mulà – preot mahomedan
muncă – tortură, caznă
munci, (a ~) – a tortura, a căzni
musaip – sfetnic intim al unui domn, al sultanului

N

nafacà – leafă, cheltuială de întreținere
năpaste – învinuire fără temei, dare (bir) excepțională și apăsătoare la care erau impuse păturile de jos
năselnic – brutal, crud
negrijit – nepregătit
neguți, (a ~) – a negustori, a face comerț
nemesnic – locțiitor
nemiș – boier fără funcție administrativă
nepărăsit – neîncetat
nepriceștuit – neîmpărtășit, necuminecat
nescai, nescariva – oarecare, niscaiva
nestătător – nestatornic
netocma – necum, cu atât mai puțin, cu toate că
nevoitor – care își dă silința
ni... ni – când... când
noajă – haită
nohai – trib de tătari nomazi din nordul Mării Negre

O

oarece – puțin, întrucâtva, într-o măsură oarecare
obadă – cătușă confecționată din două bucăți de lemn alăturate, prevăzute cu găuri în care se băgau mâinile sau picioarele celor arestați
oblici, (a ~) – a simți, a bănui, a descoperi
oborî, (a ~) – a doborî
oboroc – rație de alimente dată cuiva, tain
obuz – tabără militară, lagăr, coloană militară în mișcare
oca – unitate de măsură a greutăților, variind în jurul a 1250 gr
ocaz, vezi *ucaz*
ocină – pământ moștenit și stăpânit din moși-strămoși
ocop – șanț de apărare în timpul luptelor
odor – bijuterie
olac – curier; *cai de ~* – cai de poștă; *de ~* – repede
olat – ținutul din jurul unui oraș sau cetate
olecăi, (a se ~) – a se văicări, a se văita, a se plânge
omenești – care aparțin oamenilor de rând

omilenic – omenos, binevoitor
omor – epidemie
orândui, (a ~) – a trimite, a organiza
orânduială – dare, impozit, ordine de luptă
ordă, ordie – oaste turcească sau tătărească
ort – monedă divizionară valorând o pătrime dintr-un leu
osândă – blestem
osebi – aparte, afară de, pe lângă
ostrov – insulă
oști, (a ~) – a se lupta
otac – lagăr, tabără
oturac – popas mai lung în timpul unui marș

P

paharnic – mare boier, avea în sarcină umplerea paharului domnesc și gustarea conținutului
palancă – întăritură militară făcută din trunchiuri de copaci sau din pari înfipți în pământ
paraclis – imn, suită de cântări către Maica Domnului; capelă
pas (să ți-o plătească) – du-te să ți-o plătească
pașalâc – provincie turcească întinsă, administrată de un pașă
pașă – rang militar și administrativ la turci, egal generalului
paște (în expresia *a paște prilejul*) – a aștepta, a pândi (prilejul)
părcan – întăritură făcută din bârne și scânduri
părinc – mei
păscui, (a ~) – a sărbători Paștele
pătașcă – targă
pâine, pâne – grâne, cereale
pârcălab – dregător ales din mica boierime sau din mazili, având în grija sa administrarea financiară, judecătorească și militară a unei cetăți și a regiunii înconjurătoare
pecete – hârtie ștampilată, cu suma impozabilă a fiecărui țăran
pelivan – măscărici, saltimbanc
perifan – vestit, cunoscut
pilă – vezi *chilă*
pisar coronie – secretar al regelui Poloniei
pistreală – distanță cât aruncătura unei săgeți
pitrop, vezi *epitrop*
pizmătar – invidios, pizmaș
plahie, plavie – bucăți de țărm, cu lemne și crengi, purtate de apele curgătoare
plean – pradă de război
pobedi, (a ~) – a birui, a învinge
podan – supus, vasal
podghiaz, poghiaz – incursiune de pradă
podvoadă – transport gratuit cu căruța făcut de țărani în folosul domnilor sau al turcilor
pofală, pohvală – fast, pompă
pogonărit – impozit pe vița de vie
pohod – marș

poiedea – grosul unei armate
pol – jumătate
polc – unitate militară, regiment
polcovnic – colonel
polimari – cerdac
politici, (a ~) – a aranja lucrurile
politie – manifestare cuviincioasă
pomăzanic – reprezentant; învestit, uns
pont – articol, punct
popreală – opreală, detențiune
porucinic – ofițer de grad inferior în armata rusă; locotenent
postelnic – mare boier, răspunzător de ceremonialul curții domnești
postrig – origine, poziție socială
potronic – monedă divizionară de origine poloneză, cu valoare variabilă
povodnic – cal de paradă
pozvol – dezlegare, permisiune, voie
prag – cascadă, cataractă
pravilă – lege, dispoziție
prepeleac – stâlp înfipt în pământ în care se băteau cuie groase de lemn și care slujea, după caz, la escaladări de ziduri sau ca spânzurătoare
prepus – bănuială, suspiciune
prici, (a se ~) – a se certa, a discuta în contradictoriu
pricistui, (a se ~) – a se cumineca
prisăcărit – impozit pe stupi
prisne – curat, neamestecat
privant – proviant, provizii pentru soldați
probozi, (a ~) – a certa, a ocărî
proci (i ~) – și așa mai departe, și altele
prost – simplu
protivi, (a se ~) – a se lua după cineva, a se lăsa influențat
puhă – vână de bou
puiurdi, (a ~) – a buiurdi, a da ordin, a dispune
pușcă – tun
puștiu – iubit
putincios – în stare, capabil

R

rachieriță – cârciumăreasă, vânzătoare de rachiu
raft – harnașament de paradă pentru cai
raià – ținut cu populație creștină stăpânit de turci
rădica, (a ~) – a ușura, a desființa
rădvan – trăsură mare, închisă
rămas – vinovat, condamnat
răntuna, (a se ~) – a se rostogoli, a se prelinge
răsări, (a se ~) – a se rătăci, a se pierde
răsură – venit, plata slujbașilor
rătui, (a ~) – a scăpa, a degaja, a susține la război
războli, (a se ~) – a se îmbolnăvi
răzbun – bună pace, liniște
răzădent, rezident – reprezentant
recipospolita – suită, curte, parlament (la polonezi)

reimentar – comandant de regiment

reiz-efendi – ministrul afacerilor străine la turci

rohmistru – ofițer de cavalerie la polonezi; căpitan

rugă – loc de închinăciune, mănăstire

rumtă, ruptă – impozit personal, stabilit de vistieria țării

rusfeturi, rufeturi – corporații, bresle

S

sacà – butoi așezat pe o căruță de obicei cu două roți, cu care se cară apă

sacaluș – tun de dimensiuni mici

saivan – cort deschis, adăpost

salt – singur, fără însoțitori

samiș – care ține seama, socoteala; atent

samoderjavia – puterea, conducerea

sarage – soldat de strânsură, călare

sarai – palat

sarascher – comandant de armată la turci

satarale – impozite excepționale, percepute abuziv

săcriu – ladă

săim, vezi *seim*

sălihtar, vezi *silehtar*

săliște – vatra satului; locul unui sat părăsit

sărdar, vezi *serdar*

sâială – sfială

sârg (de) – repede, îndată

sârgui, (a ~) – a sili

scădere – pierdere

scăpat – scăpătat, sărăcit

schimi-aga – demnitar turc însărcinat cu instalarea domnilor

sconcenie – sfârșit, soroc, moarte

scopos – scop, intenție, tratament

scutelnic – om scutit de impozite către domnie, în folosul unui boier sau mănăstire

seim – dietă, parlament (la polonezi)

seimeni, siimeni – mercenari, ce formau garda domnului

serdar – boier de rang mijlociu având atribuții administrative și militare la graniță

sfed, vezi *șved*

sfeti, sveti – sfântul

silehtar – demnitar turc însărcinat cu protocolul curții sultanului; mareșalul palatului

simcelat – ascuțit

sin, sân – fiu

sindighistru – soldat turc

sineață – pușcă cu cremene

sineț, vezi *sineață*

singeac, sangeac – steag, însemn dat domnitorilor Țărilor Române, egali demnitarilor turci ce guvernau provincii

sirgui, (a ~), vezi *a sârgui*

sirmă – firet, broderie cusută cu fir

sirmeaoa – averea

sleit – topit

slim – judecată (la tătari), dezbatere, discuție

sliz – un fel de izmene

slobozie – sat liber de dări, format din oameni aduși din alte părți și scutiți, pentru o vreme, de impozite

smad – negricios, palid

sminteală – tulburare, stinghereală, îndoială

sminti, (a ~) – a mișca, a deranja, a dăuna

sobol – samur (blană de samur)

socoti, (a ~) – a lua în considerare

soltar – valtrap

sorbitor – însetat

sotnic – comandant la cazaci peste o sută de oameni

soțâe – tovarăș

spahiu – soldat călăreț la turci

sparge, (a ~) – a împrăștia, a risipi

spătar – mare boier, însărcinat să poarte sabia domnului la ceremonii

spătărie – sala tronului din palatul domnesc

spârcui, (a ~) – a împrăștia, a risipi

spijă – fontă, tuci

spogârniceală – cataramă

sprejini, sprijini (a) – a susține, a rezista

sta, (a ~) – a stărui

staroste – conducător, guvernator

stătut – foarte obosit

steag – unitate militară cu un efectiv de aproximativ 200 de oameni; vezi și *banii steagului*

stolit – așezat în ordine de bătaie

stoliță – capitală (la ruși)

stolnic – mare boier, însărcinat cu supravegherea mesei domnești

strajnic corunnii – administratorul domeniilor coroanei (la polonezi)

strămurare – băț ascuțit la un capăt, cu care se împungeau vitele la jug ca să meargă mai repede

strânsoare – apăsare, supărare, constrângere

streleți – mercenari, vânători, militari înarmați cu puști

subaș – mic funcționar turc cu atribuții administrative

sulger – boier de rang mijlociu care se ocupa cu aprovizionarea cu carne a curții domnești și a armatei

suliman – pomadă pentru obraz

supăr – supărare

supus – ascuns

surghiuni (a) – a exila

surguci – mănunchi de pene rare, bătut în pietre scumpe, ce împodobea căciula domnească

surlă – instrument de suflat de forma unui clarinet, dar numai cu găuri, fără clape

sveti, vezi *sfeti*

Ș
șah – împărat (la perși)
șahmarand – brocart
șalvir – talger, blid
șarvanale – haine de paradă purtate de slujitorii domnești
șeică – luntre
șenlic – manifestație
șerim – dregător tătăresc
șetrar – boier de rang mijlociu care se ocupa cu aranjarea corturilor domnești și ale armatei în timpul deplasărilor
șfed, vezi *șved*
șfert, sfert – a patra parte din impozit
șigaci – șăgalnic, glumeț
șipuri, (a se ~) – a se furișa
șleahtă – mică nobilime poloneză
șleav – drum de țară, drum folosit de armate
șlic – căciulă înaltă din blană sau postav, purtată de domni și de boieri
șoltuz – administrator, împreună cu pârgarii, al unui târg moldovenesc; reprezenta orașul în raporturile cu domnul și dregătorii
șpagă – spadă, sabie
șved – suedez

T
tabie – întăritură militară, redută
tablă – registru, condică de vistierie
tain – rație de hrană
taină – tainiță, loc ascuns unde se puneau averile
talhâș – hotărâre, încuviințare de domnie
tambură – instrument muzical oriental cu corzi
tălpiz – intrigant, șmecher, viclean, șiret
tărziman, vezi *terziman*
tefericie – petrecere, banchet
temeială – cauză, origine, temei
temeiul oștii – grosul armatei
teptil – tiptil, discret, încet, travestit
terziman – interpret (la Poarta Otomană), traducător
testament – document de iertarea dărilor
ticăit – mizerabil, condamnabil
tij – de asemenea, întocmai, la fel
treti – al treilea
trezvi, (a se ~) – a se trezi
tui – steag turcesc făcut din cozi de cal; numărul tuiurilor desemna poziția socială a celui care le primea; domnii Țărilor Române aveau două tuiuri
tult – monedă divizionară de valoare variabilă între 10 și 20 parale
tvorebnic – curtean, nobil

Ț
țară – poporul de jos, țăranii
țărmuros – cu maluri înalte și abrupte

țigănărit – impozit pe țigani robi ai boierilor și mănăstirilor
țiitoare – concubină, ibovnică

U
ucaz – poruncă, decret, ordin
ughi – monedă de aur ungurească
uliță; a da pe ~ – a purta pe uliță pe cei pedepsiți
umblătoare – closet, latrină
uncrop – apă fierbinte
urdie, vezi *ordă*
urșinic – țesătură scumpă, catifea
ușer – boier de curte care însoțea solii străini și servea și ca tâlmaci; îndeplinea și funcția de crainic al poruncilor domnești

V
val; era prea în ~ – era prea frământat
vartă – escortă, pază
varvar – rău, brutal
văcărit – dare pe vite; era unul din cele mai urgisite impozite
vădrărit – impozit pe vinul vândut în țară sau exportat
vătaf – slujbaș domnesc ce răspundea de aprozi sau de copiii din casă
vătăman – slujbaș local folosit la încasarea dărilor; ajutor de vornic
vârtej – scripete
vâznosi (a se ~) – a se grozăvi, a se fuduli
vecin – iobag
vedeală; în ~ – la vedere, pe față
vedi, (a se ~) – a se da pe față
veghea; a ~ voia cuiva – a proteja, a favoriza, a ține parte cuiva
vel – mare
venitic – venețian
viclean – trădător, conspirator, fals
vicol – viscol
vistiernic – mare boier, administrator al veniturilor țării
vizir – demnitar turc, cu atribuții de prim-ministru
voevoda – guvernator administrativ și militar de provincie la polonezi
volnic – liber
vornic – mare boier, locțiitor al domnului în probleme judecătorești; în Moldova erau doi vornici mari: unul pentru Țara de Sus, altul pentru Țara de Jos
vrajbă – ceartă, dușmănie
vrăjmaș – cumplit, strașnic

Z
zacingui (a) – a aduna, a angaja oaste de mercenari
zacuții – executori ai unor obligații
zahară – provizii pentru armată în vreme de război
zaman – ocazie, prilej, moment oportun
zamcă – fortăreață
zapciu – executorul unei dispoziții financiare

zapis – tranzacție, act de învoială, contract

zaporojan – cazac de la cataractele Niprului

zapt – neajuns, atingere de proprietate

zasluga – răsplată bănească pentru servicii

zavistnic – invidios

zăhăi, (a ~) – a necăji

zălog – amanet

zălud – smintit, nebun

zămculiță – întăritură mică

zăticni, (a ~) – a deranja, a stingheri

zeefet – manifestație, chef

zlobiv – neastâmpărat, zurbagiu, mânios

zlot – monedă poloneză sau tătărească de argint ce a circulat în Țările Române

zlotaș – slujbaș care lua în arendă încasarea dărilor

zorbà – răscoală, răzmeriță, revoltă

zvoncic – răscoală, răzmeriță, zburbà

NOTE BIOBIBLIOGRAFICE

GRIGORE URECHE

În masiva și de neînlocuit până astăzi *Istorie a literaturii române în secolul al XVIII-lea*, N. Iorga dezvoltă, încă din primele pagini, legăturile foarte strânse ce au existat între boierii moldoveni și Polonia, de-a lungul câtorva secole.[1] La finele veacului al XVI-lea și în cel următor, numărul nobililor moldoveni ce își găseau, după împrejurări, adăpost în țara vecină de la nord se înmulțește. Mai mult, numeroși boieri și negustori considerau Polonia ca a doua țară a lor, unde își aveau staniște permanentă și unde, mai ales, își instruiau copiii la școlile de la Bar, Liov sau Zolkiev. Printre acești boieri, des pomeniți de Miron Costin în capitolele cronicii, figurează și Nestor Ureche, tatăl lui Grigore Ureche, autorul celui dintâi letopiseț în limba română. A celui dintâi letopiseț *ce s-a păstrat*, căci dacă este să extindem aserțiunea asupra întregii istoriografii de limbă românească trebuie să avem în vedere cronica oficială a lui Mihai Viteazul, redactată de Teodosie Rudeanu, logofătul său[2], topită mai apoi în aceea a lui

---

[1] N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688–1821)*, vol. I, București, 1901, p. 20, *passim*.

[2] N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, I, de la origini până la epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II", București, 1940, p. 85–86; I.C. Chimița, *Unele considerații în legătură cu originalul cronicii lui Mihai Viteazul*, în *Romanoslavica*, VI (1962), p. 27–38; Dan Zamfirescu, *Istoria lui Mihai Viteazul din Cronica Țării Românești*, în *Studii și articole de literatură română veche*, București, 1967, p. 205–231.

Baltasar Walther[3], care nu mai era de limbă românească, dar care îl prezintă pe marele voievod în cele mai autentice culori.

Se mai vorbește de un *Letopiseț moldovenesc*, tot în limba română, anterior celui al lui Ureche – pierdut și el –, pe care Miron Costin îl atribuie lui Eustratie logofătul[4] și care ar sta la baza cronicii de față. Eustratie a fost un om instruit, cunoscător al legislației care circula în epocă – el a tradus *Pravila lui Vasile Lupu*, tipărită la Iași în 1646 și nu numai – și nu este exclus să fi redactat *Letopisețul* amintit, bazat pe vechile anale slavone din secolele XV și XVI și pe *Letopisețele* celor trei ecleziaști: Macarie, Eftimie și Azarie. Dar Ureche n-a copiat *Letopisețul*, nu s-a mulțumit numai cu documentația internă pe care i-o furnizau sursele amintite. Ca om trăit în Polonia, cu școală temeinic făcută la Liov, dar și cu evidente înclinații spre istorie, este limpede că el a cunoscut tot ceea ce istoriografia poloneză – nu puțină – a înregistrat despre Moldova și frământările ei. Din acest amalgam de date, anale și cronici moldovenești, coroborate și completate cu știrile marilor istorici polonezi a ieșit *Letopisețul Țărâi Moldovei de la 1359 și până la 1595*.

Nu ne este cunoscută data nașterii sale; cu aproximație aceasta se situează între 1590–1595. Era fiul lui Nestor, mare logofăt sub Aron vodă, vornic de Țara de Jos sub Ieremia Movilă, descendent dintr-o familie ce coboară până la Ștefan cel Mare, fără să fi fost însă de primă strălucire, până la Aron vodă.[5] Nestor era membru al Frăției

---

[3] Dan Simonescu, *Cronica lui Baltasar Walther despre Mihai Viteazul în raport cu cronicile interne contemporane*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. III, București, 1959, p. 58–96.

[4] Cf. Miron Costin, *Istorie în versuri polone despre Moldova și Țara Românească (Poema polonă)*, în *Opere*, ed. critică de P.P. Panaitescu, București, 1958, p. 220; P.P. Panaitescu, *Miron Costin, Istorie în versuri polone despre Moldova și Țara Românească (1684)*, în *Analele Acad. Rom., Mem. secț. ist.*, s. III, t. X, București, 1929, p. 88; Grigore Ureche, *Letopisetul Moldovei*, ed. de P.P. Panaitescu, 1955, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, p. 36.

[5] P.P. Panaitescu se ocupă pe larg în *Introducerea* sa la ediția *Letopisețului* din 1955 (p. 6–9) de ascendența lui Nestor și mai grăbit de viața cronicarului.

Ortodoxe ucrainene din Liov și, după cât se pare, acolo și-a desăvârșit fiul său studiile, la colegiul iezuit. Grigore era bun cunoscător al limbilor slavă, latină și polonă. Puținele documente autografe ce ne-au parvenit de la el trădează o grafie deosebit de energică și foarte frumoasă.[6]

S-a bucurat de aprecierea unor domnitori și a avut o viață destul de liniștită. Miron vodă Barnovschi l-a ridicat în 1628 la rangul de logofăt al treilea, demnitate ce se încredința boierilor școliți, cunoscători de limbi străine.

În vremea lui Alexandru Iliaș, pe când era spătar, la 1633, era să fie omorât de acest inegal domnitor. Împreună cu Vasile Lupu, se ridică împotriva acestuia și determină scoaterea lui din scaun. Vasile Lupu îl face mare spătar, dregătorie pe care o deține până în 1642, când este numit mare vornic al Țării de Jos. Moare relativ tânăr, în 1647, înainte de 3 mai, când se împarte marea sa avere de 23 de sate, moștenită de la Nestor, ctitorul mănăstirii Secu. El nu își doarme somnul de veci lângă părinții săi și în vecinătatea lui Varlaam mitropolitul, care își avea metania tot la Secu, unde în tinerețe fusese stareț, ci în satul Goești din ținutul Cârligăturii sau, și mai probabil, la mănăstirea Bistrița, unde, după scriptele așezământului, există o criptă făcută de Nestor Ureche.[7]

Grigore Ureche, care suferise opresiunea lui Alexandru Iliaș, nu putea fi adeptul domniilor autoritare. Mai mult, era întărit în convingerea drepturilor boierești de stările de lucruri din Polonia, pe care le cunoștea în amănunțime și unde puternică era legea, apoi șleahta, adică nobilimea, și numai în al treilea rând regele. Absența unor legi scrise, care să reglementeze raporturile dintre domnie și boierime, o regretă el în cuprinsul cronicii.[8] Este știut că *Pravila lui Vasile Lupu* apare cu un an înaintea morții sale, dar aceasta nu sancționa, oricum, pretențiile de independență ale marii boierimi. Și apoi Ureche n-avea de unde să prevadă că tocmai exageratul spirit independent al nobilimii poloneze va duce, printre altele, la dezagregarea regatului al Poloniei.

---

[6] Vezi, mai ales documentul Bibliotecii Academiei Române cu cota 1/CXXXVIII din 20 decembrie 1627.

[7] Cf. Dumitru Velciu, *Grigore Ureche*, Editura Minerva, București, 1979, p. 155.

[8] Cf. capitolul *Pentru limba noastră moldovenească.*

Grigore Ureche și-a conceput *Letopisețul* dintr-un adânc spirit patriotic „ca să nu să înéce a toate țărâle anii trecuți și să nu să știe ce s-au lucrat, să să aseamene fiarălor și dobitoacelor celor multe și fără minte".

Ideea va fi reluată și mult lărgită de succesorul său în ale istoriografiei, Miron Costin, mai ales în *De neamul moldovenilor.*

A folosit, după metoda vremii, când nu se punea problema proprietății literare, operele istoricilor polonezi. În ordinea vechimii și nu a importanței îl amintim mai întâi pe Jan Długosz[9], apoi pe Martin Kromer[10] și, în sfârșit, pe cel dintâi istoric în limba polonă, Martin Bielski[11].

Ureche nu va folosi însă atât *Cronograful* lui Martin Bielski, cât mai ales extrasul fiului său, Ioachim Bielski, cu privire la istoria Poloniei, apărut în 1597, mult lărgit cu date noi și cu un substanțial adaos pentru anii 1548–1597. Aici va găsi cronicarul nostru material documentar deosebit de prețios pentru *Letopisețul* său[12], pe care l-a folosit direct din limba polonă.

---

[9] Cunoscut și sub numele latinesc Johannes Longinus (1415–1480), eclesiast, ajuns arhiepiscop de Liov Długosz a scris o *Cronică* a Poloniei în limba latină, cu multe știri privitoare la Moldova secolului al XV-lea și cu deosebită admirație pentru Ștefan cel Mare.

[10] Cu a sa *Cronică*, tot în limba latină *Polonia sive de origine et rebus gestis Polonorum*, imprimată în 1555 la Basel, operă de mare audiență științifică.

[11] A trăit la Cracovia în anii 1495–1575 și a tipărit în 1550 *Cronica lumii întregi*, un fel de istorie universală de la *Facere* până la anul 1543. Lucrarea s-a bucurat de mare răspândire, cunoscând trei ediții în timpul vieții autorului. În special datele privitoare la țările din jur, inclusiv cele relative la Moldova, au impus *Cronica*, într-o vreme când asemenea lucrări erau rare.

[12] De reținut că Ioachim Bielskin-a tipărit prelucrarea cu numele său, ci, probabil din deferență, cu acela al lui Martin Bielski. Cf. P.P. Panaitescu, *Letopisețul...*, p. 32.

În sfârșit, o altă sursă documentară folosită de Grigore Ureche a fost *Atlasul* lui Gerard Mercator[13]. Numeroasele sale aluzii geografice la Polonia, la Țara Tătărască, elemente privind originea noastră latină, sunt luate din *Cosmografia* lui Gerard Mercator.

Grigore Ureche nu și-a scris cronica la ordinul vreunui domnitor. De altfel, nici n-avea cum, de vreme ce nici unul din voievozii ce au domnit în epoca în care el a trăit nu sunt prezentați în paginile *Letopisețului* său. Vom observa aceeași independență la urmași, în special la Miron Costin și Ion Neculce, deși aceștia au fost, în parte, contemporani cu evenimentele povestite. Cum pe bună dreptate observă regretatul P.P. Panaitescu, *Letopisețul* românesc al lui Ureche a fost impus de dorința boierimii moldovenești – care nu prea studia limba slavonească – de a cunoaște trecutul neamului său, în limba română.[14] Se iveau zorile unor vremuri noi care vor elimina, treptat, limba de împrumut atât din administrație, cât și din biserică.

Grigore Ureche a trăit între contemporani de strălucită cultură și de mari implicații în conducerea țării și, departe de a fi făcut notă discordantă, și-a unit cu aceștia sentimentele sale de bun moldovean și om cu frica lui Dumnezeu. A fost coleg de divan cu Ioan Costin, tatăl lui Miron Costin; a acționat împreună cu Vasile Lupu pentru salvarea Moldovei de tirania lui Alexandru Iliaș; a fost legat prin multe fire de Varlaam mitropolitul și, ca vechi admirator al Movileștilor, îl va fi cunoscut și pe cel ce conducea destinele bisericii ucrainene, mitropolitul Petru Movilă. Păcat că știrile despre el sunt atât de lacunare, căci este de presupus că el a fost un element foarte activ al vremurilor sale în accelerarea procesului de românizare culturală a țării.

---

[13] Gerard Mercator, negustor olandez (1512–1594), pe numele lui adevărat Gerard Kremer, a elaborat pe la mijlocul secolului al XVI-lea un *Atlas* sau *Cosmografie*, cu descrierea geografică a tuturor țărilor cunoscute, dar și cu numeroase date istorice pe care le așeza, de obicei, pe dosul hărților. A fost tipărit în 1595 la Duisburg (orașul renan unde el a trăit și a murit), sub titlul: *Atlas sive cosmographice meditationes.* Numeroase ediții s-au tipărit ulterior la Amsterdam. Pe lângă *Atlasul* mare din 1595, a apărut, tot în limba latină, la Amsterdam, în 1628, un *Atlas Minor* pe care l-a folosit, mai ales, cronicarul nostru.

[14] Cf. *Letopisețul*, ed. 1955, p. 21–22.

Cronicarul a fost un patriot, un mare iubitor al neamului său. Apar cu atât mai dureroase ideile false despre originea românilor, strecurate perfid de interpolatorii săi, evident, după moarte: Simion Dascălul și Misail Călugărul. Pe bună dreptate Miron Costin în *De neamul moldovenilor* coboară fulgere de indignare împotriva lor. Cel de al treilea interpolator, Axinte Uricariul, adaugă doar câteva date extrase din documente și ne lasă un excelent text al lui Ureche, înglobat în *Cronica paralelă a Țării Românești și a Moldovei.*[15]

Interpolările, care nu puteau fi întotdeauna delimitate de textul lui Ureche, i-au făcut pe unii editori să atribuie cronica atât lui Grigore Ureche, cât și lui Simion Dascălul. Eroare gravă, de vreme ce însuși Miron Costin, aproape contemporan cu Ureche, îi atribuie acestuia, fără echivoc, paternitatea *Letopisețului.*

*

Mi-am exprimat și cu alt prilej nedumerirea și regretul că literatura istorică (și în general literatura laică) n-a fost tipărită până târziu, la mijlocul veacului al XIX-lea, deși noi aveam tipar încă de la 1508. Mare pierdere și mare rămânere în urmă, pe care un Bălcescu și un Kogălniceanu au încercat să le recupereze, cum au putut, pe la 1850. Așa se face că prima tipărire a *Letopisețului Țărâi Moldovei, de când s-au descălecat țara și de cursul anilor și de viiața domnilor, caré scrie de la Dragoș vodă până la Aron vodă* a fost înfăptuită de Mihail Kogălniceanu la 1852.[16]

Edițiile s-au succedat, la intervale de timp destul de mari. Acestea au fost următoarele:

---

[15] Cf. Axinte Uricariul, *Cronica paralelă a Țării Românești și a Moldovei*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, vol. I, Editura Minerva, București, 1993. Folosirea *Letopisețului* lui Grigore Ureche se face după textul inclus în *Letopisețul de la Facere* al lui Nicolae Costin.

[16] Cf. *Letopisețele Țării Moldovii, publicate pentru întâiași dată de M. Kogălniceanu*, tom. I, Iași, 1852, p. 93–209. Ediția, tipărită cu caractere chirilice, a fost reluată în 1872, într-o nouă imprimare, cu alfabet latin și cu oarecari modificări de limbă.

Cronica lui Grigore Ureche și Simion dascălul, în *Istoria Moldo-României*, scoasă de librarul-editor George Ioanid, tom. I, București, 1858, p. 126–286.

Chronique de Moldavie depuis le milieu du XIV-e siècle jusqu'à l'an 1594. Texte roumain avec traduction française, notes historiques, tableaux généalogiques, glossaire et table par Emile Picot, Paris, 1878.

Grigore Ureche, *Domnii Țerei Moldovei.* Cu notițe lexicografice, Editura Socec, București, 1894, 127 p.

Idem, reimprimări în anii 1895, 1897, 1905.

Chronique de Gligorie Ureache. Edition critique par I.N. Popovici. Avec un autographe d'Ureache et neuf fac-similés des manuscrits, Ed. Poporul, București, 1911, 258 p.

Letopisețul Țării Moldovei până la Aron vodă (1359–1595), întocmit după Grigorie Ureche vornicul, Istratie Logofătul și alții de Simion Dascălul. Ediție de Const. Giurescu, cu o prefață de I. Bogdan, Editura Socec, București, 1916, XV +304 p.

Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă (1359–1595), întocmit de Grigore Ureche vornicul și Simion Dascălul. Ediție comentată de Const. C. Giurescu, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1934, LXXXII +216 p. Au mai apărut două ediții în anii 1939 și 1943.

Carte ce se chiamă Letopiseț ce într-însa spune cursul anilor și descălecarea Țării Moldovei și viața domnilor de Grigore Ureche vornicul și Simion Dascălul (carte îngrijită de D. Ciurezu), Biblioteca Albina (nr. 5), Fundația Culturală Regală „Principele Carol“, București, 1939, 138 p.

Grigore Ureche, *Carte ce se chiamă letopiseț ce într-însa spune cursul anilor și descălecarea Țării Moldovei și viața domnilor*, în *Cronicarii români*, antologie întocmită de Al. Rosetti, Editura Universul, București, 1944, p. 51–177.

Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei.* Ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P.P. Panaitescu, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1955, 248 p. O a doua ediție „revizuită“ a apărut la aceeași editură în anul 1958.

Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei de când s-au descălecat țara și cursul anilor și de viiața domnitorilor care se scrie de la Dragoș*

Vodă până la Aron Vodă. Prefața și nota editorului, Editura Tineretului, București, 1961, 130 p.

Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei.* Texte stabilite, studiu introductiv, note și glosar de Liviu Onu, Editura Științifică, București, 1967, 195 p.

Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei.* Texte stabilite de P.P. Panaitescu. Prefață și note de Gh. Popp, Editura Tineretului (colecția „Lyceum"), București, 1967, 174 p.

Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei.* Studiu introductiv de E.M. Russev, Editura Cartea Moldovenească, Chișinău, 1971, 264 p. (cu litere rusești).

Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei.* Postfață și bibliografie de Mircea Scarlat, Editura Minerva și „Arcade", București, 1978, 224 p.

Letopisețul Țării Moldovei (Cronici de) Grigore Ureche (de la Dragoș vodă până la Aron vodă), Miron Costin (de la Aron vodă încoace) și Ion Neculce (de la Dabija vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat). Îngrijirea textelor, prefațarea letopisețelor, glosar și indici de Tatiana Celac. Prezentare grafică de Simeon Solonaru. Cuvânt înainte de E. Russev, Editura Hyperion, Chișinău, 1990, 640 p.

Letopisețele Moldovei (fragmente): Grigore Ureche, Miron Costin, Ion Neculce, Editura Garamond („Biblioteca elevului"; Marii cronicari moldoveni), București, 1998, 240 p.

*

Cel mai important studiu asupra primului cronicar moldovean rămâne cartea lui Dumitru Velciu, intitulată *Grigore Ureche* și apărută la Editura Minerva în anul 1979.

La stabilirea textului lui Grigore Ureche m-am folosit de ediția lui P.P. Panaitescu, apărută la Editura de Stat pentru Literatură și Artă, în 1955, colaționată cu mss. B.A.R. **174** și **1445**.

MIRON COSTIN

La data când Grigore Ureche a închis ochii, în 1647, *Letopisețul* său nu era isprăvit. Nu știm unde intenționa să se oprească, dar este limpede că nu anul 1595 era cel terminal. Este fără îndoială o pierdere pentru istoriografia noastră absența din opera sa a epopeii lui Mihai Viteazul, indiferent de optica sub care l-ar fi privit pe marele comandant de oști, căci cu siguranță n-ar fi lipsit din paginile sale relatarea vitejiilor acestui prim unificator al tuturor românilor. Fără să fi avut o înțelegere deplină asupra puterii fascinante a marelui general, și fiind și el om, ca și tatăl său, de casa Movileștilor, Miron Costin a relatat, totuși, destul de obiectiv calitățile lui Mihai. Era, de altfel, pentru Moldova singura prezentare a faptelor și personalității lui Mihai Viteazul.[1]

Miron Costin este, de departe, cea mai reprezentativă personalitate a culturii moldovenești din secolul al XVII-lea. Nici Varlaam Moțoc, nici marele poet Dosoftei nu i se pot asemui. Meritele lui Dosoftei pentru introducerea limbii românești în biserică, tipărind *Liturghierul* și *Molitvenicul* sunt de subliniat, dar ele nu pot egala implicațiile pe care le-a avut *De neamul moldovenilor* sau *Cronica polonă* în cunoașterea de către străini a poporului român și a Țării Moldovei.[2] Și apoi Miron Costin a fost el însuși poet și filosof. Cât privește ideea unității de neam, aceasta este prezentă și în *Letopisețul* său, chiar dacă n-a putut pricepe politica marelui voievod.

---

[1] Miron Costin povestește isprăvile lui Mihai „acel vestit între domni", cum îl numește în capitolele II-IV ale *Letopisețului.*

Opera fundamentală a lui Miron Costin ocupă 65 de ani din istoria Moldovei. Prea puțini din aceștia s-au desfășurat în vremea maturității cronicarului, mai puțin de zece. Și totuși *Letopisețul* are caracterul unei lucrări memoraliste, ce lasă adesea impresia că autorul a fost martorul unor întâmplări petrecute înainte de a se fi născut. Sunt acestea rezultatele unei excepționale documentări (*avant la lettre*) din care n-au lipsit, mai ales, observațiile și relatările tatălui său care, fără cultură și știință de carte, se pare că a fost un fin cunoscător al fenomenelor politice.

Am ajuns astfel să ne ocupăm, foarte pe scurt, de cursul vieții acestui neîntrecut cronicar al secolului al XVII-lea. A fost, de altfel, și cronicarul cel mai studiat, cel mai apreciat, cel mai admirat.

Familia sa aparține micii boierimi și nu are de-a face cu acei Costinești din secolul al XV-lea, despre care vorbește V.A. Urechia și pe care i-ar fi vrut rădăcină lui Miron, trăitor 200 de ani mai târziu.[3] Neamul Costineștilor aparține micii boierimi ce ia locul boierimii scăpătate de la început de veac XVII. Tatăl său, Iancu Costin (sau Costân), apare cel dintâi în genealogia lui Miron.[4] A fost omul de casă al lui Miron vodă Barnovschi, cu care, de altfel, se și înrudea.[5] În

---

[2] *Liturghierul* lui Dosoftei, cel dintâi în limba română, a fost tipărit la Iași în 1679, iar *Molitvenicul,* de asemeni în românește, a fost imprimat doi ani mai târziu. Cf. Bianu-Hodoș, *Bibliografia românească veche,* vol. I, București, 1898, nr. 69 și 72, p. 222-225, 237-240.

[3] Cf. Miron Costin, *Opere complete,* ediție îngrijită de V.A. Urechia, cu un glosar lucrat de Lazăr Șăineanu, Editura Academiei Române, București, 2 volume, 1886 și 1888.

[4] Vezi studiul introductiv al lui P.P. Panaitescu la Miron Costin, *Opere,* Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1958, p. 6. D. Velciu, *Miron Costin,* interpretări și comentarii, Editura Minerva, București, 1973, p. 52–54; Enache Puiu, *Viața și opera lui Miron Costin,* Editura Academiei Române, București, 1975, p. 18-21.

[5] Miron Costin povestește pe larg în capitolul al 14-lea din *Letopiseț* tragedia lui Miron vodă Barnovschi de la Constantinopol și dureroasa sarcină pe care a îndeplinit-o „chihaiaoa" lui, postelnicul Iancu Costin, care a ridicat corpul domnului său și l-a înmormântat la Patriarhie.

vremea lui Alexandru Iliaș (1631-1633) era mare postelnic, iar sub domnia lui Moise Movilă (1633-1634) era hatman.

Mama lui Miron s-a chemat Safta și era fata unui comis, Ionașcu Scoarteș și nepoată lui Barnovschi vodă.[6] În timpul deținerii funcțiilor de mare postelnic, Iancu Costin a cumpărat numeroase moșii, inclusiv Barboșii, unde cronicarul își doarme somnul de veci.

Miron a venit pe lume în anul 1633, cum însuși mărturisește în capitolul al 15-lea al *Letopisețului,*[7] dar n-a împlinit bine un an și tatăl său a apucat drumul pribegiei, o dată cu domnul său, Moise Movilă, așezându-se în apropiere de orașul Bar, în Podolia. Aici va trăi cronicarul aproape douăzeci de ani.[8] În 1638, bătrânul Costin primește demnitatea de nobil polonez și este socotit indigen, adică cetățean polonez.[9] De același statut au beneficiat și cei trei copii ai săi, pomeniți în actul de înnobilare, Alexandru, Miron și Potomir, primii născuți dintr-o suită de unsprezece copii, ceilalți veniți pe lume pe pământ leșesc.

Începuturile școlarizării cronicarului au fost făcute în limba română de către dascăli ai schitului Zadarov, ctitorie a Movileștilor, moldoveni, în apropiere de pământurile lui Iancu Costin,[10] apoi a fost dat la școala iezuită de la Bar, despre care pomenește în *Letopiseț*; era anul 1647 și el era destul de mărișor.[11]

Anii îndelungați petrecuți în Polonia și școala temeinică pe care a urmat-o, au fost hotărâtori pentru formarea sa, ca și pentru atașamentul său față de țara în care și-a găsit adăpost familia în vremurile de cumpănă. Polonia a fost pentru Costinești a doua patrie.

---

[6] Sau Coarteș. Cf. Enache Puiu, *op. cit.,* p. 18. Vezi și nota 48.

[7] Cf. Miron Costin, *Opere,* p. 105.

[8] Cf. Sever Zotta, *Știri despre Costinești* în *Revista istorică* XI (1925), p. 74.

[9] Cf. Enache Puiu, *op. cit.,* p. 24

[10] După cum afirmă Ioan Nistor în *Miron Costin. Viața și opera,* publicată în *Analele Academiei Române, Mem. secț. ist.,* s. III, tom. XXIV, București, 1942, p. 3.

[11] Cf. Miron Costin, *Opere,* ed. P.P. Panaitescu, p. 166.

De la Bar, oraș asediat de Bogdan Hmelnițki în 1648, colegiul iezuit s-a mutat la Camenița și foarte probabil că și elevul Miron Costin. Acolo își va încheia pregătirea școlară în anul 1650, an în care va închide ochii și părintele său.[12] La puțină vreme a murit și maică-sa și Miron, rămas răspunzător de viața numeroasei sale familii s-a confruntat cu mari greutăți materiale; astrucarea părinților săi a fost făcută cu bani furnizați de Iordache Cantacuzino, boierul de demnitate desăvârșită în casa căruia a hălăduit Miron după întoarcerea în țară și a cărui personalitate a pomenit-o în *Letopiseț*.[13]

Revenirea în Moldova s-a făcut în jurul anului 1652, când raporturile lui Vasile Lupu cu Polonia erau mai destinse. Miron avea 19 ani și nu văzuse Moldova. Strâmtorat materialicește a trăit în jurul lui Iordache Cantacuzino până când, treptat-treptat și dovedind o mare energie și pricepere în treburile gospodărești și-a putut administra moșiile rămase de la părinții săi. Se pare că Iordache și Toma Cantacuzino i-au ajutat pe Costinești să revină în Moldova, la pământul și rosturile lor.[14] A urcat, de asemeni, pe scara onorurilor cu ușurință, căci era cel mai cultivat om din Moldova: știa latinește, leșește, rusește și, probabil, că și grecește.

Deși Cantacuzinii erau atașați casei lui Vasile Lupu, în anul tulbure 1653, Miron Costin a salvat averile celor doi, dar observând cu un clar ochi politic dincotro bate vântul s-a alipit noului domn Gheorghe Ștefan și partidei antigrecești a acestuia. N-avea decât 20 de ani, dar intrat în vâltoarea politicii și administrației Moldovei va fi, cu rare excepții, prezent în fruntea ei până la moarte. Câștigând o mare experiență de viață a fost numit sluger de către Gheorghe Ștefan și a avut prilejul, în timpul acțiunilor armate pentru anihilarea răscoalei seimenilor și dorobanților, la care a participat, să parcurgă Țara Românească și să se convingă de unitatea de grai și obiceiuri între românii separați de Milcovul foarte adesea fără apă. *Letopisețul* va înregistra aceste observații, care vor sta la baza lucrării sale fundamentale *De neamul moldovenilor*.

În anul 1657, Miron Costin s-a căsătorit cu Ileana Movilă, fata lui Ioan Movilă și nepoată de frate a lui Petru Movilă. Nu numai averea sa a crescut considerabil, ci și prestigiul său ca rudă a familiei domnitoare a Movileștilor. Legăturile cu Polonia se întăresc și mai mult.

Din căsătoria lui Miron cu Ileana Movilă au rezultat șapte fete și trei băieți. Printre aceștia din urmă Nicolae, viitorul cronicar, născut pe la anul 1660[15], care a urmat preocupările tatălui său.

Cursul onorurilor lui Miron Costin crește o dată cu domnia lui Eustratie Dabija. Din păcate *Letopisețul* său se oprește la începutul domniei acestuia.

Încă din domnia lui Ștefăniță vodă Lupu, Miron deținea pârcălăbia Hotinului, demnitate militară. Dabija îl va trimite în solie la regele Ioan Cazimir în 1662, iar un an mai târziu îl va însoți în campania turcilor împotriva austriecilor de la Uivar, la care domnii Țărilor Române erau obligați să participe.

În anul 1664, Dabija îl numește mare comis, demnitate care îl plasează pe Miron Costin printre boierii de divan. Urmașul lui Eustratie Dabija, Iliaș Alexandru, îl numește mare vornic al Țării de Sus, apoi îi încredințează vornicia Țării de Jos, demnitate pe care a păstrat-o până în 1675, la domnia lui Antonie vodă Ruset.

Miron Costin trăiește în vremea lui Duca vodă, când Hâncu și Durac s-au revoltat împotriva dărilor aruncate în a doua domnie asupra moldovenilor. Dar Miron era adept al lui Gheorghe Duca, cu care fusese coleg de divan. Îl va însoți în a treia domnie, pe când era mare logofăt, la asediul Vienei. La înapoiere, în loc să accepte invitația lui Șerban Cantacuzino, și să treacă prin Țara Românească, Gh. Duca, îndemnat de Miron Costin a intrat în Moldova pe la Oituz, și la Domnești, în ținutul Neamțului, a fost prins de un podghiaz polonez, împreună cu Miron, marele său logofăt. Toată această tragică întâmplare a fost descrisă de Neculce în *Letopisețul* său.[16] Soarta lui

---

[12] Cf. Sever Zotta, *op. cit.*, p. 74.

[13] Vezi ed. P.P. Panaitescu, p. 140.

[14] Cf. N. Grigoraș, *Știri noi despre viața și familia lui Miron Costin*, în *Studii și cercetări științifice-Istorie*, Iași, 1956, fasc. 2, p. 189.

[15] Cf. N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, vol. III, Editura Fundațiilor Regale, București, 1945, p. 179.

[16] Cf. I. Neculce, *Opere*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel. Editura Minerva, București, 1982, p. 277–285.

Gheorghe Duca a fost dramatică. Însă Miron Costin s-a bucurat de un tratament pe măsura adeziunilor sale pentru Polonia, obținând castelul Dașov, unde și-a adăpostit familia, până în toamna anului 1685, când s-a întors în Moldova. Și-a adăpostit familia în zilele întunecate ale stăpânirii lui Ștefan Petriceicu (1683-1684) și ale lui Dumitrașcu Cantacuzino în a doua domnie (1684-1685), atât de fără seamăn povestită de Neculce.[17] Aici a redactat Miron Costin poema *Istorie în versuri polone despre Moldova și Țara Românească*, cunoscută mai ales sub denumirea de *Poema Polska*,[18] menită să facă cunoscute lui Jan Sobieski și polonezilor ascendența latină și meritele neamului nostru.

Înapoierea în Moldova s-a făcut în urma unei scrisori pe care i-a trimis-o fratele său Velicico, hatmanul lui Constantin Cantemir, îndemnat de domn, care voia să aibă pace dinspre partida filo-polonă.[19]

Jan Sobieski, în tentativele de ocupare a Moldovei, nu s-a opus plecării lui Miron. Dimpotrivă. Cronicarul și-a găsit însă averile împuținate, acareturile moșiilor distruse de incursiunile podghiazurilor leșești și tătărești. Și el nu mai era la prima tinerețe.

Constantin Cantemir l-a primit cu bunăvoință, și i-a așezat fiii în slujbe, dar pe el nu l-a ridicat la funcțiile înalte pe care le avusese altădată. A fost făcut staroste de Putna, cât mai departe de granițele cu Polonia.

În 1686, Sobieski a pătruns în Moldova, a incendiat Iașii, dar Constantin Cantemir și tătarii au determinat retragerea lui, urmat de celălalt filo-polon de mare cultură, Dosoftei mitropolitul. Aceste manifestări filo-polone, de care Cotineștii nu numai că nu erau străini, ci le cultivau din plin, l-au făcut pe domn să ia unele măsuri împotriva

lor. S-au adăugat la aceasta și intrigile Ruseteșilor – în special a lui Iordache – dușmani vechi ai lui Miron și ai familiei sale.

Criza gravă în raporturile dintre domn și Costinești a izbucnit în primele luni ale anului 1690 când partida filo-polonă n-a vrut să adere la tratatul secret dintre Moldova și austrieci și a fost nevoie de amenințările cu moartea pentru ca Miron să-și pună cu greu semnătura pe document, alături de ceilalți boieri.[20] Apoi lucrurile s-au adâncit și mai mult. Velicio (care fusese schimbat din hătmănie) criticându-l adesea pe domn în ședințele de divan.[21] Dezlănțuirea brutală a domnului, împins și de Iordache Ruset vistiernicul, a venit în urma încercărilor partidei filo-polone de a-l scoate din scaun pe Constantin Cantemir și a-l înlocui cu Velicico, fratele lui Miron. Era toamna târzie a anului 1691, după culesul viilor și în vremea nunților când s-a pus la cale acest plan. S-a ivit și un trădător, Ilie Țifescu, cel care i-a vândut domnului pe complotiști.[22] Velicico a fost adus la Iași și i s-a retezat capul, iar la instigarea lui Iordache Ruset, Constantin Cantemir a trimis pe Macrei, vătaful de păhărnicei, să-l omoare și pe cronicar. Acesta se afla la Barboși, unde își înmormânta soția și nu știa de complotul boierilor. Adus până la Roman a fost decapitat acolo. N-a vrut să fugă, deși putea să o facă, sperând că aflându-se nevinovat se va putea disculpa înaintea lui Constantin Cantemir.[23] Avea 58 de ani, vârstă la care ar fi putut completa *Letopisețul*, vârstă la care ar fi putut termina *De neamul moldovenilor* și ar fi putut înzestra literatura românească, încă destul de săracă, cu multe pagini de excepție.

---

[17] *Ibidem*, p. 286–292.

[18] Cf. Miron Costin. *Opere*, ed. P.P. Panaitescu, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1958, p. 218–240, 375–383.

[19] Cf. Dr. Czeslaw Chowaniec, *Miron Costin en Pologne. Contributions à l'année 1684–1685*, în *Închinare lui Nicolae Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani*. Editura Institutului de Istorie Universală, Cluj, 1931, p. 113–124.

[20] Întâmplarea este relatată de către Philippe d'Avril în *Voyage en divers Etats d'Europe et d'Asie entrepris pour découvrir un nouveaux chemin à la Chine*, apărută la Paris în 1692 și redată de B.P. Hasdeu în *Arhiva istorică a României*, tom I, partea a II-a, București, 1866, p. 15.

[21] Neculce amintește în *Letopisețul* său de unele din aceste confruntări. Vezi *Opere...*, p. 319.

[22] Cf. Ion Neculce, *Opere*, p. 333–337. Vezi și I. Tanoviceanu, *Marele spătar Ilie Țifescu și omorârea lui Miron și Velicico Costin*, în *Analele Acad. Rom., mem. sect. ist.*, s. II, tom. XXXII, București, 1910.

[23] Tot Neculce ne furnizează amănuntele acestui omor, regretat mai apoi de voievod. *Opere*, p. 336–337.

Osemintele sale și ale soției au fost găsite în anul 1886, iar patru ani mai târziu au fost reînhumate sub statuia ce i s-a ridicat la Iași, în Piața Teatrului Național.[24]

Moștenirea istorică și literară a lui Miron Costin este variată și neîntrecută de nimeni în veacul său. Aceasta se compune din proză și versuri, din lucrări scrise în cele două limbi care îi erau aproape la fel de cunoscute: limba neamului său și aceea a țării care l-a adăpostit pe el și familia sa în anii de cumpănă, limba polonă.

Letopisețul, cum arătam mai sus, se întinde pe mai puțin de 70 de ani și prea puțini dintre ei au fost trăiți de Miron. Și totuși, cum arată numeroșii exegeți ai cronicarului, acesta are izul unei opere memoriale. Redactarea lui s-a sfârșit în anul 1675, pe când era vornic al Țării de Jos[25] și înainte de numirea lui ca mare logofăt de către Antonie vodă Ruset. Probabil că redactarea începuse cu un an, doi ani, mai devreme. Nu era o cronică oficială și nu cuprinde știri cu iz secret. N-a scris-o la comanda vreunui domnitor și nici nu s-a folosit de multe date ale cronicarilor polonezi. S-a informat de la personalități moldovene, cum au fost Cantacuzinii, de la părintele său, care a fost martorul multor întâmplări petrecute și cu siguranță din unele însemnări de familie (mici cronici de familie boierești). El a prelucrat toate datele, redactându-le în stilul său inconfundabil, stilul unui adevărat istoric.

Cronica lui Miron Costin rămâne un unicat documentar de istorie moldovenească de până la 1661. Nimeni nu s-a încumetat să reia subiectul, să-l amplifice, să-l completeze, nici măcar fiul său Nicolae, nici măcar Ion Neculce. Toate cronicile din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, și sunt cel puțin patru, încep cu domnia lui Dabija vodă, și nu coboară sub anul 1661. Pentru epoca 1595-1661 *Letopisețul* lui Miron Costin a fost autoritate pentru contemporani și a rămas singurul izvor narativ pentru istoria noastră până astăzi.

---

[24] Cf. Enache Puiu, *Viața și opera lui Miron Costin,* p. 89 și nota 51.

[25] *Ibidem,* p. 121. Vezi și *Opere,* ediția lui P.P. Panaitescu, p. 338 și 357.

Este de observat spiritul obiectiv al istoricului Miron Costin, care subliniază calitățile militare ale lui Mihai Viteazul, pe cele ale lui Vasile Lupu în confruntările cu Gheorghe Ștefan, deși Vasile Lupu fusese vrăjmașul familiei sale și mai ales pe cele ale lui Matei Basarab „pe care poți să-l asameni cu mari oșténi ai lumii“[26], vrăjmaș, totuși, al Moldovei. Aceasta după ce, câteva rânduri mai sus, îl numea om fericit, nemândru, blând, dirept om de țară, harnic la războaie.

Originalul *Letopisețului* său nu ni s-a păstrat. După obiceiul vremii, operele laice se difuzau prin cópii de mână – în cazul lui Miron cele care au ajuns până la noi depășesc 50 de tomuri –, dar intervențiile copiștilor sunt nesemnificative. Este de pomenit mai ales obiceiul marilor concentrări de cronici în același volum, folosit în jurul anilor 1750–1770, cerut de boierimea Moldovei, avidă să cunoască trecutul neamului nostru.[27]

Letopisețul Țării Moldovei a fost tradus în limba latină de un necunoscut folosind nu originalul lui Miron, ci o variantă oarecare, ceea ce dovedește interesul pe care l-a stârnit la vecinii Moldovei.[28] O traducere grecească a realizat la 1729 Alexandru Amiras și se păstrează la Biblioteca Națională din Paris.

Opera fundamentală a lui Miron Costin, deși de dimensiuni mult mai reduse decât *Letopisețul,* rămâne *De neamul moldovenilor,* la care a lucrat în jur de 20 de ani. Lucrare de vastă erudiție istorică, aceasta a fost concepută de către Miron Costin pe de o parte din constatările sale că cei mai mulți din cărturarii moldoveni nu aveau lămurite pe deplin problemele relative la originile și începuturile neamului nostru, pe de altă parte din afirmațiile false și dezonorante vehiculate de interpolatorii la *Letopisețul* lui Grigore Ureche: Simion dascălul, Eustratie logofătul și Misail călugărul. Împotriva acestora, mai ales, se revoltă Miron Costin în cuvântul *Cătră cititoriu,* folosind un limbaj polemic și o critică științifică neîntâlnite până atunci în scrierile noastre vechi. Cu câtă afecțiune și considerație vorbește în schimb de înaintașul său, Grigore Ureche, „că numai lui de această țară i-au fost milă, să nu rămâie întru întunérecul neștiinței".

---

[26] În cap. 20 al *Letopisețului.* Cf. *Opere,* p. 168.

[27] Nicolae Iorga consacră un capitol de peste 200 de pagini acestui fenomen, pe care îl intitulează *Marile compilații de cronici.* Cf. *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea,* vol. I, București, 1901, p. 61–272. Un număr însemnat din manuscrisele ce cuprind *Letopisețul* lui Miron Costin au fost descrise de P.P. Panaitescu în *Opere,* p. 337–349.

[28] Textul a fost descoperit de polonezul Eugen Barwinski în Muzeul Czartoryski din Cracovia și a fost publicat la București în anul 1912 de Comisia istorică a României sub titlul: *Costini Mironis Chronicon terrae Moldavicae ab Aaronè principe.* Vezi pe larg problema la P.P. Panaitescu, în comentariile la ediția de *Opere,* p. 358–361.

De neamul moldovenilor a fost început înainte de încheierea *Letopisețului,* adică înainte de anul 1675. A fost început în sensul documentării, căci redactarea a ocupat anii 1686–1691.[29]. Opera este alcătuită din șapte capitole, care urmează după cuvântul *Către cititoriu* în ordinea: *De Italia, Pentru împărăția Râmului, De Dachia, De Traian împăratul* (cel mai dezvoltat dintre toate), *De cetățile ce să află aicea în țară la noi, De numirile neamului acestor țări și de port și de limba graiului... și de Legea creștinească, de unde au luat, Cât au trăit aceste locuri cu oameni după descălicarea lui Traian cu romånii de la Italia.*

Este de menționat că *De neamul moldovenilor* s-a transmis în două variante, cea de a doua cu capitolele 6 și 7 considerate interpolări ale lui Nicolae Costin.[30]

Cât privește problema surselor documentare utilizate de Miron Costin, este de reținut spiritul umanist în care s-a dezvoltat în Polonia, cu o cunoaștere apreciabilă a istoriei romane și a limbii latine. Se referă uneori la *Eneida* lui Vergiliu, la Titus Livius, la Ovidius și la alți scriitori latini. Avea cunoștințe bogate de geografie. Miron Costin nu era un cronicar oarecare, ci un adevărat istoric, cel dintâi istoric român. Se folosește cu spirit critic de cartea sasului Laurențiu Toppeltin de Mediaș[31] din care a și tradus o parte în tinerețe sub titlul *Istoria crăiei ungurești.*[32]

---

[29] Cf. *Opere,* p. 405–407.

[30] *Ibidem,* p. 396.

[31] Acesta, istoric de bună-credință, în pofida unor păreri greșite (cum este de pildă afirmațiile că sașii se trag din geți), a publicat la Lyon în anul 1667 o cărticică intitulată *Origines et occasus Transsylvanorum,* în care vorbește despre originile, obiceiurile și portul populațiilor din Transilvania.

[32] Vezi scurtul comentariu de la nota 34.

Dacă sunt unele erori și confuzii în lucrare, acestea au fost preluate din Toppeltin sau din cronicarii polonezi Paszkowski, Bielski și Stryikowski (care pretindeau că lituanienii se trag din coloniști romani fugiți din Italia pe vremea lui Nero și așezați la Marea Baltică.[33]

Sigur că aceste confuzii se datorau și nivelului de cunoștințe ale cărturarilor vremii, din rândul căror făcea parte și cronicarul nostru.

Letopisețul și *De neamul moldovenilor* nu sunt singurele lucrări istorice ale lui Miron Costin. Înainte chiar de terminarea *Letopisețului* și, bineînțeles, înainte de a elabora *De neamul moldovenilor* istoricul nostru, răspunzând unei cereri a nobilului polonez, Marek Matczynsky, comis al regelui Poloniei, care avea nevoie de date cu privire la Moldova și Țara Românească, scrie pentru el în limba polonă, la 1677, *Cronica polonă.*[34] Izvorul principal de care s-a folosit Miron Costin a fost tot cartea lui Laurențiu Toppeltin, iar pentru istoria Moldovei știri luate din *Letopisețul* lui Grigore Ureche. A avut la îndemână și o cronică a Țării Românești pe care a folosit-o pentru elementele de istorie munteană. Iată titlurile diverselor capitole ale *Cronicii polone: Despre Dacia, Despre șanțul Troian, Despre cetăți, Despre pustiirea coloniei lui Traian de către tătari, Al doilea descălecat al Țării Moldovei și al Țării Muntenești, Despre diferitele numiri ale poporului moldovean și muntean, Pentru ce Țara Moldovei se numește Moldova și cea Muntenească, Muntenia, Despre Basarabia, Titlurile cele mai vechi și pecețile domnilor, Pentru limba moldovenească sau rumânească* (cu un mic vocabular de substantive și verbe latino-române), *Despre religie, Ținuturile Țării Moldovei, Ținuturile luate de turci, Iar ținuturile Țării Muntenești sânt acestea, Despre râurile Țării Moldovei, Râulețele mai însemnate care izvorăsc din pădurile de fagi, Orașele Țării Moldovei, Râurile mai de seamă din Țara Muntenească, Orașele în Țara Muntenească.*

---

[33] N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi,* II, p. 164.

[34] Vezi Miron Costin, *Opere...,* p. 202-217, 369–374. Titlul în românește este *Cronica țărilor Moldovei și Țării Românești* și este cea dintâi din trei lucrări menită să facă cunoscută originea noastră latină și unitatea de limbă a românilor.

Este cea dintâi scriere a unui român, adresată străinătății, cu scopul de a face cunoscute istoria, limba și geografia pământului românesc.

Pe când se afla în castelul de vânătoare de la Daszow, „prizonier" al lui Jan Sobieski, în iulie 1684, Miron Costin a compus pentru măreţul erou de la Viena o istorie în versuri poloneze, menită să-i dezvăluie istoria poporului român, originea noastră latină și structura socială a Moldovei.[35] S-a folosit de datele furnizate mai ales de același Toppeltin întâlnit mai sus, dar și de o seamă de istorici latini pe care îi pomenește ca „martorii acestei istorii". Ultimul pe lista scriitorilor din care s-a documentat a fost Grigore Ureche. Capitolele, după dedicația către rege sunt: *De neamul moldovenilor; Despre prima lui descălecare de către Traian; De risipirea coloniilor lui Traian de către tătari și de locuința romanilor în munți; Despre al doilea descălecat al Moldovei și Munteniei după alungarea tătarilor; Dregătoriile Țării Moldovei, Clerul, Dregătoriile laice, Dregătorii care nu iau parte la sfaturile secrete, Dregătorii de țară, Ținuturile Țării Moldovei.*

Aceasta nu este cea din urmă scriere istorică a lui Miron Costin. Ultima scriere, nu cronologic, căci *Istoria de crăia ungurească,* prelucrare după Toppeltin a fost tradusă de cronicar în anii 1672–1674, ci printre cele dintâi. I-a folosit textul tradus din latinește ca material documentar pentru lucrările sale despre descendența neamului românesc.[36]

Cu *Graiul solului tătăresc,* traducere de câteva pagini din Quintus Curtius, *De rebus Alexandri regis Macedonum,* în care este pomenită soarta celor mari[37], am putea socoti încheiată opera istorică a cronicarului. Și totuși, la sfârșitul *Psaltirii în versuri,* opera mitropolitului Dosoftei, tipărită la Uniev, în 1673,[38] Miron Costin a publicat *versuri despre originea latină a neamului nostru*[39] și patru versuri omagiale intitulate *Apostrof,* adresate învățatului mitropolit.

---

[35] Cf. *Opere,* p. 218–240, 384–392.

[36] *Ibidem,* p.418–431.

[37] *Ibidem,* p. 315–317, 429–431.

[38] Vezi Bianu – Hodoș, *Bibliografia românească veche,* vol. I, București, 1903, p. 213–214.

[39] Cf. Miron Costin, *Opere,* p. 438–440.

În încheiere se cuvine să amintim de poemul filosofic în versuri *Viața lumii,* care trădează în Miron Costin un gânditor și un remarcabil poet, dacă ne gândim la vremea când a fost conceput.

După opinia prof. P.P. Panaitescu, versurile au fost compuse în anii 1671–1677, înainte de tipărirea *Psaltirii în versuri* de la Uniev.[40] Având ca subiect nestatornicia norocului (*Fortuna labilis*), fragilitatea vieții omenești, deșertăciunea măririlor, caducitatea timpului, Miron Costin demonstrează o bună cunoaștere a poeziei lui Horațiu și Ovidiu, care au abordat aceleași idei în *Epistole* și în *Tristia.* Cum singur mărturisește în introducere, Miron Costin a vrut să demonstreze, totodată, că pot fi scrise versuri și în limba română, mai lungi decât obișnuitele stihuri populare.

În sfârșit tot de la el ne-au rămas cinci *Stihuri împotriva Zavistiei,* pe aceeași temă pe care o întâlnim și la Dosoftei în versificarea unui psalm (al cincilea).[41]

Bibliografia operei lui Miron Costin este vastă și nu ne propunem decât să menționăm edițiile succesive, și acestea destul de numeroase.

Cartea pentru descălecatul dintâiu a Țării Moldovii și neamul moldovinesc de Miron Costin, carele au fost logofăt mare în Moldova, în *Letopisețele Țării Moldovii,* publicate pentru întâiași dată de M. Kogălniceanu, Iași, 1852, tom. I, p. 1-32. (Ediția II, București, 1872, p. 1–30).

Letopisețul Țării Moldovii de la Aaron vodă de unde este părăsit de Ureche vornicul de Țeara de Gios, izvodit de Miron Costin biv vel vornic Țerii de Gios, în anii de la zidirea lumii 7185, în oraș în Iași (1594–1662) în *Letopisițile Țării Moldovii...* Iași, 1852, tom. I, p. 211–355 (Ed. II București 1872, tom. I, p. 243–373).

Opisanie ziemi Moldawskiey i Multanskiey (Descrierea Țării Moldovei și Munteniei) [Poema polonă], editată de I. Dunin Borkowsky, în vol. *Pisma (Scrieri),* vol. I, Liov, 1856, p. 239–247.

Miron Costin, *Opere complete* după manuscripte, cu variante și note, cu o recensiune a tuturor codicelor cunoscute până astăzi, bibliografia, biografia lui Miron Costin, de V.A. Urechia, cu un glosar lucrat de L. Șăineanu, Editura Academiei Române, București, 2 vol. 1886 și 1888, 813 + 671 p.

---

[40] *Ibidem,* p. 434.

[41] *Ibidem,* p. 436.

Letopisețul Țărei Moldovei (cu notițe lexicografice). „Autorii români vechi și contimporani", București, 1894, 176 p. Au mai apărut trei ediții în anii 1896, 1899 și 1901.

Letopisețul Țărâi Moldovei (fragmente) editate de Theodor Codrescu în *Uricariul XXIV,* Iași, 1895, p. 361–380.

Cronica Țării Moldovei și a Munteniei (text polon și traducere românească) *[Cronica polonă],* editată de Ion Bogdan în *Cronice inedite atingătoare de istoria românilor,* București, 1895, p. 139–204.

Costini Mironis, *Chronicon Terrae Moldavicae ab Aarone principe (Letopisețul Țării Moldovei de la Aaron vodă încoace),* traducere latină contimporană editată de dr. Eugeniu Barwinski în *Comisia istorică a României,* București, 1912, 254 p.

Miron Costin, *De neamul moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor,* ediție de C. Giurescu în *Comisia istorică a României,* București, 1914, 119 p.

Miron Costin, *Istorie în versuri polone despre Moldova și Țara Românească.* Ediție și traducere de P.P. Panaitescu în *Academia Română, Mem. secț. ist.,* s. III, tom. X, mem. 7, București, 1929, 132 p.

Miron Costin, *Cartea pentru descălecatul dintâi - Letopisețul Țării Moldovei,* ediție îngrijită de Ion Pillat, Editura Cartea Românească, Pagini alese. București, 1933. Au mai apărut ediții succesive în anii 1936, 1939, 1944, 48 p.

Miron Costin, *De neamul moldovenilor.* Cu introducere și note de Petre V. Haneș, Edițiunea Societății Prietenii Istoriei Literare, București, 1936, 73 p.

Miron Costin, *Letopisețul Țărâi Moldovei,* ediție comentată, cu introducere, glosar și indice de prof. Ioan Șt. Petre, Cugetarea, „Scriitori clasici români", București, 1943, 664 p.

Miron Costin, *Cartea pentru descălecatul dentâiu a Țărei Moldovei și neamului moldovenesc și Letopisețul Țărei Moldovei de la Aaron vodă de unde este părăsit de Urechie vornicul de Țara de Jos.* Colecția „Cartea noastră – Bibliotecă de popularizare", București, 1943, 40 p.

Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron vodă încoace.* Ediție critică de P.P. Panaitescu. Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București, 1944, 502 p. În același an a fost tipărită și o ediție populară îngrijită tot de P.P. Panaitescu.

Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei,* ediție de Mitu Grosu. Editura pentru Literatură și Artă a Uniunii Scriitorilor din R.P.R., București, 1950, 88 p.

Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei,* ediție îngrijită și prefațată de Emil Boldan. Editura Tineretului, „Biblioteca școlarului", București, 1956, 278 p.

Miron Costin, *Opere alese,* Chișinău, Școala sovietică, 1957, 276 p.

Miron Costin, *Opere.* Ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P.P. Panaitescu. Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1958, 534 p.

Miron Costin, *Letopisețul Țărâi Moldovei. De neamul moldovenilor.* Ediție îngrijită și prefațată de P.P. Panaitescu. Editura pentru Literatură, „Biblioteca pentru toți", nr. 86, București, 1961, 370 p.

Miron Costin, *Letopisețul Țărâi Moldovei.* Antologie, prefață și note de Gheorghe Popp. Text stabilit de P.P. Panaitescu. Editura Tineretului, București, 1963, 215 p.

Miron Costin, *Opere.* Ediție critică îngrijită de P.P. Panaitescu, vol. I–II. Editura pentru Literatură, „Scriitori români", București, 1965, 329 + 335 p.

Miron Costin, *Opere alese.* Antologie, prefață și note de Gheorghe Popp. Text stabilit de P.P. Panaitescu. Editura Tineretului, „Biblioteca școlarului", 137, București, 1966, 304 p.

Miron Costin, *Opere alese: Letopisețul Țărâi Moldovei. De neamul moldovenilor. Viiața lumii.* Texte stabilite, studiu introductiv, note și glosar de Liviu Onu. Editura Științifică, București, 1967, 200 p.

Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei.* Postfață și bibliografie de Magdalena Popescu. Editura Minerva, „Arcade", București, 1975, 312 p.

Miron Costin, *Letopisețul Țărâi Moldovei. De neamul moldovenilor.* Ediție îngrijită de P.P. Panaitescu. Repere istorico-literare, alcătuite de Aurora Slobodeanu. Editura Minerva, seria „Patrimoniu", București, 1979, 288 p.

Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei. De neamul moldovenilor.* Prefață de Elvira Sorohan. Editura Junimea, Iași, 1984, 309 p.

Miron Costin, *Opere.* Literatura artistică, Chișinău, 1989, 428 p.

Letopisețul Țării Moldovei. [Cronici de] Grigore Ureche (de la Dragoș vodă până la Aron vodă); Miron Costin (de la Aron vodă încoace) și Ion Neculce (de la Dabija vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat). Îngrijirea textelor, prefațarea letopisețelor, glosar și indici de Tatiana Celac. Prezentare grafică de Simeon Solonaru. Cuvânt înainte de E. Russev, Hyperion, seria „Cărțile neamului", Chișinău, 1990, 640 p.

Miron Costin, *Viața lumii.* Ediție, text stabilit, studiu introductiv, note și variante, bibliografie, glosar și indice de nume de Sande Vârjoghe. Prefață de Dan Horia Mazilu. Cu 13 reproduceri după manuscris. Editura Porto-Franco, Galați, 1991, 46 p.

Miron Costin, *Letopisețul Țărei Moldovei. De neamul moldovenilor. Viiața lumii.* Ediție, postfață, tabel cronologic, note și glosar de Liviu Onu. Editura Gramar, București, 1996, 176 p.

Din numeroasele studii relative la Miron Costin sunt de reținut în mod special:

P.P. Panaitescu, *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin,* în *Academia Română, Mem. sect. ist.,* s. III, tom. IV, mem. 4. București, 1925, 226 p;

Dumitru Velciu, *Miron Costin. Interpretări și comentarii.* Editura Minerva, București, 1973, 300 p.

Enache Puiu, *Viața și opera lui Miron Costin.* Editura Academiei R. S. România, București, 1975, 323 p.

Pentru *Letopisețul* lui Miron Costin și *De neamul moldovenilor* mi-a stat la îndemână ediția *Opere* îngrijită de P.P. Panaitescu și publicată la Editura de Stat pentru Literatură și Artă, în 1958, confruntată cu mss. B.A.R. **2601** și **353** *(De neamul moldovenilor).*

NICOLAE COSTIN

Cel de al treilea cronicar din suita figurilor reprezentative ale istoricilor moldoveni, Nicolae Costin, a fost fiul lui Miron și s-a născut pe la 1660[1]. A învățat școală slavo-română de la dascăli moldoveni, căci în chirilicale și-a scris lucrările și de limba neamului s-a folosit în divan.

În Iași exista un colegiu iezuit, unde studiile se predau în latinește. Călugării trebuie să fi venit din Polonia și probabil că limba leșească era și ea studiu de învățământ. Altfel nu ne putem explica bunele sale cunoștințe de limbă polonă, în care a ținut trei discursuri în fața lui Antonie vodă Ruset, când n-avea mai mult de 14 ani[2]. Sau este posibil ca tatăl său, Miron, să-l fi învățat limba polonă?! Mai plauzibilă este afirmația lui D. Cantemir că Miron Costin și-a trimis feciorii la studii în Polonia, mai ales la Liov, la școala slavo-greco-latină ce funcționa pe lângă Ortodoxă[3].

---

[1] Data nașterii nu este sigură, ci fixată cu aproximație de biograful său Ioan Șt. Petre în monografia *Nicolae Costin – Vieața și opera,* Editura Tiparul Românesc, București, 1939, p. 11 și reluată de ceilalți istorici literari și editori.

[2] Cf. Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601.* Ediție cu o introducere de Ioan Șt. Petre, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București, 1942, p.7. Vezi și Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601 și de la 1709 la 1711.* Ediție cu un studiu introductiv, note, comentarii, indice și glossar de Const. A. Stoide și I. Lăzărescu, cu prefață de G. Ivănescu, *Opere,* Editura Junimea, Iași 1976, p. LIX.

În 1684 Miron Costin l-a însoțit pe Ștefan Petriceicu vodă în al treilea și ultimul exil în Polonia, luându-i și pe cei trei feciori cu sine: Ioniță, Nicolae și Pătrașcu. Constantin Cantemir i-a primit la înapoiere, în 1686, cu bunăvoință și i-a boierit. O spune Neculce în *Letopisețul* său[4]. Nicolae Costin, cărturar recunoscut, a fost numit treti-logofăt, demnitate acordată de obicei cunoscătorilor de limbi străine. În această calitate l-a însoțit prin călătoria prin Iași pe Philippe d'Avril, un călugăr iezuit cu care însă a vorbit latinește și nu franțuzește[5].

La moartea părintelui și a unchiului său, el se pregătea să se logodească cu fata lui Gh. Duca vodă. Pleca spre Țarigrad, când la Bârlad a fost întors din drum, adus la Iași și închis. A fost eliberat mai apoi, dar pus sub observație și despuiat de multe bunuri de vrăjmașul lor, Iordache Ruset. În 1693, frații Costinești, striviți de dări și suspectați de comploturi, s-au hotărât să fugă în Țara Românească. Urmăriți de trimișii lui Constantin Cantemir, și-au găsit adăpost în Cetatea Neamțului. Acolo le-a venit vestea morții domnului. Fiul lui, Dimitrie Cantemir, urcat pe tron pentru câteva luni și neconfirmat de Poartă, a stăruit pe lângă ei ca să-i molcomească, dar aceștia n-au avut încredere și s-au refugiat la curtea lui Constantin Brâncoveanu. Domnul Țării Românești, în veche dușmănie cu Cantemireștii, i-a trimis pe Nicolae Costin și pe frații săi la Constantinopol, unde au insistat ca să fie numit domn Constantin Duca – sau Duculeț – cum i se spunea, fiul lui Gheorghe Duca, cel prins cu Miron de podghiazul leșesc la Domnești.

În vremea tânărului Duculeț, Nicolae Costin se căsătorește, în sfârșit, cu sora acestuia, Ileana, și este numit hatman. A ținut hătmănia până spre sfârșitul domniei lui Constantin Duca. În timpul urmașului acestuia, Antioh Cantemir, s-a refugiat cu ceilalți frați în Țara Românească[6].

Constantin Duca revine cu a doua domnie în septembrie 1700 și Nicolae Costin își recapătă hătmănia pe care o păstrează câtă vreme este cumnatul său pe tron, adică până în toamna lui 1703. Atunci, la venirea lui Mihai Racoviță în scaun, Nicolae Costin devine mazil, căci domnul nu i-a conferit nici o boierie.

Domniile se schimbă des la începutul veacului al XVIII-lea și Antioh Cantemir îl înlocuiește pe Mihail Racoviță. În mai 1705 noul domn îl numește pe Nicolae Costin vel vornic de Țara de Sus și cu aceasta vechea animozitate dintre Cantemirești și Mironești ia sfârșit. Îl va avea coleg de divan pe Ion Neculce[7]. După Antioh Cantemir a urmat în scaun din nou Mihai Racoviță. Cronicarul, rămas fără nici o demnitate, s-a retras la țară. Aici l-a ajuns vestea numirii lui Nicolae Mavrocordat domn și a desemnării lui drept caimacam, alături de logofătul Ioan Buhuș și vel vorniul Ciocârlan.

Nicolae Costin avea legături cu Mavrocordații prin Alexandru terzimanul, tatăl domnitorului, cu care purta veche corespondență.[8] Nu este de mirare că la împărțirea demnităților a fost făcut mare vornic al Țării de Jos.[9] A fost mâna dreaptă a domnului foarte învățat, dar care nu știa românește.

Domnia celui dintâi domn fanariot n-a durat decât un an. Din dorința de a-l prinde și duce la Țarigrad pe Constantin Brâncoveanu, turcii l-au numit domn al Moldovei pe cel mai încrezut om al lor, Dimitrie Cantemir, cu sarcina precisă să-l observe și să-l prindă pe bogatul domn valah, atunci când va fi înștiințat de la Poartă.[10]. Nicolae Costin a fost menținut în divan de Cantemir în funcția de mare logofăt, dar nu l-a implicat în planurile sale de luptă antiotomană. Dimitrie Cantemir, care îi aprecia cultura, știa că marele logofăt nu-i simpatiza pe ruși și n-avea încredere în puterea lor militară. Dar din deferență față de domn și din spirit disciplinar a semnat și el apelul lui vodă către moldoveni de ridicare împotriva turcilor. Dar nu l-a însoțit în tabără și nu l-a urmat pe drumul exilului.

---

[3] Cf. P.P. Panaitescu, *Știri noui despre M. Costin și familia lui* în *Omagiu lui Ioan Bianu*, București, 1927, p. 277–284.

[4] Cf. Ion Neculce, *Opere*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, Editura Minerva, București, 1982, p. 305.

[5] B.P. Hasdeu, în *Arhiva istorică*, partea a doua, p. 17.

[6] Întregul segment de viață al Costineștilor din vremea lui Constantin Duca și a lui Antioh Catemir este redat cu verva-i cunoscută de către Ion Neculce. Vezi *Opere*, p. 367, 371.

[7] Ioan Șt. Petre, în excelenta monografie consacrată lui Nicolae Costin, teza sa de doctorat, singura până astăzi, urmărește cu mare precizie activitatea cronicarului în viața publică a Moldovei. Cât privește pe Ion Neculce, *Letopisețul* său este un excelent izvor narativ pentru activitatea sa și pentru aceea a lui Nicolae Costin.

[8] Cf. Ioan Șt. Petre, *Nicolae Costin – vieața și opera*, p. 22–23.

[9] *Ibidem*, p. 23.

Nicolae Mavrocordat, revenit în scaun, n-avea ce să-i reproșeze cronicarului și l-a numit din nou mare logofăt. În această demnitate apare în documente, în procese pentru moșii sau în convorbiri în latinește cu personalități străine ce au trecut prin Moldova.[11] În august 1712 este constrâns de împrejurări să semneze alături de mitropolit, episcopi și unii boieri de divan un act prin care se confiscă proprietăți ale lui Neculce și Ștefan Luca vistiernicul, hainiți la muscali. Este ultima mărturie a vieții lui pământene. În septembrie moare, după câteva zile de zăcere, pe când se afla la țară pentru odihnă și oarecari treburi gospodărești. Avea 52 de ani. A fost regretat de toți și mai cu osebire de Nicolae Mavrocordat, care pierdea pe cel mai distins sfetnic și pe cel mai învățat om din Moldova.

Nicolae Costin n-a lăsat urmași. A lăsat în schimb numeroase datorii și situații încâlcite cu moșiie, toate generatoare de procese pe care văduva sa, logofeteasa Ilina, le-a purtat până la moartea ei, în anul 1737.[12].

*

Nicolae Costin a lăsat culturii românești trei opere, care-l așază în rândul marilor personalități moldovene ale veacului al XVIII-lea, după Dimitrie Cantemir și Neculce. Mai întâi *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii și până la 1601*, apoi *Letopisețul Moldovei de la 1709 la 1711*, consacrat celei dintâi domnii a lui Nicolae Mavrocordat și domniei lui Dimitrie Cantemir și, în sfârșit, traducerea românească a operei spaniolului Antonio de Guevara, *Ceasornicul domnilor*, cel dintâi roman occidental pătruns în literatura română.

Nicolae Costin a fost nemulțumit că Moldovei îi lipsea o istorie completă și a vrut să scrie el însuși una care să înceapă cu facerea lumii, după modelul cronografelor, al istoriilor universale, ce fuseseră redactate de Dorothei, mitropolit de Monembazia și de către Matei Cigală și apăruseră la Veneția pe la mijlocul secolului al XVII-lea.[13] Mai avea ca model și cronograful călugărului Moxa, tradus tot din grecește, de mai mici dimensiuni.[14]

Ideea nu era rea, mai ales că intenția lui era, cum o mărturisește în predoslovie, să împingă povestirea faptelor „până unde ne va lungi Dumnezău vremea și viața"[15]. Numai că Nicolae Costin, foarte învățat, foarte școlit, n-avea suflul și condeiul părintelui său. Iar judecata la care îl supune N. Iorga, nu fără o justificată malițiozitate, este aceea a unui analist și observator fără egal, a unui bun compilator, dar nu a unui istoric original și a unui creator literar.[16]

---

[10] Ioan Neculce povestește pe larg schimbarea de domnie și motivele care au dus la înscăunarea lui Dimitrie Cantemir. Cf. *Opere*, p. 510–512.

[11] Cum a fost agentul suedez De Briant. Cf. *Documente E. Hurmuzachi*, vol. IX, supliment I, p. 471.

[12] Vezi Ioan Șt. Petre, *Nicolae Costin*, p. 25–27.

[13] Cronografele au circulat la noi sub formă manuscrisă începând cu anii 1680–1686 și au fost studiate de Demostene Russo (vezi *Studii istorice greco-române, Opere postume...* tomul I, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II", București, 1939, p. 68–100) și de Iulian Ștefănescu (în *Revista istorică română*, IX, 1939, p. 1–77 și apoi în vol. *Opere istorice*, editate postum, în 1942, prin grija lui D. Bodin și C. C. Giurescu). Au fost editate pentru prima dată de semnatarul acestor rânduri, a două volume, la Editura Minerva, București, 1998–1999.

[14] Cf. Mihail Moxa, *Cronica universală*, ediție critică însoțită de izvoare, studiu introductiv, note și indici de Gh. Mihăilă, Editura Minerva, București, 1989, 588 pagini.

[15] Cf. Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601*, ediție cu o introducere de Ioan Șt. Petre, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București, 1942, p. 44. Vezi și ediția de *Opere* a lui Const. A. Stoide și I. Lăzărescu, Iași, 1976, p. 7.

[16] Vezi N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688–1821)*. Vol. I, Institutul de Arte Grafice și Editură „Minerva", București, 1901, p. 77, *passim*.

Letopisețul de la zidirea lumii are două versiuni: una adresată „cetitorului", alta voievodului, domnitorului. Cărui anume domnitor a fost sortită a doua versiune – între ele nu sunt deosebiri esențiale – este greu de precizat și aceasta deschide problema vremii când a fost redactată cronica. Se pare că redactarea a fost făcută înainte de înscăunarea lui Nicolae Mavrocordat (1709), de vreme ce sunt amintite unele scăderi ale grecilor și în varianta către domnitor. Cum viața lui Nicolae Costin a fost destul de sinuoasă, cu goluri în activitatea de boier divănit și având în vedere referiri la prima domnie a lui Constantin Duca, este de presupus că istoricul a început cronica după anul 1695, pe când se afla fugar în Țara Românească.[17]

Încă din predoslovia letopisețului, Nicolae Costin își trădează înclinațiile spre compilație. Reia acolo revolta părintelui său față de afirmațiile insultătoare ale celor trei interpolatori, în special a lui Simeon Dascălul.

Încadrarea istoriei Moldovei în istoria universală, începută aceasta de la Adam, nu este o găselniță a lui Nicolae Costin. Nu numai *Cronografele bizantine*, ci și istoricii polonezi de care s-au folosit toți cronicarii noștri, un Dlugosz, un Cromer, un Bielski, au procedat la fel, legând istoria profană de istoria biblică. Nicolae Costin s-a folosit mai ales de *Cronica Polska Litevska* a lui Strijkowski, tipărită la Cracovia în 1582.[18]

Este de la sine înțeles că Biblia a fost folosită ca documentare pentru toate povestirile de Testament Vechi, dar și *Cronica* lui Strijkowski, din care a tradus pagini întregi.

Ajungând la istoria Moldovei, i-a copiat, la rând, pe Grigore Ureche și pe Miron Costin. Așa era obiceiul vremii. Nicolae Costin era mult prea departe de legislația noastră de astăzi cu privire la plagiat.

Așa seacă stilistic, cum o găsește N. Iorga, cronica lui Nicolae Costin s-a bucurat de o mare difuzare în secolele al XVIII-lea – al

---

[17] Cf. Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601...* Ediție de Const. A. Stoide și I. Lăzărescu, p. LXXXVI–LXXXVII.

[18] Tot după Strijkowski va relata Nicolae Costin obiceiuri poloneze mai ales la ungerea regilor, care n-au nimic comun cu istoria Moldovei.

XIX-lea. Cel mai mare număr de copii manuscrise care au ajuns până la noi cu literatură istorică aparțin lui Nicolae Costin.[19]

Cea de-a doua operă, *Istoria domniei dintâi a lui Nicolae Mavrocordat*, care s-a desfășurat în timpul vieții sale, are aspectul unei cronici oficiale, fără ca vreun manuscris s-o fi precizat. De altfel, N. Mavrocordat era recunoscut ca un mare iubitor și cunoscător de istorie și-i va cere lui Axinte Uricariul, în a doua domnie, să-i fabrice o genealogie moldovenească ce va coborî până la Alexandru cel Bun[20], și tot grămăticului foarte popular îi va comanda o istorie paralelă a Țărilor Române.[21]

Este relatată istoria Moldovei în intervalul de la 14 octombrie 1709 până în septembrie 1711, cuprinzând, așadar, și domnia lui Dimitrie Cantemir. Spre deosebire de *Letopisețul de la zidirea lumii*, cel al lui Nicolae Mavrocordat trădează în Nicolae Costin pe adevăratul istoric, cu un stil limpede și cu o documentare personală. Portretele făcute celor doi domnitori sunt obiective și cu tot dezacordul față de politica lui Cantemir, pe care o pune pe seama lipsei de experiență și a tinereții, nu-l blamează pe marele savant, recunoscându-i meritele intelectuale. Mai degrabă îl socoate pe Neculce vinovat de actele domnului și pe Ștefan Luca, cumnatul cronicarului. Bine informat despre bătălia de la Stănilești – deși el n-a fost în tabără – Nicolae Costin relatează toate cele întâmplate acolo, folosindu-se de informațiile unora din luptătorii moldoveni scăpați din încleștarea cumplită de la 1711.

Comparând povestirile lui Neculce, prinse în *Letopiseț*, despre ceasul astral 1711, cu cele ale lui Nicolae Costin, observăm o dreaptă completare, ceea ce ne face să credem că Neculce, care și-a redactat *Letopisețul* la mulți ani după moartea feciorului lui Miron, a cunoscut și s-a folosit de *Istoria domnei dintâi în Moldova* a învățatului fanariot Nicolae Mavrocordat, scrisă de nu mai puțin învățatul Nicolae Costin.

---

[19] Cf. I. Crăciun și Aurora Ilieș, *Repertoriul manuscriselor de cronici intrerne, secolele XV–XVIII, privind istoria României*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1963, p. 80–100.

[20] *Ibidem*, p. 107–109. Vezi și Ioan Șt. Petre, *Axinte Uricariul*. Studiu și text, Editura Casei Școalelor, București, 1944.

[21] Cf. Axinte Uricariul, *Cronica paralelă a Țării Românești și a Moldovei*. Ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, vol. I–II, Editura Minerva, București, 1993–1994.

Ultima moștenire a lui Nicolae Costin, nu în sens cronologic, a fost prelucrarea romanului parenetic *Ceasornicul domnilor* al episcopului de Mondoñedo și confesor al lui Carol Quintul, Antonio de Guevara.

Opera celebrului spaniol a fost cunoscută, se pare, de pe vremea șederii cronicarului în Polonia, unde au pătruns exemplarele traducerilor în latinește ale lui Wanckelius, apărute la Leipzig.[22]

El n-a tradus întreaga operă a lui Guevara, ci aproximativ trei cincimi din text. A eliminat majoritatea povestirilor religioase apusene, ca și multe din povestirile greoaie luate din mitologia greco-romană. A reținut mai ales capitolele educative privitoare la creșterea odraslelor princiare, care fac din *Ceasornic* o adevărată operă parenetică, cea dintâi operă occidentală cu iz de roman ce pătrunde în literatura română.[23]

*

Bibliografia edițiilor lui Nicolae Costin nu este prea bogată. Judecat cu asprime de N. Iorga, punctele sale de vedere au impus istoricilor și criticilor literari, încât rar a fost editată opera sa.

---

[22] *Horologium principum sive de vita Marci Aurelii imperatoris*... ex lingua castellana, adhibitis gallicis et italicis versionibus, in latinam linguam traducti... opera et studio Johannis Wanckelii, ediția a IV-a, Leipzig, 1615.

[23] Cunoscut încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, *Ceasornicul domnilor* a dat multă bătaie de cap istoricilor și criticilor, până când N. Iorga a stabilit în *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, I, p. 68 passim și în *Istoria literaturii românești, introducere sintetică*, București, 1929, p. 101, adevărata dependență a textului românesc de Antonio de Guevara. Nicolae Cartojan a tratat subiectul sub titlul *„Ceasornicul domnilor" de N. Costin și originalul spaniol al lui Guevara* în *Revista istorică română*, 1933 și în *Cercetări literare* IV (1940), p. 121 passim. Să se vadă și *„Ceasornicul domnilor" de Antonio de Guevara*, traducere din limba latină de Nicolae Costin. Ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, Editura Minerva, București, 1976, LIV + 688 p.

Neculai Costin, *Cartea pentru descălecatul dintâiu a Țării Moldovii și neamul moldovinesc*, la M. Kogălniceanu, *Letopisețile Țării Moldovii*, vol. I, Tipografia Foaiei sătești, vol. I, Iași, 1852, p. 33–91 și *Apendice*, p. 6–29, 40–54, 59–126, Idem; *Cronicile României*, vol. I; Imprimeria Națională, București, 1872, p. 31–84 și *Apendice*, p. 380–403, 414–427, 432–496.

<Nicolae Costin>, *Istoria Moldo-României, arătând neamurile de care s-au locuit aceste pământuri după răspândirea fiilor lui Noe; origina moldo-românilor și mai multe resboaiă ale domnilor Moldovei cu deosebite nații, până la anul lumei 7103 (1595 de la Hristos)*, la George Ioanid, *Istoria Moldo-României*, vol. I, București, 1858, p. 1–294.

Nicole Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601*. Ediție cu o introducere de Ioan Șt. Petre, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București, 1942, 664 p.

Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601 și de la 1709 la 1711*. Ediție cu un studiu introductiv, note, comentarii, indice și glosar de Const., A. Stoide și I. Lăzărescu, cu prefață de G. Ivănescu, Editura Junimea, Iași, 1976, CXVI + 348 p.

Nicolae Costin, *Scrieri* (în două volume). Ediție îngrijită de Svetlana Korolevschi. Volumul I – II. Editura Hyperion, Chișinău, 1990–1991, 480 + 636 p.

Nicolae Costin, *De domnia lui Nicolae Alexandru vodă în Țara Moldovei*, la Mihail Kogălniceanu, *Letopisițile Țării Moldovei*, vol. II, Cantora Foaiei sătești, Iași, 1845, p. 78–130; Idem *Cronicile României*, vol. II, București, p. 70–117.

Cea mai autorizată lucrare despre Nicolae Costin, în afara capitolelor din istoriile literaturii, rămâne cartea lui Ioan Șt. Petre, *Nicolae Costin, vieața și opera*, Editura Tiparul Românesc, București, 1939, 286 p.

Pentru Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601*, am utilizat ediția lui Ioan Șt. Petre, apărută la Fundația Regală pentru Literatură și Artă, în 1942, versiunea pentru public, confruntată cu mss. B.A.R. **238, 2715** și **115**.

ION NECULCE

Ultimul mare cronicar moldovean inclus în volumul de față este de fapt un autentic scriitor, precursor al lui Creangă și Sadoveanu. Oricare dintre contemporanii infestați cu neologismele venite de peste Ocean, care ar vrea să se întoarcă la rădăcinile limbii autentic românești, va trebui să-l îmbrățișeze pe Neculce, să-l citească până la nesaț, căci nu este nimic mai limpede, mai bogat, mai poetic decât limba săpată în *Letopisețul* său și în *O samă de cuvinte*. Acesta și explică de ce moștenirea marelui povestitor este revendicată cu drepturi egale atât de filologi și literați, cât și de istorici.

Critica literară unanimă și admirativă când se referă la calitățile sale de povestitor este împărțită atunci când îl judecă pe Neculce ca om. Cei mai mulți au adoptat aprecierile calde ale lui N. Iorga, pentru care cronicarul, un bătrân înțelept și cu frică de Dumnezeu, scrie o operă obiectivă, lipsită de patimi, defăimări și lingușiri.[1] Așa îl vede și Sextil Pușcariu[2], Nicolae Cartojan[3] și mai aproape de noi George Ivașcu[4] și Alexandru Piru[5].

---

[1] N. Iorga ne-a lăsat un capitol substanțial consacrat lui Neculce în *Istoria literaturii române în sec. al XVIII-lea* (1688–1821), vol. I, București, 1901, p. 236–272, în afara altor numeroase contribuții ulterioare.

[2] În *Istoria literaturii române. Epoca veche.* Ediția a doua revăzută și întregită, Sibiu, 1930, p. 154–161.

[3] Vezi și *Istoria literaturii române vechi*, vol. III, Editura Fundațiilor Regale, București, 1945, p. 189–197.

[4] A lăsat cele mai entuziaste pagini în *Istoria literaturii române*, I,

În opoziție cu aceștia Șerban Cioculescu[6] și Iorgu Iordan[7] descoperă în scrisul lui Neculce scăderi, răutăți, subiectivisme, neiertare, în special când este vorba de raporturile sale cu Cantacuzinii din Țara Românească, rudele sale. Dar Șerban Cioculescu, nu mai puțin malițios, nu explică și nu iartă aversiunea cronicarului față de neamurile din Țara Românească, cei care l-au primit pe el și pe bunica lui, în zilele de cumpănă pentru Moldova ale anului 1686, cu rezerve și umilințe pe care, bineînțeles, tânărul Neculce nu le-a putut uita, dar pe ai căror autori i-a iertat.

Am parcurs de zeci de ori letopisețul lui Neculce[8], dar n-am găsit răutăți care să-mi rețină atenția, și mai puțin, gânduri de răzbunare. Adevărat, nu-și iubea neamurile din Țara Românească și în mod special pe Brâncoveanu, pe care îl socotea vinovat – cum și era – de multe rele abătute asupra Moldovei. Dar la moartea cumplită a vărului său nu s-a bucurat, ci a lăsat să se vadă întregul său regret și întreaga sa mâhnire.

Mai trebuie să spunem un cuvânt despre spiritul obiectiv în care și-a redactat *Letopisețul*, înainte să-i schițăm biografia. Cronica sa nu este o operă de comandă. Neculce a fost atașat personalității lui Dimitrie Cantemir, pe care l-a însoțit în mod loial în Rusia. Dar relatând pe larg – la mulți ani după domnia acestuia – istoria Moldovei, cu

---

Editura Științifică, București, 1969, p. 269–279, numindu-l pe Neculce Saint-Simon-ul Moldovei.

[5] În *Istoria literaturii române*, vol. I, ed. II, Editura Academiei, București, 1970, p. 596–619, ca și în *Istoria literaturii române de la origini până la 1830*, București, 1977, p. 318–348.

[6] Vezi și articolul *La bicentenarul lui Neculce*, publicat în *Revista Fundațiilor Regale* XII (1945), serie nouă, nr. 2, p. 331–345 și republicat în volumul *Varietăți critice*, București, 1966, p. 70–85 și 86–92 (ultimele pagini fiind consacrate relațiilor lui Neculce cu Cantacuzinii).

[7] În Introducere la *Letopisețul Țării Moldovei* și *O samă de cuvinte*. Text stabilit, glosar, indice și studiu introductiv, ed. a II-a revăzută. Editura Minerva, București, 1959, p. CXIII, nota.

[8] În timpul lucrului de șapte ani la alcătuirea ediției critice de *Opere*, apărută la Editura Minerva în anul 1982.

seninătatea pe care a subliniat-o Nicolae Iorga, spune tot: și lucruri bune și lucruri rele despre învățatul voievod, fără să părtinească pe nimeni. A scris pagini dramatice de istorie moldovenească, dar n-a ascuns adevărul: „cronica sa este produsul exclusiv al observațiilor sale și al inimii sale. Nimeni nu i-a comandat-o și pentru nimeni n-a scris-o."

*

Ascendența dinspre tată a lui Neculce, extrem de nebuloasă, a putut fi schițată abia pe la 1740, de către un postelnic, Ștefan Ghindă. Tatăl cronicarului s-a numit Neculce vistiernicul.[9] Acesta s-a căsătorit cu Ecaterina (sau Catrina), fata lui Iordache Cantacuzino și a Alexandrei, fiica marelui logofăt sub Vasile Lupu, Gavrilaș Mateiaș, cunoscută în documente sub numele de Iordăchioaia. Neculce, vistiernic de al doilea, sau al treilea și Catrina, moștenitoarea unei imense averi (21 sate întregi și părți din alte zeci de sate) au fost părinții cronicarului. Acesta s-a născut în anul 1672, cum însuși mărturisește într-un document din 1732.[10]

Mezalianța Catrinei Cantacuzino cu un neînsemnat vistiernic este pusă pe seama unui grav defect de vorbire al acesteia.[11] La câțiva ani de la naștere Ion Neculce rămâne orfan de tată și Catrina se recăsătorește în 1679 cu Enache grămăticul. Neculce va fi luat în grija bunicii sale Alexandra „Iordăchioaia" și va fi crescut la moșia Blăgești, lângă Pașcani. Catrina rămâne văduvă pentru a doua oară, în 1686 și, sub amenințările și distrugerile podghiazurilor poloneze, se refugiază cu cele două fete mici, născute după 1680, surorile vitrege ale cronicarului, cu bunica Iordăchioaia și cu un frate al acesteia,

---

[9] Vezi Ion Neculce *Opere. Letopisețul Țării Moldovei* și *O samă de cuvinte*. Ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, Editura Minerva, București, 1982, p. 11 (mai ales nota 7) și p. 12–13.

[10] *Ibidem*, p. 17 și notele 27, 28.

[11] Cf. Aurora Ilieș, *Contribuții la biografia cronicarului Ion Neculce*, în *Anuarul de filologie*, Iași, tom. XV (1964), p. 165–168. Vezi și D. Velciu, *Iordăchioaia visterniceasca, bunica dinspre mamă a cronicarului Ion Neculce*, în *Revista de istorie și teorie literară*, XVI (1967), nr. 3, p. 449–466.

Iordache, la neamurile din Țara Românească, unde bunica, de care era atașat, va muri. Neculce avea 14 ani și atmosfera pe care au găsit-o în Țara Românească nu era dintre cele mai bune pentru niște bieți refugiați. Domn era Șerban Cantacuzino, în conflicte grave cu frații săi, în special cu stolnicul, la casa căruia au căutat adăpost neamurile din Moldova.

Neculce și familia sa s-au înapoiat în Moldova în 1690 și s-au instalat la Prigoreni, moșie care va rămâne centrul său de observații administrative și unde va fi înmormântat în 1745.

În 1693 Ion Neculce este numit postelnicel[12] și, după un gol de onoruri, în 1700 îl găsim mare agă în vremea lui Antioh Cantemir. După domnia acestuia un nou gol până la a doua domnie a lui Antioh, când îl găsim mare sulger și apoi spătar mare.

S-a căsătorit în 1701 cu Maria, fata hatmanului Lupul Bogdan, femeie blândă, care i-a adus o zestre modestă (de numai trei sate și câteva părți de sate).

După Antioh Cantemir, Neculce va deveni boier mazil și va avea grijă de moșiile sale, mai ales de Prigoreni și Boian. În 1710, decembrie, turcii îl trimit domn în Moldova pe Dimitrie Cantemir, cu mandat special să-l prindă pe Constantin Brâncoveanu. Cu domnia lui Dimitrie Cantemir viața lui Ion Neculce cunoaște o fractură pe care spiritul conservator al marelui cronicar n-a prevăzut-o, n-a bănuit-o, n-a dorit-o.

Instalat în scaun, D. Cantemir acordă răspunderi în administrarea țării unor boieri tineri, de obicei cu vechi legături de familie cu Cantemireștii. Printre ei, Neculce va ocupa funcția de mare spătar, iar cumnatul său, Ștefan Luca, pe aceea de mare vistiernic. Ion Neculce devine cel mai apropiat sfetnic al domnului, cum singur mărturisește.[13] Nu după multă vreme, Antohie Jora hatmanul, căutând să-l denigreze pe domn, țarului, este înlocuit de Dimitrie Cantemir cu Neculce, încredințându-i cronicarului conducerea întregii armate moldovenești.

---

[12] Cum însuși mărturisește în *Letopiset*. Cf. *Opere*, p. 355.

[13] Vezi, *Opere*, p. 515: „Iar mai de credință și mai ales toate trebile domniei era după mine, Ioan Neculce, vel spatar".

N-avea Neculce prea multe cunoștințe strategice și relatările sale despre confruntarea de la Stănilești, foarte largi, de altfel, o dovedesc. Descrieri literare, plăcute la citit, dar nu considerațiuni militare de războinic.

L-a întovărășit pe domn pe drumul exilului și șapte ani de zile nu va vedea pământul Moldovei. Îl judecă destul de aspru pe Cantemir pentru comportarea autoritară față de boierii moldoveni care au părăsit familii și bunuri și i s-au alăturat cu bună-credință.

După discuții numeroase, din care reiese încercarea lui Cantemir de a-l reține cu sila pe cronicar în Rusia și, după ce țarul – în urma unui memoriu – l-a dezlegat de orice obligații față de domn, Neculce s-a putut întoarce, nu în Moldova, ci în Polonia, dar oricum mai aproape de pământurile sale. Va sta în Polonia mai bine de șase ani, până când i s-a dat voie să se întoarcă în țară.

Și-a recuperat cu greu moșiile luate de alți boieri, mai ales de către Lupu Costache și s-a ocupat de redactarea cronicii. Abia în vremea domniei lui Grigorie al II-lea Ghica, în februarie 1731, îl întâlnim mare vornic al Țării de Sus, a acelei părți din Moldova unde se aflau și proprietățile sale, inclusiv Prigorenii[14], moșia cea mai bine gospodărită, unde și-a redactat și cronica. Aici a murit și soția sa Maria, la 1738, aici va fi înmormântat și el în 1745, după ce sub Constantin Mavrocordat cu a doua domnie, nefiind boier de divan, a fost folosit de acesta la numeroase treburi judecătorești.

*

Opera lui Ion Neculce se compune din *Letopisețul Țării Moldovei de la Dabija vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat* (1661–1743) și din *O samă de cuvinte ce sânt auzite din om în om, de oameni vechi și bătrâni și în letopisățe nu sânt scrise, ce s-au scris aicea, după domniia lui Ștefăniță vodă, înaintea domniii Dabijii vodă.*

---

[14] Cf. Dumitru Velciu, *Ion Neculce*, Editura Tineretului, colecția „Oameni de seamă", București, 1968, p. 212–215. Vezi și M. Costăchescu, *Satul Prigorenii, cu trupurile sale Avrămenii și Râtul* (schiță istorică), în *Ioan Neculce*, Buletinul Muzeului municipal Iași, V (1925), p. 40–69 (și extras).

După investigațiile cercetătorilor din ultimele decenii (care diferă de concluziile lui N. Iorga, Sextil Pușcariu, N. Cartojan, cei care socot că Neculce și-a scris *Letopisețul* și *O samă de cuvinte* la bătrânețe), se pare că au existat două redacții ale operei sale: pe cea dintâi a scris-o în mai multe reprize, începând cu anii de pribegie și până în jurul anului 1730. Aceasta a cuprins istoria Moldovei până la domnia dintâi a lui Nicolae Mavrocordat, adică până la 1709 și *O samă de cuvinte.* A doua redacție, la care va adăuga intervențiile sale autografe din manusrisul 253 al Academiei, textul de bază al tuturor edițiilor neculcene, va cuprinde epopeea Stănileștilor (1711) și istoria Moldovei de după Dimitrie Cantemir. Este de reținut că pentru evenimentele premergătoare începerii ostilităților ruso-turcești Neculce s-a folosit de *Letopisețul Țării Moldovei de la 1709–1711* al lui Nicolae Costin, care nu era gata la data exilului său în Rusia. L-a cunoscut abia după întoarcerea sa în țară, căci Nicolae Costin a lucrat la istoria lui până în preziua morții din septembrie 1712.

Cât privește *Predoslovia*, aceasta a fost scrisă în anii 1743–1744 și nu figurează decât în două manuscrise, 53 și 254, ale Academiei.

Cronica lui Ion Neculce nu seamănă cu cele ale marilor săi predecesori. În vreme ce Ureche scrie istoria glorioasă a Moldovei, bazându-se pe cronicile slavo-române, completate cu știri luate din istoriografia poloneză și în timp ce Miron Costin se folosește și el de cronicile poloneze, dar și de numeroasele însemnări de familie ale caselor boierești, Neculce este el însuși martorul evenimentelor povestite, pentru un mare număr de ani. De aici caracterul de memorii al celor povestite în *Letopiset*, dar și numeroasele greșeli pe care le face, mai ales când ne dă pagini de istorie europeană. Nu se referă niciodată la unitatea de neam a celor trei provincii românești și nici la ascendența latină a locuitorilor acestora. Patriotismul său, de atâtea ori marcat în paginile *Letopisețului*, se mărginește la Moldova. Pământul acesteia îi este drag și îl evocă până la sacralitate.

Se ridică adesea împotriva grecilor. Nu o face din sentimente xenofobe; ar fi și ciudat, el însuși fiind Cantacuzin după mamă, ci împotriva acelor elemente grecești din jurul domnilor, veniți cu aceștia de la Constantinopol ca să-și recupereze banii împrumutați la instalare și care despuiau țara de toate bogățiile și introduceau imoralitatea în sânul unei societăți pe care Neculce o voia curată, fără obiceiuri noi aduse din Fanar. El era un desăvârșit conservator și nu accepta alte deprinderi în afara celor observate la austera sa bunică, Iordăchioaia, care l-a crescut.

Ciudată apare ignoranța cronicarului în materie de cultură. Lăsându-ne, spre pildă, unicul portret al lui Dosoftei, mitropolitul, nu pomenește nici un cuvânt despre versificarea Psaltirei, despre tiparnița ieșană, despre cărțile imprimate sub supravegherea marelui cărturar, toate lucrări eclesiastice; or, Neculce era un om deosebit de credincios și este de presupus că a avut la îndemână literatura imprimată în oficina mitropolitană. De altfel, Neculce nu se va referi nici la preocupările istorice ale lui Dimitrie Cantemir.

Capitolul consacrat lui Dimitrie Cantemir, de mari dimensiuni față de felul în care au fost tratate domniile anterioare, constituie miezul *Letopisețului* său. Desfășurarea evenimentelor este redată în stilul reportajelor moderne și Neculce ne apare ca un precursor al reporterilor de azi. Vizita lui Petru cel Mare la Iași, masa oferită în cinstea lui (în care, după ce s-au îmbătat moldovenii, ciolovecii – de mai târziu – i-au ușurat de lucrurile de preț), atmosfera din Iași după proclamația antiotomană a lui Cantemir, frazele propriu-zise ale războiului sunt prinse de Neculce cu o artă nemaiîntâlnită în vechea noastră literatură. Sunt pagini antologice care se citesc fără efort, scrise într-un stil aproape modern, cu multe figuri de stil și, bineînțeles, absolut exacte din punct de vedere documentar.

Ion Neculce ne-a lăsat cele mai desăvârșite pagini de portret din întreaga noastră literatură veche. Cine ar putea uita, după o lectură, figura lui Dumitrașcu Cantacuzino, vărul cronicarului, domn bătrân și curvar, care trăia cu o rachieriță, țiitoare. „Că el, de bătrân, dinți în gură n-avea. Dimineața îi încleia, de-i punea în gură, iar sara îi descleia cu încrop (adică cu apă caldă) și-i punea pe masă.“ Și încheie portretul cu durerea fără seamăn pentru biata Moldovă: „Oh, oh, oh, săracă țară a Moldovei, ce nărocire de stăpâni ca aceștia ai avut! Ce sorți de viață ț-au căzut! Cum au mai rămas om trăitor în tine, de mare mirare iaste cu atâtea spurcăciuni de obiceiuri ce să trag până astăzi în tine, Moldovă!“ Strigătele sale de durere și compătimire a Moldovei nu se trag atât din apucăturile desfrânate ale domnului, cât, mai ales, din dezinteresul acestuia față de locuitorii țării, cărora le-a adus pentru iernat tătari și care a dispus distrugerea cetăților de apărare ale Moldovei, ridicate de marii voievozi din trecut.

Un portret asemănător, redactat într-un stil mai căutat, este cel care îl înfățișează pe Grigorie al II-lea Ghica (1726–1741, cu intermitențe). Curvar și acesta, cu doamnă și coconi, și nu se rușina. „Numai nu să amesteca la fete de casă mare, ce de căpetenii mai de gios.“ Fudul din cale-afară, voia o curte strălucitoare, cu boieri bine îmbrăcați. Larg în daruri față de turcii care veneau cu treburi la Iași, ca să fie lăutat la Constantinopol. Cam bețiv: „De să clintia până afară den târg sau până la vreun boiar, tot cu căruța cea de cupărie după dânsul. Că preste tot ceasul bea ori vin cu pelin, ori vutcă.“ Este același Grigore Ghica, cel pe care îl prezintă Neculce într-o lungă plimbare pe la Prigoreni, pe la Ruginoasa și pe la mănăstirile din Moldova, dacă vreți cel dintâi autentic turist român.[15] Portretul fizic al domnului este redat într-o propozițiune: „Era acest domn Grigorie vodă la stat mic și supțire, la față uscat“. Cel moral depășește trei pagini.

Nu putem stărui asupra portretului lui Dabija vodă și nici asupra lui Petru cel Mare. Nu sunt, de altfel, singurele. A fost un desăvârșit zugrav de trupuri și suflete, pe care le-a copiat după natură.

A fost neîntrecut povestitor de la prima până la ultima pagină a *Letopisețului*. Chiar atunci când retranscrie fragmente luate din *Cronica racovițeană – buhușească* sau din Nicolae Costin, Neculce este el, unic și de neegalat.

Nu putem stărui prea mult asupra calităților sale de cronicar, reporter și portretist. Va trebui, totuși, să mai spunem un „cuvânt“ despre *O samă de cuvinte*, superba antologie de povestiri luate din cronica nescrisă a Moldovei. Neculce a iubit mult aceste legende, din care unele s-au adeverit de-a lungul vremii a fi fost fapte reale. Ele au fost împrăștiate în mai multe manuscrise și nu avem o copie în care acestea să fi fost în totalitate așezate „înaintea domniei lui Dabija vodă“, cum o spune Neculce. Nici măcar manuscrisul 253, văzut de el și completat de mâna sa, nu cuprinde povestirile adunate sub titlul de mai sus.

---

[15] Vezi descrierea excursiei în *Opere...*, 1982, p. 717, variantele din subsol.

Descoperite treptat și publicate sub diverse numerotații, acestea sunt astăzi în număr de 44, câte înregistrează ediția noastră critică din 1982, dar care ar putea fi separate uneori în 2–3 povestiri și mărit astfel numărul lor. Cele mai numeroase aparțin lui Ștefan cel Mare. Dar sunt destul de multe și cele relative la Petru Rareș, Miron vodă Barnovschi, Vasile Lupu și Gheorghe Ștefan. Impresionantă ne apare și povestirea celor doi copii săraci plecați în căutarea norocului, deveniți, unul, marele vizir Mehmet Küprülü, și celălalt, domnul Gheorghe Ghica (1658–1659).

*

Opera lui Neculce n-a fost tipărită până la Mihail Kogălniceanu. Ea a fost difuzată în multe cópii manuscrise realizate mai ales de nepotul său de soră, călugărul Iosafat (sau Ioasaf) Luca. Răspândirea acestor cópii după moartea cronicarului dovedește aprecierea deosebită a cititorilor față de o excepțională operă de istorie și de literatură, totodată.

Mihail Kogălniceanu, cel dintâi, se ocupă de manuscrisele rămase în urma lui Neculce, le cercetează și stabilește textul manuscrisului 53, colaționat cu 253, ca pe cel mai complet, pe care îl reproduce în *Letopisețele Țării Moldovii*, tomul II, Cantora Foaiei sătești, Iași, 1845, p. 193–464. Tipărită cu caractere chirilice, ediția va fi reluată în 1872 cu alfabet latin.[16]

Până în anul 1932 mai apar șase ediții școlare, cu părți alese din *Letopiseț* și *O samă de cuvinte*.

În același an 1932, Al. Procopovici editează la Scrisul românesc din Craiova, colecția clasicilor români, *Cronica lui Ioan Neculce*, în două volume, totalizând 520 p. și precedată de un sărac studiu introductiv de 35 de pagini. Va mai apărea o ediție stereotipă în 1936, fără modificări esențiale și o a treia, în 1942, la fel de săracă.

Academicianul Iorgu Iordan, ajutat de redactorul de excepție care a fost Elisabeta Brâncuș, a elaborat în anul 1955 o ediție corectă de text neculcean, apărută la Editura de Stat pentru Literatură și Artă, precedată de un studiu introductiv savant conceput și tot atât de bine realizat. O a doua ediție, apărută în 1959, a lărgit studiul introductiv și a corectat unele erori de lectură. Acest text a fost folosit mai apoi de cei ce au întocmit ediții, fără să se adreseze manuscriselor, dar care au avut meritul de a fi difuzat opera lui Neculce în cele mai diverse straturi ale societății românești.

---

[16] Titlul noii ediții este schimbat: *Cronicele României sau Letopisețele Moldaviei și Valahiei*, vol. II, București, 1872, p. 175–421.

Iată o parte din aceste apariții:

Ion Neculce, *O samă de cuvinte, Letopisețul Țării Moldovei.* Studiu introductiv de E. Russev. Îngrijirea textului, glosar și indice de P. Dimitriev și T. Celac. Chișinău, Cartea Moldovenească, 1969, Clasicii literaturii moldovenești. Colecția Luceafărul, 452 p. (Cu caratere rusești.) O a doua ediție, fără modificări și tot cu alfabet rusesc a apărut în 1974.

Ion Neculce, *O samă de cuvinte.* Antologie și postfață de Valeriu Cristea. Bibliografie de Ion Nistor. Editura Minerva, seria „Arcade“, București, 1972, 248 p.

Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei.* Prefață, tabel cronologic, note și antologie de Ion Rotaru. Editura Albatros, colecția „Lyceum“, București, 1976, 256 p.

Cronica lui Ion Neculce, copiată de Ioasaf Luca. Manuscrisul „Mihail“. Ediție de Zamfira Mihail și Paul Mihail. Cuvânt înainte de Ștefan Ștefănescu. Editura Litera, București, 1980, 264 p. Va fi reeditată și la Chișinău, Editura Știința, 1993.

Ion Neculce, *Opere. Letopisețul Țării Moldovei* și *O samă de cuvinte.* Ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel. Editura Minerva, București, 1982, 935 p.

Ion Neculce, *„Letopisețul Țării Moldovei“, precedat de „O samă de cuvinte“.* Antologie, tabel cronologic, prefață, note, referințe critice și bibliografice de Ion Dianu. Editura Albatros, București, 1984, 224 p.

Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei.* Ediție îngrijită, glosar și repere istorico-literare de Gabriel Ștrempel. Editura Minerva, seria „Patrimoniu“, București, 1986, 528 p.

Ion Neculce, *O samă de cuvinte.* Cuvânt înainte de George Munteanu. Text selectat și prelucrat pentru copii, prefață, notă asupra ediției și glosar de Oana Popescu. Editura Ion Creangă, București, 1990, 160 p.

Ion Neculce, *O samă de cuvinte. Letopisețul Țării Moldovei de la Dabija vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat.* Postfață și tabel cronologic de George Muntean. Editura Gramar, București, 1996, 183 p. (O retipărire a mai avut loc în 1997.)

Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei precedat de O samă de cuvinte.* Postfață de Elvira Sorohan. Editura Junimea, Iași, 1997, 588 p.

Dacă ar trebui să recomandăm lucrări de referință cu privire la viața și opera lui Ion Neculce ne-am opri la Dumitru Velciu, *Ion Neculce.* Editura Tineretului, București, 1968, 256 p.; la E. Russev, cu monografia *Ion Neculce,* tipărită la Editura Cartea moldovenească, Chișinău, 1980, și nu în ultimul rând la studiile introductive la edițiile elaborate de Iorgu Iordan și Gabriel Ștrempel în anii 1955 și 1982.

Textul *Letopisețului Țării Moldovei...* de Ion Neculce l-am redat după ediția noastră de *Opere,* apărută în 1982, la Editura Minerva, curățată de particularitățile paleografice, care îngreunau lectura. Manuscrisele utilizate au fost: B.A.R., mss. **253** (cu pagini autografe), **254** și **53**.

REPERE ISTORICO LITERARE

BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE

GRIGORE URECHE

LETOPISEȚUL ȚĂRÂI MOLDOVEI...

Laud osârdiia răposatului Urechie vornicul, carile au făcut de dragostea țărâi letopisețul său, însă acela de la Dragoș vodă, de discălicatul cel al doilea al țărâi aceștiia din Maramoroșu scrie. Iară de discălicatul cel dintâi cu români, adecă cu râmleni, nimica nu pomenește, numai amelită la un loc, cum că au mai fostu țara o dată discălicată și s-au pustiit de tătari. Ori că n-au avut cărți, ori că i-au fostu destul a scrie de mai scurte vacuri, destul de dânsul și atâta, câtu poate să zică fieștecine că numai lui de această țară i-au fostu milă, să nu rămâie întru întunericul neștiinței, că celelalte ce mai sântu scrise adăosături de un Simeon Dascalul și al doilea, un Misail Călugărul, nu letopisețe, ce ocări sântu.

(Miron COSTIN, *De neamul moldovenilor,* 1685–1691. Reprodus din *Opere,* vol. II, E.P.L., București, 1965, p. 11)

Însă a să ști și aceasta trebuie, mi să pare, că nu numai unii den neștiuții greci zic cum că rumânii nu pogoară den ostașii și bunii romani, den carii s-au zis de multe ori că au lăsat Traian aici, ci din răi și hoți, carii iar romanii i-au trimis într-acéste părți de loc, ce și alții aceasta o bănuiesc. Că iată citesc létopisețul moldovenesc, carele, fiind eu încă în Moldova, l-am găsit la Ioniță Racoviță, carele era comis mare, om de cinste și de socotință, care létopiseț, zic, că iaste făcut de un Uréche vornicul, om învățat să véde că au fost și tocmit de câte să par că au scris el.

Acel dară létopiseț luundu-l (carele am pus de l-au și prepus și l-am adus aici ca să se afle și în țară) și citindu-l găsesc – însă nu știu de cine scris, de Uréche, carea nu crez, cum și unul ce l-au prepus – acel létopiseț mărturiséște, că nu iaste zisă aceasta de Uréche vornicul, au de cine, că zice că dintr-o hronică ungurească au aflat de ijderenia moldovenilor. [...]

Acéste basne și ca acéstea într-acel moldovenesc létopiseț am văzut și am cetit de pogorârea și ijderenia, adecăte cum ar fi fost dintr-acei tâlhari și furi ce au fost adus Laslău craiu, acela ce zice, i proci. Ci nu știu cu ce îndrăzneală și cu ce nerușinare, acela ce va fi scris întâi o va fi făcut ! Că de o va fi luat din Hronica ungurească, care eu încă nu am văzut, nici de la altul am auzit una ca acéia, iară poate-fi pentru că pururea și nevindecați și ungurii au stătut vrăjmași și pizmași rumânilor, și atâta cât ar fi putut, ar fi supus pe toți supt jugul lor, cum și pe mai multa parte den câți să află acum în Ardeal i-au supus și i-au făcut iobagi cum le zic ei. Săvai că în Ardeal sânt și alți némiși rumâni mulți și Maramurășul tot. Iară afară dintr-acéia, mare parte și din boierimea lor încă sânt și să trag den rumâni, ce numai stăpânirea acei țărî și astăzi fiind calivină și ei slujind la curte s-au calivnit, și așa tot unguri să chiamă: schimbându-și credința ș-au schimbat și numele de rumâni.

Ci dară acela ungur, au ce va fi fost, nu știu, de au băsnuit și au visat ca acélea a zice, să véde că de puțină știință și socoteală au fost. Pentru că de au fost și vrăjmaș, acelui neam de a-l face tot de tâlhari și de furi, nesimțitoriu au fost, nimic [din] ceia ce-i putea sosi și veni pe urmă chibzuind, adecăte că vor râde toți și vor ocărî răutatea și neștiința lui, băbești basne și nesărate vorbe la cei dupe urmă oameni lăsând în povéste, căruia multe sânt a i să zice împotrivă și a-i dovedi minciunile. Ci ca să nu fiu prea lung în vorba acestor bălmăjitori, cu atâta fieștecare gânditoriu și cu minte poate cunoaște și să poate domiri, cum acéia ce au zis n-au fost, nici au putut fi, mi să pare.

Întâi că acel împărat al Râmului, la care zice că au mers Laslău craiu de au cerșut oaste ca să scoață pe tătari și i-au dat acel fel de oameni, când să fie fost, nu-l dovedéște, nice împărat ca acela, carele nici un tâlhariu, nici un fur, nici un om rău în toată împărăția lui să nu omoară și să nu să pedepsească, nu să citéște nicăiri, nici s-au auzit, nici să aude, nice poate fi, pentru că într-alt chip nimeni într-acea țară n-ar fi trăit și nici o lége, sau vreu obiceaiu n-ar fi fost, care lucru iaste împotriva firii și a tuturor limbilor.

A dooa dar, câtă sumă de ai au împărățit acel împărat, ce au fost așa blestemat, nu bun, căce bunii și direpții au legi puse și nemișcate le țin, ca să poată sta politica și soțiirea omenească, că nici cei tari și mari să nu asuprească și să calce pe cei mai slabi și mai mici, nici cei mici să nu năpăstuiască și să ocărască pe cei mai mari, nici unul de la altul să răpească și să ia fără tocmeală și fără de lége. Acum dară zic, câtă sumă de ai au stătut acel împărat, așa ca să se strângă atâta tâlhărime de multă, cât să se facă oaste ca acéia mai fără număr, de să scoață și să gonească mulțime nespusă de tătari, dupe acéste locuri ce le cuprinsése atuncea.

A treia dară, pot tâlharii și furii și carii asémenea lor sânt să ție și să așaze domnii și stăpâniri, carii cu sutele de ai să stea și să se păzească? Și mai vârtos toți, neales nici unul, tot tâlhari și oameni răi fiind, a cărora mințile și gândul tot la răpiri și la câștiguri le sânt, ce stăpânire pot tocmi? Semnu dară iaste, dupe zisa aceluia, că din răotate și din netocmeală se ține și stă lumea, nu dintr-acélea să strică și să piiarde. Cum și scripturile, și toată ființa, și singure simțirile aceasta adeverează și cunoaște, cum că din neorânduială, den nedreptate și din răotate să strică și să mută împărățiile și toate. Unde dară și alte mai multe sânt a-i dovedi, cum ziși și a-i arăta neștiința acelui carele măcar va fi fost și zis acéia.

Și den tătarâi ce el zise, numai că din Ardeal și din Moldova până la Crâm i-au gonit, unde să află și acum, să poate adeveri, că fără de lucru au grăit; cum și mai-nainte vom vedea de acei tătari de unde sânt și cum au venit și la Crâm, unde și până astăzi șăd, ci dară să-l lăsăm la gând, cum paremia de arapi iaste. Iară cine va vrea altul, crează, căce a créde adevărul sau minciuna în volniciia omenească iaste.

Însă și moldovénii de poftesc acéia ale aceluia povestite, să ție și să crează, cum dintr-aceia ei pogoară, volnici vor fi. Și neamul și ijderenia lor de la acei tâlhari și furi de vor vrea să-l mărturisească, încă în voie le va fi, doară zicând că au și cevași cale de a mai créde. Și așa, vréme ce începăturii pogorârii lor can de-acolo încep a-i da cap, zicând adecăte că niște păstori den Maramureș, umblând cu dobitoacele lor pen munți, au dat peste o fiară, ce-i zic ei buor, pre carea gonind-o au trecut munții și așa ieșind în Moldova au văzut țară frumoasă și de hrană, i proci. Apoi s-au întors la ai lor și spuindu-le de acel loc, s-au adunat mai mulți păstori și de alții, și au venit de au descălecat acolo.

Și ca acéstea multe povestesc, carele puteți vedea în létopisețele lor, mai ales ce zic ei de dânșii, măcar că-mi par că multe nu-s adevărate. Căci iată și aici împotrivăși grăiește cel ce au scris acel létopiseț (însă nu zic de Uréche), că mai sus zicea că Laslău craiu au scos pe tătari dintr-însa și apoi o au lăcuit ei, i proci, acum zice că o au găsit pustie păstorii Maramurășului și așa den ei întâi s-au descălecat, i proci.

Însă ce iaste de acélea nu mai cerc, ci numai daca din păstori își fac moldovénii începătura, poate le zice neștine măcar și glumind (iar nu cu adevăr), că can dintr-acéia sânt. Dirept că păstorii necuvântătoarelor dobitoace, de nu toți sânt furi, iară gazde de furi tot sânt, i proci.

Iară noi într-alt chip de ai noștri și de toți câți sânt rumâni, ținem și crédem, adeverindu-se den mai aleșii și mai adeveriții bătrâni istorici și de alții mai încoace, că valahii, cum le zic ei, iară noi, rumânii, sântem adevărați romani și aleși romani în credință și în bărbăție, den carii Ulpie Traian i-au așezat aici în urma lui Decheval, dupre ce de tot l-au supus și l-au pierdut; și apoi și àlalt tot șireagul împăraților așa i-au ținut și i-au lăsat așezați aici și dintr-acelora rămășiță să trag până astăzi rumânii aceștea.

Însă rumânii înțeleg nu numai ceștea de aici, ce și den Ardeal, carii încă și mai neaoși sânt, și moldovénii, și toți câți și într-altă parte să află și au această limbă, măcar fie și cevași mai osebită în niște cuvinte den amestecarea altor limbi, cum s-au zis mai sus, iară tot unii sânt. Ce dară pe aceștea, cum zic, tot romani îi ținem, că toți aceștia dintr-o fântână au izvorât și cură.

(Stolnicul Constantin CANTACUZINO, *Istoria Țării Rumânești, cca 1678–1716.* Reprodus din *Cronicari munteni,* vol. I,Editura Minerva, București, 1984, p. 45–50)

[...] Nu să află letopisețe scrisă de pământeni vechi. Ce de la o vreme, de la descălecatul lui Dragoș vodă, târziu s-au apucat Urechi vornicul de au scris istoriile a doi istorici leșești. Și l-au scris până la domnia lui Aron vodă.

Apoi au mai făcut după Ureche vornicul și un Simion dascăl, și un Misail călugărul, și un Evstratie logofătul, și iar l-au scris, cât au scris Ureche vornicul, până la Aron vodă. Numai aceștie, poate-fi, au fost oameni neînvățați, de n-au citit bine la istorii, că au defăimat pre moldoveni, scriind că sânt din tâlhari. Pentru aceasta dară nimene din scrisorile lor, nici cele ce ar fi fost adevărate, audzite sau vădzute a lor, nu le pot oamenii crede.

(Ion NECULCE, *Predoslovie* la *O samă de cuvinte,* cca 1733–1745. Reprodus din *Letopisețul Țării Moldovei* și *O samă de cuvinte,* Editura Minerva, București, 1982, p. 7)

Cel mai vechi cronicar cunoscut al Moldovei este vornicul Grigori Urechi; zicem cunoscut pentru că însuși el mărturisește că înaintea sa au fost alți cronicari carii s-au ocupat cu istoria țării, lăsând deosăbite izvoade de cronice. Unele din aceste, și cele mai antice, era scrise latinește și slavonește; vedem pre Urechi ades pomenind de *Letopisețul cel latinesc* sau *slavonesc.* Altele era scrise și în limba românească, care, și înainte de a se declara de Vasilie vv. limbă a statului prin izgonirea acei slavone, tot se întrebuința în scrierile literare și private. Unul din aceste letopisețe, și cel mai cunoscut, este acel pomenit de Urechi în predoslovia sa și care se sfârșea cu domnia lui Petru Rareș.

Numele acestor vechi cronicari și chiar scrierile lor n-au ajuns până la noi; cel puțin nu ne sânt încă cunoscute. De chiar Grigori Urechi știm foarte puțin; atâta ne-au venit că era fiu a marelui logofăt Nistor Urechi, care cu soția sa Mitrofana au zidit, în anul 1604, mănăstirea Secul, unde ei și sânt îngropați. Anul nici a nașterii, nici a morții sale nu-l cunoaștem, și în tot cursul letopisețului său nu-l vedem pomenindu-se, dovadă ori că singur s-au ferit de o personală menționare, ori că, dedat cu totul studiilor și scrierii cronicei sale, el s-a ținut departe de întâmplările și trebile politice. Statornica sa petrecere era la satul Prigorenii, aproape de Târgul Frumos, unde este și o parte de moșie, care și în documente și până astăzi se cheamă Rediul lui Urechi. Prigorenii prin încuscrire au trecut apoi cătră familia Neculcească; și așa această moșie au fost menită să slujească de rezidenție la doi din cei mai mari cronicari ai Moldovei.

Urechi au luat izvoarele letopisețului său în cronicile anterioare a țării, în predaniile bătrânilor, în hrisoavele domnilor și îndeosăbi în cronicarii leșești, a căror limbă, precum și acea latinească, le cunoștea. De aceasta nu trebuie să ne mirăm. Înaintea venirei domnilor țarigrădeni, limbile latină, slavonă și polonă era tot așa de familiare boierilor, și tot ce era însemnat în societatea română, precum mai pre urmă se făcură acea elină, în timpul fanarioților, și astăzi acea franțeză. [...]

Cronica lui Urechi a slujit de urzeală tuturor cronicarilor următori. Mai întâi ea au slujit la compilațiile lui Evstratie logofătul, Simeon Dascălul și Misail Călugărul. Lucrarea acestor s-au mărginit în copierea letopisețului lui Urechi cu oareșcare adaosuri și notiții geografice a țărilor megieșite cu Moldova.

(Mihail KOGĂLNICEANU, *Notiție biografică a cronicarilor Moldaviei*, în *Letopisețile Țării Moldovii*, tom I, Iași 1852. Reprodus din *Opere*, vol. II, Editura Academiei, Bucuresti, 1976, p. 454–456)

Nu datorăm influenței apusene numai primele tălmăciri și tipărituri românești și, deci, însăși formația limbii noastre literare, ci-i datorăm chiar și creațiunea istoriografiei naționale și a adevăratei literaturi române. Contactul cultural al Moldovei cu Polonia, petrecerea fiilor de boieri în Polonia sau a boierilor înșiși, mânați de bejenie, au avut o înrâurire incalculabilă asupra limbii, culturii și chiar conștiinței naționale. Apariția lui Grigore Ureche și a compilatorului său Simion Dascălul, a lui Miron și Niculae Costin, a lui Ion Neculce și, mai apoi, a lui Dimitrie Cantemir, unii purtați pe la școlile Poloniei, mai toți cunoscători ai limbii latine, conștienți și mândri de originea

lor romană, unii erudiți, iar alții de un însemnat talent literar, a făcut din Moldova veacului al XVII-lea și începutul veacului al XVIII-lea, sub influența culturii apusene, filtrată prin catolica Polonie, adevăratul punct de plecare nu numai al unei culturi superioare, ci și al difuziunii limbii românești în bezna ortodoxismului slavon și grecesc. Căci influența polonă nu s-a mărginit să contribuie la crearea unei istoriografii naționale, ci a fost și un principiu de răspândire a limbii române în organismul vieții de stat.

(E. LOVINESCU, *Istoria civilizației române moderne*, vol. I, Editura Ancora, București, 1924, p. 16–17.)

Boierii noștri trăiau o parte din timpul lor dincolo de hotarele țării. Încă din secolul al XV-lea întâlnim, în Galiția, în afară de studenți din orașele străine, și oameni de țară, al căror nume îl cunoaștem; ei învățau, de pildă, la Stavropighia din Liov, mănăstire de cărturari legată direct de Patriarhia constantinopolitană. De câte ori frații de la Stavropighie aveau vreo nevoie, banii ieșeau și din vistieria Moldovei. Mai târziu, când pribegi din Moldova au trecut nu numai în Ardeal, ci și în Polonia, acolo și-au făcut învățătura. Toată școala lor a fost școală polonă; ei au fost, deci, studenți în limba latină, cari știau și slavonește, căci nu se puteau face boieri fără să știe această limbă. Și unul dintre boierii aceștia pribegi umblați prin școli polone, Grigore Ureche, s-a apucat să scrie istoria țării lui. A făcut-o de la dânsul; a simțit Grigore Ureche, pentru că învățase în școli din Apus, nevoia de a înfățișa în românește, întrebuințând și izvoare polone, redactate în limba latină, trecutul țării Moldovei ? Sau Vasile Lupu, care în toate domeniile a îndemnat, este acela care i-a cerut învățatului boier să dea istoria Moldovei ?

În tot cazul, istoria Moldovei a lui Grigore Ureche este, fără îndoială, o creațiune a lui, în sensul că pentru prima dată se introduce critica istorică, pentru prima dată judecata omenească este întrebuințată pentru a se afla unde este adevărul din acele izvoare multiple care se întrebuințează deodată. Mai târziu s-au adaus și umpluturi care au făcut pe C. Giurescu să creadă că nu mai avem de a face cu textul lui Ureche, ci numai cu o refacere târzie a unui Simion Dascălul. Părere care-mi pare și acuma absolut greșită, căci Simion Dascălul era un „profesor“, un „om de catedră“, care nu cunoștea viața politică, iar cronica lui Ureche este nu numai o lucrare plină de erudiție, de spirit critic, ci, în același timp, și o carte de om politic, cartea cuiva care știa cum se cârmuiește țara, în spirit boieresc. Într-un studiu recent al dlui Panaitescu, s-a arătat cât de puternic se afirmă acest spirit. De pildă atuncea când vorbește de încoronarea lui Ștefan cel Mare, el arată cum se adună țara toată; *țara* îl proclamă pe Ștefan; puterea lui este, prin urmare, obținută nu de la singură biruința lui, ci, înainte de toate, de la voința țării, adecă a boierilor cu mitropolitul în frunte. Aceasta este o declarație oligarhică boierească în sens polon, adecă în sensul intereselor clasei căreia-i aparținea Ureche.

Dar, în afară de valoarea politică a cronicei lui Grigore Ureche, ea mai are o valoare în ce privește stilul. Ureche este *un om de stil latin*, un om de *strict* stil latin. Nu are decât să deschidă cineva orice pagină din cronica lui pentru ca să simtă imediat modelul care i-a stat în față. El nu se încurcă în amănunte; expunerea lui este totdeauna sigură și dreaptă: se vede disciplina admirabilă în care Ureche-și făcuse învățătura.

Astfel, în descrierea luptei de la Baia – pentru a lua un exemplu – pe lângă că se simte mândria națională a boierului care nu sufere pretențiile craiului Mateiaș, pe lângă că se recunoaște hotărârea ostașului, dar în fraza aceea lungă, după ce cade răspunsul lui Ștefan cel Mare: „nu au primit“ și apoi se ridică steagurile și lucesc în soare armele de luptă împotriva străinului, se distinge *stilul eroic*, fraza latină lungă, cu bucățile intercalate, frământarea aceea de stil care vine dintr-o lungă experiență seculară a scrisului într-una din marile literaturi ale lumii. Aici nu mai este însăilarea lui Gheorghe Ștefan, cu schimbările sintactice de fiecare moment, ci este ceva care leagă logic toate elementele frazei, găsind în gramatică tot ce trebuie pentru a pune împreună și a confunda multiplele elemente într-un singur bloc de structură latină. Se va vedea pe urmă ce înseamnă, pentru a doua jumătate a secolului al XVII-lea, o altă disciplină de stil, italiană de o parte, polonă de alta, când se vor studia Cantacuzino stolnicul și Miron Costin, personalități care își permit toate capriciile, pe când aici, potrivit cu spiritul Renașterii, originalitatea lui Ureche se

supune unei discipline neînvinse, unor norme inflexibile de guvernare a stilului, și potrivit cu normele acestea întrebuințează cu o îngrijită cumpănire toate mijloacele retoricei latine.

Și de aceea la el și bucuria descoperirii originilor latine, mândria cu care se proclamă înalta noastră descendență.

(N. IORGA, *Istoria literaturii românești. Introducere sintetică*, Editura Librăriei
„Pavel Suru“, București, 1929, p. 78-80)

În secolul al XVII-lea, cronicarii moldoveni au cunoscut umanismul, în școlile iezuite din Polonia. Dar la ei nu se poate vorbi de o conștientă concepție umanistă. [...] Concepția despre om și raporturile lui cu universul n-are nimic din umanism, la cronicari. Încă legați de spiritul teologic al vremii, formați la morala creștină a ortodoxismului național, cronicarii moldoveni nu exprimă duhul Renașterii. Grigore Ureche și Miron Costin, educați în școlile de cultură latină din Polonia, n-au putut lua contact direct cu adevăratul umanism. Prin intermediul iezuiților, ei au cunoscut literatura latină, virtuțile militare și civice ale romanilor și au învățat arta scrisului de la marii lor istorici. Când, în toate istoriile noastre literare, se pomenește de influența umanismului polon asupra cronicarilor moldoveni, nu trebuie să dăm acestui fapt o însemnătate completă. Cronicarii sânt prea legați de ortodoxismul etic și politic al timpului, spre a accepta noțiunea integrală a umanismului. Formația lor spirituală nu depășește linia tradițională a atitudinii morale ortodoxe, oricâte elemente de umanism și-ar fi însușit în școlile iezuite. Ideea latinității noastre, agitată atât de mândru în scrierile lor, este un simplu orgoliu etnic, nu o valoare spirituală. Ei au învățat de la istoricii latini să utilizeze o relativă erudiție, o argumentare logică și arta notațiunii sobre și a portretului. Mă gândesc mai ales la Grigore Ureche, ce mi se pare mai adânc influențat de istoricii romani. Modul lui de a pune pe primul plan elementul eroic al istoriei îl apropie de Titu-Liviu, povestirea lui sobră, cu atitudine detașată, amintește narațiunea istoricilor latini, iar incontestabila artă de portretist vădește rodul frecventării istoriografilor romani. [...] Există o apreciabilă varietate, o artă concentrată și un relief de caracterizare atât de viguros, în unele din portretele de domnitori, din cronica lui, încât putem afirma cu siguranță că Ureche a cunoscut subtilitățile retoricei latine și le-a folosit cu inteligență artistică. Este de-ajuns să ne referim la celebrul portret al lui Ștefan cel Mare, dat ca exemplu de concizie și preciziune de nuanțe, în toate istoriile literare. Modelul clasic al acestui portret este, cu siguranță, vestitul portret al lui Hannibal, făcut de Titu-Liviu. În câteva linii simple, Ureche a prins efigia lui Ștefan, după cum istoricul roman a gravat figura marelui pun.

Identificările pot fi continuate. [...]

Ceea ce voim să scoatem acum în evidență este ceva mai general – și anume că umanismul practicat de cronicarii moldoveni nu este o concepție etică asupra omului și a vieții, ci o asimilare de procedee estetice, de canoane retorice. În cazul lui Ureche, demonstrația noastră este, credem, valabilă, rămânând a fi adâncită și completată printr-un amplu studiu comparativ. Cei care s-au ocupat mai mult de cronicari au fost mai ales istoricii; pe ei i-a interesat, cum era și firesc, adevărul și critica izvoarelor folosite de istoriografii moldoveni; lămuriți pe acest plan, cronicarii au căzut pradă filologilor, care le-au explicat lexicul și sintaxa, urmărind fizionomia limbii române la cei dintâi scriitori naționali. Studiul cronicarilor nu trebuie limitat aci. Dacă fără o bună orientare istorică și filologică nu pot fi just apreciați, fără un comentariu estetic (oricât de modest îl pot ei sugera) cronicarii nu-și vor justifica valoarea scriitoricească. Istoria noastră literară, făcută aproape numai de istorici și filologi, nu va ajunge o disciplină serioasă și completă decât într-o fază de evoluție modernizată, când erudiția se va alia cu simțul literar și intuiția critică a valorilor.

(Pompiliu CONSTANTINESCU, *Umanismul erudit și estetic*, în *Vremea*, VII, 1934, nr. 352, 353, 354)

Adevărata istoriografie moldoveană începe cu Grigore Ureche, fiu al lui Nestor Ureche, boier refugiat o vreme în Polonia (prilej pentru Grigore de a învăța în școlile leșești). Spătar sub Alexandru Iliaș, mare

spătar și apoi vornic al Țării de Jos sub Vasile Lupu, nu mai era în viață la 3 mai 1647, când i se împărțea averea.

Cum Ureche n-a scris cronica vremurilor sale (letopisețul său merge abia până la 1594, la a doua domnie a lui Aron vodă), nu putem căuta la el percepția lumii în care se mișca. Slujindu-se de izvoade sărace, el e un cronicar în înțelesul larg al cuvântului, în felul boierului ce-și însemnă pe scoarța unui ceaslov ivirea unei comete și a călugărului compilator, cu toate că în Polonia a trebuit neapărat să cunoască mișcarea umanistă și că, intelectual vorbind, el e un om cu învățătură de izvor occidental și în marginile clasei lui un spirit cu vederi înaintate. Fundamental rămâne totuși boier bun cu dragoste de țară. Tot ce se poate aștepta de la un astfel de scriitor este mireasma automatismului, harul cuvântului, care la Ureche sânt tari ca aloia. Dar găsești la el înțelepciune și acea desfacere de lucruri în duhul Bibliei, după care este răsplată și pedeapsă. Are sensul obiectivității și nu folosește știrile care nu „se tocmesc", precum bănuiește conceptul de tradiție, de vreme ce socotește că o nație fără istorie s-ar asemăna „fierălor și dobitoacelor celor mute și fără minte". Este evoluționist în istorie, în sensul biologic, admițând că orice nație (azi am zice civilizație) are o „începătură", un „adaos" și o „scădere". Bineînțeles, e providențialist. Îi descoperim chiar idei politice. „Tocmala" și „obiceiele țării" nu i se par bine așezate. Domnul judecă fără legi și după capul lui și „unde nu-s pravile, din voia domnilor, multe strâmbătăți se fac". Puterile în stat sânt amestecate: „În Moldova ieste acest obiceiu de pier făr' de număr, făr' de judecată, făr' de leac de vină, însăș pârăște, însăși umple legea". Violența în cârmuire o socotește o greșală: „Crezu, mai bine pentru dragostea decât de frică să-i slujească". Natura e mai înțeleaptă, după el, decât omul, căci niște gângănii fără minte ne învață cum se ține domnia: „cum ieste albina, că toate-și apără căscioara și hrana lor cu acile și cu veninul său. Iară domnul lor, ce să chiiamă matca, pre niminea nu vatămă". Iată niște idei foarte cuminți: țară creștină, cu întocmire de legi, ferită de bunul-plac al voievodului, care trebuie să-și tempereze trufia prin învățătura providențialei istorii.

În ultimă analiză toată mierea cronicii lui Ureche se reduce la cuvânt, la acel dar fonetic de a sugera faptele prin foșnitura și aroma graiului. La drept vorbind, nici nu trebuie să vorbim de Ureche, ci de limba literară de dialect moldav care apare dintr-o dată. În locul retoricei comparații, mișună metafora bine pitită. Cronicarii se cade să fie „fierbinți“ pentru trecut, ca să scape de (imagini de alterare) „lucruri vechi și de demult de s-au răsuflat atâta vréme de ani“. Graiul nostru „din multe limbi“ este făcut (fascicol fabulos de organe animale). Obiceiele țării (văzute ca un strat geologic în răcire) „nu-s legate“. Turcii „ca o negură, toată lumea acoperea“. „Ce să va fi lucratu“ în zilele unor domni nu se știe (așadar domnia este zidărie, lucrare). Între cele două biserici a stat (apariție himerică) „uriciune“. Iuga „au descălecat orașe pren țară“, „au ales sate și le-au făcut ocoale“ (scene de călărire cu opriri, de împărțeală și de târlă). Vlădicilor „le-au pus scaunele de șed dendreapta domnului, înaintea tuturor svétnicilor“ (icoană bizantină). Clucerul mare este ispravnic „pre unt și pre miere și pre colacii, adecă pocloanele ce vin de la orașă“, medelnicerul taie „fripturile ce se aduc în masă“ (tablouri olandeze de ospățuri). Țara e „mișcătoare și neașezată“. Ștefan a luat Radului (viziune de tabără) „toată avuția lui și toate veșmintele lui cele scumpe și visteriile și toate steagurile lui ...“ și „pre fiica sa Voichița“. Moldovenii au „picat“ „cât au nălbit poiana“ (tablou floral). „Și fu (gest acut de dezgust) scârbă mare a toată țeara“. A fost odată „iarnă grea și geroasă“ și vară cu „ploi gréle și povoaie de ape și multă înecare de apă s-au făcut“ (cuvintele au apăsare de plumb și lichidități). La anul 1588 „fost-au iarnă grea, mare și friguroasă, de au înghiețat dobitoace și heri pin păduri“. În vremea lui Petru Șchiopul a fost secetă „și unde mai-nainte prindea péște, acolo ara“. „Copacii au secat de sécită, dobitoacele n-au fostu avându ce paște vara, ci le-au fostu dărămând frunză. Și atâta prafu au fostu cându să stârnea vântu, câtu s-au fostu strângându troieni la garduri și la gropi de pulbere ca de omăt. Iar dispre toamnă deaca s-au pornitu ploi, au apucat de au crescut mohoară și cu acelea ș-au fostu oprind sărăcimea foamea“. Sub Aron Tiranul „țeara scârșca“. „După al noaolea an al domnii lui Alixandru vodă Lăpușneanu s-au ivit Dispot“ (ca o cometă, ca un semn ceresc) „carile fiind italian au fostu știind multe limbi“ (minune). Pe Despot, Tomșa îl lovi cu buzduganul „și décii toată oastea s-au lăsat la dânsul... acoperindu-l mulțimea“ (imagini de gloată). Acestea nu sunt propriu-zis figuri, ci noțiuni în clipa aceea când se desfac din concrete, când ideile nu și-au pierdut pieile. Adauge-se harul de a gândi prin simțuri, de a imita prin

sunete foșnitoare, horăitoare, clinchetitoare lovirea, învălmășirea, vechimea chiar a faptelor. Frazele cad ca niște brocarturi grele sau în felii ca mierea. Vorbirea cronicarului este dulce și cruntă, cuminte și plină de ascuțișuri ironice. Invenție epică Ureche nu are și să povestească propriu-zis nu știe. Dar limba ridică pe spații mici scene epice, repezi ca niște nouri ce se desfac. Iată tabloul în negru și roșu, ca scenele de război ale lui Paolo Uccello, al luptei de la Podul Înalt: „... i-au coprinsu pre turci negura, de nu să vedea unul cu altul. Și Ștefan vodă tocmisă puțini oameni preste lunca Bârladului, ca să-i amăgească cu buciune și cu trâmbițe, dându semnu de războiu. Atuncea oastea turcească întorcându-se la glasul buciunelor și împiedicându-i și apa și lunca și negura acoperindu-lu-i, tăindu lunca și sfărămându.“ Iată o simplă gravură: Bogdan vodă „au lovit cu sulița în poarta Liovului“. Lupta oamenilor lui Ioan Armeanul e o învălmășeală gâfâită, asudată: „Nu era loc a călca pre pământu, ci pre trupuri de om. Așa mai apoi să bătiia de aproape, cât și mâinile le obosisă și armile-i scăpa. Acela praf să făcusă, cât nu să cunoștiia care de care ieste, de săneațe și de trăsnetul pușcilor nu să auziia dispre amândoao părțile.“

Adevăratul dar al lui Ureche este însă portretul moral. Aci el creează, sintetizează, fiindcă izvoadele nu-i dădeau nici un model. Omul e privit sub o însușire capitală sau un vițiu sub care se așează faptele lui memorabile, într-o cadență tipică. Ștefan e un sanguinar leonin:

„Fost-au acestu Ștefan vodă om nu mare de statu, mânios și de grabu vărsătoriu de sânge nevinovat; de multe ori la ospéțe omorâea fără județu. Amintrilea era om întreg la fire, neleneșu, și lucrul său îl știia a-l acoperi și unde nu gândiiai, acolo îl aflai. La lucruri de războaie meșter, unde era nevoie însuși se vârâia, ca văzându-l ai săi să nu să îndărăpteaze și, pentru acéia, raru războiu de nu biruia. Și unde-l biruia alții, nu pierdea nădéjdea, că știindu-să căzut jos, să rădica deasupra biruitorilor.“

Bogdan vodă e o arătare din gravurile lui Callot: „că au fostu grozav la față și orbu de un ochiu“. Ștefăniță e o copie juvenilă a moșului. Rareș e omul politic cumpătat și iscusit: „Țara și moșia sa ca un păstor bun o socotiia, judecată pre direptate făcea. Almintrilea de sfat era om cuvios și la toate lucrările îndrăznețu, la cuvântu gata, de-l cunoștea toți că ieste harnic să domnească țara.“ Iliaș vodă „din afară să vedea pom înflorit, iară dinlăuntru lac împuțit“, având sfetnici tineri turci „cu carii zioa petrecea și să dezmierda, iar noaptea cu turcoaice curvind“. Bogdan Lăpușneanu e un copil fără minte: „Numai ce era mai di treabă domnii lipsiia, că nu cerca bătrânii la sfat, ci de la acei tineri din casă lua învățătură, iubiia glumile și măscăriile și jocuri copilărești“. Iancul Sasul e un eretic bizar (umblă vara cu sanie de os) și nerușinat: „era om curvariu preste samă, că nu numai afară, ce nice de curtea sa nu să feriia, că giupânesile boierilor de la masa doamnii sale le scotea, di le făciia silă“. Petru Șchiopul era un om de treabă: „cum să cade, cu di toate podoabile câte trebuiesc unui domnu de cinste, că boierilor le era părinte; pre carii la cinste mare-i ținea și din sfatul lor nu ieșiia. Țărâi era apărătoriu, spre săraci milostivu, pre călugări și pre mănăstiri întăriia și-i miluia, cu vecinii de prinprejur viețuia bine.“ Aron vodă este un dement primejdios: „nu se sătura de curvie, de jocuri, de cimpoiași, carii îi ținea de măscării... Pe boieri pentru avuție îi omora; jupânesile lor le siliia și domnind, nu alta, ci ciudése și minuni făcea.“

Ureche n-a avut răgaz decât să prefacă izvoadele. Dacă ar fi dus cronica până la vremea lui Vasile Lupu, prin domniile Movileștilor, a lui Graziani și a celorlalți pe cari îi va descrie Miron Costin, cu toată experiența vieții și cu acea vecinică scrutare morală, abia atunci cronica ar fi fost extraordinară.

(G. CĂLINESCU, *Cronicarii moldoveni*, în
Istoria literaturii române de la origini până
în prezent, Fundația Regală pentru Literatură
și Artă, București, 1941, p. 20–22)

Cronica lui Grigore Ureche deschide pentru literatura noastră veche, alcătuită din texte religioase, din legende apocrife, din romane populare și din cronografe, o eră nouă; dar acest început al unui nou gen literar, singurul în care s-a afirmat originalitatea neamului nostru în veacurile trecute, constituie încă astăzi o problemă complicată.

Cronica lui Ureche în forma ei primitivă, așa cum a încercat Kogălniceanu să ne-o dea în colecția sa de *Letopisețe*, nu există. Nu numai că s-a pierdut originalul cronicii, dar nu avem nici măcar o copie directă după ea. Toate manuscrisele care au ajuns până la noi înfățișează textul lui Ureche întrețesut de interpolările adăugate ulterior de Eustratie logofătul, de Simion Dascălul și de Misail Călugărul. După părerea răposatului Giurescu, aceste adause ale lui Simion Dascălul sunt așa de numeroase și așa fel îmbinate în urzeala lui Ureche, încât ar fi peste putință să se delimiteze precis ceea ce constituie fondul primitiv al cronicarului boier de ceea ce este transpus de Simion Dascălul și de ceilalți. [...]

Împletind știrile aflate în izvoarele interne cu informațiile pe care le găsea în Bielski și în cosmografia nedescoperită încă, Ureche și-a scris cronica până la a doua domnie a lui Aron vodă (1595). Ultimul capitol din cronica rămasă neterminată expune împrejurările pribegiei lui Nestor Ureche, înainte de sosirea la Iași a lui Aron vodă, cu atâtea amănunte dramatice și în același timp precise, încât nu încape îndoială că scriitorul lor le cunoaște din amintirile bătrânului boier.

Cronica lui Grigore Ureche, scrisă se pare între 1642, data când el ajunge vornic mare, cum semnează predoslovia, și 1647, data morții, a intrat însă de timpuriu în mâna lui Simion Dascălul. În ce împrejurări nu știm. Câmpul este aci deschis ipotezelor.

Am spus mai sus că Ureche a murit fără să vadă sfârșitul domniei lui Vasile Lupu. Se poate ca puțin timp înaintea morții, să fi împrumutat cronica neterminată încă lui Eustratie logofătul, care era al treilea logofăt în divanul lui Vasile Lupu și cu care cronicarul era în strânse legături de prietenie – „frate și prieten“, cum îl numește, împreună cu alți boieri din divan, într-un document[1] din 1641. Eustratie logofătul a adăogat și el câteva știri și apoi cronica a fost încredințată lui Simion Dascălul, ca s-o transcrie; Simion Dascălul a copiat-o, a amplificat-o și apoi, nu se știe cum, originalul lui Ureche a dispărut.[2] A dispărut de timpuriu, fără să lase nici o urmă, fiindcă nici Miron Costin, care scrie la câteva decenii după Ureche, nu are la îndemână decât toată compilația interpolatorului. În 1670, când stolnicul Constantin Cantacuzino însoțește la Iași pe soția și fiica lui Brâncoveanu la căsătoria acesteia cu Gheorghe Duca, domnul Moldovei, el dobândește o copie de pe cronica lui Ureche de la marele comis Ion Racoviță, dar acest izvod este tot compilația lui Simion Dascălul.

---

[1] Ghibănescu, *Surete și izvoade*, III, p. 310. E o mărturie din martie 1641 prin care Gr. Ureche atestă că a văzut când Lupul din Hârlău, cu soția Simiiana și copiii vând ocina și moșia lor cu helesteu, pe apa Crivdei, în hotarul satului Fetești, „fratelui și prietenului nostru, lui pan Eustratie biv logofăt“.

Simion Dascălul a utilizat, în interpolările sale, izvoare diferite de acelea pe care le-a folosit Grigore Ureche. El a avut la îndemână o versiune a letopisețelor moldovenești deosebită de aceea pe care a întrebuințat-o Ureche. Izvoadele lui Simion Dascălul cuprindeau, între altele, și cronica lui Eftimie și mergeau până la domnia lui Vasile Lupu, după cum mărturisește el însuși. Din aceste letopisețe interne, Dascălul a luat unele știri, pe care le-a adăugat în textul lui Ureche stângaci, neîndemânatic, dând naștere la contraziceri.

---

[2] Ulterior, într-o copie interpolată de Simion Dascălul, a mai adăogat interpolări și a mai făcut câteva schimbări și Misail Călugărul. Această versiune cu interpolările lui Misail Călugărul se păstrează în patru manuscrise din Biblioteca Academiei Române, (cf. C.C. Giurescu, în *Convorbiri literare,* LIII, 1921, p. 326 și în introducerea la *Grigore Ureche vornicul și Simion dascălul: Letopisețul Țării Moldovei,* ed. II, „Scrisul românesc", p. LV-LVIII). Succesiunea interpolatorilor credem dar că este aceasta: Eustratie logofătul, Simion Dascălul, Misail Călugărul. Ea concordă și cu ceea ce aflăm de la Miron Costin – care intrase în Moldova la vreo patru-cinci ani după moartea lui Gr. Ureche – în *De neamul moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor* (ed. Giurescu): „Iară cum am înțeles de câțiva boieri și mai ales din Neculai Buhuș ce au fost logofăt mare, pre acest *Simeon dascălul, Istratie logofătul l-au fătat cu basnele lui și Misail călugărul de la Simeon au născut,* cela fiu, cestălalt nepot" (p. 5). Neculai Buhuș moare în 1667. Sau „De ar fi acmu *Istratie logofătul și fiiu-său un Simion dascal și nepotu-său un Misail călugărul,* cum s-ar apuca de această poveste cu basnele lor cele ce au scris..." Miron Costin nu văzuse însă letopisețul lui Eustratie logofătul: ... „că mi se pare, bine nu știu, că n-am văzut letopisețul lui Istratie..."

Dintre izvoarele polone, Simion Dascălul nu a cunoscut pe Ioachim Bielski. Deși îl citează într-un loc în expunerea lui Ureche, totuși, din faptele pe care pretinde că le ia din istoriograful polon, se vede bine că nu l-a cunoscut, căci aceste fapte nu se găsesc la el. Simion Dascălul a avut la îndemână pentru compilația sa numai opera lui Alexandru Guagnini, *Sarmatiae Europae Descriptio,* în traducerea polonă a lui Pazskowski. Din această operă a luat toate acele amănunte pline de colorit privitoare la domnia lui Despot: falsificarea genealogiei, împrietenirea lui Despot cu Laski, încercarea lui Lăpușneanu de a-l otrăvi, fuga lui Despot în Polonia, prefacerea că e mort, simulacrul de înmormântare, răsturnarea lui Lăpușneanu tocmai când credea că a scăpat de Despot, domnia acestuia, răscoala lui Tomșa.

Simion Dascălul a mai introdus în cronica lui Grigore Ureche un capitol despre originea românilor din tâlharii de la Râm, asupra căruia vom reveni îndată.

Crescută astfel cu interpolările lui Simion Dascălul, cronica lui Ureche s-a răspândit în o mulțime de cópii manuscrise.

În cronică, așa cum ne-o oferă ediția regretatului Giurescu – cea mai bună, întrucât este singura care respectă tradiția unui text și ne dă în același timp variantele din celelalte manuscrise, necesare pentru a urmări istoricul textului – se observă destul de clar două firi, două mentalități, două personalități cu totul deosebite.

O primă personalitate se caracterizează printr-o caldă dragoste de țară, printr-un deosebit simț de demnitate, printr-un spirit de măsură și claritate și printr-un fin discernământ critic.

A doua personalitate se caracterizează printr-o râvnă de a se face cunoscută cu orice preț, printr-o tendință constantă de „a tinde poveștile mai larg", cu riscul de a cădea în prolixitate și incoerență chiar, printr-o totală lipsă de măsură și de simț critic.

Coexistența acestor două personalități atât de diferite în cuprinsul aceleiași cronici se relevă de la primele pagini.

Grigore Ureche este, în ceea ce privește persoana lui, de o discreție plină de demnitate; nicăieri în cuprinsul cronicii nu vorbește despre sine, nici chiar atunci când ar fi îndreptățit, când te-ai aștepta, când ai dori-o chiar. Pretutindeni el se identifică cu faptele povestite și nicăieri nu iese la iveală, nici chiar atunci când făptașii sunt persoane care i-au stat aproape de suflet, cum se întâmplă cu tatăl său Nestor, de care nu vorbește decât o singură dată. Încolo nicăieri nu vorbește despre sine și ai săi.

Simion Dascălul apare continuu în cuprinsul povestirii, mai ales când este vorba să-și asigure paternitatea adauselor sale:

„Acestea cercând cu nevoință vornicul Ureche scrie de zice... După aceia și eu... Simion dascal, apucatu-m-am și eu pre urma a tuturora scrie aceste povești..."

„Ce această poveste a lui Laslău craiu, ce spune că au gonit pre acești tătari, nu o au scos Ureche vornicul din letopisețul cel latinesc, ci eu, Simion Dascălul, o am izvodit din letopisețul cel unguresc..."

„Ce această poveste nu se află însemnată de Ureche vornicul, iar eu n-am vrut să las nici aceasta să nu pomenesc."

Ureche este un spirit critic. El are despre istorie o concepție pragmatică; ea trebuie să dea norme de învățătură „feciorilor și nepoților, despre cele rele să se ferească... iară de pe cele bune să urmeze și să învețe și să se îndrepteze". Dar cine are despre istorie o asemenea concepție își dă bine seama că primele condiții pe care trebuie să le îndeplinească sunt: deplina obiectivitate în restabilirea adevărului. Grigore Ureche își dă seama de aceasta și de aceea el confruntă continuu izvoarele pământene cu cele străine, pentru ca, din noianul știrilor contradictorii, să poată culege grăuntele de adevăr pe care-l cuprind. Ureche o spune destul de limpede: „nu numai letopisețul nostru, ce și cărți străine am cercat, ca să putem afla adevărul, ca să nu mă aflu scriitoriu de cuvinte deșarte, ce de dereptate".

Simion Dascălul este, dimpotrivă, o fire imaginativă. El e stăpânit mereu de preocuparea de a „tinde poveștile" cât mai pe larg, împletind, fără discernământ critic, fapte istorice consemnate în cronici cu materialul legendar care circula în masele populare din vremea sa și care intrase în bună parte în izvoadele pământene.

Între istorie și folclor el nu face nici o demarcație. Ba ceva mai mult: modifică datele pe care le găsește în izvoarele sale, intervertește, cu o totală lipsă de simț critic, ordinea evenimentelor, schimbă unele pasaje și adaugă de la sine lucruri care nu se găsesc în izvodul său. Așa face, de pildă, la domnia lui Despot, unde adaugă la textul lui Paszkowski că Despot „s-a mutat la alt ostrov de la Roma". Mai departe, Guagnini amintește de un nepot al lui Despot, cel al cărui nume l-a uzurpat o slugă, viitorul domn al Moldovei. Simion Dascălul se oprește asupra detaliului morții nepotului în război și face din această împrejurare punctul de plecare pentru falsificarea genealogiei lui Despot vodă.

Ureche este apoi stăpânit de un suflu de patriotism, care, cu toată discreția, vibrează totuși în paginile cronicii sale. El scrie împins de curiozitatea de a „afla cap și începătură moșilor, de unde au izvorât în această țară și s-au înmulțit". El, care văzuse înflorirea istorică a Poloniei, ținea „să nu se înece anii cei trecuți și să ne asemănăm fiarelor și dobitoacelor mute". Vorbește, în aceste simple cuvinte ale bătrânului cronicar, ceva din sufletul neamului întreg, care în acele vremuri turburi, ajunsese să-și lămurească ființa sa etnică deosebită. Deși „cerca cu nevoință" și „cărți străine", ca să poată afla adevărul, totuși el înlătură din cronica sa știrile din izvorul polon care i se păreau exagerate și care, în același timp, jigneau mândria lui de moldovean. De pildă, scena în care Ioachim Bielski ne povestește cum Ștefan cel Mare, încolțit de turci și nevoit să ceară ajutorul regelui polon, primește să-i recunoască suzeranitatea, să depună în cortul regal steagul Moldovei la picioarele regelui polon și să îngenunche înaintea lui, prestându-i omagiul de credință, în timp ce cortul se desfăcea pentru ca oștirea adunată în Câmpia Colomeei să vadă umilirea marelui erou moldovean, este înlăturată de Ureche și redusă la atâta: Ștefan vodă a venit la Colomeea și „toate ce au avut mai de treabă au vorbit și apoi l-au ospătat pe Ștefan vodă".

Mai înainte, la 1471, cronicarul polon spune că Ștefan a trimis 28 de steaguri regelui polon. Ureche explică răspicat: „au trimis și lui craiu din dobânda sa, nu pentru că doar au fost datoriu să-i trimiță, cum zic unii că au fost supus leșilor, ci pentru ca să-l aibă prieten la nevoie și la treabă ca aceea, de-i va veni asupră".

Suflul evenimentului patriotic se vede la Ureche și în lumina de caldă duioșie pe care o proiectează peste figura domnilor apărători de țară și dătători de legi și datini. Sunt adevărate portrete mici, lucrate cu artă în medalion, ca bunăoară:

„Bogdan vodă cel Grozav, feciorul lui Ștefan vodă cel Bun (Mare), s-au pristăvit în ceasul dintâiu al nopții, în târg în Huși, nu cu puțină laudă pentru lucruri vitejești ce făcea, că nu în beții, nici în ospețe petrecea, ci ca un strejar în toate părțile priveghia, ca să nu știrbească țara, ce-i rămăsese de la tată-său".

Sau portretul lui Petru vodă Rareș: „Ca un păstor bun ce străjuiește turma sa, așa în toate părțile străjuia și priveghia și nevoia să lățească ce au apucat, că nimica după ce s-au așezat la domnie n-au zăbovit, ci de războae s-au apucat, și la toate-i mergea cu noroc“.

Sau, în sfârșit, portretul doamnei Ruxandra: „Femeie destoinică, înțeleaptă, cu dumnezeire, milostivă și la toate bunătățile plecată“; și mai ales al lui Ștefan cel Mare, de care ne vom ocupa pe larg mai jos.

În contrast cu acești mari înaintași, el știe să încondeieze și pe domnii răi, stricători de lege și de datini, dărâmători de țară. Iată, de pildă, pe Iliaș vodă, fiul lui Petru Rareș, pe care „firea și fața îl lăuda să fie blând, milostiv și așezătoriu, gândindu-se că va semăna cu tătâne-său, ci nădejdea pre toți i-au amăgit, că dinafară se vedea pom înflorit, iar dinlăuntru lac împuțit, că având lângă sine sfetnici tineri turci, cu carii ziua petrecea și se desmierda, iar noaptea cu turcoaice curvind, din obiceele creștinești s-au depărtat; în vedere să arăta creștin, iar noaptea în slobozie mahmetească se dedese“.

Sau chiar portretul lui Bogdan Lăpușneanu, fiul doamnei Ruxandra, pe care ni-l înfățișează cu contrastele lui: „Cumu-și era blând și cucernic, așa tuturora arăta direptate, de se vedea că nimica nu s-au depărtat de obiceiul tatî-ne-său. Nici de carte era prost. La călărie sprinten, cu sulița la halca nu pre lesne avea potrivnic, a săgeta din arc tare nu putea fi mai bine. *Numai ce era mai de treabă domniei lipsia,* că nu cerca bătrânii la sfat, ci de la cei tineri din casă lua sfat și învățătură. Iubia să auză glume și măscării și jocuri copilărești. Mai apoi lipi de sine leși, de-i era și de sfat și de a batere halca cu sulița, răsipind avuția cea domnească.“

Zbucnește în aceste ultime portrete durerea unui mare patriot din divanul Moldovei, care vedea cum se risipește țara lăsată de Ștefan cel Mare și Sfânt: „scăderea care se vede că au venit în zilele noastre“.

În adausele lui Simion Dascălul, demnitatea sentimentului național este amorțită. Râvna de a „tinde poveștile mai pe larg“ este la el așa de puternică, încât îl orbește și îl face să admită și să încorporeze până și o legendă ungurească, falsă, tendențioasă, despre descendența noastră din tâlharii scoși din temnițele Romei.

Aceste două temperamente atât de diferite pe care le întrezărim în corpul compilației se răsfrâng – cum de altfel este și firesc – și în structura stilistică a cronicii.

Stilul lui Simion Dascălul este de multe ori întortocheat, plin de repetiții, neclar. Iată, de exemplu, o probă din predoslovie chiar:

„*După aceia* și eu care sânt între cei păcătoși Simion dascăl, apucatu-m-am și eu *pre urma a tuturora* a scrie aceste povești, ce într-înse spune cursul anilor și viața domnilor, *văzând și cunoscând* că scriitori cei mai de demult, care au fost însemnând aceste lucruri ce au trecut, s-au săvârșit, și pre urma lor alții nu vor să se apuce, *văzând* noi aceasta, că se părăsește această însemnare, socotit-am ca să nu lăsăm acest lucru nesăvârșit să nu se însemneze înainte, carele mai nainte de alții au fost început pre rând însemnat până la domnia lui Vasilie vodă, ca să nu ne zică cronicarii altor limbi c-am murit și noi cu scriitorii cei din ceput, sau că doară suntem neînvățat...“

În acest exemplu – aș putea cita întreaga predoslovie – se vede bine fraza lungă, greoaie, întunecată, încărcată de incidente, plină de repetiții, ca o urzeală în care firele neorânduite bine încep să se încâlcească.

Stilul lui Grigore Ureche se caracterizează, dimpotrivă, printr-o concizie și precizie într-adevăr clasice; este un stil lapidar; pare că e săpat în piatră, ca o pisanie de biserică. Citez ca exemplu – fiindcă predoslovia este prea cunoscută din liceu – portretul lui Ștefan cel Mare:

„Fost-au acest/ Ștefan vodă om nu mare la stat,/ mânios și de grab/ a vărsa sânge nevinovat; de multe ori la ospețe omora fără giudeț. Amintrelea era om întreg la fire, neleneș, și lucru său îl știa a-l acoperi, și unde nu gândeai, acolo îl aflai. La lucruri de războae meșter, unde era nevoe însuși se vâra, ca văzându-l ai săi să nu îndărăpteze, și pentru aceia rar răsboiu de nu biruia, și unde-l biruia alții, nu pierdea nădejdea, că știindu-se căzut jos, se rădica deasupra biruitorilor...

Iară pre Ștefan vodă l-au îngropat țara cu multă jale și plângere în mănăstire în Putna, care era de dânsul zidită. Atâta jale era, de plângea toți ca după un părinte al său, că cunoștea toți că s-au scăpat de mult bine și de multă apărătură. Ce după moartea lui, până astăzi îi zic Sfântul Ștefan vodă, nu pentru suflet, ce este în mâna lui Dumnezeu, că el încă au om cu păcate, ci pentru lucrurile lui cele vitejești, carele nime din domni, nici mai nainte, nici după aceia, l-au ajuns“.

Este cel mai clasic portret din literatura noastră veche. Nu lipsește nimic din ceea ce trebuie pentru a ne evoca dinaintea ochilor portretul, mai ales sufletesc, al marelui voievod; și totuși nici un cuvânt de prisos. Nimic nu se poate adăuga și nimic nu se poate suprima fără a-i distruge farmecul literar. De remarcat în același timp cu câtă obiectivitate Grigore Ureche, care avea un adevărat cult pentru Ștefan cel Mare, recunoaște, alături de marile calități ale domnului, și defectele; alături de părțile de lumină, și cele de umbră („mânios, degrab a vărsa sânge nevinovat... la ospețe omora fără giudeț“). Dar aci stă marele lui meșteșug de artist în ale scrisului că, după o scurtă trăsătură fizică, înșiră repede defectele, pentru a așeza apoi calitățile într-o gradație ascendentă care culminează în apoteoză („...Sfântul Ștefan Vodă, nu pentru suflet, ce este în mâna lui Dumnezeu... ci pentru lucrurile lui cele vitejești, carele nime din domni, nici mai nainte, nici după aceia, l-au ajuns“).

Deși stilul lui Ureche este de o precizie lapidară, totuși limba cronicii nu este lipsită de un pitoresc al ei particular. Aci însă nu se mai pot face distincții nete între Ureche și Simion dascălul, fiindcă în unele părți amândoi au transcris aproape verbal izvoare interne, care nu ne mai stau astăzi la îndemână, iar, de altă parte, limba lor e creația colectivității moldovenești de la jumătatea veacului al XVII-lea, abia modelată de cărturari. Lăsăm la o parte aspectul ei fonetic și morfologic – nu pentru că, fiind de esență filologic, îl socotim neinteresant din punctul de vedere al formării limbii literare (dimpotrivă, ne-ar interesa să știm și în ce măsură limba textelor coresiene a mlădiat scrisul marilor cronicari moldoveni) – dar pentru că nu numai originalul lui Ureche s-a pierdut, ci și din prelucrarea lui Simion dascălul nu avem decât cópii târzii, care nu ne dau în această privință, cu precizia de care avem nevoie, textul autentic.

Lăsând deci la o parte această latură a ei, limba primei cronici moldovenești – creată de un popor de boieri și de țărani a căror viață se împletea intim cu a naturii – nu se ridicase încă până la concepte abstracte. Dar este o limbă plină de vigoare, care păstrează frăgezimea naivă a imaginilor sugestive formate în plin contact cu viața satului, ca de pildă: „Țara Ardealului înconjurată cu munți și cu păduri cum ar fi îngrădită“; „În vremea lui Petru vodă Șchiopul au fost secetă mare și unde prindea mai înainte pește, acolo ara plugul“; „au descălecat

orașe în țară“; „le-au împărțit hotare în țara sa“; sau din priveliștea frământărilor naturii: „cum se ridică o negură întunecată și se răsipește așa și Petru Rareș se curățește de scârba ce-i zăcea la inimă“; „păgânii, carii în toate părțile fulgerau și trăsneau cu armele lor“; „oștile s-au vârtejit“; ori luate din viața păstorească: „ca niște lupi gata spre vânat ca să înece oaia neslobivă“; sau Petru Rareș „ca un păstoriu bun grija de oile sale“; sau, în sfârșit, imagini din viața stupilor de albine: „Turcii ca un roiu de albine înconjoară mânăstirea“; „Petru Șchiopu blând ca o matcă fără ac“; „de s-ar învăța cei mari... cumu-i albina, că toate-și apără cășcioara și hrana lor cu acele și cu veninul său, iară domnul lor, ce se chiamă matca, pre nimenea nu vatămă, ci toate de învățătură ei ascultă“; sau amintind interioare duioase de familie: „ales un om ca acela – hatmanul Arbore – ce au crescut Ștefan vodă pre palmele lui“.

Asemenea imagini și multele altele, evocând aspecte de viață plugărească, de păstorit, de albinărit, de interioare de viață patriarhală, de luptă între puterile naturii, stilizate în structura limbii, o înflorează cu un colorit dulce, ca altițele discrete de pe țesăturile țărănești.

Dintre adausurile făcute în cronica lui Ureche, unul a provocat o adevărată furtună de indignare în Moldova secolului al XVIII-lea. Este capitolul privitor la „ijdereneia moldovenilor, de unde sunt ei de unde au venit pre aceste locuri“. Capitolul ar fi fost tradus, după cum pretinde autorul însuși, dintr-un letopiseț unguresc, până acum nedescoperit. Se începe cu: „scrie letopisețul cel unguresc“ și sfârșește cu: „Ce această poveste a lui Laslău craiu, ce spune că au gonit pre acești tătari, nu o au scos Ureche vornicul din letopisețul cel latinesc, ci eu, Simion dascălul, o am izvodit din letopisețul cel unguresc, care poveste o am socotit pre semne ce arată că poate fi adevărată.“ […]

Interpolarea are câteva trăsături caracteristice care o apropie de legenda păstrată într-o versiune a vechilor anale moldovenești, copiată în Rusia și cuprinsă în colecția de cronici rusești cunoscută sub numele de *Voskresenskaja lêtopisi* (vezi p. 56: invazia tătarilor, ajutorul cerut de regele ungur Vladislav de la Râm; trimiterea unui ajutor alcătuit din râmlenii ortodocși; înfrângerea tătarilor și colonizarea râmlenilor ortodocși în părțile Crișanei și ale Maramureșului). În acea legendă însă lipsește nota infamantă a tâlharilor din temnițele

Romei. Prin această notă infamantă și prin alte amănunte, interpolarea lui Simion dascălul se apropie de legenda pe care a cules-o, chiar pe vremea lui Vasile Lupu, din mediul ciangăilor din Moldova, franciscanul Marcus Bandinus, trimis de scaunul apostolic să cerceteze parohiile catolice din Moldova.[3]

Personalitatea acestui ciudat adnotator nu ne este cunoscută. În afară de o notiță scurtă, asupra căreia vom reveni îndată, păstrată de un copist aproape contimporan, nici unul din scriitorii noștri vechi nu ne dă lămuriri despre el, și nici în documentele vremii, câte au ajuns până la noi, nu e pomenit.

Din adnotările sale se poate deduce că venea de peste munți, din regiunile în care era cunoscută limba ungară. În legenda asupra căreia ne-am oprit adineaori, el mărturisește că „eu, Simion dascălul, o am izvodit din *letopisețul cel unguresc*". Deși un letopiseț unguresc cu astfel de elemente nu s-a descoperit până acum, totuși faptul că legenda e scoasă dintr-o cronică ungurească pare a îi confirma nu numai caracterul ei tendențios (românii se trag din tâlhari), ci și etimologiile cu caracter unguresc. Povestind, de exemplu, „ijderenia moldovenilor", după ce arată că Laslău a alungat cu ajutor primit de la Râm (Roma) pe tătari, până ce i-a trecut apa Siretului, continuă textul:

„Acolo Laslău craiu... stând în țărmurile apei, au strigat ungurește: *seretem, seretem,* ce se zice românește: place-mi, place-mi. Mai apoi dacă s-au descălecat țara, după cuvântul craiului, ce au zis *seretem,* au pus numele apei Siretul."

În același timp, interpolatorul se vădește a fi și un bun cunoscător al obiceiurilor ungurești. Povestind, mai departe, cum Laslău craiul, întorcându-se biruitor din războiul cu tătarii, în ziua de lăsatul secului, a cerut voie de la vlădicii săi să-l lase trei zile să se veselească cu doamnă-sa și cu boierii, adaugă: „Și așa l-au blagoslovit de au lăsat sec marți cu toată curtea sa, *care obiceiu se ține la legea lor și până astăzi, de lasă sec marți în săptămâna postului celui mare dintâiu*".

Dacă, în sfârșit, mai ținem seamă și de faptul că interpolatorul era familiarizat și cu obiceiurile ungurești din Maramureș foarte vechi, atestate în decretele Sf. Ștefan (... „care semn trăiește și până astăzi în Maramureș, de se cehluiesc pregiur cap..."), atunci poate că nu suntem departe de adevăr când presupunem că acest român ardelean era din părțile Maramureșului. Maramureșul, care ne-a dat, în secolul al XVI-lea, începuturile literaturii, ne-a trimis și mai târziu cărturari. Chiar în vremea lui Vasile Lupu și a lui Grigore Ureche, trăia la curtea boierului Pătrașcu Ciogolea din Calafendești (sudul Bucovinei), ca dascăl de copii, un asemenea cărturar maramureșean, care ne-a lăsat un frumos centom hrisostomic, cu prilejul înmormântării jupânesei Sofronia, soția nefericitului boier.

Printre cărturarii care treceau în Moldova se va fi aflat probabil și acest dascăl Simion. Dintr-o notiță pe care ne-a păstrat-o un copist aproape contemporan, se pare însă că el nu se bucura de prea multă stimă între boierii moldoveni, căci iată ce ne spune notița:

„Acest Simeon dascal, ce el se numește aici, mai mult se vede că au amestecat și turburat istoria decât au lucrat cevași pentru Ureche vornicul, care au scris acestea, a vesti că e domn învățat și înțelept, iar acesta și neștiut și slab la minte, precum și Todorașcu Cantacuzin vel vist, în Moldova și alții, bine cunoscând pe acela, mi-au mărturisit că de multă neștiință și de minte puțină era acel om, precum iar el esă și aici că ce au fost se arată și pe lângă altele face și aceasta, că ale altora le face ale lui, adecă ce au scris Ureche el zice că au scris".

Interpolarea lui Simion Dascălul privitoare la obârșia românilor din tâlharii Romei a stârnit o profundă indignare între cărturarii moldoveni din a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

(N. CARTOJAN, *Istoria literaturii române vechi*,
vol. II, Fundația Regală pentru Literatură și Artă,
București, 1942, p. 144–153)

Un studiu lingvistic asupra letopisețului lui Ureche este îngreunat de anumite împrejurări speciale: nu avem un manuscris autograf al cronicii, nici măcar o copie care să nu fi trecut prin filiera mai multor copiști succesivi, care sunt adesea și interpolatori și compilatori. Manuscrisele cele mai bune ale cronicii sunt cópii de la începutul secolului al XVIII-lea, câteva decenii după scrierea cronicii. În cazul special al cronicii lui Ureche, cele mai bune manuscrise, cele folosite de toți editorii pentru edițiile lor, pentru că sunt singurele complete și copiate îngrijit, se datoresc unor copiști munteni. Cele câteva manuscrise moldovenești ale cronicii lui Ureche sunt lacunare și copiate după un arhetip neglijent redat de un scrib fără multă știință de carte. Ca atare ele nu pot folosi ca bază a unei ediții. Totuși studiul limbii lui Ureche nu este cu neputință. Mai întâi cei doi copiști munteni care au copiat manuscrisul datorit lui Axinte Uricarul din Moldova, grămătic învățat și conștiincios, sunt și ei scriitori de manuscrise foarte conștiincioși, care și-au permis foarte mici schimbări în text. Fonetica este cea care a avut ceva mai mult de suferit; a fost eliminat, în cele mai multe cazuri, dz moldovenesc, gi pentru j; s-au păstrat însă, în genere, forme nediftongate ca: sară, să margă. Lexicul moldovenesc a fost păstrat de toți copiștii, cu foarte rare excepții, și formează o mare bogăție pentru studiul limbii.

---

[3] V.A. Ureche, *Codex Bandinus,* în *Analele Acad. Rom.,* s. II, t. XIII, *Mem. s. ist.,* 1893-1894, p. 130, 307.

Din tezaurul culturii latine, cu care a intrat în contact în școlile din Polonia, Ureche a păstrat foarte puțin în cronica sa. Fraza de construcție latină, care apare într-o formă moderată în *De neamul moldovenilor* a lui Miron Costin și mai acută în *Istoria ieroglifică* a lui Dimitrie Cantemir, nu se întâlnește la Ureche. Din textul letopisețului său abia se pot culege câțiva termeni latini cu evident caracter savant: *ocheanu, gardinalii* (cardinalii), *cometha, eretic, corona.* Mai accentuată este influența limbii slavone, limbă folosită pe vremea cronicarului în biserică și în cărțile religioase. Sunt în letopiseț cuvinte și chiar expresii întregi în slavonește: *nacazanie silnim* (învățătura celor puternici), *tij, i pol* (și jumătate), *mesița, dni.* Cuvintele de origine slavă care derivă din limba bisericii și nu din limba poporului sunt destul de frecvente: *hvală, a poftori, otcârmuia, ciudese, jărtăvnic, pomăzuit.* Cu toate acestea Ureche nu este legat nici de limba studiilor sale clasice și nici de limba bisericii. Caracteristică îi este tendința de a se dezbăra de limba greoaie a cărților religioase și de a crea un stil narativ istoric având la bază limba vorbită de popor. Față de limba traducerilor din cărțile bisericești și chiar față de limba mitropolitului Varlaam care, în *Cazanii,* se dovedește încă supusă regulilor frazeologiei slavone, limba lui Ureche reprezintă un mare pas înainte spre închegarea limbii literare românești. Lexicul predominant moldovenesc și topica frazei, care poate fi uneori stângace – să nu uităm că Ureche nu avea în urma lui o tradiție literară românească – dar niciodată retorică sau afectată ca a cărților bisericești, dovedesc sforțarea cronicarului de a da ideilor sale o expresie cât mai apropiată de limba poporului: „Și de acolo multe luund și lipindu de ale noastre, potrivindu vremea și anii, de au scris acest letopiseț, carile de pre în multe locuri de nu să va fi și nemerit, gândescu că cela ce va fi înțeleptu nu va vinui, că de nu poate de multe ori omul să spuie așa pre cale tot pre rându, cela ce vede cu ochii săi și multe zmintește, de a spune mai mult, au mai puțin, dară lucruri vechi și de demult, de s-au răsuflat atâta vreme de ani? Ci eu, pe cum am aflat, așa am arătat.“

Observațiile de mai sus ne duc către concluzia că, oricât ar fi fost de cult, Ureche rămâne legat de obârșia sa moldovenească și populară, de care boierii, în privința culturii, nu se desfăcuseră pe vremea aceea.

Fraza lui Ureche este construită, ea are un anume ritm obținut în genere prin mijloace simple, ca de exemplu repetarea unor substantive sau adjective cu același sens, care, pe de o parte întăresc ideea și pe de alta dau ritm frazei: „s-au scăpatu de mult bine și de multă apărătură“, „iarnă grea și geroasă“, „chizmindu și însemnând și pre scurtu scriind“, „au aflat cap și începătură“, „iarăș de sârgu scade și se împuținează“, „mai pe largu și de agiunsu scriu“. De asemenea sunt de remarcat antitezele „răsăritul ieste începător, apusul va să să înalțe, „cela ce ceartă nedireptatea și înalță direptatea“.

Așadar, întâiul cronicar al Moldovei a fost un scriitor popular, dar un scriitor cu stil studiat. Ureche nu povestește sec faptele înșirându-le pe ani ca un analist, ci le ilustrează, le învie prin comparații, unele simple, fără multă originalitate: „ca un leu ce nu-l poate îmblânzi nimenea“ (Ștefan când pornește la război), altele dovedind că acest cronicar din secolul al XVII-lea vedea idei abstracte în imagini, ca un artist: creșterea și decăderea Moldovei sunt ca un puhoi de ape de primăvară – „cum să tâmplă de sârgu de adaoge povoiul apei și iarăș de sârgu scade și să împuținează, așa s-au adaos și Moldova... de s-au de sârgu lățit și fără zăbavă au îndireptatu“. Țăranii cuprind calea oștirii polone în Codrii Cozminului „...coprinsese ca cu o mreajă calea“. Teama de dușmanul său, pentru Ștefan Lăcustă, era „...ca o ghiață la inima lui Ștefan vodă“, iarăși o împrejurare abstractă explicată cu o figură concretă.

Istoricii medievali, acei care erau literați și nu analiști, folosesc adesea dialogul – deși, fiind vorba de persoane din trecut, sunt obligați să redacteze ei cuvintele personajelor lor – ceea ce le dădea putință să caracterizeze anumite figuri istorice prin propriile lor cuvinte în stil direct. Petru Rareș fugar întâlnește niște oameni simpli în munți, trece cu ei prin straja ungurească. Straja întreabă: „Ce oameni sânteți?“ Ei au zis: „Sântem păscari“. Când Petru Rareș se întoarce în Moldova, în a doua domnie, și boierii care-l părăsiseră se roagă de iertare, Petru le spune: „Fiți în pace și iertați de greșalile voastre, câte mii-ați făcut oarecând...“ Iară ei cu toții strigară: „În mulți ani să domnești, cu pace“, și iarăși ziseră: „Bine ai venit la scaunul tău, domnul nostru cel dintâi“. Dialogul subliniază josnicia boierilor vicleni care se schimbă după putere, lingușind pe domnul care fusese trădat de dânșii. Și cuvintele în vorbire directă ale lui Alexandru Lăpușneanu: „De nu mă vor, eu îi voiu pre ei și de nu mă iubescu, eu îi iubescu pre dânșii și tot voiu merge, ori cu voie, ori fără voie“, sunt cuvintele tiranului, căruia puțin îi pasă de voia poporului asuprit; cinismul lui reiese mai limpede din cuvintele ce i se atribuie, decât dacă ar fi stigmatizat de cronicar.

De observat că însăși introducerea în povestire a dialogului și a vorbirii directe este un procedeu de literat și nu de istoric.

Câteodată Ureche, pentru a sublinia un pasaj, se adresează direct cititorului, atrăgându-i atenția. Vorbind de Ștefan cel Mare, de faima sa, care atrage la dânsul pe prieteni și pe cei slabi, Ureche se îndreaptă spre cititor și-i spune: „Iani socotește că suptu un copaciu bun câți să adăpostesc sau câtă laudă își adaoge, nu numai purtătoriul, ce și țara.“ „Sau vorbind de cârmuirea oamenilor din Moldova feudală, care este mai prejos de a albinelor: „Iani, de s-ar învăța cei mari de pre niște muște fără minte cumu-ș țin domniia, cum ieste albina, că toate-și apără cășcioara și hrana lor cu acile și cu veninul său.“

Unele imagini de evocare a Moldovei eroice în lupta pentru libertate împotriva turcilor rămân în literatura noastră printre cele mai de preț pagini ale vechii literaturi române. Despre Valea Albă, unde mulțimea turcească a cotropit oastea Moldovei lui Ștefan, Ureche spune: „Și atâta de ai noștri au perit, cât au înălbit poiana de trupurile de a celor periți, până au fostu războiul.“ Ureche n-a trăit vremile luptei de la Valea Albă, a știut însă într-o singură frază să evoce acea mare tragedie a țării lui în lupta împotriva robiei.

Când Ștefan bate pe turci la Podul Înalt, cronicarul spune cu mândrie: „... pre toți i-au tăiatu, unde apoi măgle de cei morți au strânsu“. Când Mateiaș Corvin se îndreaptă spre Baia, schimbarea drumului său este explicată printr-o imagine plastică: „... socotind ca să nu rămâie vreun unghiu nepipăit de dânsul“. Nici o ușoară ironie nu lipsește uneori din paginile lui Ureche; la Codrii Cozminului anumiți moldoveni nu urmăresc pe dușmani, ci se dedau la prădarea carelor părăsite. Cronicarul nu-și arată indignarea, ci se mulțumește cu o ironie: „Ci și acei puțini ce ieșisă din codru n-ar fi scăpatu, de nu s-ar fi încurcatu ai noștri în carăle crăești și în carăle altor boieri, de le-au datu vreme, de au ieșit.“

Unele cugetări, care nu sunt obișnuitele cugetări inspirate din cărțile bisericești – așa de frecvente la scriitorii vechi – ci constatări asupra firii omenești, se întâlnesc sub pana acestui cronicar moldovean: „de multe ori unde piierde omul nădejdea, de frică mai apoi să întoarce în vitejie“; un proverb popular îi servește pentru a caracteriza pe Iliaș Rareș turciul: „dinafară să vedea pom înflorit, iară dinlăuntru lac împuțit“.

În sfârșit, portretele lui Ureche vădesc pagini de adevărată măiestrie literară a scriitorului. Portretul lui Ștefan cel Mare este o pagină clasică a literaturii noastre: „Fost-au acestu Ștefan vodă om nu mare de statu, mânios și de grabu vărsătoriu de sânge nevinovat; de multe ori la ospețe omorâea fără județu. Amintrilea era om întreg la fire, neleneșu și lucrul său îl știa a-l acoperi și unde nu gândiiai, acolo îl aflai. La lucruri de războaie meșter, unde era nevoie însuși se vârâia, ca văzându-l ai săi, să nu să îndărăpteaze și pentru aceia raru războiu de nu biruia. Și unde-l biruia alții, nu pierdea nădejdea, că știindu-să căzut jos, să rădica deasupra biruitorilor.“

De observat că aceste portrete nu sunt reproducerea textului unui contemporan al lui Ștefan sau al epocii descrise în letopiseț. Cronicarul întruchipează personajele letopisețului său după datele desprinse din mărturiile scrise ale vremii și, ceea ce este mai interesant, din tradiția populară, folosind faima lor transmisă din generație în generație.

Nu numai portretul lui Ștefan cel Mare împodobește paginile acestei cronici, ci și altele, mai de puțină popularitate. Iată portretul lui Bogdan cel Tânăr Lăpușneanu: „Nici de carte era prost, la călărie sprinten, cu sulița la halca nu pre lesne avea potrivnic, a săgita din arc tare nu putea fi mai bine. Numai ce era mai di treabă domnii lipsiia, că nu cerca bătrânii la sfat." Sau al lui Petru Șchiopul: „... domn vrednic, cum să cade, cu di toate podoabile câte tribuiesc unui domnu de cinste, că boierilor le era părinte, pre carii la cinste mare-i ținea și din sfatul lor nu ieșiia. Țărâi era apărătoriu, spre săraci milostivu, pre călugări și pre mănăstiri întăriia și-i miluia, cu vecinii de prinprejur viețuia bine, de avea de la toți nume bun și dragoste..."

Aceste portrete nu sunt convenționale, potrivite cu orice model; ele reies din aprecierea cronicarului, din analiza firii și a faptelor fiecărui domn al Moldovei, reușind ca într-un stil concis, lapidar să exprime trăsăturile caracteristice ale personalității fiecărui voievod.

Nu este de mirare că numeroși scriitori români s-au inspirat din episoadele letopisețului lui Ureche, aflând în rândurile cronicii izvor de inspirație pentru nuvele, poeme, piese de teatru. Din cronica lui Ureche și-a luat Costache Negruzzi subiectul pentru idei din cele patru tablouri (afară de al treilea: *Capul lui Moțoc vrem*) ale nuvelei istorice *Alexandru Lăpușneanu.*

Poemul lui Vasile Alecsandri, *Dumbrava Roșie,* pornește de la legenda din cronica lui Ureche asupra dumbrăvii care ar fi fost arată de către prinșii poloni înjunghiați la plug, iar drama *Despot Vodă* a aceluiași scriitor, deși mai liberă în urmarea izvorului său decât nuvela lui Negruzzi, derivă în chip firesc din capitolele lui Ureche și din adaosele lui Simion dascălul după cronica polonă a lui Paszkowski.

Printre sursele de inspirație ale lui Barbu Delavrancea pentru trilogia istorică: *Apus de soare, Viforul* și *Luceafărul* se numără și cronica lui Ureche. Delavrancea introduce însă în actul ultim al piesei *Apus de soare* narațiunea medicului venețian Ieronim de Cessena, transmisă prin Leonard de Massari, episod care nu se regăsește în letopisețul lui Ureche. În special ultima piesă a trilogiei, *Luceafărul,* urmează foarte de aproape povestirea pribegiei lui Petru Rareș în munți și în Transilvania după relatarea atât de colorată din cronica lui Ureche, care la rândul său reproduce o narațiune slavonă contemporană.

Cronica lui Ureche nu este deci numai un izvor pentru istorici, ci o operă literară, un izvor de bogată inspirație pentru scriitorii români, aceasta datorită nu numai faptelor pe care le consemnează, dar și felului în care sunt evocate.

(Grigore URECHE, *Letopisețul Țărâi Moldovei,* Ediție P.P. Panaitescu, E.S.P.L.A., București, 1955, p. 27–31)

Ca operă literară, cronica scrisă aproximativ o jumătate de secol mai târziu după trecerea ultimelor evenimente consemnate începe printr-o expunere săracă, dar se însuflețește pe măsură ce înaintează în timp, ajungând în ultima parte dramatică. Deși Ureche nu e un retor, și nu pare a avea invenție epică, nici imaginație plastică, el știe să scoată maximum de efect din raportarea nudă a știrilor, aproape fără comentar.

Letopisețul debutează cu legenda întemeierii Moldovei, extrasă din vechile anale pământene, scrise la curtea lui Ștefan cel Mare. Povestirea, simplă, izbutește să realizeze în câteva linii un panou sugestiv. [...]

Întâiul domnitor, Dragoș, a stat în scaun numai doi ani și a murit, semn de „neașezare", deduce cronicarul, pentru urmași. Demonstrația e făcută prin simpla înșirare a acestora, ca într-un pomelnic, sau cum sunt enumerate în Biblie semințiile. [...]

Mai mult de 46 de ani (după socoteala cronicarului) din istoria Moldovei, izvoarele fiind cu totul insuficiente, sunt expediați în acest mod. Chiar domnia lui Alexandru cel Bătrân este expusă, din aceleași motive, sumar, dându-ni-se doar câteva amănunte asupra aducerii moaștelor lui Ioan cel Nou la Suceava și asupra sinodului de la Florența (1432), la care Moldova ar fi fost reprezentată prin Grigore Țamblac. Lupta moldovenilor cu cavalerii teutoni la Marienburg (1422) este zugrăvită cu mai multă mișcare. [...]

Domnia lui Ștefan se bucură de cel mai mare spațiu în cronică și sunt vizibile sforțările lui Grigore Ureche de a o înfățișa cu alte mijloace decât cele obișnuite.

Monarhia absolută, cu concentrarea autorității în mâinile domnitorului, nu mai convenea în secolul cronicarului, dar lupta pentru neatârnarea țării era încă necesară și se cuvenea subliniată în vremea lui Ștefan cel Mare. Știm că Ureche acorda istoriei un sens educativ. Tocmai figuri de eroi ca aceea a lui Ștefan puteau fi date ca exemple demne de urmat, și această grijă pare să fi stăpânit pe cronicar. Decât insistând asupra eroismului lui Ștefan, el atribuie domnitorului intenții pe care nu le-a avut. Intervenind și atitudinea sa boierească, ostilă autorității centrale, Ureche consideră că Ștefan „nu cerca să așaze țara“, ci era „om războinic“ de dragul de a face războaie, chiar lacom de a cuprinde „ce nu era al lui“. Ștefan avea inima aprinsă de „lucrurile vitejești“ și când purta lupte i se părea că „are multă scădere“. Așadar, în concepția cronicarului, Ștefan umbla după glorie „ca un leu ce nu-l poate îmblânzi nimenea“, fiind prototipul viteazului, ca Ahile, și nu ceea ce a fost în realitate: un apărător al independenței Moldovei. Această viziune „eroică“, influențată de Renaștere, reprezintă un mod individualist de a privi istoria, prin personalități sau „oameni mari“, lăsând în urmă masele.

Se amestecă totdeodată explicații de ordin teologic, superstițios, caracteristice istoriei de tip feudal. Astfel, în războiul de la Râmnic cu Țăpăluș, a umblat deasupra, călare și întrarmat, sfântul mucenic Procopie, „fiindu într-ajutoriu lui Ștefan vodă și dându vâlhă oștii lui“. De asemenea, în lupta cu polonii din Codrii Cozminului, s-a arătat „călare și întrarmatu ca un viteazu“ sfântul mucenic Dimitrie.

Victoria de la Podul Înalt a fost o fericită coincidență între voia lui Dumnezeu și aceea a oamenilor. Turcii au fost cuprinși de o negură „de nu să vedea unul cu altul“. Ștefan i-a atras cu „buciune și trâmbiți“ în lunca Bârladului, unde „pre toți i-au tăiatu“, de au adunat apoi grămezi de leșuri, „mâgle de cei morți“.

Lupta din Codrii Cozminului s-a dat tot cu concurs divin și cu ingeniozitatea domnitorului, care a avut grijă în prealabil să cresteze arborii la rădăcină, lăsându-i în picioare pentru a-i prăbuși la timp asupra dușmanului. [...]

Privite în total, paginile despre Ștefan cel Mare, deși conțin unele scene epice, sunt nesatisfăcătoare față de ce știm astăzi, lui Ureche îi revine totuși meritul de a fi fost primul biograf al marelui domnitor. Către sfârșit, curiozitatea noastră e recompensată printr-un portret moral clasic, un scurt panegiric și câteva imagini meteorologice, figurate apocaliptic, ca pentru a potența pierderea ireparabilă suferită de creștinătate prin moartea apărătorului ei. [...]

De la Ștefan cel Mare înainte, izvoarele înmulțindu-se, povestirea este mai animată și cronicarul mai îndrăzneț în caracterizări, mai amănunțit în descrieri și mai larg în narație, oferind reflecții, portrete, tablouri, schițe de nuvele. Despre fiul lui Ștefan, Bogdan, ne spune că era „grozav la față și orbu de un ochi“, ambițios incoercibil. Refuzându-i-se mâna principesei Elisafta, sora lui Alexandru Iagellon, a lovit singur cu sulița în poarta Liovului și a luat clopotul mitropoliei din Rohatin. Bogdan în ospețe nu petrecea, „ci ca un stejar în toate părțile priveghiia, ca să nu știrbească țara ce-i rămăsese de la tată-său“. Ștefan cel Tânăr (Ștefăniță) moștenise impulsivitatea tatălui său, „era om mânios și pre lesne vărsa sânge“. A tăiat pe Arbure hatmanul „pe carile zic să-l fie aflat în viclenie, iară lucrul adevărat nu să știe“. Din contra, Petru Rareș, „ca un păstoriu bun ci străjuiește turma sa, așa în toate părțile străjuia și priveghiia și nevoia ca să lățască ce au apucat“.

Pentru domnia lui Petru Rareș, cronica lui Ureche e mai bogată decât cea oficială, a lui Macarie, și cum știrile nu se află nici în Bielski, se presupune că provin din letopisețul moldovenesc al lui Eustratie Dragoș, care el însuși va fi avut la îndemână o relațiune internă contemporană mai întinsă, nedescoperită până acum. Aici se povesteau în special peripețiile pribegiei lui Petru în Ardeal, cum a trecut munții travestit cu comănac pe cap, cum a fost ospătat de niște pescari, cum a dormit la casa unui nobil, cum jupâneasa acestuia i-a pregătit un leagăn cu cai și o gardă de 12 voinici înarmați, cum alt boiarin ungur i-a dat un leagăn cu 6 cai, cum domnița Elena, soția lui Petru, a scris apoi din Ciceu carte sultanului, slobozită pe zăbrea și dusă la Țarigrad, cum, în fine, sultanul a trimis șase soli la Ianoș crai ca să dea drumul lui Petru.

Delavrancea, în *Apus de soare, Viforul* și *Luceafărul*, a zugrăvit pe Ștefan cel Mare, Ștefăniță vodă și Petru Rareș luând ca punct de plecare cronica lui Ureche. [...]

Evenimentele și figurile de domnitori care se succed au atras pe scriitorii de mai târziu și meritul lui Ureche este de a fi oferit în cronică schițele mai tuturor operelor literare ce se puteau imagina. Nuvela

Alexandru Lăpușneanul de Constantin Negruzzi este în linii mari schițată de letopiseț. Întâmpinat de solii lui Tomșa, Lăpușneanu rostește cuvintele memorabile: „De nu mă vor, eu îi voi pre ei și de nu mă iubescu, eu îi iubescu pre dânșii și tot voi mearge, ori cu voie, ori fără voie“.

Scena măcelului celor 47 de boieri este ea însăși o pagină de nuvelă:

„Alixandru vodă, daca s-au curățit de toată grija denafară și au adus pre doamna sa Ruxandra și pre fii săi din Țara Muntenească, au vrut să să curățească și de vrăjmașii săi cei din casă, pre carii prepusease el că pentru vicleșugul lor au fost scos din domnie ș-au învățatu cu taină într-o zi lefecii săi, pe carii au avut streini, de i-au supus în curtea cea domnească, în Iași. Și i-au chiematu pre obiceaiul boierilor la curte, carii fără nici o grijă și de primejdie ca aceaia negândindu-să, daca au întrat în curte, slujitorii, după învățătură ce au avut, închis-au poarta și ca niște lupi într-o turmă făr-de nici un păstor au intrat într-înșii, de-i snopiia și-i junghiia, nu numai boierii, ce și slujitorii. Nici alegea pre cei vinovați, ci unul cu altul îi punea suptu sabie, cădea mulțime, dipre zăbreale săriia afară, de-și frânghiia picioarele. Și au perit atuncea 47 de boieri, fără altă curte, ce nu s-au băgat în samă.“

De reținut amănuntul că un pretendent, Ștefan Mâzgă, venise să ia domnia însoțit de haiduci, „păstori și altă adunătură“.

Excelentă pagină de nuvelă este și epilogul cu moartea lui Lăpușneanu:

„Zic unii că și moartea lui Alixandru vodă au fost cu înșălăciune, că el mai nainte de moartea lui, văzându-să în boală grea ce zăcuse și neavându nădejde de a mai firea viu, au lăsat cuvântu episcopilor și boierilor, de-l vor vedea că ieste pre moarte, iară ei să-l călugărească. Décii văzându-l ei leșinându și mai mult mort decât viu, după cuvântul lui, l-au călugărit și i-au pus nume de călugărie Pahomie. Mai apoi, daca s-au trezit și s-au văzut călugăr, zic să fie zis că de să va scula, va popi și el pre unii. Mai apoi episcopii și boierii înțelegându acestu cuvântu și mai cu denadinsul Roxanda, doamnă-sa, temându-să de un cuvântu ca acesta, carile era de a-l și creaderea, știind câtă groază și moarte făcusă mai nainte în boierii săi, temându-să doamnă-sa să nu pață mai rău decâtu alții, l-au otrăvit și au murit.“

Figura lui Despot vodă, intrată în drama istorică a lui V. Alecsandri, apare individualizată întâi în cronica lui Ureche. Domnia aventuroasă a lui „Heraclu Vasilicu“ a fost prevestită de un semn:

„Pre aceaia vreme (în 1558) fost-au iarnă grea, mare și friguroasă, de au înghiețat dobitoace și heri prin păduri.“

Despot „s-au încleștat cu o samă de evangheliți (că el încă n-au fost pravoslavnic) și s-au făcut ficioru de domnu“. Ajuns domnitor, lingușea pe boieri, momindu-i „cu cuvinte dulci... să le facă bine mai mult decât vor pofti ei“. A umplut cu bani gurile vrăjmașilor, până s-a consolidat, iar după aceea, „puse pre țară greotăți mari, bisearicile dezbrăca, argintурile le lua, de făcea bani și altile câte nu au zis țara că va vedea“.

Simion Dascălul adaugă cum că oastea lui Laski, venită în sprijinul domnitorului, a fost gonită după uciderea lui de țărani cu „îmblăcie și cu coase“.

De altfel, Ureche însuși notează că Mircea Ciobanul voia să cuprindă Moldova tocmai profitând de „împărechierea ce era între călărași și între pedestrași“, adică de conflictul dintre boieri și țărani. Conflictul s-a accentuat în timpul domniei lui Ion vodă Armeanul. Ureche e mai obiectiv cu acesta decât Azarie, recunoaște că era „de minte ascuțit, de cuvântu gata și... harnic, nu numai de domnie ce și altor țări să fie cap mai mare“, totuși nu-i iartă exacțiunile „beliturile“ „fără dumnezeire“ ce a făcut, morțile groaznice date îndeosebi călugărilor și boierilor. De aceea, Ureche, conform concepției sale, crede că dezmembrarea trupului lui Ion vodă cu două cămile, în bătălia de la Cahul, a fost o pedeapsă venită de sus.

Lupta între moldoveni și turci este viu zugrăvită, cu mare admirație pentru vitejia moldovenilor:

„Ci moldovenii așa sta, cum s-ar fi gătit să moară au să izbândească. Și multă moarte s-au făcut între amândoao părțile, că nu era loc de a călca pre pământu, ci pre trupuri de om. Așa mai apoi să bătiia de aproape, cât și mâinile le obosisă și armele scăpa. Acela praf să făcusă, cât nu să cunoștiia care de care-i ieste, de săneațe și di trăsnetul pușcilor nu să auziia dispre amândoao părțile, nici pușcașii nu mai știa în cine dau.“

Domnitorul, văzând că nu are unde fugi, decât dacă ar zbura, s-a predat, iar cazacii s-au luptat mai departe, „de au perit până într-unul“.

Figura lui Ion vodă Armeanul a fost reconsiderată în spirit democrat întâia oară de B.P. Hasdeu, în cunoscuta sa monografie *Ion vodă cel Cumplit* (1865).

Ajutorul cazacilor a fost de folos și lui Ivan Potcoavă, poreclit așa „pentru că au fost rumpând potcoavele“, deși alții îi ziceau Crețul, originar din Mazovia, prezumat frate al lui Ion vodă, care era fiul lui Ștefan (Ștefăniță). Lupta lui Ivan Potcoavă cu Petru Șchiopul la Docolina a intrat în *Șoimii* și *Nicoară Potcoavă* de Mihail Sadoveanu. Ureche o descrie ca pe lupta lui Por cu Alexandru cel Mare:

> „Și apropiindu-să oastea lui Pătru-vodă, văzându cazacii pre turci că aduc nainte cirezi de vaci, ca să stâmpere armele în dobitoace, n-au vrut cazacii să săgeate de departe, ce odată au slobozitu focul și în oameni și în dobitoace. Ci dobitoacele mai multă zăhăială făciia turcilor decât cazacilor, că de trăsnite fugiia înapoi. Și dându războiu vitejește, după multă nevoință a cazacilor, iată al doilea rându pierdu războiul Pătru vodă și iarăși rămasă izbânda la cazaci.“ [...]

Grigore Ureche n-a avut răgazul să ducă letopisețul până la zi. Cu scrutarea morală de care era capabil, ar fi lăsat fără îndoială memorii de o valoare literară cu mult deasupra celei a cronicii rămase de la el.

Cele mai bune manuscrise ale lui Ureche sunt de la începutul secolului al XVIII-lea și se datoresc unor copiști munteni. În aceste condiții studiul limbii și stilului cronicarului este dificil, pentru că trebuie reconstituit, operație totdeauna arbitrară. Stilul individual se poate cel mult presupune, calitățile lui principale fiind proprietatea și conciziunea, calități ce caracterizează opera istoricului latin Tacit.

(Al. PIRU, *Literatura română veche*, E.P.L.,
București, 1961, p. 114–134)

Înainte de a putea afirma ceva despre sistemul asociațiilor – vorbim de cele intenționate –, este necesar să înțelegem cărui tip imaginativ aparține scriitorul, prospectând, pe cât se poate, zonele

atinse de închipuirea lui, în special acelea fără de știre atinse, pe când se străduia să reproducă onest evenimente.

Imaginația sa, constrânsă să se înfrâneze mereu, resimțindu-se de pe urma izbirii numeroaselor praguri și a multiplelor îngrădiri specifice domeniului exact al istoriografiei, ni se dezvăluie puțin și poate fi prețuită aproximativ.

Adunate, imaginile presărate ici-colo, la mari distanțe în text, sub chipul modest al comparației (figură intenționată), țâșnind, în schimb, la tot pasul, dintre formațiunile bizare ale limbii timpului, alcătuiesc, cu sprijinul firesc și compensatoriu al imaginației noastre de cititori, o lume săracă de icoane primitive. Imaginile par, toate, inspirate de contactul cu un mediu auster, fără pretenții, toate poartă amprenta unei ambianțe românești rudimentare.

Absența tradiției literare și, în general, a celei spirituale, condiția de deschizător de drum fac imposibilă identificarea vreunei înclinații spre abstract. Imaginația cronicarului nu poate scăpa de sub impresia persistentă a lucrurilor din jur, de ambianța concretă a gospodăriei, a faptelor zilnice, nu-și poate slobozi aripile din strânsoarea limitativă a universului ortodox. Nimic nu probează, sub acest aspect, faima de cărturar a autorului, și cu atât mai puțin a unui cărturar – cum s-a zis adesea cu exaltare – umanist, căci mult mai convingător ar fi fost, din acest punct de vedere, un univers asociativ subtil și livresc, decât sărăcăcioasele și dezolant de puerilele observații relative la originile poporului și ale limbii române, ori cele copiate, foarte probabil, dintr-un atlas geografic, referitoare la Ardeal, la Polonia și la Turcia. Este poate umanist cronicarul numai cât îl atinge aripa gândirii ortodoxe. În fond, el rămâne un barbar înzestrat cu spirit justițiar.

Câteva direcții rămân prioritare și asociativitatea cronicarului se exersează parcă mereu pe anumite făgașe. Le ilustrăm mai jos cu câteva exemple, rămânând să verificăm, cu o altă ocazie, într-un studiu care să angajeze cea mai interesantă problemă a cronicii – starea metaforică a cuvintelor – dacă și cu cât se diversifică universul imagistic al autorului, în care în care exploatăm virtuțile, pentru noi poetice, ale limbajului său obișnuit. Mai înainte, însă, să observăm că felul cum sunt descrise și povestite unele fapte istorice, relatarea lor adică, trădează un anumit contact uman, prin însăși alegerea cuvintelor, prin recurența unora dintre ele, printr-un anumit unghi particular de abordare a evenimentelor.

Cavalerii lui Matei Corvin, loviți prin surprindere, „în toate părțile rătăciia“, ca niște vietăți golașe, căzute din cuib, „de-i vâna țăranii în zăvoaie...“ Dacă oamenii săi erau, cum se bagă pe seamă, vânați (nu „prinși“), însuși craiul „rănit de săgeată foarte rău“, hălăduind pe poteci spre Ardeal, e asimilat de autor, în involuntară viziune, cu fiara atinsă, târându-se, beteagă, printre gonași.

Urmărirea unui corp de oaste în retragere trezește, de la sine, imaginea unei goane vânătorești. Ureche se află sub dominația acestei viziuni – un veritabil etimon imagistic – care îl preface pe Ștefan, pe câmpul obișnuit al relatării, când în cititor priceput al jocului înșelător de urme lăsate de vânat („simțindu déciia Ștefan vodă că craiul n-au luat urma pre unde venise, ci spre codru, îndată au trimis...“), când într-un soi de fiară, primejdioasă sub apatia ei părelnică („Mai apoi socotiră să nu cumva zădărască pre Ștefan vodă, să le fie a strica pacea...“).

În același fel, un domn abil (Despot vodă) pare – în expresia comună, deloc intenționată a cronicarului – un îmblânzitor de bestii neliniștite: „pre boiari cu cuvinte dulci îi îmblânzia...“.

Vânătoarea cu șoimi este sugerată de expedierea în pradă a unor pâlcuri de cavalerie turcă: „așa au slobozit năvrapii săi de au prădat toată țara“.

Vultur de stâncă, pribegitul Pătru Rareș își veghează de sus urmăritorii, „lăsându-să ca să poată ceva odihni deasupra mănăstirii, în munte...“.

Turcul își epuizează victima în felul ursului („că vrăjmașul lor și a toată creștinătatea, turcul le stă în spate...“), și are gesturi de pescar („și asupra volniciei tuturor întinde mrejile sale ca să-i cuprinză“). Alteori, hultan, el atacă în picaj: „Mai apoi s-au lăsatu la ceilaltă spuză de i-au snopit și i-au sfărâmatu. De aceea, vigilenți ca vietățile dușmănite ale pădurii, „domnii Moldovei pururea să aibă urechi deschise despre turcu...“.

Toate aceste exemplificări, la care, în mare parte, am apelat și în alte capitole, sunt adunate aici cu intenția ca, prin numărul lor mare, să facă să se deconspire impulsurile dominante, reperele stabile ale imaginației cronicarului.

Exprimarea, în aceste fragmente, este nefigurată, din punctul de vedere al epocii, și figurată fără intenție, din punctul nostru de vedere.

Imagini vânătorești apar, însă, și cu intenție, prin cele câteva comparații ale autorului, confirmând precăderea înclinației lui plastice. Plutind în aerul ei aparent convențional, comparația „ca un leu gata spre vânat“ poate fi luată totuși în seamă. Fiind pricinuită de temperatura sufletească a lui Ștefan, este plauzibilă și pertinentă. Pe lângă aceasta, observată în adâncime, comparația evocă încordarea de felină în atac, forța ei plastică aparținând nu imaginii statice a leului, ci atitudinii de arcuire febrilă de dinaintea saltului. Ar merita ca imaginea să fie adusă aproape de altele referitoare la Ștefan (de exemplu cele care fac din el o fiară ce nu trebuie zădărâtă), într-un efort de precizare și revizuire a portretului marelui domnitor, prin consemnarea impresiei lăsate de el urmașilor.

O a doua comparație animalieră („închis-au poarta și ca niște lupi într-o turmă fără nici un păstoriu, au întratu într-înșii, de-i snopiia și-i giunghia...), este astăzi integral convențională. Nu tot așa era pe vremea lui Ureche, când imaginile nu se iveau ca auxiliare expresive ori purtând intenția unor efecte pur estetice, ci sub imperiul emoției, exact ca în folclor; episodul măcelăririi boierilor este narat cu groază alunecată în oroare și nedumerire.

Comparația trădează o zonă imaginativă adiacentă – câmpul vizual domestic. Comparația vânătorească înfățișează, în cronică, faza de exces imagistic, pentru că, de regulă, aici efortul expresiv și imaginația asociativă nu sunt cu nimic diferite de ale povestitorului popular, adică poartă mereu, într-un chip sau altul, amprenta rusticității.

Se află la Ureche destule modeste comparații – ne vine greu să le socotim ca atare – care divulgă structura psihică și universul accesibil cronicarului. Iată comparația apărută prin simplificarea carnației unei parabole: „Iani socotește că supt un copaci bun, câți să mistuescu, sau câtă laudă își adaoge nu numai purtătoriul, ce și țara, când năvăliia la dânsul și la țară și domnii cei striini, ca să-i ducă la domnie...“

Câteva evocă implicit obiceiuri, ocupații domestice, punctele de sprijin ale imaginației cronicarului în sfera cotidianului: „multă oaste leșască au perit, unii de ostenii, alții de țărani, ce le *cuprinsese ca cu o mreajă calea...*“

„Derept aceia îi zic Țara peste munte, căci iaste încungiurată de toate părțile cu munți și cu păduri, *cum ar fi îngrădită.*"

Altele decurg din cutele sufletului colectiv, din spiritualitatea rurală închisă în cicluri, supusă, milenar, riturilor, dominată de ideea patriarhală a familiei: „Ce moldovenii așa sta cum s-ar fi gătit să moară", „că boiarilor le era părinte, pre carii la cinste mare îi ținea". [...]

Este, oare, funciarmente populară sintaxa narativă a lui Ureche ori se află ea sub pecetea retoricii umanismului târziu, contactat, în tinerețe, în Polonia ? Chestiunea, pusă în termeni disjunctivi, ni se pare irezolvabilă, mai ales în faza actuală de cunoaștere a limbii literare, a ceea ce limitează popularul de cult în epocă. În locul soluțiilor tranșante, să facem operația înțeleaptă și incomparabil utilă de a inventaria tipurile de fraze narative.

Trebuie spus de la început că numeroase, foarte numeroase fragmente din cronică recomandă o sintaxă evoluată; maturitatea ei se distinge în flexibilitate, în putința adaptării la cadențele materiei și în libertatea soluțiilor topice. Și în primul rând în adaptabilitate, căci este reconfortant să simți și apoi să stabilești diferențe între fraza ideologică și cea narativă după cum evoluezi în text de la comentariu la obișnuita expunere de evenimente. Prea puțin din simplitatea frustă, utilitaristă a parataxei populare, foarte departe de somptuoasa desfășurare a frazei costiniene.

Reiterarea copulativului *și* al epicii populare, iar, în variantă scrisă, obositoarea reluare a aceluiași în proza neculciană nu există în prima cronică a țării, unde dominantă e eficiența și caracteristică e uluitoarea limpezime a expunerii. *Și* nu este, aici, ticul verbal al povestirii, reminiscență a stereotipiei persuasive a basmelor. Pentru că nu este diseminat în tot locul, apariția lui repetată într-un pasaj posedă un potențial psihologic, obligă să-l luăm sub observație stilistică.

În general, *și*, în coordonare, aflat la început la nivelul complex al frazei, coborând, apoi, progresiv și din ce în ce mai rapid, la verigi sintactice inferioare, suportă o interpretare intensiv-cumulativă. Pierderile catastrofale îi suscită cu regularitate stranie o astfel de construcție cronicarului. Trebuie să revenim la trei exemple remarcabile, fructificate de noi pe alte laturi:

„Iar Ștefan vodă, miercuri 24 de zile a aceștii luni, au dobândit cetatea Dâmbovița și au întrat într-însa și au luat pe doamna Radului vodă și pe fiică-sa Voichița au luat-o șie doamnă și toată avuția lui și visteriile și veșmintele lui cele scumpe și toate steagurile lui";

„Au luat Ștefan vodă cetatea Teleajănului și au tăiat capetele pârcălabilor și muerile lor le-au robit și mulți țigani au luat și cetatea o au arsu";

„Și mulți den boiarii cei mari au picat, și vitejii cei buni au perit, și fu scârbă mare a toată țara și tuturor domnilor și crailor de penpregiur, deaca auzîră că au căzut moldovenii supt mâna păgânilor."

Intensitatea rezultată se află la același nivel, însă există nuanțe: în primele două exemple, enumerarea se face cu spaimă crescândă, în al doilea, cu strângere de inimă până la înăbușire.

Dacă nu poate intra în discuție asimilarea simplicității și stereotipiei sintatice populare cu tiparul sintactic al cronicii, ne rămâne să constatăm ce grad de rafinament atinge în frazare autorul. Un amănunt neînsemnat de redactare, și anume o turnură particulară în formularea unui pasaj, ne-a fost suficient pentru a abandona imaginea unui practicant al expunerii oarbe, iresponsabile. A nu-ți uita, neonorați, într-un cotlon al frazei, determinanții, a constrânge fraza să finalizeze, recurgând, pentru aceasta, la *un repetitio* discursiv, ca și cum relatarea rarefiată prin dictare ar fi cerut-o, sunt mărturii suficiente pentru atestarea unui anumit grad de vigilență compozițională și sintatică a cronicarului:

„Ci *pân-a să strânge* oastea lui Ștefan vodă și pân-a-i veni agiutoriu, că și Laslău, craiul unguresc, fratele lui Albertu, încă i-au trimis 12 000 de oameni de oaste și cu dânșii pre Birtoc, voevodul Ardealului, ce era cuscru lui Ștefan vodă, și de la Radu vodă încă i-au venit agiutoriu oaste muntenească. Ci *până a să strânge* oastea toată la un loc, Albertu crai au purcesu cu oastea de la Coțmani și au lovit la Șipinți."

Probând, întâi, existența unui anumit scrupul sintactic, suntem slobozi să extindem, din aproape în aproape, investigația. Odată demonstrată varietatea în registrul frazelor narative, ea s-ar constitui ca argument al conceperii lucide a șirului sintactic. Astfel, exemple de concentrare narativă sprijinită pe puterea de contragere a gerunziilor, pe scuturarea determinărilor superflue se află în multe locuri. [...]

Sintaxa cronicarului poate fi explicată, mai curând, prin fenomenele obișnuite de autostereotipare în procesul redactării, de adeziune la tipare comode, în fine, admitem chiar că prin anume infiltrații de subconștient ale stilului istoriografic latin, decât prin cunoștințele sale retorice asimilate și aplicate consecvent. Dacă există totuși, un anume control al sintaxei, turnúrile retorice ale frazei sunt înșelătoare, ele sunt egale cu hazardul sau pot fi motivate, când intervine repetiția, pur și simplu, printr-o penurie sinonimică: „Și cu vrerea lui Dumnezeu pierdură leșii războiul și fu izbânda lui Ștefan vodă și *multă* oaste leșască au perit și pre *mulți* i-au prinsu în robie. Și *multă* caznă făcea moldovenii...“.

Mult mai profitabilă, în sensul determinării unei tipologii sintactice, ar fi interpretarea psihologică a topicii și a caracteristicilor frazării. O asemenea interpretare ține seama de conjunctura momentului, de psihologia redactării. De exemplu, credem că se poate stabili un fel de *regulă a primului impuls.* Cercetată cu ochi profesionist, topica micilor segmente sintactice (care, la scară, reproduce pe cea a marilor unități) pare a fi determinată de forma particulară de exprimare a majorității povestitorilor și, în general, a tuturor celor care, formulând iute și direct, renunțând a-și mai supune textul unui control riguros, nu operează, constant, retușuri, nu verifică totdeauna adresele determinării, pe scurt, *nu elaborează.*

Se revelă, în diverse locuri ale redactării rămase la primul jet, consecințele topice ale unei puternice tendințe de grupare din fugă a cuvintelor în propoziții, după importanța noțiunilor conținute, într-o străduință lăuntrică (neconștientizată) de a transmite rapid și eficient esențialul.

Cuvintele purtătoare ale informației cheie (nu neapărat importante și sub raport gramatical) și, pentru că aparțin unei opere istorice, purtătoare a *științii,* sunt împinse de un resort imanent în prima poziție. Strămutări de cuvinte se produc constant în virtutea acestui „principiu“ ordonator intern: „Așijderea și *muntenilor* nu numai *nevoie* și *groază* le făcea, ce și *domnii* le schimba și, *pre cine vrea ei,* primiia. *Pre ardeleni* nu-i lăsa să să odihnească, ci *pururea* le făcea nevoie, și *cetăți* câteva, le luase.“

Topica aceasta întoarsă, așezând la vedere avuția semantică, este cu adevărat topica obișnuită; cea indicată ca obiectivă, astăzi, în gramatici, intervenind prin excepție la el, constituie, în chip paradoxal, o abatere expresivă.

Obișnuită să alunece în acest tipar specific, fraza poate să ajungă la obscurități de felul: „în Țara Leșască de multe ori au intrat și multă pradă și izbândă au făcut (n. n., moldovenii), *den câmpi tătarâi i-au scos*“; ceea ce în transpoziție modernă înseamnă „i-au scos pe tătari din câmpii“. Alteori, în același fel, se nimeresc ambiguități sugestive: „de au slăbit *caii* turcilor *cei gingași*“, „Iar giudecata *celor* cu strâmbătăți *de la margine,* să să facă de îmbe părțile“.

Odată pornite, construcții care se cereau continuate, în accepția noastră, într-un singur fel, își abandonează traiectul obișnuit pentru a continua pe calea laterală, deschisă de cuvântul esențial, primul venit în minte în clipa de dinaintea formulării: „Deciia Ștefan vodă *gătindu-se* de mai mari lucruri să facă, nu cerca să așaze țara.“

Parantezele îl fură uneori pe Ureche, dar ele nu au caracterul organizat, metodic, de edificiu supraetajat al profesionistului întru digresiune Costin, ci sunt precizări spontane, contrastând cu lapidaritatea restului, ivite din dorința de a spune pe nerăsuflate cât mai mult și încadrate, de aceea, stângaci:

„Așa pierzând pușcele, lăsând steagurile, *carile toate le-au adunat Ștefan vodă,* și ei, cine cum au putut, în toate părțile s-au rășchirat“;

Ștefan vodă, lăsând inema cea neprietenească și întorcându-se cătră datoriia cea creștinească, s-au înpăcat cu craiul leșăscu și mare legătură au făcut, *nu că doară s-au temut de puterea lor, care să ispitise și războiu făcuse și cu turcii, de atâtea ori i-au și biruit, și cu alți megiiași de penpregiur având sfadă, niciodată nu s-au plecat,* ci pentru să cunoască toată creștinătatea că n-au fost despre dânsul începătura, că n-au rădicat el armele asupra lui craiu, ce craiul fără cale și fără știre au venit asupra lui, *unde și acolo s-au întorsu cu rușine,* mai apoi ca să arate că mai mult poate să strice el lui craiu, decât craiul lui Ștefan vodă, au întrat de i-au arsu târgurile și i-au robit podarii“. [...]

În capitolele de istorie propriu-zisă, în care dominantă este transmisia eficientă a știinților, redactarea, care este în jet, se face în funcție de un soi de analizator instantaneu al importanței fiecărui cuvânt în finalizarea mesajului; acesta din urmă se poate modifica, în jocul psihic al asociațiilor, chiar pe parcurs, cu redistribuirea de rigoare a cărămizilor construcției, de unde rezultă o topică pentru noi imprevizibilă, care este, de fapt, o topică spontană. Ea este ușor de confundat cu topica latină liberă.

Topica spontană reprezintă și ea o sursă de suspens epic.

(Eugen NEGRICI, *Narațiunea în cronicile lui Grigore Ureche și Miron Costin*, Editura Minerva, București, 1972, p. 109–113, 139–141, 143–147)

Dat fiind că Simion dascălul își declină numele la anumite interpolări mai mari, M. Kogălniceanu, atunci când a publicat cronica lui Ureche, în 1852, a separat toate adăugirile pe care el le socotea ca fiind ale lui Simion dascălul, într-un apendice al letopisețelor. Textul propriu-zis al cronicii a fost atribuit de editor lui Grigore Ureche. M. Kogălniceanu reia, în fond, teza mai veche a cronicarilor români din generațiile imediat următoare aceleia a lui Ureche.

Mai târziu însă, pe măsură ce s-au descoperit noi manuscrise și pe măsură ce ele au început să fie studiate, cronica a fost atribuită întâi lui Nestor Ureche, tatăl cronicarului (de către B.P. Hasdeu, Aron Densușianu), apoi din nou lui Gr. Ureche (de către Ștefan Orășanu, I. Bogdan, N. Iorga, P.P. Panaitescu etc.).

Spre deosebire de predecesorii săi, Constantin Giurescu consideră ca autor principal pe Simion dascălul. Un amendament aduce acestei teze Constantin C. Giurescu, după apariția lucrării lui P.P. Panaitescu, *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin* (Buc., 1925). Constantin C. Giurescu consideră că letopisețul în chestiune are doi autori: Grigore Ureche și Simion dascălul, sub numele cărora istoriograful modern chiar publică textul în cele trei ediții îngrijite de dânsul.

În ciuda argumentelor lui Constantin C. Giurescu, teza mai veche, după care autor ar fi numai Gr. Ureche, continuă să fie susținută de un număr mare de specialiști (P.P. Panaitescu, I.C. Chițimia etc.). Discuțiile cu privire la problema paternității cronicii au fost redeschise în timpul din urmă (1960), cu prilejul apariției ediției a doua a cronicii lui Ureche (1958) sub îngrijirea lui P.P. Panaitescu. Constantin C. Giurescu își reafirmă punctul de vedere mai vechi. Recent însă, întemeindu-se pe studiul aprofundat al izvoarelor externe ale cronicii lui Ureche, I.C. Chițimia a adus dovezi de netăgăduit în favoarea paternității lui Gr. Ureche asupra cronicii. [...]

Dacă analizăm însă conținutul declarațiilor personale ale lui Simion Dascălul, caracterul interpolărilor sigure datorate lui și natura izvoarelor indiscutabile folosite de el, vom constata că problema determinării unor cazuri de limită, adică a unor pasaje care pot fi atribuite, în egală măsură, lui Simion Dascălul și lui Grigore Ureche, nu e cazul să se mai pună.

În toate declarațiile pe care le face la persoana întâi singular, Simion Dascălul se dovedește arogant, lăudăros, superficial, un om care vrea să pară mai mult decât este. Aproape de fiecare dată se scoate în evidență în opoziție cu Grigore Ureche. De exemplu, referindu-se la documentarea cronicii, afirmă că Grigore Ureche scrie „mai mult din cărțile streinilor, decât din izvoadele noastre“, pe când el, Simion Dascălul, se bazează pe un număr mai mare de izvoare și va relata „toate pre rând“. Grigore Ureche afirmase că „letopisețul moldovenesc“, pe care-l folosește ca izvor, merge până la domnia lui Petru Șchiopul, pe când el, Simion Dascălul, a aflat un „izvod de-nceput“ până la domnia lui Vasile Lupu ș.a.m.d.

Interpolările sigure ale lui Simion Dascălul, mai ales cele marcate de el ca atare, sau dublează unele capitole ale textului inițial, sau conțin relatări cu totul nesemnificative. Astfel, după ce Grigore Ureche arată că „de la Râm ne tragem“ și vorbește „de răsipirea țărâei dintâiu“, Simion Dascălul adaugă două capitole succesive: „De ijderăniia moldovenilor...“ și „De descălecarea Maramureșului“. Aici, întemeindu-se pe un izvor străin („unguresc“, zice autorul interpolării), neidentificat până acum, și confundând epoci istorice destul de distanțate, Simion Dascălul susține că românii sunt descendenții tâlharilor trimiși de împăratul Romei (care anume, nu se precizează) lui Laslău, craiul maghiar, în campania acestuia împotriva tătarilor, tâlhari care s-au stabilit apoi în Maramureș. Într-un alt capitol, plasat tot în preambulul letopisețului („O poveste den predoslovia letopisețului cestui moldovenescu, ce într-însa spune că iaste făcută țara den doao limbi, den rumâni și de rusi...“), Simion Dascălul expune o povestire despre Iațco prisăcarul, interesantă ca document de literatură artistică, dar fantezistă sub raportul informației istorice. Capitolul privitor la domnia lui Despot vodă conține de asemenea o declarație a lui Simion Dascălul despre intervenția sa în cursul acestui capitol. Intervenția s-ar întemeia, după spusele lui Simion Dascălul, pe versiunea poloneză a cronicii lui Al. Guagnini datorită lui M. Paszkowski. Analizând textul cronicii în lumina izvoarelor poloneze, I.C. Chițimia arată că, și de data aceasta, avem a face cu un truc al lui Simion Dascălul: „considerăm că Ureche l-a cunoscut pe Gwagnin și foarte probabil Simion Dascălul nu l-a cunoscut, însușindu-și comentariile lui Gr. Ureche“. Intervenția lui Simion Dascălul s-ar putea reduce aici la încurcarea expunerii și la introducerea unor afirmații necontrolate.

Dacă analizăm caracterul acestor interpolații mai ample, datorate în mod sigur lui Simion Dascălul, observăm că acesta este lipsit de spirit critic, e de rea-credință și mistifică adevărul istoric. Este foarte probabil ca povestirea de „ijderenia moldovenilor“ să plece de la unele evenimente din istoria Ungariei, care însă, prin tradiția orală și prin amplificări ulterioare, să fi ajuns la răstălmăciri grosolane ca aceea din interpolarea lui Simion Dascălul. Pe de altă parte, este cu totul improbabil ca Simion Dascălul să fi cunoscut un letopiseț intern mai dezvoltat decât „letopisețul moldovenesc“ folosit de Grigore Ureche, în sensul că mergea până la domnia lui Vasile Lupu. Este aproape imposibil că acest letopiseț, dacă a existat, să nu fi fost cunoscut și să nu fi fost citat de Ureche. Relevăm aci și faptul că pentru perioada 1587-1594, în relatarea căreia Grigore Ureche folosește tradiția orală, nu se întâlnește nici o interpolare sigură a lui Simion Dascălul.

Un ultim argument ni-l furnizează Miron Costin, care, menționând că pentru perioada până la domnia lui Aron vodă există letopisețul lui Grigore Ureche, declară în mod categoric: „iară de la Aron vodă scris nu să află, nici de altul, nici de Ureche vornicul“, motivând această lipsă, imediat în continuare, astfel: „ori că l-au împiedicat datoriia omenească, moartea, carea multe lucruri tae și să să obârșască nu lasă, ori că izvoadele lui s-au răsăpitu, ce va hi mai scris și de la Aron vodă încoace“. Reținem, din aceste declarații, că la data când s-a apucat Miron Costin să-și scrie cronica, în Moldova, versiunea cunoscută public a cronicii lui Grigore Ureche ajungea până la a doua domnie a lui Aron vodă. Miron Costin pune însă și ipoteza

întreruperii expunerii lui Ureche prin moartea autorului, dar și posibilitatea existenței unei continuări a cronicii, continuare care, prin risipirea manuscrisului, s-a pierdut.

Dacă acest letopiseț „până la domniia lui Vasilie vodă“ nu este o născocire a lui Simion Dascălul, pornită din orgoliu, atunci trebuie să admitem ipoteza mai nouă a lui I.C. Chițimia și mult mai verosimilă că „însuși originalul lui Ureche mergea până la domnia lui Vasile Lupu“, dar „mâna copistului a înlemnit înainte de a termina copierea“. Copistul – e vorba de Simion Dascălul – a ajuns cu copia la titlul capitolului consacrat lui Lobodă. În felul acesta, afirmația din prefața lui Simion Dascălul că Ureche mergea cu expunerea până la Petru Șchiopul, iar continuarea până la domnia lui Vasile Lupu îi aparține lui, lui Simion Dascălul, constituie o altă inducere în eroare a uzurpatorului paternității lui Ureche asupra cronicii.

Documentarea pe care o folosește Simion Dascălul este, deci, discutabilă. Pe de o parte, pentru domnia lui Despot vodă, nu e sigur că Simion Dascălul consultă cronica lui Guagnini, dar e foarte probabil ca lui să i se datoreze anumite intervenții care contrazic sau încurcă versiunea lui Grigore Ureche. Pe de altă parte, Simion Dascălul face referiri la izvoare imaginare, născocite de el (letopisețul unguresc), ca să pozeze în cărturar doct, bine documentat. Toate celelalte adăugiri care au fost atribuite sau pot fi atribuite lui Simion Dascălul sunt de proporții foarte reduse, sunt absolut nesemnificative, lipsite de importanță și nu presupun o documentare specială. E posibil deci ca autorul acestor intervenții să nici nu fie Simion Dascălul. Dacă ne limităm însă numai la interpolările sigure, sărăcia documentării în contradicție cu declarațiile emfatice ale interpolatorului și lipsa de spirit critic a lui Simion Dascălul sunt evidente. [...]

Coroborând declarațiile personale ale lui Simion Dascălul, care însoțesc interpolările sale principale, cu analiza critică a interpolărilor respective, rezultă că, în fond, intervențiile lui Simion Dascălul se reduc numai la texte confuze, care „amestecă“ și „turbură“ istoria, după expresia adnotatorului anonim, și că de alte intervenții el nu a fost capabil.

Nu este exclus însă ca între aroganța și caracterul de uzurpator al lui Simion Dascălul, pe de o parte, și faptul că la scurt timp după moartea lui Grigore Ureche a dispărut orice urmă a versiunii originale a cronicii acestuia, să existe o strânsă legătură. E posibil ca Simion Dascălul să fi intrat în posesia manuscrisului cronicii imediat după moartea lui Ureche, în orice caz înainte ca manuscrisul să fi putut fi copiat și difuzat în afara familiei cronicarului. Punându-și în aplicare planul său ascuns, Simion Dascălul s-a înarmat cu câteva informații suplimentare și a început să transcrie textul, completându-l acolo unde considera el că e necesar sau unde dispunea de material în plus. Presupunem că, odată terminată operația, Simion Dascălul a avut grijă să distrugă originalul. În orice caz, el a pus în circulație numai versiunea interpolată. Simion Dascălul, așa lipsit de inteligență cum era, și-a dat seama că, dacă un contemporan al său ar fi confruntat versiunea originală a cronicii cu cea interpolată, el, Simion Dascălul, s-ar fi compromis definitiv.

După toate probabilitățile, Simion Dascălul a realizat această versiune a sa între 1654–1660.

Se crede că Simion Dascălul, interpolatorul cronicii lui Ureche, este unul și același cu Simion „dascălul“ (sau secretarul) boierului Gavril Costache, care era mare spătar și cumnat al lui Miron Costin. Acest Simion „dascălul“ apare într-un act de cumpărare scris la Iași, în 1669, alături de Constantin Cantemir, viitorul domn, și Velicico Costin. Dacă identificarea corespunde realității, trebuie să admitem că Simion Dascălul era cunoscut în familia Costineștilor și în aceea a Cantemireștilor. În această ipoteză, noi suntem înclinați să presupunem că evaluarea intervențiilor lui Simion Dascălul de către Costinești ar putea avea la bază și elemente greu de precizat în prezent, fără documente scrise.

Autograful versiunii lui Simion Dascălul și primele rânduri de cópii după versiunea lui nu se mai păstrează astăzi.

(Liviu ONU, *Critica textuală și editarea literaturii române vechi*, Editura Minerva, București, 1973, p. 151–152, 154–158, 160–161)

Din constatarea diferențelor între cronica lui Grigore Ureche și cea a lui Macarie (pasaje referitoare la aceleași evenimente) s-a tras concluzia că Grigore Ureche n-a cunoscut cronica lui Macarie (P.P. Panaitescu). Mai plauzibil este că a cunoscut-o, dar nu l-a influențat, pentru că el avea o cu totul altă înțelegere a rostului cronicarului. El nu vrea să se afle doar „scriitoriu de cuvinte deșarte, ce de dreptate“. În comparație cu Macarie este un puritan (al genului, se înțelege) care vrea să facă istoriografie pilduitoare și nimic altceva. Ficțiunea („basne și povești“) este exclusă programatic, împreună cu vorba poleită inutil. Replica față de tradiția moldoveană este tranșantă și de aici vine nemulțumirea exprimată la începutul *Letopisețului*: „scriitorii dentâiu n-au aflat scrisori, ca de niște oameni neașăzați și nemernici, mai mult proști decât să știe carte. Ce și ei ce au scris, mai mult den basne și den povești ce au auzit unul de la altul.“ Se vede clar dezideratul unei pozitivări a genului, ceea ce impunea și folosirea codului lingvistic cel mai ușor de mânuit.

Exista, așadar, o *tradiție* istoriografică în Moldova (Ureche citează foarte des „letopisețul moldovenesc“), într-una din limbile considerate sacre în Evul Mediu și față de care cronicarul simte nevoia să ia atitudine. Nu completările informative (masive) sunt principalul aspect al acestei replici, ci schimbarea instrumentului lingvistic. Este cert că scrierea unei istorii a țării în limba „vulgară“ contravenea normelor cărturărești din epocă și autorul se simte dator să dedice un capitol acestei limbi, căreia îi subliniază ilustra înrudire cu latina.

Publicul virtual se restrânge prin renunțarea la o limbă folosită încă, în acea vreme, în tot răsăritul european. Cronicile în slavonă puteau fi citite de la Țarigrad până la Moscova. Restrângerea ariei de răspândire este compensată de creșterea numărului real de cititori și de *influența* exercitată. Publicului virtual îi ia locul un public real. Fenomenul este întâlnit și în culturile celorlalte popoare răsăritene. „Desuniversalizarea“ culturii din Răsăritul Europei a avut drept efect principal vitalizarea tradiției existente, prin individualizare națională. În planul istoriografiei, schimbările au fost vizibile: renunțarea la deschiderea letopisețului „de la facerea lumii“; renunțarea la clișeele retorice bizantino-slave (s-au creat astfel premisele pentru apariția altora); creșterea numărului de cititori și a ecoului stârnit de fiecare scriere; tendința națională, individualizatoare, devine dominantă, în locul tendinței creștine universalizatoare.

Este posibil ca o compilație (nu sinteză) a cronicilor slavone ale Moldovei să se fi făcut înainte de Ureche; argumente s-au adus în sprijinul ipotezei, care nu poate fi însă acreditată în lipsa probelor documentare. Bazându-ne pe textele de a căror existență nu ne îndoim, putem afirma că Grigore Ureche *încununează tradiția scrierilor nefictive* (Macarie și urmașii lui cultivau hiperbola, nu ficțiunea). Consemnarea din primele letopisețe (lipsită de detalii informative) o întâlnim încă la Ureche, la care enumerarea tradițională, de răboj, revine adeseori, cuantele informative (și nu comentariul, ca la Miron Costin) fiind dominante. Dar tradiției analistice i se adaugă paranteza, glosa, digresiunea (toate ținând fie de tentația monografică, fie de finalitatea etică a scrierii), anticiparea, tentația anecdotică. Își fac loc – timid în comparație cu Miron Costin sau Ion Neculce – interpretarea faptelor, portretul, caracterizarea. [...]

Inaugurarea tradiției istoriografice românești de către Ureche este doar aparentă. În realitate, el *revitalizează o tradiție seculară,* fiind, în cadrul ei, cel mai important inovator. El se raportează în permanență la tradiția existentă, luând atitudine față de ea. Este vizibil, de altfel, că în cronica lui *informația externă s-a grefat pe un izvor intern,* căruia i se acordă, de regulă, ultimul cuvânt. [...]

Materialul strâns este organizat și dozat. Grigore Ureche este primul la noi care știe să renunțe la unele informații pe care le posedă și să se oprească la timp: „Ci de acestea destulu-i". Această dozare a materiei este foarte importantă, pentru că ea duce la conservarea genului tradițional al istoriografiei. Caracteristic literaturii medievale culte este că fiecare autor vrea să scrie nu o carte, ci Cartea. De aici, caracterul aglutinant, enciclopedic „avant la lettre" al scrierilor (*Roman de la Rose, Învățăturile lui Neagoe Basarab*), care nu se mai încadrează în limitele unui singur gen. Grigore Ureche se păstrează strict în limitele istoriografiei medievale (este ultimul la noi care o face cu talent), tentația monografică apărută deja la el, fiind în general reprimată și lăsată să se manifeste doar în pasaje puțin și oarecum parazitare.

În ciuda pecetei medievale, semne ale epocii culturale noi sunt vizibile la Grigore Ureche. El pune problema *autorității cărturărești.* Nu mai găsim atitudinea religioasă față de cuvântul scris, și tocmai în pasajele de critică apodictică („iar de au și însemnat, n-au știut ce au scris") trebuie văzut cel mai important simptom de laicitate. El face o critică lucidă a izvoarelor pentru că nu mai crede într-o singură carte (prin asta s-a detașat de mentalitatea cărturarului medieval, adoptând atitudinea de sorginte renascentistă). Este vizibilă, de altfel, mândria cu care corectează sau amplifică informația oferită de izvoarele consacrate. [...]

Ceea ce frapează la Grigore Ureche este acuratețea genului. În general, el separă pildele de epic, dar detașarea de hagiografie este evidentă în viziunea asupra lui Ștefan cel Mare. Prin această acuratețe, *Letopisețul* său îmi pare exemplar pentru tradiția cronicărească din Moldova. La Miron Costin, tentația monografică va fi mult mai des manifestată, iar la Neculce va triumfa subiectivismul autorului. Grigore Ureche este adevăratul clasic al istoriografiei moldovene, care nu începe cu dânsul. La Miron Costin apare conștiința separării genurilor, iar la Neculce istoria narată este mult mai procustian filtrată de povestitor; în ambele cazuri, profitul pentru literatură e cert. Ureche însă rămâne clasicul primului gen laic din cultura noastră. Meritele-i în această privință sunt cu atât mai mari cu cât ele n-au fost evidențiate de evoluția urmașilor, el sintetizând în chip deliberat o tradiție și realizând apoi saltul calitativ. [...]

În legătură cu stilul lui Grigore Ureche s-a vorbit insistent despre concizie, precizie, economie de mijloace. Lapidaritatea, spontaneitatea ș.c.l. nu sunt calități absolute, ci relative. Stilul lui Grigore Ureche este lapidar în comparație cu al lui Miron Costin sau Neculce, dar prolix în comparație cu al *Letopisețului anonim al Moldovei* sau cu al pisaniei bisericii din Războieni. Mai mult chiar, stilul părții a doua a *Letopisețului* său este prolix în comparație cu acela din prima parte; modificarea cantității informației a produs modificări de stil. De aceea, corolarul firesc în analizarea stilului îmi pare un text contemporan *Letopisețului,* text în care idealul preciziei este implicat: *Pravila* lui Vasile Lupu (*Carte românească de învățătură,* 1646).

Cât despre spontaneitatea lui Grigore Ureche, ea este creația noastră. Cronicarul ne apare drept spontan deoarece avem impresia că noi nu mai suntem. El folosea cu naturalețe ceea ce noi supunem rezervei culturale. Numai în acest sens este spontan (cum îl tratează, abuziv, Călinescu). Dar spontaneitatea lui este mult mai îngrădită decât a noastră (o dovadă în acest sens sunt numeroasele repetiții, șabloane, asociații stereotipe etc.) de prejudecățile vremii și, în plus, de instrumentul lingvistic nemlădiat îndeajuns. Grigore Ureche metaforiza mult mai mult decât noi, desigur. Dar cine conceptualiza în Moldova înainte de Cantemir ?

Categoriile amintite fiind rezultatul unei relații, în fiecare abordare a unui scriitor trebuie să precizăm termenul de comparație. În cazul lui Ureche putem lua, succesiv, mai mulți referenți: predecesorii, contemporanii, urmașii imediați (până aici comparăm aproape exclusiv modul de folosire a limbii; mai departe, apărând intenționalitatea artistică, referentul influențează serios interpretarea cronicii), proza romantică de inspirație istorică, proza modernă. Necesara pozitivare a demonstrației este asigurată în acest caz și confuziile mari evitate. Există însă pericolul ca exegeza să devină o simplă (și cam facilă) raportare a textului la altceva. Concluziile pot fi obiective, dar numai în cadrul relației amintite.

Un criteriu ceva mai general-obiectiv, produs de Roland Barthes, ar fi prezența sau absența figuralității. Foarte rară la Grigore Ureche, ea devine din ce în ce mai prezentă, mergând spre estetica prețioșilor la Miron Costin și mai ales la Nicolae Costin și Dimitrie Cantemir. Gradul zero al scriiturii, teoretizat de criticul francez, este discursul alb, absența figuralității. Altfel spus, este „scriitura neutră“, lipsită de ecouri temperamentale și de judecăți (evaluări); o scriitură servind exclusiv ca instrument. Teoria lui Barthes am preluat-o doar vag și cu precizarea că la Grigore Ureche folosirea stilului „alb“ se face în virtutea intenției informative, și nu ca artificiu stilistic (precum în *Ciuma* lui Camus).

La începuturile culturii române culte, Grigore Ureche ocupă un loc paradoxal între limbă și literatură. Nu este, în cronica sa, numai „harul cuvântului“, cum credea Călinescu, dar nici intenționalitatea literară încă n-a apărut. Se poate vorbi la acest autor de un „clasicism“ în modul de folosire a instrumentului lingvistic. Nu depistăm în cronica lui intenția folosirii cu eleganță a instrumentului lingvistic, nici prezența ornamentului îndelung căutat. Găsim, în schimb, o uluitoare restrângere a funcțiilor limbajului, reduse, practic, la aceea comunicativă. Limbajul are la el o simplă valoare funcțională, spre deosebire de Macarie (care scrie cu „vorbe în aur împletite“) și Miron Costin sau Dosoftei, căutători de ornamente eufonice.

Impresia de lapidaritate vine tocmai din lipsa detaliilor și a nuanțelor, cărora Ureche nu le acordă niciodată o exagerată importanță. Semnalând neconcordanța între două izvoare informative, Ureche retează scurt discuția: „Ci oricum au fostu, tot să tocmescu că izbânda tot au fost la Ștefan vodă, iară lui Pătru vodă tot să află că i-au tăiat capul“. Laconismul este alteori rezultatul implicării cauzalității în propoziția (nu fraza) informativă: „Ci curundu vreme murindu, Jicmontu craiul pre urmă n-au umplut făgăduința“. Deseori, timp relativ lung este comprimat într-o singură frază: „Și decii ș-au luat doamnă din țară și au făcut pre Ștefan vodă cel Tânăru“.

Se pune întrebarea: în ce măsură lapidaritatea este deliberată sau rezultată involuntar ? La Ureche, sobrietatea stilistică este rezultatul austerității temperamentale și, implicit, comunicative. Dar tocmai din lipsa „artei“ vine o crâncenă expresivitate. [...] Acestei austerități stilistice i se potrivesc, normal (pentru că ea este urmarea unui trai auster), greutățile neobișnuite, calamitățile naturale în primul rând. Paragraful dedicat secetei din 1585 este antologic. [...] Va fi avut Ureche intenția literaturizării ? Greu de crezut. Impresia de literatură vine din suprapunerea perfectă a unui stil pe materia de relatat, adaptarea ideală a instrumentului lingvistic la faptele narate. [...]

Din acordarea unei valori funcționale exclusiv comunicative limbajului decurg caracteristicile stilului lui Grigore Ureche. Departe de a fi rodul unui efort deliberat, sobrietatea stilului (lapidaritatea) este, la el, austeritate lingvistică. [...]

Faptul că își reprimă relativ repede comentariul faptelor narate nu indică nicidecum neparticiparea afectivă a autorului. G. Călinescu scria: „Cum Ureche n-a scris cronica vremurilor sale nu putem căuta la el percepția lumii în care se mișca“. Acel *cum* introduce o cauzalitate numai aparent corectă. Căci vocea auctorială este ușor depistabilă în multe pagini (cele care nu sunt transcrieri sau traduceri ale cronicilor mai vechi), perspectiva fiind dinspre prezent spre trecut.

Estomparea vocii auctoriale se face de către autorul însuși în virtutea normelor nescrise ale tradiției cronicărești. Dar această voce – care, urmărită cu finețe, ar conduce la depistarea interpolărilor – își face loc, cu timiditate, e drept. Să urmărim câteva dintre manifestările ei. Cea mai evidentă este obiectivarea oscilațiilor temperamentale: invectiva, exclamația și mai ales ieșirile pamfletare. Iată rânduri în care putem vedea posibila origine a pamfletului laic românesc: „Albertu craiul uitând prieteșugul tătâne-său ce avea cu Ștefan vodă și nu făcea oaste împotriva păgânilor, carii în toate părțile fulgera și tuna cu trăsnetul armelor sale, vărsând sângile creștinilor și stropșindu volniciia tuturora, înmulțindu legea lui Moamet cea spurcată, ci gândi ca să-și arate vitejiia asupra Moldovei, socotindu că pre lesne o va supune, știindu că de multe ori să ajutoriia Moldova de la craii leșăști, ca de la niște vecini de aproape, spre toți vrăjmașii". [...]

Vocea auctorială se manifestă cel mai pregnant în critica izvoarelor (omisiunile fiind uneori polemice: dintre știrile pe care le-a găsit în mod cert în cronicile poloneze, dar *n-a vrut să le citeze,* amintim descendența românilor din tâlharii Romei și îngenuncherea lui Ștefan la Colomeea); este de asemenea implicată în evocarea pilduitoare, tendențioasă deci. O mai depistăm ușor în idealul legislativ (Ureche dovedindu-se un polonofil lucid), ca și în ideologia proboierească sau în manifestările sentimentului național (paginile ilustrative sunt cele dedicate românilor transilvăneni).

O excepție de la propria-i normă narativă face autorul în lunga enclavă informativă așezată după prezentarea domniei marelui Ștefan. Sunt date informații cu privire la originea și obiceiurile popoarelor din jurul Moldovei. Dacă originea etnică este expusă compilându-se izvoare livrești, prezentarea obiceiurilor popoarelor este rodul *observațiilor directe* ale autorului. Nu mai poate fi vorba în acest caz de lipsă a „percepției lumii în care se mișca". Trebuie să acceptăm numai că această percepție n-o găsim exclusiv în genul memoralistic. [...]

„Percepția lumii în care se mișca", evidentă în prezentarea obiceiurilor popoarelor de primprejur, este mai clară încă în pasajele de insolită memoralistică din cronică. Despre invaziile tătarilor în Polonia scrie un om care le-a văzut; starostia Rohatinului, pomenită în cronică, fusese arendată de Nestor Ureche, tatăl cronicarului. Aluzii la prezent găsim peste tot, autorul apelând frecvent la cunoștințele cititorilor săi. [...]

O manifestare importantă a vocii auctoriale este *opțiunea* cronicarului (evidentă în ciuda neexprimării): „Au obiceaiu leșii, nu ca grecii, după sfadă și după price, daca-i vor împăca (judecătorii, n.n.), nu va ținiia pizmă, ci la nevoia lui ca direptu un frate să va pune".

Reliefarea vocii auctoriale ajută la sublinierea contribuției personale a lui Grigore Ureche, atrăgătoare cu atât mai mult cu cât istoria narată făcea oricum textul interesant. Dramatismul unor relatări, precum uciderea de către Lăpușneanu a celor 47 de boieri, nu are nevoie de artificii scriitoricești, dar o cronică n-ar putea trăi din juxtapunerea unor atari relatări, din simplul motiv că nu se întâlnesc la tot pasul.

(Mircea SCARLAT, *Postfață* la Grigore Ureche,
Letopisețul Țării Moldovei, Editura Minerva,
seria „Arcade", București, 1978,
p. 200–204, 208–211, 213–216)

Letopisețul se deschide cu justificarea moralistului, pentru care menirea scrierii „rândului și poveștii țărâlor" este să rămână „feciorilor și nepoților să le fie de învățătură" și continuă sub semnul nemulțumirii provocate de „neașezarea" – cauză, între altele, a perpetuării unei tiranii fără stavilă în această țară unde „nici legile, nici tocmeala pre obicee bune nu-s legate, ci toată direptatea au lăsat pre acel mai mare". Sublinierea că voia domnilor trebuie să placă tuturor, ori cu folos, ori cu paguba țării, „care obicei până astăzi trăiește", trădează, mai mult decât iritarea marelui vornic, faptul că trecutul îndepărtat e scrutat în aceste pagini din perspectiva prezentului. Interesează, astfel, nu atât caracterul inevitabil fragmentar al reconstituirii – îngăduitor reproșat cronicarului – cât mai cu seamă istoria văzută sub specia exemplarității faptelor sale. Asupra răstimpului 1359–1594 se îndreaptă privirea unui om al veacului al XVII-lea interesat să descifreze semnele devenirii ulterioare a neamului moldovenesc. Departe de a face simplă compilație, Ureche pune ordine în izvoarele utilizate, ca să nu rămână ceva neconsemnat ori „smintit", deoarece prea des scriitorii care au însemnat viața domnilor și lucrurilor lor „nu au știut ce au scris"; adnotează știrile și impune un punct de vedere, pentru ca să nu se poată spune că „au fost adormit și neînvățat și nestrăbătut cu istoria". Glosând pe marginea domniei scurte a lui Dragoș, reține semnul ce-o arată „fără trai" și generalizează profetic că „între domnia Moldovei multă neașezare va fi". Provizoratul vieții evocate în letopiseț are multiple cauze: țara este așezată în calea răutăților, pământul ei trebuie apărat de „sciți și gothi și di cătră alți vecini și limbi ce era prinprejur", tătarii o pradă, turcii o „stropșesc", bântuie foametea mare și lăcustele multe, în „văzduhul neastâmpărat" se ivesc semne strălucitoare cu chip de om sau stele cu coadă, iernile sunt „goale și ghețoase“ cu „omeți mari și ger“, este „multă neîngăduință“ și „mare zarvă“, cazne groaznice și vărsări de sânge nevinovat, s-au strâns „o grămadă de răotăți și răsipă asupra Moldovei“. Într-o „țară mișcătoare și neașezată“ atitudinea firească a oamenilor este lupta iar virtutea esențială, vitejia. Modelul eroic absolut, impus de cronicar, este Ștefan cel Mare; „înhierbântat de războiu“, acesta nu încearcă să „așaze“ țara, dar, fapt important, „toate cu noroc i-au venit“, încât pentru „lucrurile cele vitejești“ rămâne unic în istoria Moldovei. Episoadele narate au totdeauna un caracter reprezentativ și monumental: ele sunt acțiuni răsunătoare, gesturi sau vorbe menite să rămână în amintirea oamenilor. Ștefan cel Mare din cronica lui Ureche întruchipează aspirația de libertate a țării, tot așa cum ansamblul picturii exterioare a epocii – și *Cavalcada sfinților militari* de la Pătrăuți (1487) și *Asediul Constantinopolului* de la Humor (1535) sau *Judecata de apoi* de la Voroneț (1547) – reprezintă o simbolică evocare a divinității pentru salvarea Moldovei de cotropirea străină. Pandantul literar al acestor teme cu pronunțat substrat aluziv din iconografia vremii este reprezentat de portretul celebru al lui Ștefan cel Mare, adevărată lecție oferită de autor contemporanilor săi. Ștefan este „purtătorul de biruință“ căruia urmașii încearcă să-i semene în strădania de priveghere a țării. Bogdan, Petru vodă, Alexandru Lăpușneanu domnesc în conformitate cu testamentul politic al lui Ștefan cel Mare, străjuiesc și se nevoiesc „ca să lățească ce au apucat“, luptă pentru „pace în toate părțile și așezarea țării“. După moartea marelui voievod, Ureche intercalează în textul cronicii câteva paragrafe dedicate țărilor vecine. Intenția acestui lung excurs istoric, geografic și politic se vădește nu peste mult, în 1538, când asupra lui Petru vodă au venit și Suleiman împăratul turcesc și muntenii și sultanul cu tătarii împreună și hatmanul Tarnovschi cu oastea leșească și, peste toate, și dinlăuntru moldovenii sunt slabi și plini de vicleșug. Momentul oferă un sugestiv rezumat al situației Moldovei de după Ștefan cel Mare, când nimic din viața țării nu se mai ridică la altitudinea morală a episodului bătăliei de la Valea Albă. Un alt Ștefan domnește după 1540, dar „cu gheață la inima lui“; Iliaș înșală nădejdea tuturor „că dinafară să vedea pom înflorit, iară dinlăuntru lac împuțit“, în zilele lui, Dumnezeu lasă atâta „certare“ încât copacii, viile, pomii „secase de geruri mari“; Ion vodă îi covârșește pe toți cu „vrăjmășia și morți groaznice ce făciia“; domnia se obține greu, „pre unii cu făgăduința umplându-i, pre alții cu bani ungându-le ochii“, dar se pierde lesne, încheindu-se intempestiv cu mazilirea și pribegia prin țări străine. Cronica lui Ureche face parte din familia formelor narative nefictive, dezvoltate adică din documente, punând la contribuție amănuntele găsite acolo și accentuând, stilistic vorbind, detaliul caracteristic. Farmecul scrierii este dat, în primul rând, de mulțimea acestor amănunte – opțiuni de lectură prin care scriitorul izbutește să învingă complexul netrăirii efective a vremurilor evocate. Din ingenioasa lectură a izvoarelor și amalgamarea detaliilor găsite acolo, într-un context ce poartă amprenta personalității inconfundabile a cronicarului, capătă contur și atribute de realitate vie, intens colorată, aproape un sfert de mileniu din istoria Moldovei. Luptele vitejești ale lui Ștefan cel Mare – „lovit cu o pușcă în gleznă la cetatea Chiliei“ – desele amestecături și neîngăduințe ale unor oameni ce se „osârbesc“ și, noaptea „taie ațile cortului asupra dușmanilor“; „lucrarea“ din zilele domniei de altădată, dintre care unii „blânzi și cucernici, nici la carte proști, iubind glumele și măscările“, iar alții „groaznici și mari vărsători de sânge“, unii extravaganți și „de ciudesă“, „au fost umblând vara cu sanie de os“, alții „băutori de vin iară strașnici de războaie“; viața țării, pustiită de secetă în timpul lui Petru vodă, covârșită de vrăjmășia și morțile cumplite făcute de Ion vodă, împresurată de multă cheltuială și datorie sub Aron vodă, înseninată la mazilirea acestuia. [...] Constrângerea lucrului pe spații mici nu atrage după sine pericolul scufundării în mărunta materialitate a detaliilor. Monotonia, rezultând din simpla înșiruire prin acumulare succesivă, este evitată de cronicar prin introducerea perspectivei. Ureche nu compilează pur și simplu; în lectura lui, istoria devine prilej de meditație: despre orânduiala lumii în care lucrurile sunt astfel tocmite „ca nimica să nu fie stătătoriu, ci toate de răsipă și trecătoare“, dar, deopotrivă, despre obligația omului de a opune implacabilei treceri „lucrurile bune“, adică paza moșiei, voința de „adăogare“ a țării, jertfa de la Valea Albă, râvna cronicarilor și, totodată, despre datoria lui de a se împotrivi asupririi și nedreptății, sperând. Aici, în paginile letopisețului, nădăjduind „să se dezbată de supt mâna turcului“.

(Doina CURTICĂPEANU, *Grigore Ureche*, în vol. colectiv
Scriitori români, Editura Științifică și Enciclopedică,
seria „Mic dicționar“, București, 1978, p. 456–458)

De o modestie, în ceea ce privește propria-i persoană, care îi caracterizează întreaga viață și activitate, Grigore Ureche nu caută câtuși de puțin să-și afirme, prin citații repetate, numeroasele surse de informație pe care le utiliza, încât identificarea completă și precisă a tuturor acestora întâmpină serioase dificultăți, mai ales că intervențiile ulterioare ale adnotatorilor cât și ale copiștilor au amplificat, voit sau din simplă neștiință, lipsa de precizie cu care aceste izvoare fuseseră indicate în manuscrisul original al lui Grigore Ureche.

Munca înverșunată, în foarte multe cazuri deosebit de competentă, a rândurilor succesive de cercetători care și-au pus priceperea și cunoștințele în slujba limpezirii numeroaselor puncte obscure pe care le reprezintă *Letopisețul*, a condus, în cele din urmă, la clarificarea, în cea mai mare parte, a problemei izvoarelor folosite de Ureche.

Astăzi, în urma tuturor acestor cercetări, sursele de informație ale cronicarului se pot sistematiza în următorul tablou general:

izvoare interne – în limba slavonă (sau română), așa-numitul „letopiseț moldovenesc";
izvoare polone – în limba polonă; în limba latină
izvoare generale – în limba latină;
scrierile bisericești – în limba slavonă;
tradiția internă nescrisă – din surse de familie;
– din diverse alte surse („dzic"). [...]

În ceea ce ne privește, opinăm: a) *pentru inexistența unui letopiseț moldovenesc în limba română înainte de Grigore Ureche* și b) *pentru folosirea de către cronicar a letopisețelor în limba slavonă,* puncte de vedere pe care le-am expus și susținut încă din 1968 și 1969[1], cu unele argumente noi, personale, și pe care le-am reluat în 1976.[2]

Cu privire la problema existenței – de fapt, a inexistenței! – „letopisețului moldovenesc" al lui Eustratie logofătul, fără să mai revenim pentru a sublinia slăbiciunea argumentului „Miron Costin",

---

[1] D. Velciu, *Ion Neculce,* Editura Tineretului, col. „Oameni de seamă", București, 1968, p. 168; idem, *Marginalii la lucrarea „Valoarea istorică a tradițiilor consemnate de Ion Neculce" de prof. Const. C. Giurescu,* în *Studii, revistă de istorie,* tom 22, 1969, nr. 5, p. 983.

[2] D. Velciu, *Miron Costin și Grigore Ureche. Confruntare peste timp,* în *Limbă și literatură,* 1976, vol. I, p. 72–74.

infirmat de către cronicar, ținem să adăugăm, la tot ce s-a spus, încă două linii. Mai întâi însuși P.P. Panaitescu, susținătorul tezei existenței acestui letopiseț, a arătat că Miron Costin obișnuia să citeze, drept izvoare pentru lucrările sale, cărți pe care nu le văzuse, nu le citise și le știa numai din auzite (ex. cronica lui A. Bonfini, despre care știa numai din discuțiile cu Panaiotaki Nikussios), după cum cea mai mare parte din trimiterile sau citațiile sale, din diferiți autori, în *De neamul moldovenilor,* se sprijină pe ceea ce găsise în lucrarea lui Laurențiu Toppeltin, *Origines et occasus Transsylvanorum,* Lyon, 1667, fără să fi mers direct la lucrările autorilor respectivi. În al doilea rând, pentru a pune într-o lumină cât mai clară lipsa de garanție a afirmațiilor lui Miron Costin, în privința lui Eustratie și a letopisețului lui, ni se pare suficient să amintim că în faimoasa sa diatribă el alătură celor doi (Eustratie și Simion), sub aceeași gravă învinuire, și pe... „Misail Călugărul", despre care, indiferent care îi va fi fost adevărata identitate, se poate afirma cu certitudine că nu a avut nici un fel de amestec în această complicată și confuză chestiune a originilor neamului.

În aceeași ordine de idei, socotim, însă, util să reactualizăm părerea noastră cu privire la inconsistența unei argumentări „pro Eustratie logofătul" pe seama afirmațiilor lui Ion Neculce din predoslovia cronicii sale și din unele mențiuni cuprinse în *O samă de cuvinte,* temeiuri invocate, mai ales, de către I. Șiadbei și Const. C. Giurescu. Mai întâi un lucru evident: dacă un astfel de letopiseț, în românește, nu fusese cunoscut de Miron Costin, trăitor în Moldova începând din 1652 (la 7 ani, numai, după moartea lui Grigore Ureche), cum l-ar fi putut cunoaște Neculce, care se putea interesa despre o astfel de lucrare cu circa 60 de ani mai târziu? [...]

Principalul izvor polon folosit de către Grigore Ureche a fost *Kronika Polska* (Cronica Poloniei), a lui Joachim Bielski, publicată în limba polonă, la Cracovia, în 1597, sub numele tatălui său Martin Bielski. Acesta din urmă scrisese o cronică mai largă, *Kronika wszystkiego swiata* (Cronica lumii întregi), apărută, prima dată, în 1550, la Cracovia. Joachim a cules din lucrarea tatălui său toate datele privitoare la Polonia, le-a prelucrat și îmbogățit substanțial, mai ales după cronica în limba latină a lui Martin Kromer (*Polonia sive de origine et rebus gestis Polonorum,* Basel, 1558), ducând istoria Poloniei până la anul 1586; în memoria tatălui, a publicat noua operă sub numele acestuia. Bielski – fără să i se precizeze prenumele – este indicat nominal în cronică de 6 ori, dar utilizarea *Cronicii Poloniei* este mult mai largă, putând fi localizată, în cronica lui Ureche, până la anul 1582.

Primul care a identificat pe Bielski, citat de Ureche, ca fiind Joachim iar lucrarea utilizată – *Kronika Polska,* a fost, încă din 1884, monografistul cronicarului, bucovineanul I.G. Sbiera.[3]

Studiul comparativ detaliat, a scos în evidență măsura largă în care Ureche l-a folosit pe Joachim Bielski și modul în care a preluat de la acesta știrile privind Moldova, l-a realizat, în 1925, P.P. Panaitescu, care a tradus părțile corespunzătoare din cronica polonă, punând în paralel textele celor doi cronicari.[4]

Câștigurile certe de informație pe care le aduce studiul lui P.P. Panaitescu sunt numeroase și importante. Se dovedește, fără putință de tăgadă, că Ureche l-a folosit pe Joachim Bielski și că nu a luat nimic din opera lui Martin Bielski; că lucrarea a fost cunoscută și utilizată de Ureche direct în limba polonă, dovadă fiind reminiscențe certe ale formelor de nume proprii și ale unor termeni din polonă, precum și unele greșeli de traducere ce se explică numai prin utilizarea directă a textului polon. Astfel, se găsesc la Ureche nume ca Piotru (nu Petru), Jicmont (nu Sigismund), Mihael (nu Mihail), Micolai (nu Nicolae), Zofia (nu Sofia) etc.; termeni ca podcomori (= cămăraș), comornic (= vameș), podscarbul (= vistiernic), caștelanul (= castelan) etc., preluat direct din textul polon al lui Bielski; cuvintele, în polonă, „Grotowie dwa" (= Grot, doi frați), din Bielski, Ureche le traduce prin „doi frați *Grotovi"*, scăpând din vedere că *owie,* la el *ovi,* reprezintă terminația de plural în polonă și nu mai trebuia adăugată numelui propriu Grot, și altele.[5] Comparația strânsă, pe care o îngăduie punerea în paralel a celor două texte, arată că datele din Bielski au constituit izvorul principal extern cu care cronicarul a completat ceea ce lipsea din izvoarele interne; Bielski este, fără îndoială, unul din acei „striini" „carii au fost fierbinți și râvnitori, nu numai a sale să scrie ce și cele striine să însemneze". Deși a tradus, fără modificări, foarte mult, se constată că Ureche nu se folosește servil de izvorul său, operând deseori reduceri dacă pasajul se lungește prin date care nu interesează Moldova, dar – ceea ce este deosebit de important – el modifică uneori textul cronicarului polon sau lasă nefolosite date ale acestuia când textul în cauză nu corespunde vederilor sale, afectând prestigiul Moldovei și demnitatea domnilor ei.

De asemenea, P.P. Panaitescu a demonstrat că textul lui Joachim Bielski a fost folosit în exclusivitate de Grigore Ureche, fiind necunoscut lui Simion Dascălul, care îl citează, totuși, de două ori !

Lămurirea modului în care cronicarul nostru a utilizat *Kronika Polska,* a lui Bielski, este una dintre nu prea numeroasele probleme ce se pot considera, în prezent, pe deplin rezolvate, soluția propusă și demonstrată de către P.P. Panaitescu fiind, astăzi, unanim acceptată de către toți cercetătorii de specialitate. Se impune, însă, o rezervă – o singură rezervă – față de modalitatea de rezolvare a lui P.P. Panaitescu: „letopisețul latinesc", sursă sub care apar, în cronică, unele informații ce provin, în mod sigur, de la Bielski – afirmă P.P. Panaitescu – reprezintă, în *toate cazurile,* greșeli ale copiștilor de manuscrise, în loc de „letopisețul leșesc" sub care, în mod normal, această lucrare polonă este numită în cronica lui Ureche. Rezolvarea propusă de P.P. Panaitescu, în aceste cazuri, nu este cea mai sigură și nici singura posibilă, încât clarificarea acestei dualități, *leșesc-latinesc,* existentă în manuscrisele cronicii, a dat ocazia la interpretări numeroase și contradictorii. [...]

După încheierea ultimului capitol din larga expunere a domniei lui Ștefan cel Mare, Ureche întrerupe cursul istoriei Moldovei și introduce un capitol compact în care prezintă popoarele vecine Moldovei. [...]

Grigore Ureche n-a folosit o singură lucrare pentru acest bogat capitol din cronică, ci el – având, probabil, un *vademecum* în *Atlasul* lui Gerhard Mercator – și-a dezvoltat expunerea, adăugând, la fiecare subcapitol, date din alte lucrări ce abordau tema respectivă. Este posibil ca Ureche să fi avut la îndemână, între altele, un corpus de izvoare în limba latină de tipul colecției lui Ioannis Pistorius, *Polonicae Historiae Corpus*, apărută la Basel, în 1582, în trei volume, lucrare ce era recomandată și în școlile polone ale timpului. [...]

---

[3] Ion Sbiera, *Grigoriu Ureche,* p. 41–47.

[4] P.P. Panaitescu, *Influența polonă,* p. 20–29, 38–47 și anexa I (p. 134–191), în care se pun în paralel pasajele (traduse) din Bielski cu cele din cronica lui Ureche.

[5] *Ibidem,* p. 41–44; vezi și același, *Introducere* la ediția cronicii, 1958, p. 37–38.

Ca om al timpului său, Grigore Ureche nu poate face abstracție de literatura bisericii, *Scriptura*, amintită sub numele de „Scrisoare“, *Psalmii* lui David proorocul, din care citează de două ori (psalmul al 7-lea și al 33-lea), viețile sfinților, concret despre *Viața lui Ioan cel Nou*, ale cărui moaște au fost aduse de Alexandru cel Bun de la Cetatea Albă la Suceava.

Arătam anterior că, după anul 1587 – ultima dată calendaristică completă fiind „7096 [=1587] noembre 23“ (lupta lui Petru Șchiopul cu cazacii la Țuțora – cronica se desfășoară într-un alt „stil“, întreaga relatare fiind lipsită, de acum înainte, de precizia izvoarelor scrise pe care cronicarul își întemeiase documentarea.

Este evident că, începând de aici și până la sfârșit, sursa lui Grigore Ureche au constituit-o informațiile directe, transmise, prin *tradiția orală,* până pe vremea cronicarului, punctate, ici și colo, de datări generale – numai anul – pe care autorul cronicii le putea găsi sau reconstitui din documentele de cancelarie ale timpului.

Pentru că între personajele principale ale acestei ultime etape a cronicii îl aflăm chiar pe tatăl cronicarului, marele logofăt Nistor Ureche, este foarte probabil, așa cum opinează, în consens, majoritatea cercetătorilor, că de la acesta, martor activ al evenimentelor, din povestirile lui, a reținut și înscris Ureche, în cronică, partea ultimă a celei de-a treia domnii a lui Petru Șchiopul și domniile lui Aron Tiranul și Petru Cazacul. Caracterizarea atât de binevoitoare, ca domn și ca om, a lui Petru Șchiopul, sub care și-a început Nistor Ureche cariera dregătorească – poate fi, aici, și influența letopisețului slavon de curte, pe care l-a putut folosi cronicarul – precum și amănuntele, singulare prin natura lor, privitoare la ascensiunea și mai ales la tribulațiile lui „Urechie logofătul cel mare“ nu mai lasă nici o îndoială asupra inspiratorului principal al acestor ultime capitole de cronică.

Deosebit de *tradiția de familie,* în cronica lui Ureche, în textul ce-i aparține cronicarului cu certitudine, distingem, ca sursă de informație, și *tradiția populară,* sub care socotim că putem încadra legenda privitoare la Dumbrava Roșie, știrile despre zidirea, de către Ștefan cel Mare, a unor mănăstiri și biserici, ca Badeuți și Războieni, în legătură cu care nu se găsește nimic în letopisețele slavone păstrate[6], amănunte anecdotice, ca prinderea de către un popă, într-o căpiță de fân, a cneazului Dimitrie Wisnowiecki, pretendent la tronul Moldovei, sau eroice, ca lovitura dată cu sulița de Bogdan al III-lea în poarta Liovului. De asemenea, din aceeași sorginte provin, fără îndoială, mențiunile că în lupta de la Râmnic, împotriva muntenilor, moldovenii au fost ajutați de sfântul Procopie iar în cea din Codrul Cosminului de sfântul Dimitrie, precum și diverse informații introduse de cronicar prin „zic“, „zic unii“, cum este, de pildă, întreaga relatare privind boala și călugărirea lui Alexandru Lăpușneanu, precum și otrăvirea lui de către doamna Roxanda.

Urmărirea, identificarea și delimitarea izvoarelor utilizate de Grigore Ureche în cronica sa ne îngăduie să afirmăm – contrar unor opinii, între care și P.P. Panaitescu, ce căutau să îngusteze orizontul cronicarului – că acesta a fost, realmente, unul din cei mai culți boieri moldoveni ai primei jumătăți a secolului al XVII-lea, că el a stăpânit un bogat și variat material documentar intern și, mai ales, străin, de limbă polonă și latină, pe care l-a utilizat cu un ascuțit discernământ. Având în față, drept *unic obiectiv, constituirea unei istorii a Moldovei, în spirit național, pentru uzul compatrioților săi,* străin de orgoliul îngust de autor, care îl ridică atât de mult deasupra măruntului Simion Dascălul, neinteresat să-și evidențieze numele și cultura prin citarea bogată și repetată a autorilor folosiți, el a luat din fiecare atât cât a socotit util pentru scopul urmărit, lăsând deoparte, cu bună știință, ceea ce ar fi putut atinge demnitatea țării și a poporului din care făcea parte și tot ceea ce i se părea iluzoriu și superfluu pentru nivelul intelectual, de atunci, al moldovenilor. Punerea față în față a bogăției materialului documentar ce i-a trecut prin mână, așa cum a putut fi, pe larg, depistat, cu parcimonia și sagacitatea cu care acest material a fost introdus în cronică, descoperă, alături de marele cărturar, ceva încă mai însemnat: un mare caracter. Omul, așa cum l-am cunoscut din parcurgerea vieții, se suprapune întru totul cărturarului, scriitorului.

(Dumitru VELCIU, *Grigore Ureche*, Editura Minerva, București, 1979, p. 271–272, 282–283, 294–295, 301–302, 304–307)

---

[6] Știrile despre zidirea celor două biserici putea să le dețină Ureche direct din pisaniile respective, pe care, în peregrinările, oficiale sau pentru treburi personale, prin țară, avea prea bine posibilitatea să le cunoască.

Ca istoric, Ureche are intenția expresă de a descoperi și transmite adevărul. În viziunea sa, Moldova fusese o țară puternică, cu legi și moravuri bune, a cărei decădere a fost cauzată de nesocotirea vechilor obiceiuri, de abuzurile și cruzimile celor puternici (autohtoni sau străini). Îndurerat, cronicarul se adresează și direct celor socotiți vinovați, în capitole speciale – *Nacazanie silnîm (Certarea puternicilor)* –, arătând cauzele răului, condamnând energic trufia și violența. Dincolo de prejudecățile clasei boierești, străbat sentimentele umaniste, dragostea de țară, de bine și de adevăr. Relevarea permanentă a pedepselor date de justiția divină celor care se abat de la regulile dreptății ilustrează atitudinea sa moralizatoare.

Ideologia cronicarului este o sinteză de tradiție boierească și cultură umanistă. Considerând boierimea drept forța activă stabilă și cea mai importantă a țării, Ureche va judeca istoria în funcție de acest criteriu. Ceea ce se împotrivește intereselor clasei sale este criticat, în timp ce referințele defavorabile acesteia sunt ocolite. Concepției teologice despre natura și etica umană i se vor adăuga ideile umaniste. Plecând de aici, Ureche abordează mai larg materialul istoric, emite considerații teoretice care îi permit o perspectivă asupra istoriei Moldovei, superioară cronicarilor anteriori. Umanismul istoriografiei latine și polone devine model de atitudine față de trecut, apreciat și de cronicarul moldovean ca un tezaur de învățături. În acest sens, cronica are scopul de eterniza întâmplările trecute și de a educa generațiile viitoare.

Scriere istorică, *Letopisețul...* este și o operă cu virtuți literare. Exceptând câteva părți, modul principal de expunere este narațiunea, o narațiune simplă, liniară, cu puține amănunte și divagații, ceea ce o apropie de epicul pur. Ureche izbutește astfel să se obiectiveze și să relateze senin evenimente tulburătoare. În unele locuri, narațiunea devine mai nuanțată, supusă unei anumite compoziții, cu scopul stimulării atenției cititorului și al evidențierii finalului. În acest sens, sunt sesizabile pasaje narative autonome, de interes literar. Totuși, dominant rămâne caracterul neelaborat al narațiunii, dar de un neașteptat efect. Pasajele descriptive lipsesc în cronica propriu-zisă, sobrietatea și economia exprimării nelăsând loc decât unor termeni cu funcție de determinanți. Până și în realizarea portretelor autorul folosește mai degrabă înșiruirea de trăsături. Portretele domnitorilor, cu lumini și umbre, sunt acumulări de însușiri esențiale, subordonate unei caracteristici definitorii, și duc la crearea unei adevărate tipologii umane. Intervin și elemente subiective care fac portretele mai vii, mai pregnante. Reprezentantiv pentru puterea și modul de caracterizare al lui Ureche este portretul lui Ștefan cel Mare, devenit celebru prin concizia și forța lui expresivă. Folosind o topică specială, expresii nude, directe, autorul imprimă imaginilor o deosebită energie, creând senzația de măreție și solemnitate. Construit ascendent, portretul merge spre apoteoză, în final domnitorul crescând uriaș în dimensiuni („să ridica deasupra biruitorilor"). Impresia de covârșitoare personalitate este atenuată de proiectarea sfârșitului pe fundalul tulburărilor sociale și cosmice care au însoțit dispariția voievodului. Ureche avea un simț al excepționalului, care l-a dus și la realizarea altor efecte artistice. Caracterul deosebit de elocvent sau memorabil al spuselor vreunui personaj îl face să redea indirect dialoguri sau afirmații, apropiind planul acțiunii de timpul prezent. Momentele de mare tensiune psihică, generate de unele evenimente, sunt exploatate cu artă. La acestea se mai adaugă diferitele intervenții directe – interogații, exclamații, ironii, diatribe. Ureche nu folosește recuzita stilistică obișnuită, cu atât mai puțin retorica de tip Manasses, ceea ce contribuie la caracterul frust, realist al operei sale. Stilul *Letopisețului...* are un farmec specific, sporit și de coloratura arhaică. Caracterul oral este dat, mai cu seamă, de stereotipia narațiunii (în genul basmului): folosirea unor clișee explozive și a anumitor formule fixe, precum și modalitatea populară de a lega și explica faptele. Frazarea și topica generează o anume ritmicitate și armonie. Simplitatea generală a frazei, reducerea comunicării la termenii strict necesari conferă stilului concizie și proprietate. Lexicul folosit este plastic și expresiv, determinând și el caracterul arhaic al formei, devenit un element estetic. Aceste trăsături asigură fluiditatea și savoarea limbii, a cărei puritate o conservă Ureche, mai puțin influențat de lexicul și topica textelor religioase și istorice. *Letopisețul...* este prima operă originală cu caracter literar scrisă în românește, marcând și începutul istoriografiei în limba română. Prin ea, Ureche contribuie la formarea limbii literare și se înscrie în istoria culturii între primii istorici și scriitori români. Cronica sa a fost un model și un îndemn pentru cărturarii care au urmat:

Miron și Nicolae Costin, Ion Neculce, Dimitrie Cantemir, stolnicul Constantin Cantacuzino. Răspândită prin numeroase cópii și prelucrări, inclusă în diferite scrieri istoriografice, opera lui Ureche reprezintă o însemnată valoare culturală și literară, care a creat o puternică tradiție. În literatura noastră modernă influența ei s-a manifestat mai cu seamă asupra lui C. Negruzzi și V. Alecsandri, B. Delavrancea și M. Sadoveanu.

(Constantin TEODOROVICI, *Grigore Ureche*, în
Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900,
Editura Academiei, București, 1979, p. 874–875)

La Ureche durata narațiunii, intensitatea tonului, trăsăturile portretistice sunt organizate prin subordonarea lor ritmării, receptării unei alternanțe relativ regulate a unor evenimente ca date constituite: acțiunea formatoare a cronicarului e de marcare a timpilor, a stereotipiei faptelor. „Harul cuvântului", automatismul lexical (G. Călinescu) provin din automatismul actului însemnării, de tipul plăcerii boierului de a deschide ceaslovul pentru a nota ivirea cometelor, plăcere a cărei manifestare nu se reduce la cuvântul „tare ca aloia". În modul neașteptat de apariție a evenimentelor, istoria se repetă. Identitatea repetărilor obligă la consemnarea uniformizantă. Miron Costin „are lunga respirație epică, simțul sublim al destinului uman, pateticul meșteșug de a se opri din când în când să răsufle de greutatea faptelor și să le contemple de sus" (G. Călinescu): este comentatorul unor evenimente care nu există decât prin complicitatea lui. Ritmul presupune evenimentele evidente, comentariul apasă pe constituirea lor.

Există în cronica lui Ureche fragmente în care tirania datării se simte mai mult decât orice altceva în comunicare. Preciziunile sunt nu de puține ori surprinzătoare: Ștefan își strânge slujitorii și în 1470, „fevruarie 27 dni", „au arsu Brăila în săptămâna albă, marți"; indicația ultimă este marca existenței faptului resimțit numai prin această precizie de jurnal, paradoxală prin îndepărtarea de eveniment. Faptul declarat ca existent are mai mare greutate decât desfășurarea lui. Am putea identifica și fragmente care au alura unui comentariu politic, dar funcția lor e alta decât aceea de a dezvolta o explicație sau

de a remarca subtilități politice, cum se întâmplă la Miron Costin. Când sunt mai ample sunt așezate întotdeauna după un fapt încheiat și au, fără excepție, un caracter sentențios („Nacazanie, adecă învățătură și certare celor mari și puternici" urmează momentul uciderii boierilor de către Lăpușneanu). Ceea ce rămâne e „cearta" asupra unui fapt împlinit contrariu învățăturii, a cărei sentențiozitate nu face decât să rotunjească faptul. Înclinarea spre judecata categorică nu este a unui comentator. Sentințele nu comentează, ci hotărăsc. [...]

Pentru Ureche un fapt se întâmplă de cele mai multe ori din rațiuni foarte evidente, neadmițând comentariul; uneori este explicabil prin firea morală a omului: că a „intrat zavistiia între Ștefan vodă și între Radu vodă" se datorește faptului că „domnul muntenesc, spre obiceiul firei omenești, de ce are, de aceea poftește mai mult". Altă dată Ștefan se războiește „socotindu că și inimile voinicilor în războaie trăindu să ascut și truda și osteneala cu care să diprinsese iaste a doao vitejie"; „Roman vodă, ficiorul lui Iliaș vodă, neputându răbda atâta nedumnezeire a unchi-său, s-au vorovitu cu o samă din curtea domnească și au prinsu pe unchi-său, pre Ștefan vodă, și i-au tăiat capul și s-au apucatu Roman de domnie". Ispita tronului e în repetate rânduri cauza menționată a confruntărilor. Lapidaritatea însemnării este mijlocul prin care evenimentele date, transmise în esențialitatea lor, detașează ritmul. Semnul existenței prădărilor, uciderilor, întronărilor nu e repercusiunea sau desfășurarea lor, căci faptul este îndepărtat, s-a rispit: ceea ce a mai rămas e semnul datei; puterea cronicarului este una verbală: numirea actului. Astfel se explică accentul verbal și coordonările, narațiunea lineară (Eugen Negrici), acestea nerisipind puterea nici unui verb. Grupul declarativ este o secvență ritmică. Cronicarul încrustează, dar plăcerea lui e să simtă ritmul încrustărilor. Cronica lui Ureche sugerează automatismul actelor istorice, repetarea lor aproape identică. El nu scrie atât despre anume domni cât despre persoane care fac automatic ce s-a mai făcut de atâtea ori. Cometa se ivește mereu la fel. Ureche nu este stăpânit de simțul personalității, ci de actele care se întâmplă inevitabil, aproape identic: un domn urmează altuia, un război e primul, al doilea, al treilea etc., incursiunile de prădare s-au mai întâmplat. Astfel, ceea ce constituie farmecul cronicii lui Ureche nu sunt faptele în sine, luate izolat, chiar dacă esențiale, ci viziunea temporală a succesiunii lor. Ea degajă pentru timpul de până la a doua domnie a lui Aron vodă un ritm al istoriei noastre.

Anul 1359 este începutul domnilor cu Dragoș, care „dacă au domnitu doi ani, au muritu. [...] Pre urma lui Dragoș vodă, au stătut la domnie fiiu-său, Sas vodă și au ținut domniia 4 ani și au murit. După moartea lui Sas vodă, au ținut domniia fiiu-său, Lațco vodă 8 ani. Pre urma lui Lațco vodă au domnit Bogdan vodă 6 ani. După domnia lui Bogdan vodă au domnit" etc. Rândurile acestea au aspectul consemnării biblice a indivizilor unei spițe cu menționarea numărului de ani de viață. Chiar domnia de 32 de ani a lui Alexandru cel Bun există numai în câteva rânduri, puține față de numărul anilor de domnie. Cronica lui Ureche începe sub semnul modalității din „Cartea Facerii": în locul spițelor biblice, există spițele noastre domnești. Oprirea la un fragment, la un fapt al cronicii e rămânerea pe părți de timp sau, în cazurile cele mai fericite, pe timpi ai ritmului, de unde nu se mai simte măsura. O astfel de consemnare lapidară nu este rezultatul unui „program": puținătatea informațiilor detalitate obligase la aceasta. Există însă într-un loc o mărturisire care ne face să credem că o oarecare asumare a conciziei nu poate fi tăgăduită. Scriind despre prădarea Țării Secuiești de către Ștefan cel Mare, cronicarul notează: „ci de această poveste cronicarul cel leșesc nimica nu spune. [...] Iară letopisețul nostru, măcară că scrie cam pe scurt, însă le însămnează toate". Felul acesta al scrierii ar putea fi deci considerat nu numai o alegere instinctivă a cronicarului în spiritul notațiilor despre primii domni, Ureche având plăcerea de a urma înșirarea automatică a actelor istorice așa cum o putea simți o fire medievală. Ureche receptează istoria, iar nu politica. (Convențional, să considerăm istoric evenimentul consacrat social, împlinit, iar devenirea, creșterea lui din ostilități relativ neînsemnate să o considerăm drept politică.) De la începutul cronicii a fost intuit semnul instabilității: după doi ani de domnie, Dragoș moare: „pre acesta semnu dintâiași dată ce să arată domniia fără trai, să putea cunoaște că nu va fi așezarea bună", domnii „adesea să vor schimba". Evident că aceasta nu putea fi decât rezultatul viziunii asupra evoluției istorice, dar Ureche avea să fixeze semnul deselor schimbări de domnie dintru început, ca un avertisment că el astfel va „citi" istoria noastră; și citind astfel nu se putea să nu observe stereotipia evenimentelor. [...]

La Ureche tronul și câmpul de luptă sunt esențiale. Tronul apare nedefinit, pe o scenă în aer liber, unde urcă sau de unde coboară domnii jucând mereu la fel: sunt constrânși de un principiu preexistent. Principiul dramatic nu e atât al individualităților, cât al ritmului. Domnii nu își asumă un destin. Ei ies oricum, implacabil, din domnire: furtunos și imprevizibil ca Ion vodă, printr-o moarte obișnuită ca Alexandru cel Bun, o moarte „cu mare laudă" ca a lui Ștefan cel Mare etc. Realitatea acută pare a fi aceea a ieșirilor din scenă, care încheie bătând tactul. [...] în viziunea lui Ureche, Ștefan Tomșa (lovindu-l cu buzduganul pe Despot), doamna Ruxandra (care-l otrăvește pe Lăpușneanu), turcii (care-l omoară într-acel fel groaznic pe Ion vodă cel Viteaz) etc. împlinesc mersul implacabil al istoriei; ele nu par a fi acte eminamente politice, fiind secvențele unui dinamism al istoriei, ale unei viziuni omogenizate.

Cu mijloacele conciziei, prin portretizarea din mers (exceptând figura statuară a lui Ștefan cel Mare), cu constituirea, între datarea inițială și accentul final pe ieșirea din scenă a personajelor, a unor secvențe ritmice, cronica lui Ureche bate tactul timpului istoric.

(Ion SIMUȚ, *Grigore Ureche și Miron Costin. Ritm istoric și comentariu politic*, în *Diferența specifică*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1982, p. 6–11)

MIRON COSTIN

LETOPISEȚIL ȚĂRÂI MOLDOVEI...

Meritul de a fi trecut cu povestirea dincolo de sfârșitul secolului al XVI-lea, de a fi coborât până la timpurile sale, aparține lui Miron Costin. Acesta avuse cel dintâi planul mare de a porni de la daci, pentru a se opri numai la cele din urmă evenimente ale istoriei moldovene.

Grijile politicii moldovene de supt Duca-l împiedicară de a realiza acest proiect vrednic de un cărturar inteligent și de un patriot luminat. De aceea, în 1677, sau 1675, părăsind, sau mai bine, amânându-și realizarea gândului, el se hotărî a continua măcar lucrarea predecesorilor săi pe cari el n-o cunoștea altfel decât în amplificația lui Simion Dascălul, ce i se părea adevăratul Ureche. Pentru lămurirea epocii mai vechi, el se lăsa asupra lui Ureche și celor câțiva scriitori străini, pe care-i cunoștea și ale căror nume le înșira în capul Cronicii sale contemporane. [...]

Informațiile cele mai multe le avea Miron de la tatăl său. Primise totuși unele de la alți „oameni bătrâni de pre acele vremi“ sau „boieri bătrâni den zilele noastre“. Numele lor nu le pomenește de obicei, dar, cum vom vedea, trebuie să fi fost mai ales cei doi Cantacuzinești, Toma și Iordachi. Cel dintâi e și adus martor o dată, pentru unul din cele mai mișcătoare amănunte pe cari le cuprinde cronica în partea ei răzimată pe tradiție. „Mărturisea Toma vornicul, fiind postelnic al doilea la dânsul (la Barnowski), că în multe nopți l-au zărit prin miezul nopții îngenuncheat înaintea icoanei la rugă, cu mare osârdie“.

De la acești martori oculari ai istoriei Moldovei în prima jumătate a secolului său știe Miron Costin mulțimea de amănunte precise, de cea mai mare însemnătate, suma de fapte mărunte de o naivitate atât de colorată sau de un adevăr atât de zguduitor, pe cari le amestecă întruna, nu fără dibăcie și totdeauna cu măsură, printre știrile date de conducătorul polon. În această categorie intră spusele lui despre lupta lui Ieremia cu Răzvan în decembrie 1595 – luptă povestită așa de scurt și de bine –, despre slujitorii lui Mihai Viteazul, despre locul unde se dă lupta între munteni și domnul impus lor, Simion: „la o vale ce se cheamă, Milcovul cel Mare, în Țara Muntenească: are un alt nume grozav, acel pârâu; și spus de atunce“, despre lupta de la Verbia sau Jijia între Mihai, venit din Ardeal, și Ieremia fugind; despre „domnia“ lui Marcu vodă în Moldova, despre cei 40 000 de galbeni și diresul de domnie veșnică date lui Movilă de sultan pentru a urma războiul contra rebelului muntean al împărăției, despre cumpărarea lui Basta cu acești bani pentru a ucide pe erou. [...]

Ce urmează, în afară de împrumuturile de la Piasecki, e tratat mai pe scurt sau mai pe larg, în lumina laudei sau în umbra defăimării, după rolul pe cari-l jucase și sentimentele ce trebuise să aibă Costin tatăl. [...]

Cu mult mai lesne scrie Miron la evenimentele din 1653: „cu mult mai lesne a scriere de aceste vremi, în care mai la toate ne-am prilejit singur“. De aci înainte, în adevăr, avem a face cu memorii, cari se deosebesc prin îmbelșugarea amănunțimilor, sinceritatea și nepărtinirea judecății și căldura discretă a formei. Acest boier de odinioară avea o înaltă idee de meșteșugul său de istoric: persoana sa se pierde aproape în importanța evenimentelor descrise, sentimentele sale proprii sunt jertfite pentru a ni se da o apreciere fără „fațărie“, prietenii și dușmanii săi sunt prietenii și dușmanii țării sale și ai binelui. Om pasionat, mândru de învățătura sa, îndărătnic în ideile sale politice, el are conștiința, când ia pana cronicarului, că povestirea sa trebuie să urmărească numai adevărul, iar prețuirea sa trebuie să atârne numai de dreptate. „Letopisețele nu sunt să le cetească omul, să știe numai ce-au fost vremurile trecute, ce mai mult să hie de învățătură ce este bine și ce este rău și de ce să se ferească și ce va urma fiecine.“ Știm astfel mai puțin despre faptele sale mărunte și despre sentimentele ce se agitau în regiunile inferioare ale sufletului său, dar căpătăm o înaltă idee despre moralitatea științifică a acestui străbun al istoriografiei noastre. [...]

Cu mult mai sus decât considerațiile naive și confuze ale compilatorilor lui Ureche trebuie puse ideile pe cari asupra originii noastre și părții obscure din trecutul românilor le-a exprimat acea lumină a literaturii și științei moldovenești pe timpul său, care a fost Miron Costin. Prin el, prin acest elev inteligent al școlilor polone, prin acest cetitor neobosit și cu dragoste, prin acest cugetător serios și scriitor cu forma limpede, neamul nostru s-a lămurit, pentru întâia oară, nu asupra exodului medieval înfășurat în legende fără glorie, ci asupra strălucitei descendențe romane. Ceea ce au întrevăzut alții, s-a răsfrânt deplin în ochii săi de entuziast, ceea ce îngăimase alții, a rostit-o el cu convingere, putere și mândrie, ceea ce sprijineau predecesorii pe câteva argumente schițate, a întemeiat-o el pe un sistem de dovezi sigure, legate științific între ele. [...]

De mult timp, învățatul logofăt însemna în „izvoade“ evenimentele ce se desfășurau înaintea sa și la cari participa din ce în ce mai mult. Dacă ar fi fost un „izvoditor“ oarecare, desigur că n-ar fi stat la îndoială să dea la lumină numai această lucrare a sa, făcând dintr-însa continuarea lui Ureche. Dacă „răposatul Ureche vornicul“ lăsase, murind înainte de vreme, „o lucrare neisprăvită“, el nu se pricepuse a-i face nici începutul. Acest început, care lega umila Moldovă de mândra Romă, trebuia scris din nou și apoi, din izvoare nouă și într-un spirit nou, într-o formă literară superioară, trebuia prefăcută întreaga lucrare a predecesorului, care ar fi devenit astfel vrednică de acea măiastră introducere. Și, pe urmă numai, ar fi venit izvodul, istoria timpului său, memoriile.

O concepție mare și cu totul nouă. Ea nu făcu numai o revoluție în istoriografia românească întreagă, dar putem zice că dădu naștere unei istoriografii în deplinul înțeles al cuvântului, determinând în același timp un curent, mărind sufletul poporului care ceti fragmentele operei concepute.

(N. IORGA, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea. 1688–1821*, vol. II, Institutul de Arte Grafice și Editură „Minerva“, București, 1901, p. 145, 150–151, 170–172)

Personalitatea lui Miron Costin se dovedește a fi total deosebită de a lui Ureche. Nu are principii de stat, nu face filosofie politică, nu se gândește la relațiile care există sau care trebuie să existe între suveran și între supușii lui și nici nu a meditat asupra misiunii pe care o are, în societatea contemporană, clasa nobilă, căreia îi aparține. Toate acestea sunt lucruri pe care el le simte, dar nu le spune, pentru că pe dânsul nu-l interesează istoria în sensul Renașterii celeilalte, care, târziu, pătrunsese în Polonia și mai târziu încă la noi; pe dânsul îl preocupă ceea ce se întâmplă cu el și cu familia lui. [...]

Și, atunci când scrie povestea vremii sale, Miron Costin caută a spune ce a știut el, și atâta. Câte lucruri nu ar fi putut adăugi din izvoarele polone care-i stăteau la îndemână, așa precum au făcut Simion Dascălul și vreun Misail călugărul, care au alcătuit cronica, într-o formă mai amplă, cu o aplecare mai mult spre împrumuturi dese din izvoarele pe care Ureche nu le cunoscuse, izvoare unguresti și izvoare polone! Putea să facă și Miron logofătul o astfel de operă de compilație, cum o va face și fiul lui, Nicolae Costin, care, acesta, se găsește, într-o altă vreme, în epoca de erudiție.

Adaug că Miron Costin este mai totdeauna înduioșat; el se simte dator, aproape, să se înduioșeze. Pe când Grigore Ureche abia tresare de mândrie națională, în sensul restrâns al mândriei moldovenești, după câte o victorie, urmașul scaldă în lacrimi scena uciderii la Constantinopol a lui vodă Barnovschi, binefăcătorul Costineștilor, de la care el își trăgea și numele. Ceea ce atrage la Miron Costin mai e simpatica dezordine, capricioasa înnodare, și desfacere, și împleticire, și reluare a șirului povestirii. Liberă aleargă fraza lui; începe prin a spune un lucru, pe urmă trece la altul, intercalează o idee, se întoarce înapoi, și jocul acesta făcut din bucățele de fraze el îl întrebuințează pentru a forma un mozaic pe atât de fermecător, pe cât este de nedisciplinat.

(N. IORGA, *Istoria literaturii românești. Introducere*
sintetică. Editura librăriei „Pavel Suru",
București, 1929, p. 116, 118–119)

Deși mai învățat decât Ureche, Miron nu dădea o cronică de erudit. Din tot ce ar fi putut compila pentru epoca de care se ocupă (1594–1661) n-a folosit la partea precedând nașterea lui cu mult mai mult decât *Hronograful leșesc*, adică *Chronica gestorum in Europa singularium* de Paul Piasecki. De la Alexandru Coconul încolo (1629) îi dau știri bătrânii, printre care, firește, tată-său („cât am putut înțălege den bătrâni", „țin minte oamenii bătrâni"), la care se adaugă pentru o parte din domnia lui Vasile Lupu puține amintiri proprii. Din anul ridicării lui Gheorghe Ștefan, Miron „se prilejește" singur la întâmplări. Cronica i se sfârșește cu moartea lui Ștefăniță Lupul (1661), dar a avut totuși de gând s-o ducă mai departe și chiar strângea documentele, de vreme ce fiul său Nicolae citează „izvodul lui Miron logofătul" despre domnia lui Dumitrașco Cantacuzino (1674).

Miron are, și mai clare, o concepție a istoriei și o politică. „Letopisețele ... să hie de învățătură", „cu acele trecute vremi să pricepem cele viitoare". I se cere cronicarului simțul obiectivității, al „direptății". El, Costin, măcar că ar fi dator să laude mai multe pe Ștefan Gheorghe de la care a avut „multă milă", nu poate nesocoti meritele lui Vasile Lupu „de la carele multă urgie părinții noștri au petrecut": „eară direptatea socotind, nu pociu scrie într-alt chip". Izvoarele nesusținute le respinge („nu știu cum s-ar prinde acest lucru"), sprijinindu-se pe argumentele convergente: istorice, filologice, arheologice, antropologice. Are noțiunea cauzalității și pune evenimentele moldovene în cele universale și circumvicine, făcând câte un „curs", „ca să se deslege mai bine lucrurile țărei noastre". Distinge calitativ izvoarele punând mai mult temei pe știrea de martor ocular, făcând cel dintâi la noi o mică teorie a cunoașterii:

„...Den cinci simțuri ce are omul, anume: vederea, auzirea, mirosirea, gustul și pipăitul, mai adevărat de toate simțurile este vederea: că prin auz, câte aude omul nu se poate așeza deplin cu gândul, este așa ce se aude au nu este; căci, nu toate sânt adevărate câte vin pren auzul nostru. Așa și mirosul, de multe ori înșală, fiind multe mirodenii de întâiu grele, eară apoi mare și iscusit miros fac. Gustul încă este așa că multe ne par că sânt dulci, apoi simțim amar; și împotriva multe amare că sânt ne par, și sânt dulci. Pipăitul, iarăși, multe pipăim în chip de unele, și sânt altele, și nu le putem cunoaște pre singur pipăitul, fără vedere. Eară vederea însăși dă toate așezate în adevăr gândului nostru, și ce se vede cu ochii nu încape să fie îndoială în conștiință. Așa și nouă, iubite cetitoriule, cu mult mai lesne a scriere de aceste vremi, în cari mai la toate ne-am prilejit singuri.“

Deși providențialist în istorie, Miron este machiavelist în politică.

„De lăudat este foarte domn să hie spre partea creștinească; ... însă, cu înțelăpciune, nu fără socoteală și fără temei“. Voievodul e un simbol al statorniciei și deci „ori bun, ori rău, la toate primejdiile lui ferit trebuiaște“. Se cuvine să fie român (Miron încondeiază cu furie orice domn străin) și să asculte „voroavă cu sfat“, luând acele hotărâri ce „se mai tocmesc“ „încă cu a doi seau a trei socoteală“. Domnii să nu vină cu oști străine să-și cucerească scaunul. Asemenea greșală a dus țara „din scădere în scădere“.

Darul de scriitor al lui Miron Costin nu se mai nutrește din concretețea individuală a cuvintelor. Aceleași vechimi în lexic, puse acum în slujba unei mari stilistici se sting. Miron observă sistematic, compune, și ceea ce iese de sub pana lui, mult mai puțin spontan, este rodul unei arte. El are lunga respirație epică, simțul sublim al destinului uman, meșteșugul patetic de a se opri din când în când să răsufle de greutatea faptelor și să le contemple de sus. Deși abstractă, materia e împărțită în acte, cu tăieturi savante pe gestul cel mai dramatic. Nu mai avem de-a face cu o cronică ci cu desfășurarea organică a unei epoce, în valuri mari, vestite și susținute cu expresii de popas și trimitere („precum vei afla“, „noi să ne întoarcem la ale noastre“). Lungimea valului epic e simbolizată prin capătul însuși al frazei puse la nesfârșirea imperfectului. („Nu dormea Ieremia vodă...“; „Era într-o duminică, când...“). Descripția e atentă, constructivă. [...]

De la sfârșitul domniei Lupului încolo, când Costin participă la evenimente, cronica e un adevărat roman plin de acele amănunte familiare care dau viață lucrurilor moarte. Ivirea lui Calga tătarul și a cazacului Hmil, ascunderea lui vodă „în nește poeni“, arderea Iașului („într-o mică de ceas cenușă s-au făcut“), molima ce a urmat, însoțirea Roxandei cu Timuș cel cu „numai singur chip de om, eară toată firea de heară“, venit cu ruscile lui care cântau, lado lado „pren toate unghiurile“, șiretenia lui Gheorghe Ștefan care „cu fața scornită de mare mâhniciune“, când domnul se gătește să pornească la biserică, cere voie a merge la moșie, la nevasta pe moarte, simplitatea lui vodă,

căinând pe logofătul fără grije de giupâneasă, somnul lui Iorgachi visternicul scârbit de osârdirea Ciogoleștilor, fuga lui Vasilie care singur pe marginea Nistrului pe „un scăueș“ privește cum i se trec boarfele sale, în vreme ce un oarecine încearcă a-l lovi cu un glonț dintr-un săcăluș, sunt adevărate gravuri. [...]

Însă adevărata contribuție a lui Costin la scrisul românesc este sintaxa. Cunoscător al frazei latine, el a desfășurat-o în moldovenește în spiritul și cu ajutorul limbii noastre, păstrându-i toate registrele și toate fluierele. Cu el sintaxa literară apare începută și cu desăvârșire încheiată, în stare de a exprima orice gând. Tipul sintactic al epocii arhaice este coordonarea („După Dragoș vodă au stătut domn fiul său, Sas vodă, și au domnit patru ani, și s-au săvârșit; și au rămas domn fiu-său Lațco vodă, și au domnit opt ani“) în acord cu stilistica graiului vorbit, care o complică mărind volumul emisiunei periodice prin agregări monotone de propoziții scurte cu ajutorul unui singur fel de conjuncție (și, deci). Întâi de toate Miron face unități de gândire în metri feluriți de la cei mai scurți până la cei mai lungi: „Nu dormea Ieremia vodă“; „Tăcut, îți părea că nu știe nimică“; „După războiu, oastea care încotro i-a fost calea s-a risipit“; „A doua zi, mai sumeț Zamoiskii decât Mihai vodă, au trimis de au cercetat mai sus pre apă, despre munte, și au aflat vad“. Apoi volumul lor este sporit prin paranteze ce devin câteodată un corp sintactic cu totul deosebit reprezentând planul contemplativ al gândirii: „Vasile vodă în țeara căzăcească văzându-se căzut de domnie, despărțit de doamna sa și de coconi și de avere (caută la ce aduce roata lumei mari case; că ce poate fi mai greu decât aceste? zic, că nice moartea), și nice o nădejde nu i-au mai rămas în prieteșugul cazacului, singur s-au tras cu hanul să meargă la Crâm“. Combinând coordonarea vorbii orale cu subordonarea frazei latine, spărgând fluviul periodic prin insule parentetice, introducând grupuri de feluriți metri, Miron creează un corp sintactic cu fraze inegale și cezuri asimetrice, asemeni unei melodii:

„Vasile vodă văzându-se la grijă și spaimă ca aceia (că luase tătarii până subt târg hergheliile, și a slujitorilor cai au apucat), au pornit pre doamna, și împreună cu casele boierilor prin frânturile codrilor, pre la Căpotești spre cetatea Neamțului; / apoi și singur Vasile vodă n-au ținut multe zile scaunul, ce s-au mutat den Iași în nește poeni, în codrul Căpoteștilor; / și s-au așezat acolo în codru cu curtea, lăsând în Iași puținței dărăbani de apărarea curții; / carii, dacă au văzut mulțimea de tătari den ceas în ceas adăugându-se, și cu cazacii amestecați, au lăsat cu noapte curtea pustie, și au ieșit aceia. / Și au ars atunci tot orașul; / unde și unde au rămas câte o dughenită; / curtea domnească, casele boierești, tot orașul într-o mică de ceas cenușe s-au făcut; / eară monastirile au hălăduit, că n-au vrut cazacii să dideiască den poronca lui Hmil hatmanul, și tătarii n-au putut, că erau și oameni cu sinețe închiși pren mânăstiri."

Structura clasică a sintaxei costiniene este învederată și foarte adesea translațiunea textului român în limba latină se poate face pe loc. Ordinea firească a cuvintelor în propoziția română este subiect–verb–complement; la Miron foarte des complement–verb–subiect: „Începutul țerilor acestora și al neamului moldovenesc și muntenesc și în țerile ungurești cu acest nume români până astăzi, de unde sânt veniți întru aceste părți de pământ, a scrie multă vreme la cumpănă au stătut cugetul nostru. Să încep osteneala aceasta după atâtea veacuri, de la descălecatul țerilor de-ntâiu, de la Traian împăratul Râmului, cu câteva sute de ani preste mine trecute, se sparie gândul". Așa în fraza ideologică. În cea narativă ordinea poate fi verb–subiect–complement („Fost-au acest domn, Radu vodă, deplin la toate"). Nici acest mod nu-i străin de sintaxa latină, al cărei itinerar se recunoaște ușor. Imperfectul ori perfectul (erat, aderat, fuit, fuerunt), la nevoie cu negația înainte (neque) așezate la început, circumstanțialitatea prescurtată gerundival, produsă printr-un demonstrativ („Aceste înțelegând Papa"), legarea a două grupuri sintactice printr-un pronume relativ (carii), începerea cu adverbul „așa", simetrizarea lui „și" („... și deprinzând pe tătari, și văzând că se tem..."), acestea și altele sunt ale construcției latine.

(G. CĂLINESCU, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*,
Fundația Regală pentru Literatură și Artă,
București, 1941, p. 22–25)

Miron Costin urzise începutul unui letopiseț de la descălecarea dintâi, adică de la luptele lui Traian cu dacii și de la colonizare, dar, din pricina cumplitelor vremi ce veniră asupra moldovenilor – „de nu stăm de scrisoare" – adică războiul turco-polon (1672–1676), a trebuit să-l părăsească. „Începătura letopisețului", de care vorbește în predoslovie, a servit mai târziu ca temei pentru scrierea *De neamul moldovenilor*. Până atunci Miron Costin se mulțumește să înfățișeze contemporanilor săi cronica de unde o lăsase Grigore Ureche:

„Letopisețul Țării Moldovei de la Aron vodă încoace, de unde este părăsit de Ureche vornicul de Țara de Gios, scos de Miron Costin, vornicul Țării de Gios, în oraș Iași, în anul de la zidirea lumii 7183, iar de la nașterea mântuitorului lumii, lui Iisus Hristos, 1675."

Cronica a fost deci concepută înainte de anul 1675, când autorul ei a dat-o unui copist „s-o isvodească", adică să o copieze pe curat. Evident că, după copiere, Miron a revenit asupra ei completând-o, amplificând-o, corectând-o. [...]

Vremurile pe care Miron Costin ni le înfățișează, cu un rar talent de povestitor, reprezintă în istoria Moldovei panta de decădere, epoca de agonie a ultimelor rămășițe de autonomie. Rareori se petrece în istorie, într-un timp așa de restrâns și pe un petec de pământ așa de mic, mai multă învălmășeală de evenimente, de oameni, de popoare, ca în Moldova din vremea lui Miron Costin. [...]

Această epocă furtunatică, pe care cronicarul însuși o caracterizează: „cumplite vremi, de nu stăm de scrisori, ce de griji și de suspine... cumpănă mare pământului nostru – și parcă printr-o tainică presimțire – și nouă"; această epocă zbuciumată oferea, prin diversitatea aspectelor, prin dramele pe care le scotea la iveală, un material uman din cele mai interesante, – și Miron Costin, care avea o viziune limpede a lucrurilor, o imaginație caldă și un mare talent de evocare, a știut să prindă și să fixeze în cronica sa, pentru toate vremurile, o frescă istorică plină de viață.

Sunt în cronica sa pagini în care, cu toată întorsătura limbii, nuanțată după sintaxa latină, palpită încă până astăzi fiorul tragediilor care zguduiau viața tulbure a Moldovei din a doua jumătate a veacului al XVII-lea.

Iată de pildă domnia sângeroasă a lui Ștefan Tomșa care, după ce a decapitat pe toți boierii și slugile din casa lui Ieremia Movilă – între care și pe hatmanul Balica, cumnatul lui Grigore Ureche – n-a vrut să cruțe, cu toată rugămintea boierilor săi, nici măcar pe un biet diac, „foarte de treabă de scrisoare“, ci a răspuns hohotind: „Ha! ha! ha! Mai cărturar decât dracul nu este altul!“. După aceste asasinate, nimic nu evocă mai limpede domnia tiranică și caracterul sângeros al lui Ștefan Tomșa, decât familiaritatea dintre domn și călău, pe care cu atâta simplitate și concizie ne-o înfățișează cronicarul: „Avea un țigan călău, adică perzător de oameni, gros și mare de trup. Acela striga de multe ori înaintea lui, arătând la boieri: – Doamne, s-au îngrășat berbecii, buni sunt de înjunghiat? Ștefan vodă, la aceste cuvinte, râdea și dăruia bani țiganului.“

Risipa și ruina casei lui Ieremia Movilă este zugrăvită precis, în dramatica scenă de pe câmpul de luptă de la Drăcșani. Neliniștita și ambițioasa soție a decedatului voievod, care avea să-și încheie zilele într-un harem turcesc, trece cu carul prin tabăra însângerată și, zărind pe bătrânii sfetnici ai soțului său, cu lacrimi în ochi suspină: „Boieri, boieri, rușina-tu-m-a păgânul“. [...]

Uneori descrierea, în care se vădește un deosebit simț pentru farmecul idilic al naturii, servește ca termen de comparație pentru rânduieli omenești, sugerând astfel intima legătură dintre natură și viață; „precum florile și pomii și toată verdeața pământului stau ovelite și împedecate de răceala brumei, căzută fără vreme, și apoi, după lină căldură a soarelui, vin iară la hire și frumsețile sale cele dintâiu, așa și țeara, după greutățile ce erau la Radu vodă ... au venit fără zăbavă țara la hirea sa și până la anul s-au împlut de oameni și de tot bișugul“. [...]

Pe alocurea, narațiunea cronicarului trece dincolo de hotarele genului istoric și se apropie, prin gradația interesului și prin puterea dramatică cu care știe să înfățișeze lucrurile, de nuvelă și roman. [...]

A doua operă importantă a lui Miron Costin este scrierea intitulată de Kogălniceanu *Cartea pentru descălecatul dintâi al Țării Moldovei și neamului moldovenesc*, iar de regretatul C. Giurescu, care observă că titlul acesta dat de Kogălniceanu nu concordă cu cel original al autorului: *De neamul moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor*.

Data când a fost compusă această scriere – chestiune de care este legată o problemă interesantă privitoare la evoluția personalității literare a cronicarului – este nesigură. Originalul lui Miron Costin s-a pierdut sau [...] nu s-a descoperit până acum. Toate copiile ajunse până la noi, începând cu cea mai veche, din 1712, nu cuprind nici în titlu, nici la sfârșit, nici o indicație de dată. Singurele știri pe care ni le dă cronicarul însuși în *Voroavă către cititori*, cu care își începe letopisețul de la Aron vodă înainte, sunt vagi și dau naștere la interpretări diferite. [...]

Din toată strădania lui au rămas numai două fragmente: letopisețul țării de la Aron vodă până la Dabija și cartea *De neamul moldovenilor*. Această din urmă este însă o lucrare neterminată, după cum se vede bine din analiza internă a textului. Într-un loc cronicarul trimite la „capul – adică capitolul – care va scrie de graiul acestor țări“ și în care intenționa „să arate“ că și limba este dovadă că „în graiul nostru până astăzi sunt cuvintele unele latinești, iar altele italienești“. Acest capitol la care trimite Miron Costin n-a fost scris și tot astfel a rămas nescrisă și încheierea din capitolul al V-lea, în care voia să arate „de legea creștinească, de unde au luat-o“. [...]

Ceea ce ne interesează pe noi cei de astăzi, în opera lui Miron Costin, este claritatea, relieful și mai ales căldura cu care, pentru întâiași dată în cultura noastră, marele boier moldovean pune problema latinității neamului.

De la primele rânduri cronicarul izbutește să ne prindă și să ne înlănțuie atenția prin forma de o rară frumusețe literară, în care ne înfățișează motivele care l-au îndemnat să scrie; greutatea problemei și lupta lăuntrică prin care a trecut până când, în cele din urmă: „biruit-a gândul“. [...]

Este de admirat cu câtă artă literară știe să înfrângă tiparele obișnuite ale limbii, pentru ca să adapteze ritmul frazei la frământarea sufletească; cum subliniază fiecare nuanță a cugetării, așezând înainte, pe primul plan, motivele cumpănirii, lăsând la sfârșit ideea principală („multă vreme la cumpănă au stătut cugetul nostru ... se sparie gândul ... este inimii durere“, până când izbucnește deodată, descătușată, hotărârea: biruit-a gândul).

Miron Costin se vădește și în această operă a lui o fire caldă și comunicativă, care păstrează necontenit contactul cu cititorul său. Un minunat „causeur“, „dintre toți boierii Moldovei cel mai de treabă la voroavă“ – cum ni l-a prezintat Neculce. Scoborându-se la nivelul de înțelegere al cititorilor săi moldoveni, introduce trei capitole inițiale pentru a-i lămuri unde vine Italia, care a fost întinderea și puterea

Imperiului roman, cum au fost strămoșii noștri daci. E un tip vizual, care transformă abstracțiunile în imagini concrete. [...]

Ceea ce constituie farmecul literar al operei lui Miron Costin este strălucirea stilului în care se străvede, pe de o parte, sinceritatea adâncă și convingerea nezdruncinată în adevărul pe care îl expune, iar pe de altă parte duioșia sentimentului național, care vibrează la fiecare pagină aproape, aici încălzindu-se de măreția originii romane: „Caută-te dară acmu, cetitoriule, ca într-o oglindă și te privește de unde ești, lepădând de la tine toate celelalte basne, câte unii au însemnat de tine, de neștiință rătăciți, alții de zavistie, care din lume între neamuri n-au lipsit niceodată...“, dincoace revărsându-se într-o simpatie comunicativă, când vorbește despre Grigore Ureche, înaintașul său în ale istoriei. [...]

Ideea originii romane, pe care Miron Costin a susținut-o cu atâta relief și căldură, a avut un puternic răsunet în cultura noastră veche. Ea a fost reluată cu multă erudiție, e drept, dar nu și cu mai multă pasiune, de Nicolae Costin și Dimitrie Cantemir în Moldova și de stolnicul Constantin Cantacuzino în Muntenia.

(N. CARTOJAN, *Istoria literaturii române vechi*, vol. II, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București, 1942, p. 158–160, 164–165)

Un aspect al scrisului marelui cronicar moldovean, asupra căruia au atras atenția unii cercetători, este acela al influenței latine constatate în realizarea lingvistică și stilistică a operei sale. [...]

În latină, ordinea cuvintelor era liberă. În limbile romanice ordinea cuvintelor a fost înlocuită printr-una fixă. Miron Costin, sub influența ordinii libere din latină, a depășit posibilitățile limbii române – în această privință – reușind să ne dea adesea o frază a cărei țesătură ne pare străină. Din acest punct de vedere nu ne putem opri de a observa caracterul de artificialitate pe care îl prezintă, uneori, fraza lui Miron Costin.

Influența topicii latine apare limpede când e vorba de locul verbului în frază. În majoritatea cazurilor, în latină, verbul este așezat la sfârșitul frazei. [...]

Așezarea verbului la sfârșitul frazei se observă și în scrisul lui Miron Costin: „Țara Munteniască într-acesta an, vara, la mare răutăți era de turci, că din doao părți având oști Împărăția Turcului asupra crăiei ungurești, o samă de oști despre Buda, iară altă oaste asupra Ardealului avè“. Sau: „Care locuri nici un fel de vas a trece nu poate“, corespunzând exprimării latine: „quoae loca nullum navigii genus transire potest“; „iară de tot răsipă acestor oarde a face n-au putut“; cf. exprimarea analogă la Toppeltin: „ita latinis characteribus quibus in universum Europaei utimur pronunciatio illa vetus venire non potuit“. [...]

De altfel locul final, la fel ca și cel inițial – pe care îl ocupă, în mod excepțional, o parte din propozițiune – nu e indiferent, în sensul că trebuie să vedem în acest fapt un indiciu în ceea ce privește valoarea afectivă pe care autorul a voit să o confere acelei părți din propozițiune. Această ordine excepțională, cu scopul de a pune în relief un membru al frazei, este obținută fie prin disjoncțiunea a două cuvinte, care sunt legate gramatical, fie prin inversiunea ordinii obișnuite de exprimare. Ambele proceduri stilistice sunt caracteristice limbii latine dar le întâlnim și în limba română. Ceea ce ne dă însă un indiciu sigur despre o influență latină în felul de exprimare al lui Miron Costin e faptul că acesta, folosindu-se de posibilitatea latinei, care oferă o așezare mai liberă a cuvintelor, trece dincolo de posibilitățile de exprimare ale limbii române.

Ordinea consacrată: subiect–verb–complement este schimbată adesea. Iată, bunăoară, subiectul aruncat la sfârșitul propozițiunii: „ce au înduplecat lucrul și gândul lor ploaia“. [...]

Disjoncțiunea atributului de substantivul său sau a verbului de complementul drept, prin intercalarea altor părți de cuvânt, se întâlnește adesea: „multe obiceiuri întru acest neam trăiesc a italienilor până astăzi“; „cum pre un ban de aramă galben, iară la acea cetate năruită am aflat, cât un ort de mare“.[...]

Alături de procedeul de dizlocare a părților frazei, trebuie remarcat și procedeul inversiunii. Astfel atributul genetival e așezat înaintea substantivului său: „Cum au intrat serdariul în visterie s-au vădzut pază de siimeni, s-au spăimântat știutoare de vină sa hirea“.

Complementul direct sau cel indirect sunt situate înaintea verbului de care depind: „scriptura departe lucruri de ochii noștri ne face de le putem vedea“; „Iară celorlalți boieri toate gândurile a lui Alexandru vodă au descoperit Constantin Aseni“; „pușcilor apucasă cazacii de le stricase roatele și straturile“.

O idee despre libertatea pe care și-o lua Miron Costin, în ordinea cuvintelor, ne oferă și exemplul: „Iară Litvei veniia asupra craiul șvedzăsc Gustav, la Riga“.

La fel ca și ordinea cuvintelor în propozițiune, dispunerea propozițiunilor în frază arată o libertate care depășește resursele limbii române, vădind, în felul cum cronicarul caută să conformeze exprimarea sa unor tipare mai ample, o influentă a limbii lantine. Dar e greu de precizat întrucât e conștient Miron Costin de tendința de adaptare a scrisului său la modelele sintaxei latine, în schimb structura frazei sale, felul de înlănțuire a propozițiunilor ne permit să întrevedem normele stilistice caracteristice limbii latine.

Iată, bunăoară, câteva perioade construite prin intercalarea mai multor propozițiuni secundare în propozițiunea principală: „Și neamul moldovenilor fiind dintru o țară care se chiiamă Italiia, de Italiia și de împărăție Râmului, a cării împărății scaunul, orașul Râmului în dricul Italiei ieste, a pomeni întâi ne trage rândul“. [...]

Limba latină oferea cronicarului mijloace de exprimare mai variate; între altele posibilitatea de a construi perioade lungi, după modelul celor din limba latină: „Holota, ce era strânsură, temându-se de hatmani pentru dobânda, că jecuise multe case în țară să apuce ei trecătoare la Nistru noaptea, au dat spaima, și toată oastea așè greu s-au turburat, cât care cum au putut au apucat cal, sluga stăpânu-său și pedestrași și călăreți, toți amestecați, unii de lalți fugând, s-au spârcuit toată tabăra, hatmanii rămași singuri, unul într-o parte, altul într-alta“.

Sub pana cronicarului, fraza – construită în mod savant – se dezvoltă, devine periodică și se împodobește cu paralelisme, paranteze și opoziții:

„Iară nu numai numele acesta, precum ai înțeles că ieste tot unul la toate țările, și al tău și al Italiei, precum vei înțelege și mai pre larg la capul deosebit de numele acestor țări, că și grecii și turcii ne zic vlah, ce și dintr-altele te vei cunoaște: obiceiuri, hire, graiul și până astăzi, că ești drept vloh, adecă italiian și râmlean“. [...]

Câteodată fraza capătă o nuanță retorică, mai ales atunci când, pentru a da nerv stilului, cronicarul recurge la un întreg cortegiu de enumerări, cu scopul de a insista asupra unor anumite fapte: „Să scrie de acum leșii, ce pojar au purces dentr-aceasta scânteie în multe părți de lume, ce vărsare de singe, ce pustietate țărâlor, ce surupare și slăbiciune puterii Crăiei Leșăști, ce risipă a mare și nedobândite cetăți, ce robii și plian de creștini în mânule păgânești“.

Când vrea să impresioneze mai puternic, cronicarul întrebuințează gradația ascendentă sau reia anumite cuvinte, exprimarea câștigând astfel în intensitate: „Crede neputinții omenești, crede valurilor și cumplitelor vremi, întreabă pe ce vremi am scris și cât am scris!“, unde cronicarul repetă același cuvânt înaintea părților de propozițiune, folosind figura numită anaforă.

Uneori, cuvântul e reluat sub diferite forme flexionare și înlănțuit într-o formă mai savantă (poliptoton): „Că era la mare zburdăciune țărâle acéste. Și care țări se sue pré la mare bivșuguri, zburdează hirea omenească peste măsură și zburdăciunea naște păcatul urmadză mânia lui Dumnedzău“. [...]

Ar mai fi de menționat și de lămurit încă o problemă, în legătură cu stilul lui Miron Costin: remarcăm în scrisul cronicarului unele propozițiuni fără predicat. A. Gâdei atribuia această omitere a predicatului (mai precis a copulei) graiului poporului; Ov. Densusianu presupunea o influență slavă (rusă).

Într-adevăr, în graiul poporului se omite câteodată predicatul (cf. J. Boutière, *La vie et l'oeuvre de Ion Creangă*, Paris 1930, p. 212); acest fenomen se poate observa mai ales în proverbe, care, circulând, sunt cunoscute de toți și ca atare, predicatul omis – din considerente de economie a limbii – poate fi ușor subînțeles.

Lipsa predicatului se poate însă observa, în scrisul cronicarului, și în alte cazuri: „Amu, fără nice o grijă, tari și sămeți [erau] leșii și cădzusă la Valea Coboltei“. [...]

Elipsa predicatului, în exemplele de mai sus, poate fi interpretată mai curând ca o influență a limbii latine, căreia astfel de fraze eliptice de predicat nu-i sunt necunoscute. [...]

Influența latină a lăsat urme și în vocabularul lui Miron Costin. Vom enumera mai jos o serie de neologisme, pe care cronicarul le-a împrumutat din limba latină: alături de acestea sunt de remarcat unele cuvinte introduse în text cu aceeași formă pe care o aveau în latină (dominus, consilium etc.). Este necesar să se facă deosebirea între neologismele de origine latină (acomodate sistemului flexionar al limbii române) și cuvintele latine strecurate în text, pe care Miron Costin le-a folosit pentru a lămuri expunerea sau pentru a o documenta. Cuvintele din cea de-a doua categorie i-au fost impuse cronicarului de natura faptelor pe care le povestea sau la care făcea referință. [...]

În privința împrumuturilor lexicale e de stabilit frecvența întrebuințării lor, precum și etimonul. Astfel, între cuvintele enumerate sunt unele de origine greacă (astronom, cometă etc.), pe care Miron Costin probabil că le-a împrumutat prin latină, după cum altele se regăsesc și în polonă. [...] Pe de altă parte, frecvența întrebuințării unui cuvânt ne indică în mod sigur că acel cuvânt făcea parte într-adevăr din vocabularul cronicarului, spre deosebire de alte forme, bunăoară latinismele, care sunt întrebuințate incidental.

E de relevat că Miron Costin e conștient de faptul că introduce un cuvânt nou în limbă (se poate vorbi, în acest sens, de „conștiința lingvistică“ a cronicarului); ca atare, el caută să-l explice cititorului: „gheneral, adecă purtătoriu de oaste“. [...]

Influența latină apare evidentă dacă ne gândim că Miron Costin scrie în cea de a doua jumătate a secolului al XVII-lea, când, spre deosebire de secolul al XVI-lea, se crease deja o tradiție literară, iar limba își însușise anumite procedee de exprimare mai mult sau mai puțin stabile. Din acest punct de vedere, comparația dintre limba și stilul lui Miron Costin și limba și stilul lui Ion Neculce e deosebit de instructivă.

În dezvoltarea prozei noastre literare, Miron Costin deschide astfel un capitol nou. Originalitatea cronicarului trebuie căutată, între altele, și în felul cum prelucrează materialul lingvistic – limba comună – transpunând-o, uneori, în tiparele sintaxei latine; în fraza lui Miron Costin, în ritmul periodic care apare schițat, în stilul său, se poate recunoaște, în unele cazuri, un decalc al frazei și al perioadei din limba latină.

(Boris CAZACU, *Influența latină asupra stilului lui*
Miron Costin, în vol. *Studii de limbă literară*,
E.S.P.L.A., București, 1960, p. 83, 96–103, 109)

Problema originii românilor l-a preocupat de la începutul activității pe Miron Costin, cum se vede din predoslovia letopisețului, unde mărturisește că alcătuise chiar proiectul unei cărți despre descălicatul dintâi. Dar sosind vremi tulburi, neprielnice scrisului (războiul turco-polon), a trebuit să amâne redactarea cam până în preajma încheierii alianței dintre poloni și ruși împotriva turcilor din 1686 și a expediției ruse în Crimeea (1687).

De neamul moldovenilor din ce țară au ieșit strămoșii lor a fost scrisă de Miron Costin în ultimii șapte ani ai vieții sale, după multă ezitare și numai când cronicarul a socotit că dispune de o suficientă documentație, necesară argumentării. Cum însă năzuința realizării ei a existat din faza inițială, poetică, putem să ne oprim asupră-i de pe acum.

Intenția autorului, mărturisită în predoslovie, a fost întâi să suplinească „lipsa de știință începutului acestei țări“, al doilea să combată „adăosăturile“, ocările și basnele scornite de adnotatorii lui Grigore Ureche, în special de Simion Dascălul, în fine să răspundă teoriilor greșite ale unor istorici ca Aeneas Sylvius și Szamosközy István (pe acesta Miron Costin, crezându-l polon, îl numește Iane Zamovschii, în realitate e cronicarul ungur Samosius). [...]

De neamul moldovenilor nu excelează prin erudiție, informația de bază fiind împrumutată din Toppeltin, este însă o operă de judecată matură, respirând sentimente de înaltă demnitate și cald patriotism. Vibrația emoțională în fața obiectului se comunică de la primele rânduri în toată amplitudinea, într-o pagină de mari cadențe stilistice: „Începutul țărilor acestora și neamului moldovenesc și muntenesc și câți sânt și în țările ungurești cu acest nume, români și până astăzi, de unde sânt și de ce seminție, de când și cum au descălecat aceste părți de pământ, a scrie, multă vreme la cumpănă au stătut sufletul nostru. Să înceapă osteneala aceasta, după atâta véci de la discălecatul țărâlor cel dintâi de Traian împăratul Râmului, cu câteva sute de ani peste mie trecute, să sparie gândul. A lăsa iarăși nescris, cu mare ocară înfundat neamul acesta de o seamă de scriitori ieste inimii durere. Biruit-au gândul să mă apuc de această trudă, să scoț lumii la vedére felul neamului, din ce izvor și seminție sânt lăcuitorii țării noastre, Moldovei și Țării Muntenești și românii din Țările

Ungurești, cum s-au pomenit mai sus, că toți un neam și o dată discălecați sânt...“

De neamul moldovenilor este o scriere polemică, vehementă ici și colo, când impostori de talia unui Simion Dascălul trebuie puși la punct, însă motivată, căci „nici iaste șagă a scrie ocară vecinică unui neam. Când ocărăsc într-o zi pe cineva, ieste greu a răbda; dară în veaci?“ El, Miron Costin, e indignat de denaturarea adevărului și socotește că a fi obiectiv e condiția oricărui istoric: „Eu voi da seama de ale mele, câte scriu“.

Originalul lucrării *De neamul moldovenilor* nu ni s-a păstrat. Opera există numai în cópii din secolul al XVIII-lea, cele mai multe după un arhetip interpolat de Nicolae Costin. Cartea este împărțită în șapte capitole și n-a fost terminată de autorul ei. [...]

Desigur, *De neamul moldovenilor* conține unele inexactități, dar pentru vremea când a fost scrisă este o operă remarcabilă prin dragostea și grija cu care este apărată ideea romanității poporului român.

În *De neamul moldovenilor* Miron Costin laudă osârdia lui Grigore Ureche, care a avut milă de patria sa să nu rămână în „întunérecul neștiinței“ și „au făcut de dragostea țării letopisețul“.

Dintr-o pornire similară și cu aceleași scopuri educative și-a întocmit și el *Letopisețul Țărâi Moldovei de la Aaron vodă încoace*, când ajunsese la mijlocul vieții, în jurul vârstei de 40 de ani. Și el scrie ca „să nu să uite lucrurile și cursul țării“ și ca „să hie de învățătură, ce iaste bine și ce iaste rău și de ce-i să să ferească și ce va urma hie cine“. [...]

Prima parte a cronicii conține câteva greșeli. Aflăm despre doi domnitori, Ștefan Radu și Bogdan Movilă, care în realitate n-au domnit niciodată; că Sigismund Báthory a abdicat din cauza bătrâneții, când în realitate era om tânăr; că Andrei Habsburg era totuna cu Andrei Báthory, când în realitate erau două persoane diferite, că Gustav Adolf era unchiul lui Sigismund al II-lea al Poloniei, când în realitate unchiul regelui polon era Carol de Sudermania, predecesorul lui Gustav Adolf. Erorile provin din lectura grăbită a cronicii lui Piasecki și din lipsa altor izvoare necesare controlului faptelor. Chiar astăzi, noi nu avem altă sursă internă pentru epoca 1595–1661 decât letopisețul lui Miron Costin, de o valoare documentară, cu toate micile scăpări, unică.

Valoarea literară a cronicii lui Miron Costin o întrece pe aceea a letopisețului lui Ureche. Costin este un memorialist atent asupra vieții și asupra oamenilor, scriitor în adevăratul înțeles al cuvântului, prozator, zugrav de moravuri și de caractere. Ultima parte a cronicii, cuprinzând evenimentele dintre 1653–1661, are desfășurarea epică a unui roman. Surprinzător este faptul că, dotat cu simțul compoziției, autorul a știut să estompeze limitele dintre expunerea întâmplărilor auzite sau citite și evocarea împrejurărilor trăite, dând letopisețului proporție și unitate.

(Al. PIRU, *Literatura română veche*, E.P.L.,
București, 1960, p. 135, 138–139, 143, 146–147)

Miron Costin este în mod incontestabil cel mai mare cronicar român din veacul al XVII-lea. Opera lui a fost însă pregătită, timp de aproape două secole, de o serie de cronici în limba slavă și română, a căror încununare este *Letopisețul Țărâi Moldovei* și *De neamul moldovenilor*, scrierile capitale ale lui Miron Costin. Istoriografia letopisețelor moldovenești începe în veacul al XV-lea cu cronica slavonă scrisă la curtea lui Ștefan cel Mare. [...] Episcopul Macarie scrie istoria Moldovei din porunca lui Petru Rareș, egumenul Eftimie din porunca lui Alexandru Lăpușneanu, călugărul Azarie din a lui Petru Șchiopul. Toți acești cronicari scriu slavonește și lucrările lor au un caracter oficial de curte, fiind alcătuite din porunca domnilor; de aceea aduc laude exagerate stăpânilor feudali, ponegrind pe adversarii lor. În veacul al XVII-lea apar primele cronici moldovenești în limba poporului. [...]

Cea dintâi lucrare istorică moldovenească datorită unui boier, deci neprovenind de la curte, și fiind scrisă în limba poporului, este *Letopisețul Țării Moldovei* al lui Grigore Ureche.

Miron Costin a fost continuatorul lui Ureche, nu numai pentru că a scris istoria Moldovei, de unde încetează cronica lui Ureche, dar și pentru că a dezvoltat ideile politice (de independență), istorice (despre originea și unitatea poporului nostru), și sociale (despre supremația boierimii), aflate în scrierea acestuia, dar cărora el le-a dat o mult mai mare amploare.

Letopisețul Țărâi Moldovei de la Aaron vodă încoace, de unde este părăsit de Uréche vornicul de Țara de Gios a fost alcătuit de Miron Costin în vremea când era mare vornic și terminat la 1675. Această cronică, după cum se vede din titlul de mai sus, este continuarea *Letopisețului Țării Moldovei* al lui Grigore Ureche, adică începe povestirea faptelor istorice de la anul 1594, sfârșindu-se la anul 1661, când se întrerupe povestirea istoriei Moldovei. Deși scrierea aceasta a lui Miron Costin este și ea o cronică, adică păstrează genul scrierii predecesorului său, deși, pe de altă parte, are tot un caracter feudal, mărginindu-se la istoria statului feudal al Moldovei și neridicându-se încă la concepția unei istorii generale a poporului român, totuși cronica lui este scrisă într-un alt spirit decât cea a lui Ureche. Ureche, nefiind contemporan cu cele mai multe din evenimentele povestite, reproducea informațiile izvoarelor sale, le compara și le cântărea, și în acest fel cronica sa este în cea mai mare parte o compilație, o adunare de informații din diferite izvoare istorice. În schimb, cronica lui Miron Costin, contemporan cu evenimentele descrise, este o povestire istorică. Folosește și el, pentru prima parte a scrierii, izvoare istorice, în special scrierea lui Paul Piasecki, cronicar polon, care alcătuiește în latinește *Cronica faptelor mai însemnate din Europa*, dar toate aceste informații împrumutate le topește în stilul său; el nu copiază, ci compune. Pentru epoca mai veche, pe care nu a cunoscut-o personal, principalele lui informații se trag din povestirile boierilor bătrâni, pe care i-a cunoscut în tinerețe și pe care i-a întrebat cu grijă asupra vremilor trecute. Acest caracter de informație orală se resimte firește și în stilul cronicii. Pentru epoca ce merge de la domnia lui Vasile Lupu până la sfârșitul cronicii, el consultă însă amintirile lui proprii, deoarece, ca mare boier, a participat, cum am arătat mai sus, la principalele războaie ale vremii, precum și la cârmuirea Moldovei. Era deci în situația de a cunoaște temeinic evenimentele și cronica sa dovedește că a știut să privească și să înțeleagă faptele istoriei contemporane cu atenție și exactitate. De aceea cronica lui Miron Costin are în mare parte caracterul unor memorii, nu numai pentru că în ea se cuprind amintirile autorului, dar și pentru că povestirea lasă să se vadă că autorul este prezent mereu: „Vederea singură den toate așadză într-adevăr gândul nostru și ce să véde cu ochii nu încape să fie îndoială în cunoștință", scrie Miron Costin, ridicând cunoștința directă la rangul unui adevăr filosofic. El adaugă apoi: „Așea și noao, iubite cetitoriule, cu mult mai pre lesne a ne scrie de acéste vrémi, în care mai la toate ne-am prilejit singuri". [...]

Miron Costin adâncește preocupările înaintașului său Ureche. Firește, și pentru el istoria este în primul rând povestirea faptelor stăpânitorilor, ale domnilor și boierilor, dar în istoria lui își fac loc și alte elemente: el știe să povestească despre măsurile care s-au luat în vremea domniei lui Miron Barnovschi (1626–1629) în favoarea curtenilor (cete militare țărănești), care își pierduseră loturile de pe pământurile marilor feudali, boieri și mănăstiri, de asemenea de colonizarea prin acordarea de slobozii (scutiri temporare de dări), pentru siliștile (locuri de sate) care rămăseseră pustii. Asemenea preocupări pentru „lucrurile de casă", cum le numește el, nu întâlnim în cronica lui Ureche. Miron Costin se interesează de faptele care privesc istoria comerțului: „Plină Țara Leșească, oi dzice, de aur, la care pre acéle vrémi curea Moldova cu boi de negoț, cu cai, cu miiere și aducea dintr-aceia țară aur și argint". De asemenea el scrie, într-o vreme când boierimea Moldovei devenea tot mai mult o clasă nobiliară, care se ocupa cu vânzarea vitelor și grâului, despre vremile roditoare și progresele culturilor agricole. În domnia lui Gheorghe Ștefan (1653–1658), „au fost cu mare bivșug țărâi... în pâine, în vin, în stupi, mare roadă în toate".

Și Ureche își dăduse seama că istoria Moldovei este legată de istoria altor țări. Dar această convingere el și-o manifestă în practică într-un chip neîndemânatic, intercalând în mijlocul cronicii, la moartea lui Ștefan cel Mare, o serie de capitole izolate despre țara și istoria turcilor, a tătarilor, a Poloniei și Ungariei, adică despre țările vecine (dintre care lipsește însă Țara Românească, pentru care nu poseda o descriere istorică). Miron Costin procedează cu mai mult simț istoric. El nu întrerupe istoria Moldovei cu digresiuni fără legătură imediată, privind țările vecine. Ci, acolo unde înțelegerea faptelor necesită expunerea pe scurt a unor evenimente petrecute în afara granițelor Moldovei, Miron Costin le introduce, legându-le întotdeauna de istoria țării sale, de momentul la care a ajuns cu povestirea. Astfel, istoria Moldovei este legată de istoria Țării Românești, a Transilvaniei, a Poloniei, a Rusiei și, firește, în chip necesar, și de a Imperiului Otoman. Căci, precum spune Miron Costin, „să se știe că această țară fiind mai mică, nice un lucru singură den sine, fără adunare și amestec cu alte țări, n-au făcut“. Astfel se explică și expunerea cronicarului despre originea și dezvoltarea cazacilor din Ucraina, despre ciocnirile lor cu tătarii și turcii, despre lupta cazacilor împotriva jugului feudal al nobilimii polone. Aceste explicații el le-a crezut necesare, și în adevăr erau, ca să introducă pe cititor în povestirea intervenției cazacilor hatmanului Bogdan Hmilnițki în luptele din Moldova și din Țara Românească.

(P.P. PANAITESCU, *Prefață* la *Letopisețul*
Țării Moldovei. De neamul Moldovenilor,
E.P.L., colecția B.P.T., București, 1961,
p. V–VII, XI–XIII)

Reprezentant al clasei boierești, Miron Costin stă în apărarea intereselor acestei clase în lupta cu domnia. Este de notat însă că, exact ca și Gr. Ureche, nu înțelege atât un stat în care boierii să aibă toate privilegiile și să facă ce vor, cât un stat cu legi interne, în care domnul să consulte un sfat legal constituit din boieri. Față de domnia cu puteri absolute, cu acte adeseori necugetate, crude și absurde, efectuate la impulsul ambiției sau furiei personale, un stat feudal bazat pe o ordine internă legală, însemna, evident, progres. Gândirea politică a lui Miron Costin nu depășește desigur vremurile sale, nu apără interesele maselor populare, dar nu este indiferent la viața și suferințele lor, notează cu propria lor vorbă, că „blestemul săracilor nu cade pe copaci“, variantă veche a proverbului „nu de lemne (pietre) se leagă blestemul săracilor“ și consideră că cei mari trebuie să aibă „grije de cei mici“. Are o concepție de înțelegere și ocrotire a mulțimilor, mai ales că existența și puterea lor nu sunt de neglijat în stat: „Adu-ți aminte – repetă el stăpânului țării – că pe multe gloate de oameni ești stăpân“. Cronicarul nu trece cu vederea revolta țăranilor sub domnia lui Alexandru Iliaș (1633), când se țineau ca o haită de lupi de convoiul domnului alungat și cereau să li se dea în mâini boierii exploatatori ca să se răzbune. „Nespusă vrăjmășia prostimei!“, exclamă Miron Costin. Pe vornicul Vasile Lupu l-a rănit, iar pe omul lui vodă, Batiște Veveli „l-au făcut fărâme“, cu topoarele. Mulțimile nu se puteau stăpâni. Suferințele lor erau de nedescris. În timp ce boierimea îmbuibată petrecea în chip desfrânat (cronicarul notează și acest lucru), pe țărani, îi răpunea deseori foamea, de mâncau papură măcinată, ca de exemplu în 1659, sub domnia lui Ștefăniță vodă Lupu:

„...că țara într-acea foamete era într-acel an, cât mânca oamenii papură uscată în loc de pâine, măcinând-o uscată. Și de pe aceea foamete porecli și pe Ștefăniță vodă, de-i zicea Papură vodă...“.[...]

Cu toată poziția și considerațiile de clasă, Miron Costin se ridică peste micile patimi omenești și stăruie să judece obiectiv pe eroii cronicii sale, acțiunile lor, evenimentele istorice. Cu o formație de umanist, având sensul realist istoric al vieții și civilizației umane, Miron Costin pune deasupra omul și umanitatea, caracterul lui, calități sau defecte, indiferent dacă i-a fost prieten sau dușman. Astfel, deși cronicarul moldovean ura în general pe turci pentru că exercitau jaful prin boierii români devotați lor, totuși nu se lasă orbit de ură pentru a nu recunoaște meritele unora dintre ei. Abaza pașa fusese prigonitorul familiei sale, dar când este sugrumat la Constantinopole de sultan, pentru nerespectarea condițiilor de pace dintre turci și poloni, fixate în urma ciocnirii de la Hotin (1621), Miron Costin nu se bucură de căderea adversarului, ci notează imparțial: „Om Abaza pașa, vestit cu războaiele asupra perșului și oștean direpț“. Acest lucru dovedește că autorul se interesa și de alte fapte ale celor asupra cărora avea să emită judecăți istorice. El era de principiul afirmat în *De neamul moldovenilor*, că istoricul dă seama, în fața istoriei, de afirmațiile sale. De asemenea, Miron Costin apreciază pozitiv domnia lui Vasile Lupu, luată în general, cu toate că tatăl său, hatmanul Costin, fugise în Polonia de teama acestuia și personal nici nu este de acord cu toate acțiunile voievodului. Laudă vitejia lui Vasile Lupu, care se afla „pururi în fruntea oștii sale“ și blamează pe Gheorghe Ștefan care „în oastea sa de față n-au fost ci au stătut departe de la oaste înapoi, măcar că am hi datori cu pomenire lăudată mai mult lui Ștefan vodă, de la carele multă milă am avut, decât lui Vasilie vodă, de la carele multă urgie părinții noștri au petrecut“. Domnia lui Vasile Lupu a fost „cu liniște și pace“, cu bună stare pentru boieri, dar „zburdăciunea“ acestora întrecerea marginile și însuși vodă Lupu lua fetele unor boieri, „peste voia părinților, la țietorie“. Miron Costin se declară împotriva puterii nelimitate a domnului, ca și Grigore Ureche. [...]

Cultura bogată, cunoașterea cărților populare, asimilarea formelor plastice din graiul popular, talentul, în fine, i-au dat posibilitatea lui M. Costin să găsească imaginile cele mai potrivite. Când vorbește de înțelepciunea excepțională a pârcălabului de Soroca, Ștefan, se folosește de portretul lui Esop, aproape de aceiași termeni ca în *Esopia*: „Iar la statul trupului său era gârbov, ghebos și la cap cucuiat, cât puteai zice că este adevărat Esop la chip“. Întrebuințează de asemenea vorbirea directă a eroilor, dialogul sau monologul. Nu lipsesc proverbele în variante vechi, ca mijloace plastice de exprimare a unei idei (unele sunt polone): „lupul părul schimbă, iar nu hirea“, „cine piere de glonț de tun tot era de fulger să moară“, „cela ce se îneacă să apucă de sabie cu mâna goală“, „după pagubă leahul înțelept“ (ca transpunere a proverbului polon „madry polak po szkodzie!“) etc. Locuțiuni din limba populară: „a sta ceva într-un fir de păr“ („pe un păr au stătut atuncea viața lui Constantin vodă), „a se oploși pe lângă cineva“, „a unge osia“, „a cârpi o treabă“ („Că cârpea boierii cum putea trebile țării, iar domniia mai mult își petrecea cu Batiște Veveli“). În cronică sunt folosite elemente de folclor și de etnografie. În solia îngâmfatului Zbaraski, care l-a umilit pe Ștefan Tomșa, încât acesta exclamă: „Lasă, câine, leșe, că te voi purta eu“ (ceea ce a și făcut), cad drept fală potcoavele de argint, de la copitele cailor soliei, pe ulițele Constantinopolului, ca în unele legende populare. La nunta fiicei lui Vasile Lupu, Maria, cu Janusz Radziwill (1645) în prezența unor oaspeți străini s-au produs artiști populari cu „zicături, giocuri de țară“ etc. La petrecerea organizată de Rákoczi și Gheorghe Ștefan, după înfrângerea răscoalelor seimenilor, în Muntenia, sunt prezenți la fel cântăreți populari: „ciumpoiașul cu cimpoi de urșinic, la dvorbă de zicături“ și „surlarii“.

(I.C. CHIȚIMIA, *Marii cronicari moldoveni: Miron Costin*, în *Istoria literaturii române*, I, Editura Academiei, București, 1964, p. 401, 402, 405–406)

Cronica lui Gr. Ureche cuprinde istoria Moldovei din perioada 1352–1549 și un scurt preambul despre originea românilor și a limbii române.

Având alte mijloace de informare și un orizont mult mai larg, Miron Costin proiectează un *Letopiseț al Țării Moldovei* care să îmbrățișeze trecutul țării de la colonizarea Daciei cu romani până în zilele sale.

În condițiile situației politice agitate și tulburi a Moldovei și din cauza vieții zbuciumate și a sfârșitului tragic al lui însuși, Miron Costin nu-și realizează planul decât parțial.

În prefața cronicii sale arată că „urzise“ chiar „începătura letopisețului“, care nu e decât scrierea *De neamul moldovenilor*. Cele 7 capitole (în prima redacție: 5) ale lucrării din urmă au în frunte titlul (*De neamul moldovenilor, din ce țară au eșit strămoșii lor*), precedat de indicația: *Cartea dintâi*. Este clar că întreagă această lucrare urma să constituie partea întâi a vastei opere costiniene. Tot atât de clar este că prefața la *De neamul moldovenilor* a fost scrisă mai târziu, cum se scriu de obicei prefețele, și a fost „lipită“ la locul potrivit, fără ca autorul sau copistul, însărcinat de autor, să mai repete titlul lucrării înaintea titlului prefeței.

A doua și ultima parte realizată a operei capitale a lui Miron Costin este *Letopisețul Moldovei*, în care autorul duce firul povestirii mai departe, de unde îl lăsase Grigore Ureche, până în anul 1661.

Miron Costin, care cunoscuse cronica lui Grigore Ureche în versiunea interpolată de Simion Dascălul, singura versiune care mai putea fi cunoscută, e conștient de faptul că el e continuatorul lui Grigore Ureche: cronica lui Miron Costin descrie evenimentele dintre 1594–1661.

Animat de o profundă dragoste de patrie, Miron Costin scrie *Letopisețul Țării Moldovei* ca „să nu uite lucrurile și cursul țărâi“. El își dă seama că expunerea sa nu e totdeauna prea amănunțită cum s-ar cuveni („cum s-ari cădea“, zice autorul). Unul dintre cauzele principale ale acestei situații este desigur lipsa unor izvoare scrise, cu privire la perioada de după 1595 („Și de loc letopiseță, de muldovan scrisă, nu să află“).

Pentru documentare, Miron Costin a apelat în primul rând la tradiția orală („boiari bătrâni“) și la observația directă a evenimentelor, apoi la unele izvoare externe. Dintre izvoarele externe amintim cronica în limba latină a polonezului Paul Piasecki (1579–1649), *Chronicon gestorum in Europa singularium*, tipărită la Cracovia, pe care Miron Costin o cunoaște în ediția a II-a, 1648 (ed. I, 1645), în care se descrie istoria Poloniei dintre 1575–1648 (în ediția I expunerea merge numai până la 1645), în cadrul istoriei generale a Europei. Piasecki, care fusese episcop 22 de ani în sudul Poloniei, în vecinătatea Moldovei, dă, în cronica sa, numeroase informații cu privire la istoria Moldovei (o ed. a III-a, cu corectările autorului, apare la Amsterdam, 1649). Pentru relațiile româno-polone, Miron Costin găsește aici informații amănunțite și sigure.

De asemenea, Miron Costin folosește cronica lui Aleksander Gwagnin, în traducerea și redacția polonă a lui M. Paszkowski, *Opisanie Sarmaciej Europskiej* (Cracovia, 1611); apoi lucrarea versificată a lui Samuel Twardowski (1595–1600), în polonă, *Wojna domowa z Kozaki I Tatary...* („Războiul civil cu cazacii și tătarii...“; Kalisz, ed. I, 1651–1657; ed. a II-a revăzută, 1660; ed. a III-a, 1665; ed. a IV-a, 1682), unde sunt zugrăvite evenimentele petrecute între 1648–1660.

Datele furnizate de aceste izvoare sunt prelucrate, comentate.

Miron Costin folosește în cronica sa și citate biblice (mai ales în slavonește), apoi sentințe morale din alte izvoare. Din *Viețile paralele* de Plutarh, Miron Costin ia sentința: „hărnicia împăraților și domnilor mai mult se înțelege din cuvintele lor și sfaturi grăite de dânșii... decât den războaie făcute de dânșii“ (*Let.*, cap. XI, zač. 2).

Pentru partea din cronică privitoare la anii 1648–1661, autorul este martor ocular al evenimentelor.

Cronica a fost terminată în 1675. În transcrierea pe curat, cronicarul a mai adăugat unele pasaje (venirea lăcustelor, o informare despre domnia lui Antonie Ruset etc.), și, probabil, prefața. Prefața a fost redactată, în orice caz, între 1686–1691, după ce autorul elaborase prima redacție a scrierii *De neamul moldovenilor*.

Letopisețul Țării Moldovei de Miron Costin se păstrează astăzi în 56 de cópii manuscrise, dintre care cele mai vechi datează de la sfârșitul secolului al XVII-lea (mss. rom. **36** și **169** din B.A.R.), iar cel mai recent – din 1844 (ms. 25/1955 de la Biblioteca Centrală Universitară „Babeș-Bolyai“ din Cluj). Cea mai corectă copie pare a fi aceea a lui Axinte Uricariul, din 1710 (ms. rom. **2601** B.A.R.). Cele mai multe manuscrise datează din secolul al XVIII-lea. Tabloul filiației manuscriselor cronicii presupune, în mod obligatoriu, un număr de cópii intermediare dispărute, care până în prezent nu a fost stabilit nici măcar cu aproximație. Chiar și așa, letopisețul lui Miron Costin este cronica românească originală, care, sub formă de manuscris, a avut în epoca veche cea mai largă circulație.

Letopisețul Țării Moldovei de Miron Costin a fost publicat pentru întâia dată de M. Kogălniceanu, în *Letopisețele Țării Moldovei*, ed. I, tom. I, Iași, 1852.

De neamul moldovenilor este o lucrare de istoriografie, cu caracter polemic în anumite părți ale ei, în care se dezvoltă câteva probleme fundamentale ale istoriei poporului român: problema originii și a dezvoltării poporului până la cel de-al doilea descălecat. În special problema originii poporului român, prin noutatea și prin felul cum fusese ea abordată, prezenta o deosebită importanță. Cu aproximație între 1654–1660, cu interpolările pe care le-a adus cronicii lui Grigore Ureche, Simion Dascălul acreditase teza că românii ar fi urmașii tâlharilor de la Roma, trimiși în Dacia în ajutorul regelui maghiar Laslău. O asemenea mistificare a istoriei trebuia combătută cu toată seriozitatea. De aceea, întemeiat mai ales pe o logică strânsă decât pe o documentare aprofundată, Miron Costin, ca să dovedească netemeinicia „basnei“ lui Simion Dascălul, aduce argumente de natură foarte variată pentru demonstrarea adevărului istoric. Astfel, el brodează expunerea pe o descriere geografică, istorică și etnografică. Întâlnim părți întregi de descrieri geografice (Italia, Dacia), combinate cu informații istorice; apoi capitole bazate pe informații arheologice (despre cetățile din Moldova și Țara Românească) sau în care se descriu obiceiurile la români. Nu lipsesc nici considerațiile cu privire la originea limbii române.

Ca izvoare pentru această lucrare, Miron Costin folosește scrierea lui L. Toppeltin, *Origines et occassus Transsylvanorum* (Lyon, 1667), de unde ia teza că sașii sunt urmașii dacilor, apoi *Culegeri grecești de 4 monarhii*, scriere neidentificată până acum și cronica lui Grigore

Ureche în interpolarea lui Simion Dascălul, într-una din primele cópii ale ramurii Misail călugărul, deci având și interpolările acestuia.

Lucrarea a fost redactată în două versiuni: una de 5 capitole, cealaltă de 7 capitole, ambele elaborate aproximativ între 1686–1691.

Redacția de 5 capitole nu conține interpolații. Ea se deosebește de cealaltă redacție și prin faptul că, într-o serie de cazuri, autorul relatează la persoana 1 sg. întâmplări, mărturii, informații, fapte – pe care le cunoștea el în mod nemijlocit. În schimb, redacția cu 7 capitole, așa cum o cunoaștem azi, pe lângă plusul de capitole, are interpolații la fiecare dintre capitolele primei redacții; de asemenea ea transmite în stil indirect (la pers. 3 sg.) pasajele care dincolo erau la persoana 1 sg. și conține o serie de formulări originare sau formulări îmbunătățite care scot în evidență erorile strecurate în copiile primei redacții.

Autorul interpolațiilor care cuprind informații sau se întemeiază pe izvoare pe care Miron Costin nu le-a cunoscut și cel care a transpus pasajele de stil direct (la pers. 1 sg.) în stil indirect, folosind formulări ca „spunea tată-nostru...“; „Tată-nostru Miron logofătul spunea...“; „cum arată răpousatul Miron logofăt...“, „... l-au trecut tată-nostru“ etc. este, fără îndoială, fiul lui Miron Costin, Nicolae Costin.

N-avem, în schimb, nici un motiv să considerăm ca autor al celeilalte categorii de formulări și al plusului de capitole pe Nicolae Costin.

După părerea noastră, Miron Costin a redactat *De neamul moldovenilor* în două versiuni succesive: o redacție cu 5 capitole și o altă redacție, cu un adaos de aproximativ 2 capitole și 2/5, care completează textul primei redacții. Atât copia primei redacții, cât și textul redacției a doua, probabil o copie revizuită, cu completările autorului, s-au păstrat în familie și au fost puse în circulație de-abia după moartea lui Nicolae Costin. După părerea noastră, deci, diferența pe care o prezintă redacția de 5 capitole nu constituie nici o simplă redacție cu omisiuni din partea unui copist, și nici o prescurtare intenționată din partea unui „orânduitor târziu“ al compilației, cum presupune P.P. Panaitescu. Integrată, la scurt timp, în compilația corpului de cronici al Moldovei, prin această compilație, încă în 1713, *De neamul moldovenilor*, în redacția de 5 capitole, alături de alte scrieri ale lui Miron Costin, ajunge în Țara Românească, unde până la începutul secolului al XIX-lea se multiplică în cel puțin șapte exemplare.

Versiunea completă, în schimb, este integrată de Nicolae Costin într-un corp de cronici moldovenești, în care un loc important ocupă și *Letopisețul Țării Moldovei* al lui Miron Costin. [...]

În compilația lui Nicolae Costin, redacția a doua din *De neamul moldovenilor* circulă mai ales (sau exclusiv) în Moldova, unde se transmite în numeroase cópii. Atât acest fapt, cât și faptul că Nicolae Costin citează în *Letopisețul de la zidirea lumii* după redacția de 7 capitole, constituie motive suficiente să credem că Nicolae Costin aprecia ca versiune bună versiunea dezvoltată. [...]

Cele mai multe cópii datează din secolul al XVIII-lea. Cele 12 cópii din primele patru decenii ale sec. al XIX-lea, de dinaintea tipăririi lucrărilor istoriografice ale lui Miron Costin, sunt o mărturie a interesului mereu viu al cărturarilor români pentru trecutul istoric al poporului și pentru cultura românească veche. La cele 46 de cópii manuscrise ale textului original, trebuie adăugate și cele 69 de cópii manuscrise ale *Letopisețului Țării Moldovei de la zidirea lumii până la1601* al lui Nicolae Costin, în care *De neamul moldovenilor* al lui Miron Costin este integrat într-o formă mai mult sau mai puțin prelucrată.

De neamul moldovenilor a fost publicat prima dată de M. Kogălniceanu, în 1852, împreună cu cealaltă lucrare capitală a lui Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*. [...]

În lucrările sale de istoriografie, Miron Costin folosește, în general, puține izvoare străine. Izvoarele străine sunt consultate mai ales în legătură cu problema originii poporului român și a limbii române. Miron Costin nu face exces de erudiție cu informațiile din istoriografia străină.

Letopisețul Țării Moldovei este o cronică boierească, deci neoficială, în care cea mai mare parte a documentării se bazează pe tradiția orală și pe observația directă a autorului.

Expunerea cronicii este departe de a fi pur istoriografică; ea are adesea caracterul complex al unui reportaj. Autorul găsește necesar să dea multe amănunte interesante în legătură cu comportamentul personajelor istorice mai importante, cu felul lor de a fi, de a se îmbrăca, de a acționa, de a vorbi. El ne oferă de asemenea informații de reporter despre curțile domnești, despre diferite măsuri administrative, despre viața economică și comercială, despre răscoalele țărănești.

Istoria Moldovei este urmărită atât pe plan social local, cât și în cadrul istoriei generale, în relațiile cu celelalte provincii românești, cu străinii sau cu țările străine (Imperiul Otoman, Rusia moscovită, Ucraina etc.).

Istoria are, după Miron Costin, un scop educativ. [...]

Miron Constin este perfect conștient de responsabilitatea pe care o are un istoric: „Nici este șagă a scrie ocară vecinică unui neam, că scrisoarea iaste un lucru vecinic [...]. Eu oi da samă de ale mele, câte scriu.“ De aceea, de-a lungul întregii cronici, autorul se străduiește să fie obiectiv.

Lucrările sale pun în circulație la noi o serie de idei valoroase, care alături de ideile susținute de alți cărturari ai vremii de atunci și de mai târziu vor contribui la trezirea conștiinței naționale: ideea originii comune a poporului român, ideea unității poporului român, ideea originii latine a limbii române. [...]

În predoslovia la *De neamul moldovenilor*, expunând obiectul lucrării sale, Miron Costin zice: „să scot lumii la vedere feliul neamului, din ce izvor și semințíe sânt lăcuitorii țării noastre Moldovei și așa și Țării Muntenești, cum s-au pomenit mai sus, și românii din țările ungurești, că tot un neam sânt și o dată descălecați“.

La Miron Costin nu apare, în schimb, ideea necesității unirii românilor într-un stat național. Momentul realizat de Mihai Viteazul al primului stat centralizat românesc nu stârnește la Miron Costin vreo emoție deosebită. Reflectând limitele gândirii sociale și politice a Evului Mediu, cronicarul moldovean nu ridică aici problema necesității unificării politice și administrative a celor trei provincii românești. O asemenea concepție apare, de altfel, extrem de rar la cărturarii Evului Mediu pe plan mondial. De aceea, cuceririle lui Mihai Viteazul sunt considerate rodul unei ambiții și sunt asemuite cuceririlor efemere ale unor imperii din trecut. [...]

Poziția autorului în această direcție este totuși estompată de conștiința unității poporului român pe care am subliniat-o mai înainte și prin care Miron Costin a devenit unul dintre gânditorii de frunte ai trecutului nostru.

Se cuvine să adăugăm că, pe alocuri, în scrierile cronicarului moldovean se întâlnesc și aluzii la necesitatea independenței și suveranității poporului, la necesitatea luptei pentru libertate.

O altă idee avansată pentru acele vremuri, pe care Miron Costin o susține mai ales în *De neamul moldovenilor* și în *Cronica polonă*, este originea latină a limbii române. Ideea este dezvoltată în special în *Cronica polonă*, unde autorul prezintă, pentru demonstrație, o lungă listă de cuvinte. Argumentația lingvistică a lui Miron Costin este mult mai bogată și mai corectă decât cea din cronica lui Grigore Ureche. Erorile de metodă pe care le face autorul sunt, de fapt, erorile „lingvisticii“ romanice din acea perioadă.

Tratând o perioadă pentru care în general lipsește o documentare internă și externă mai amplă, *Letopisețul Țării Moldovei* al lui Miron Costin este singurul izvor intern pentru istoria Moldovei dintre 1595–1661.

Lucrările sale istoriografice și, în primul rând, *Letopisețul* și *De neamul moldovenilor*, deschid noi orizonturi în istoriografia românească și contribuie la deșteptarea conștiinței naționale. [...]

În fond, Miron Costin este optimist, încrezător în viitor: „Puternicul Dumnezeu, cinstite și iubite cetitoriule, să-ți dăruiască, după aceste cumplite vremi anilor noștri, cândva, și mai slobode vacuri, întru care, pre lângă alte trebi, să aibi vreme și cu cetitul cărților a face iscusită zăbavă...“ (*De neamul mold.*, Predosl.). [...]

Spre deosebire de opera lui Gr. Ureche, care ne-a fost transmisă numai în versiunea interpolată de Simion Dascălul și cu sensibile remanieri și retușări ale copiștilor ulteriori, opera lui Miron Costin în limba română a avut o soartă ceva mai blândă. Lucrarea principală, *Letopisețul*, se păstrează într-o copie destul de apropiată de versiunea și de limba originalului, copie executată la un foarte scurt interval după moartea lui Miron Costin: ms. rom. **2601** de la B.A.R. [...]

Întocmai ca în operele de literatură artistică, Miron Costin folosește și alte procedee ale artei literare: comparația, dialogul, anecdota, portretul psihologic, descrierea naturii.

Iată cum compară domnia îmbelșugată a lui Miron Barnovschi, după domnia de jaf și secătuire a țării a lui Radu Mihnea: „Ce, cum floarea și pomeții și toată verdeața pământului stau ovilite de brumă cădzută peste vreme și apoi, după lină căldura soarelui, vin iară la hirea și la frâmsețele sale cele împiedicate de răceala brumei, așea și țara, după greutățile ce era la Radul vodă (care veacurilor de mirat au rămas, cum au putut încăpea întru înțelepciunea acelui domnu aceia nemilă de țară), au venit fără zăbavă țara la hirea sa și până la anul s-au împlut de tot bivșugul și s-au împlut de oameni“ (*Letopiseț*, cap. XII, zaci 4). [...]

Mai ales dialogul apare foarte des. Vorbirea directă e combinată uneori cu vorbirea indirectă sau cu cea indirectă liberă. Monologul, prin anumite elemente retorice, poate avea uneori aspectul unui discurs.

Portretul psihologic al personajului se întâlnește și el în mod curent. Cităm portretele lui: Ieremia Movilă, Radu Mihnea, Gheorghe Ștefan, Ștefan pârcălabul de Soroca, Matei Basarab etc. Trăsăturile esențiale ale personajelor sunt prinse în linii simple, dar în culori foarte vii.

Printre descrierile artistice ale lui Miron Costin este clasică descrierea năvălirii lăcustelor. [...]

Adesea expunerile lui Miron Costin au un caracter oral. Oralitatea se realizează și prin lexicul popular, și prin expresiile figurate, prin proverbele populare, prin dialog, cât și prin intervenția autorului, la pers. 1 sg., în cursul povestirii, mai ales atunci când relatează fapte sau situații la care a fost martor ocular: „Eram pururea în casă eu la Iordachie visternicul...“ zice el odată, ca să sublinieze autenticitatea dramatismului unei situații.

Prin calitățile lor artistice, scrierile istorice ale lui Miron Costin fac legătura între istoriografie și literatura artistică propriu-zisă. Dacă am ține seama și de scrierile versificate, am putea afirma că Miron Costin a fost preocupat în permanență de expresia literară.

Tocmai datorită acestui fapt, *Letopisețul Țării Moldovei* al lui Miron Costin a constituit un izvor de inspirație pentru scriitorii moderni. Astfel, B.P. Hasdeu, în nuvela *Domniia Arnăutului*, pleacă de la expunerea domniei lui Vasile Lupu din cronica lui Miron Costin. La fel Mihail Sadoveanu, în romanul *Neamul Șoimăreștilor*, se referă la epoca lui Ștefan II Tomșa, iar romanul *Nunta domniței Ruxandra* are în vedere neobișnuita căsătorie a fiicei lui Vasile Lupu cu Timuș Hmelnițchi, fiul hatmanului cazacilor.

Având o cultură profundă și un spirit de observație ascuțit, Miron Costin consemnează, în opera pe care a lăsat-o posterității, câteva secvențe din istoria poporului român și unele reflecții pe marginea vieții zilnice a semenilor săi. Fie că se referă la personaje istorice determinate, fie că îi vizează pe contemporani în general, autorul așază în centrul atenției cititorului omul, pentru ale cărui virtuți Costin găsește totdeauna cuvinte de laudă. Atunci însă când personajul are lipsuri, el este criticat, indiferent de poziția socială a lui. Omul lui Miron Costin acționează în calitate de cetățean al patriei sale. Cu o singură rezervă însă: atunci când e vorba de străini care exploatează poporul român sau uneltesc împotriva suveranității poporului român, autorul judecă situațiile prin prisma dragostei proprii de patrie.

Umanismul lui Miron Costin constă tocmai în această apreciere a virtuților omului, pe de o parte, și a virtuților trecutului poporului român, pe de altă parte. Dragostea pentru om, care se îmbină cu cea pentru patrie, este un indiciu al optimismului autorului. Așa că pasajele în care cronicarul își exprimă deznădejdea sau pesimismul, nu sunt decât figuri de stil. Scopul final pe care-l urmărește scriitorul moldovean este să facă, prin istoria patriei, educația generațiilor următoare. Toate observațiile, reflecțiile, descrierile și narațiunile au la el un scop educativ.

Expunerea lui Miron Costin, fie că folosește limba română, fie că se adresează polonezilor în limba polonă, este vie, colorată, cu multe expresii populare, cu vorbe de haz și cu numeroase ironii incisive, dând impresia unui text prelucrat artistic. Talentul lui de artist al cuvântului se manifestă atât în operele în limba română, cât și în cele în limba polonă, atât în scrierile sale în proză, cât și în cele versificate.

Miron Costin este unul dintre cărturarii de seamă ai poporului român. Prin activitatea sa prodigioasă, el contribuie efectiv la dezvoltarea istoriografiei și a literaturii române din sec. al XVII-lea și la progresul limbii române literare.

(Liviu ONU, Studiu introductiv la vol. Miron Costin.
Opere alese, Editura Științifică, București, 1967,
p. 8–15, 20–23, 26, 30–33)

Acum 275 de ani pierea de moarte năprasnică cel mai de seamă bărbat al Moldovei timpului său, vel-logofătul Miron Costin. Era om în vârstă de abia 58 de ani; învățase cu spor în școalele umaniste ale Poloniei; citea și vorbea mai multe limbi decât româna, latina și polona, în care scria; alcătuise în idee un corpus științific al formării întregului său neam de oameni, fiind în ochii urmașului Nicolae Iorga, care-l va urma până și în sângeroasa inutilitate a morții, „străbunul istoriografiei noastre“; slujise neabătut mai mult țara Moldovei decât pe voievozii trecători, pe care-i ferise cu înțelepciunea lui de puterea rău sfătuitoare și cu priceperea diplomatică de impulsiunile împăraților și regilor vecini; și se afla acum la Barboși, ca să-și înmormânteze „jupâneasa“ – dar de unde o roată de călări, sosită în spume de la Iași, îl luă pe sus, îl decapită scurt la Roman pe cine știe ce buturugă întâmplătoare și-l lăsă să fie îngropat la un loc și în același timp cu jupâneasa lui. [...]

Căci chiar dacă nu s-ar ști despre viața lui nimic mai mult decât ce se află în cronica preluată de la alții, dar adusă de el la zi, nu e Miron Costin cel dintâi mare clasic român? Limba lui scrisă, urmând tiparele sintactice ale latinei culte, dar neduse până la obscuritatea fiului său Nicolae sau a lui Dimitrie Cantemir, e densă, lapidară și memorabilă în amândouă sensurile acestui cuvânt, adică ușor și vrednică de memorat. Nici unul dintre clasicii noștri n-a hrănit intelectualitatea țării cu mai multe sau numai cu tot atâtea formulări sugestive.

Din acest punct de vedere, proza lui stă pentru noi românii alături de orice operă clasică, din care se citează câte un început de frază, ca să se caracterizeze anumite situații noi; și puterea expresiei îi este asociabilă îndeosebi cu aceea din operele înțelepților antici sau din nenumărate versuri ale lui Virgiliu, cu care lumea cultă își clarifică unele idei până și în zilele noastre. Așa cum în împrejurări similare, ca să fie mai înțelese, amintim câte un fragment de vers din virgiliana: Una salus victis, Ab Jove principium ... sub tegmine fagi, Quos ego..., fugit irreparabile tempus, Vivit sub pectore vulnus etc., etc., tot astfel, mai degrabă decât să găsim alte împrejurări de cuvinte pentru vechi situații, prin care a trecut Miron Costin însuși, cităm din el: „Biruit-au gândul, scrisul nesăbuit e ocară vecinică, nu omul e peste vremi – ci bietul om supt vremi, stă mintea în loc“ și toate celelalte.

Prima din ele (*Biruit-au gândul*) folosită de cronicar doar ca să arate câte dificultăți trebuise să învingă spre a-și începe lucrarea, a putut fi chiar desprinsă din context, dându-i-se un sens spiritualist, cum Titu Maiorescu avea să pună meșteri să i-o cresteze pe pragul de deasupra al intrării, întocmai ca Montaigne, căruia grinzile „librăriei“ îi fuseseră împodobite cu dictoane de înțelepciune antică. Iar ultima (*stă mintea-n loc*), printr-o uimitoare putere de pătrundere în limba comună a intelectualilor și orășenilor, avea să exprime sentimentul de încremenire până azi, deși asaltată din două părți în timpul din urmă prin a rămâne tablou și a se face mască.

Astfel relieful și densitatea exprimării lui Miron Costin ne-au furnizat, ca să zicem așa, un număr de proverbe noi pe lângă cele știute din popor, un fel de alte zicale provenite de la un autor cunoscut și nu anonim, a căror clasicitate le dă în ochii lumii noastre cultivate valoare în adevăr paremiologică.

(Vladimir STREINU, *Miron Costin, primul nostru mare clasic*, în *Luceafărul*, an. X, nr. 9, 4 martie 1967)

Capodopera lui Miron Costin rămâne însă mica lucrare *De neamul moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor*, actul de naștere al „prozei de idei“ în limba română și totodată prima noastră scriere de polemică științifică. Punctul de plecare al acestei scrieri, compusă după 1685, a fost constatarea că românii culți din vremea sa nu aveau încă suficient de clare o serie de noțiuni fundamentale asupra originii și istoriei lor, de unde posibilitatea că atât unii istorici străini ca Jane Zamolski (cunoscut prin intermediul lui Toppeltin), cât și unii pretinși istorici autohtoni, ignoranți dar plini de pretenții, să vânture legende injurioase, ca acelea adaose la cronica lui Ureche de Simion Dascălul și Misail Călugărul. Operă de superbă indignare patriotică, *De neamul moldovenilor* debutează într-un stil sacadat, vibrant, care vădește maturizarea tuturor mijloacelor de scriitor ale cărturarului. [...]

Punând expunerea ideilor în ecuație dialectică, polemistul prevede replica și-i răspunde pe loc, cu o ploaie de argumente: „Dzice-va neștine: prea târziu iaste; după sutele de ani, cum că vor putea ști poveștile adevărate, de atâtea veacuri? Răspundz: lăsat-au puternicul Dumnezeu iscusită oglindă minții omenești, scrisoarea dintru care, dacă va nevoi omul, céle trecute cu multe vremi va putea ști și oblici“. [...]

Necesitatea unei asemenea scrieri este imperioasă: „Îndemnatu-m-au mai mult lipsa de știința începutului acestii țări, de descălicatul ei cel dintâi, toate alte țări știind începuturile sale.“

Autorul pregătește osârdia defăimătorilor prin elogiul lui Grigore Ureche, folosind contrastul: „Laud osârdia răposatului Uréchie vornicul, carile au făcut de dragostea țărâi létopisețul său [...] cât poate să zică fieștecine că numai lui de această țară i-au fost milă, să nu rămâie întru întunéricul neștiinței, că célelalte ce mai sânt scrise adăosături de un Simeon Dascălul și al doilea, un Misail Călugărul, nu létopisețe, ce ocări sânt. Care și acélea nu puțină a doao îndemnare mi-au fost“. Afirmațiile celor în cauză sunt supuse examenului critic, controlându-i pe texte, spre a le descoperi reaua-credință: „Dacă n-au fost dară dintâi scrisoare în țară și nici streinii n-au știut și nimica n-au scris, de unde sânt acéste basne“? [...]

Erudiția proprie este luată mărturie împotriva scorniturilor: „Eu, iubite cetitoriule, nicăirea n-am aflat nici un istoric, nici latin, nici leah, nici ungur, și viiața mea, Dumnezeu știe cu ce dragoste pururea la istorii, iată și până la această vârstă, acum și slăbită. De acéstea basne să dea seama ei și de această ocară.“

O bătălie câștigată ușor astăzi, cu texte trunchiate sau cu mărturii nesigure este de două ori pierdută mâine, când se descoperă felul cum a fost „potrivită“ istoria. Costin intuiește primul acest adevăr, asigurându-și cititorul că a lucrat în deplină obiectivitate și a folosit izvoarele cele mai imparțiale, de necombătut:

„Făcutu-ț-am izvod dintâiași dată de mari și vestiți istorici mărturii, a cărora trăiesc și acum scrisorile în lume și vor trăi în véci. Și așa am nevoit, să nu-mi fie grijă, de-ar cădea această carte ori pre a cui mână și din streini, carii de-amăruntul cearcă zmintelile istoricilor.“

Respingerea „basnei“ se însoțește în continuare de edificarea, pas cu pas, a noii conștiințe de sine a poporului român. Ea debutează cu întâia manifestare a unui fenomen definitoriu pentru conștiința națională modernă a românilor: mândria originii lor romane și afinitățile neolatine, proclamarea dublei rudenii – cu toate implicațiile ce decurgeau de aci a românilor cu romanii din vechime și cu neolatinii contemporani. [...]

Sunt relatate războaiele cu dacii, și pentru întâia oară un istoric român încearcă să-și reprezinte concret procesul de romanizare a provinciei. Principala teză a lui Costin (colonizarea cu romani aduși toți și dintr-o dată din Italia) este fără îndoială simplistă, dar ea a rămas, în esență, timp de peste un secol și jumătate, concepția dominantă din istoriografia românească. [...]

În *De neamul moldovenilor* găsim și cele dintâi informații de istorie asupra culturii românești: Costin știe că Grigore Ureche a scris cronica sa adunând istoriile slavone din mănăstiri și combinându-le cu Bielski, că alfabetul chirilic a fost împrumutat de la sârbi (înțelege: de la slavii sud-dunăreni), „o dată cu cele bisericești“, și tot lui îi datorăm menționarea unui letopiseț al lui Eustratie logofătul (pe care, e drept, el însuși mărturisește că nu l-a văzut!), în a cărui existență vor crede mai târziu și alții...

Scriitor divers, poet, istoric, ideolog, polemist, moralist. Miron Costin revoluționează tipul vechiului cărturar român. Fără prezența lui în ambianța culturală moldovenească din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, Dimitrie Cantemir, care-l continuă în mod învederat, ar fi fost de neconceput.

(George IVAȘCU, *Istoria literaturii române*, 1,
Editura Științifică, București,
1969, p. 192–194, 196, 197)

Nu reprezintă nici acest letopiseț o operă de erudiție uscată, dar, din primele lui pagini, ne surprind indiciile unui mai modern spirit științific: o listă cu izvoarele cronicii (s-ar chema, astăzi, bibliografie), dispuse într-o anumită ordine, o *prédoslovie*, cuprinzând ceea ce spun, de obicei, în vremea noastră, prefețele, dar într-un fel mai dramatic, citarea în text a predecesorului Ureche și a altor istorici și, mai cu seamă, notele prin care explică autorul cuvintele *dahii, vlahi, Turnul Săverinului*, folosite în cele câteva stihuri de descălecatul țărâi.

La aceste mărci neîndoielnic istoriografice, se cade să adăugăm câteva din multele dovezi ale unui spirit științific evoluat. Cum, la Costin, sunt foarte limpezi o concepție și o politică, nu lipsesc teoretizările. I se cere cronicarului imparțialitatea, un simț al „direptății“,

„că nemică nu strică credința așé celora ce scriu létopisețele ca fățăriia, când veghe voia unuiè și coboară lucrul cu hula altuia".

„...Dreptatea socotind, nu poci scrie într-alt chip", zice cronicarul și, conștient a fi bănuit de mari simpatii pentru poloni, se justifică, uneori, semnificativ: „Și acéste toate nu-ți scriu, lăudând vreo parte, ce tocma cum au fost, nu să fac laudă oștii leșăști, am prea mulți de țară martori". Îl preocupă – se vede – risipirea neîncrederii cu care se simte privit. Sarcasmul cu care întâmpină erorile leșilor, câte un „nu știu cum s-ar prinde acest lucru" aruncat unor știri descoperite în izvoarele acestora își au tâlcul lor. În orice caz, o anume onestitate profesională nu poate fi contestată. Același inflexibil criteriu istoriografic îi interzice, acum, lui Costin (Ureche era dispus la concesii) să ia în seamă legendele, basmele și tot ceea ce ar aduce cu incriminata *Alexandrie*: „Scrie Pliutarh, vestit istoric, la *Viiața lui Alexandru Machidon* care au scris *Alexandriia* cea adevărată, nu basme, cum scrie o *Alexandrie* den grecie ori dintr-altă limbă scoasă pre limba țării noastre, plină de basme și scorniturі..."

La capătul opus fabulosului cu aparențe istorice, ca și a informațiilor nesusținute ori ilogice, se află istoria vie, trăită și mai cu seamă văzută. Și asta pentru că „ce să véde cu ochii nu încape să fie îndoială în cunoștință", conchide în consens cu Aristotel, cronicarul, după o mică teorie a cunoașterii prin simțiri. Între aceste situații extreme, se așază informațiile provenite din cronicile polone (în special P. Piasecki, *Cronicon gestorum in Europa singularium*) și din tradiția orală: „cât am putut a înțelege den boieri bătrâni den dzilele lor". Argumentele convergente sunt prioritate. Izvoarele externe nu sunt reproduse, ci prelucrate din direcția sferei de interese și de probleme a Moldovei.

Nu e scutit de greșeli, se înțelege, letopisețul (Ștefan Radu și Bogdan Movilă n-au domnit, în realitate, niciodată) și dispunerea cronologică a faptelor, e, pe alocuri, deficitară, dar Costin are scrupulul omului de știință: omiterea unei informații (invazia lăcustelor), e constatată cu durere.

Cronicarul nu mai notează, cu secretă satisfacție, ignoranța ori reaua conștiință a istoricilor poloni, cum făcea Ureche. Parafrazează în schimb, e adevărat, fără ostilitate, însă îndeajuns de detașat, știrile primite de la ei: „Nu știu ce vină or hi dat bieților târgoveți de Hotin,

a o samă ce au fost mai fruntea, de i-au înpensu din cetate de pe zid, fără de nici o milă, leșii".

Apelând, la vremea potrivită, și la alte izvoare externe, prelucrându-le și topindu-le la un loc cu știrile ce le avea din țară, Costin a lărgit serios domeniul informațional și a modernizat metoda de lucru.

Ureche ținea la slava vechii Moldove, și pentru asta era gata să modifice izvoarele și să schimbe sensul faptelor. Epoca însăși îl făcea pe Costin sceptic și, deci, dispus să nu deformeze din patriotism, să laude cu prudență. Decadența Moldovei determina, așadar, o poziție nouă, modernă în spirit, istoricului.

O altă superioară înțelegere dovedește și punerea, teoretizată și ea, a evenimentelor moldovenești în cele universale, „pentru să să dezlége mai bine lucrurile țărâi". Interpretarea, în ansamblu, a istoriei („Și acéia să să știe că această țară fiind mai mică, nice un lucru sângur den sine, fără adunare și amestec cu alte țări n-au făcut") constituie un progres în concepție și chiar unul tehnic, întrucât trecerile la istoria altor țări se execută, acum, firesc, nu mai solicită capitole separate și nu implică, în consecință, discontinuități, ca la Ureche.

O lărgire a zonelor de interes ale cronicarului este, de asemenea, clară. Vremea boierimii militare apusese și sedentarismul păturii suprapuse obliga istoricul să se preocupe de „lucruri de casă". Amănunte de vestimentație, juridice, bisericești, de organizare socială, imposibile la predecesor, îi invadează lui Costin paginile cronicii, alcătuind înfățișarea civilă a epocii. Circumstanță, de altfel, utilă: fără evenimentele țărilor vecine și fără aceste lucruri de „casă" (casă e folosit, uneori, în sensul medieval occidental, de familie, clan), decadența Moldovei și vlăguirea potențialului ei militar l-ar fi pus pe autor în situația să nu aibă cu ce acoperi filele cronicii. Economicul și socialul nu constituie un obiect de observație efectivă, dar intră în câmpul istoricului. Căci avem de-a face cu un cărturar setos de deschideri. [...]

Epoca tratată de Costin era a compromisului politic și a eroziunii treptate, a personajelor abile care știu să menajeze și să câștige. Eroi ca ai lui Ureche, incomozi, legendari prin gesturi și cutremur de vorbe, sunt incompatibili cu vremea lui Costin, cu politica pitită a țării și, mai ales cu spiritul conciliant și mediocru ce străbate viziunea istorică a cronicarului.

Replicile nu mai dăltuiesc, cu răsunet, eroi, dar rămân să definească, cu bune izbânzi, oameni obișnuiți. Ele continuă, cu alte efecte, să fie funcționale în caracterizările nefericitei doamne a lui Ieremia Movilă ori ale prevăzătorului hatman Potoțchi, care expediază, la vestea răscoalei cazacilor, o oaste de represalii, „dzicând acest cuvânt: «Șerpele, până nu ridică capul din iarbă, să-l lovești»".

La Costin, fire somptuoasă, degustător și cunoscut el însuși prin vorbe de duh, neînchipuit de mult spun cuvintele despre proprietarii lor. Îi datorăm discursului ținut în fața hanului putința de a intui, sub antipatia cronicarului, caracterul lui Bogdan Hmilnițki.

Cuvântând, după puteri și știință, la un sfat de război, Petki Istvan – comandant al secuilor – și polcovnicul leah Condrațchi se delimitează, limpede, sufletește. [...]

Vorbele, adesea tăioase și totdeauna memorabile, din cronica lui Ureche, lasă locul, la Costin, într-o măsură apreciabilă, vorbelor înțelepte și, mai cu seamă, vorbelor tipice. [...]

Vorbe înțelepte spun, din loc în loc, feluriți inși și cronica schițează, astfel, ca într-un roman-frescă, fugar, zeci de eroi de figurație. O remarcabilă frază politică spusă unui turc chiar de către cronicar, și ea, mai târziu, consemnată, va face din Costin un personaj.

Într-un cuvânt, ca procedeu, limbajul participă, începând cu această cronică, sistematic la nuanțarea caracterelor, care se așază într-un registru mai larg, de la excepțional la mediocru. În frazele reproduse de Ureche nu avea loc decât eroul excepțional.

Modalitatea principală de caracterizare rămâne, însă, la ambii cronicari, enumerarea. Ea poate fi de fapt, de calități (când domnitorii nu s-au ilustrat prin acțiuni), sau de amândouă felurile, în cazul portretelor sintetice din necrolog. Însăși precumpănirea unui anumit tip de enumerare poate avea un tâlc. În cazul celor înclinați să făptuiască, să schimbe (în bine sau rău), caracterizările se preschimbă în serii de acțiuni întreprinse de erou. [...]

La fiecare domnitor, enumerarea trăsăturilor morale pare a constitui o preocupare statornică în amândouă cronicile. Trăsăturile acestea trec printr-un filtru creștin și unul politic, de clasă, mult mai riguroase la Costin, și faptul generează o serie de domnitori nediferențiați.

Convenția guvernează criteriile de alegere și de citare a calităților, și aceleași adjective calificative se repetă îngrijorător în portrete. Totul se înscrie în sfera eticului și aici se structurează câteva, puține, tipuri. Rareori își fac loc observații asupra fizicului și temperamentului, care nu-i intră scriitorului în preocupări. Trebuia să moară Radu Mihnea ca să aflăm că fusese „om boleac (...) de mâini și de picioare, care boală podogra și hiragra să dzice", trebuia să se justifice nevolnicia fiului, Ion Vodă, „om slab și deznodat și de mâini și de picioare, cum n-ar hi fost feciorul lui Vasile vodă", ca să aflăm că tatăl „era ca un leu și la hire și la trup". [...]

Descoperind ideea de durată, Costin, vede personajul de-a lungul faptelor lui, dar poate acum s-o facă și din perspectiva consecințelor, a efectelor. Pe vremea lui Barnovschi, țara „s-au împlut de tot bivșugul și s-au împlut de oameni", și vodă „domniia cu mare fericiie țărâi".

„Oi putea dzice că sărac nu se afla pre acéle vrémi, doară care nu-și vrea să aibă", notează cronicarul despre cârmuirea lui Vasile Lupu.

Tehnica aceasta a deplasării obiectivului asupra consecințelor este frecvent folosită în cronică, dar ea aduce, cel mai adesea, calificări generale în alb-negru și o îndepărtare de individual și distinctiv înspre social-politic. [...]

Practicată, nu rareori, calificarea în registru negativ, în tradiția Ureche, ne obligă să avansăm, suplimentar, supoziția că scriitorul gândește antitetic. O confirmare primim de la numeroasele portrete care par a nu se putea ridica decât sprijinite pe un termen de contrast. Antitetice se întâmplaseră să fie, prima oară în istoriografia română, portretele lui Petru Șchiopul și ale celui care l-a urmat în tron, Aron vodă, justificând o cugetare despre binele preschimbat în rău. Costin perfecționează metoda, sporind referirile directe. Portretul sintetic al lui Ieremia se realizează așezând, în raport invers, datele portretului soției sale, figura lui Ion vodă este negativul celei a tatălui său, Vasile Lupu, și tot în contrast cu personalitatea părintelui apare chipul becisnic al lui Alexandru vodă: „În vestea tătâne-său, care avea la împărțire, i se dideasă domnia, ce, cu cât ceriul de la pământ, cu atâta de hirea tătâne-său departe, om și de trup și de hire slab și boliac". [...]

Când nimerind un procedeu retoric subtil autorul face opozabile trăsăturile aceluiași personaj (Barnovschi – trufașul cu inima blândă), portretul iese neașteptat de apropiat înțelegerii scriitoricești mai noi.

Poate în aceeași măsură cu Ureche, dar nu cu aceeași eficacitate, practică în caracterizări Costin insinuarea și ironia. Dușmanul domnului filopolon Ieremia Movilă, care nu era altcineva decât Mihai Viteazul, este minat prin insinuările infiltrate de-a lungul povestirii. Ni-l imaginăm, apoi, pe cronicar închipuind un zâmbet glacial pe când relatează, fără comentariu, originea țărănească a lui Tomșa, el care va fi dezgustat de căsătoria fetei lui Lupu cu un abia ieșit din „țărănie“.

Ironia, ca și insinuarea, fac de altfel, portretul cronicarului și le vom lua ca atare. În afara perfecționării unor procedee existente și la Ureche, se observă că Miron Costin are unele disponibilități care i se refuzau predecesorului, din motive lesne de dedus. Costin este în măsură să renunțe la unele știri despre domni, descoperind implicarea valorii în cantitatea tratării. Nu și-a dat seama autorul că, ignorând domniile „slabe“ (Alexandru Iliaș), evaluându-le sever pe cele mediocre prin comprimarea în capitole scurte, a aflat arma de temut – modernă și ea – a subestimării.

Cărturar cum este, Costin se folosește uneori în caracterizările comandanților la oaste de analogia cu figurile ilustre ale antichității. [...]

Dacă lui Ureche îi reușesc, din câteva tușe doar, portrete imposibil de uitat și dacă are o imaginație mai vie, Miron Costin, deși compune, într-o parte a cronicii, după canoane, reușește în cealaltă parte – fapt inestimabil – să infuzeze personajului ideea de durată și ideea de schimbare. [...]

Din *Prédoslovie* încă, scriitorul se străduia să câștige compasiunea aruncându-și în față grele obstacole, invocând acele „cumplite vrémi și cumpănă mare pământului nostru“. Impresionant ca proporție, letopisețul visat de el, a cărui „începătură“ o și „urdzisă“, ar fi fost – se plânge Costin – imposibil de conceput și săvârșit în împrejurările contemporane. Cum „la acest fel de scrisoare gând slobod și fără valuri trebuiește“, cronicarul consideră că i-a stat în puteri să facă, de această dată, doar atâta „cât să nu se uite lucrurile și cursul țării“. Pentru asemenea vremuri de provizorat, nu era posibilă, așadar, decât o operă provizorie. Este, într-un fel, afectată modestia în această *Prédoslovie* și se respectă procedura înduioșării cititorului, dar se cade să recunoaștem că vremurile se înăspriseră cu adevărat. E vorba de timpul vieții autorului, dar, în mare măsură, și de epoca tratată de operă. Costin simte arzător că aparține unor vremuri de decadență. Stăpânirea turcească din ce în ce mai cruntă, domnii din ce în ce mai puțin slobozi să cârmuiască. Pentru că trăiesc cu spaima maziliei, aceștia devin hrăpăreți și blestemați. Băjenii în masă încep să fie semnalate; „hierbând în greutăți și netocmele“, jefuiți, rând pe rând, de voievozi care se succed vertiginos, țăranii nu-și iubesc stăpânii și, la nevoie, nu-i apără cu inimă, îi părăsesc la cel mai mic semn de instabilitate, profitând, cum se vede în cronică, de asemenea clipe crepusculare spre a-și răzbuna năprasnic împilările. Veacul e crâncen: invazii tătărești, calamități, domni sosiți ca pedepse divine, zurbe, războaie fără sens pentru Moldova, dar duse în hotarele ei aduc după ele întunericul istoriei. Moravurile decad violent, și păcatele domnilor, care țineau altădată de politică și decurgeau din firile lor tiranice, sporesc. Oamenii noi se arată. Principiile creștine n-au putere, codul ierarhic feudal cade. Prea multe lucruri devin permise, prea rapide înălțările și coborârile; domnii încep să aibă biografie.

E extraordinar să constați cât de acut și cât de latin resimte cronicarul decadența epocii. Costin nu tânjește, se înțelege, după gloria trecută, plângându-se, precum Tacit, că faptele povestite sunt mărunte și neînsemnate. Dar are mereu aerul a se jeli cititorului de condiția țării. Ceea ce declara Tacit în *Anale* (Cartea a IV-a), că, spre deosebire de a înaintașilor, „munca mea se desfășoară pe un loc restrâns și lipsit de glorie“ are corespondent la Costin într-un presentiment grav al sfârșitului țării, al neputinței în fața unei atât de cutremurătoare vitregii: „Și acéla lucru era în putére de a face, iar vrémile de acmu nu sânt în putere și nici un sfat nu încape la greu ca acesta, fără de mărturiia că este sosită peirea“. [...]

Vremurile i se arată, în schimb, lui Costin atât de jalnice, Dumnezeu îi dă atâtea vești că a pus „țărâi aceștiia țenchiu și soroc de sfârșire“, încât i se pare că deocamdată se poate mulțumi cu truda de a însemna faptele doar cât „să nu să treacă cumva cu uitarea“. Apăsătoare e mai ales lipsa unui element de contrapondere. Vie numai în ceea ce aparține sensibilului, istoriografia lui Costin e resemnată, disperat defensivă, nu vădește nici o perspectivă promițătoare. Îi rămân să fie lăudate personaje și măsuri care puteau, în cazul fericit, să oprească rostogolirea, să mențină echilibrul precar.

În consens cu veacul mohorât pe care-l descrie, istoricul ni se oferă în postura înșelătoare a unui moderat, disprețuitor al hotărârilor politice temerare, în stare să pericliteze un echilibru de supraviețuire. Precauția pe care o reclamă tuturor, virulența cu care amendează orice excese, felul sceptic în care suspectează marile decizii, existențele aventuroase și pe oamenii hotărârilor temerare, rațiunea pe care o așază mereu în locul eroismului inutil, toate aceste lucruri ce divulgă, în fond, doar o viziune politică, se răsfrâng asupra portretului cronicarului. Amăgiți cu astfel de vederi politice, suntem gata să identificăm în persoana povestitorului un temperament așezat, închis în gesturi cuminți. Suntem dispuși să luăm conformismul pe care i-l dictau analiza circumstanțelor politice externe și logica apăsătoare a supraviețuirii statale, tonul dezabuzat al unor fragmente, intimitatea ce o pune cronicarul în confesiunile făcute cititorului drept semne și consecințe ale unei firi domoale. Dar nu este, deloc, așa. Căci scriitorul este o personalitate tumultuoasă, accidentată sufletește, agitată de idei morale și deziderate politice. El reprezintă și apără vehement, mai presus de orice, puterea neatinsă a marii boierimi, și formula lui Radu vodă „ochii domnului să fie pre boierin“ îl umple de satisfacție.

Starea socială îl pune adesea în postura conservatoristului inflexibil, sfidător al „grosimei“, căruia îi cad greu domnii de extracție joasă și îi sunt nesuferite mezalianțele. Poziția în ierarhia țării îi îndreptățește atitudinea nuanțată, ferită de resentimentele, de felul celor ce nu puteau fi acoperite de Ureche, față de turci, precum și ținuta legitimistă în treburile dinlăuntru. O ascendență psihologică și o mai înaltă conștiință de sine îi conferă, și indigenatul polonez, sentimentul că aparține unei strălucite nobilimi, încuscrite cu nobilimea occidentală. Acest potențial, reunit cu superioritatea triumfătoare cu care, însușire tipic intelectuală, învățatul cronicar privește în jur la mulțimea neștiutorilor de slovă, îi alimentează lui Costin conștiința că i se cuvine să judece, să prețuiască, să dea verdicte. Trufia aceasta, care nici măcar nu suportă presiunea vreunei disimulări, explică altitudinea de la care tratează cronicarul domniile slabe, răceala și detașarea deconcertantă cu care povestește consangvinilor, cu care țintuiește de sus defectele neamului („ai noștri moldoveni, pre obicei, îndată au plecat fuga“; „den hirea sa a moldovenilor lacomi la dobândă“). Misiuni providențiale, merite inestimabile se atribuie, în cronică, oamenilor înțelepți din spețа sa: „Dumnedzău mai bine știe, că de nu s-ar hi prilejit o samă de capete să cerce mijloace și să nu alerge la împărăție, ar hi fost de perire de istov țara aceasta în câteva rânduri“.

Lasă să se înțeleagă ori își atribuie de-a dreptul numeroase, mari și vrednice acte în slujba țării povestitorul, din momentul în care își face loc ca personaj în cronică. Evident că la propria persoană se gândește cronicarul când face teoria utilității sfetnicilor, cu care domnii, „vorovind o treabă, să frământe cu voroava lucru și unul una, altul alta răspundzind, să lămurește lucrul...“.

Încetul cu încetul, pe măsura așternerii slovelor, Costin lasă referiri autobiografice, scapă, intenționat, informații care ajung repede să compună portretul unui personaj propulsat de orgoliu, imposibil de bănuit în sfaturile sale oneste și sub principiile cuminți de politică. [...]

În raport cu prezența directă a autorului în sobra cronică a lui Ureche ca, personaj, Costin e, uneori, o prezență neavenită. Ajutat de conduita narativă pregnant subiectivă, servindu-se de privilegiul său de comentator, străjuind neiertător și justițiar faptele oamenilor, Miron Costin își alcătuiește portretul său de paznic al veacului, spre a-l dărui, vanitos, posterității.

(Eugen NEGRICI, *Narațiunea în Cronicile lui Gr. Ureche și Miron Costin*, Editura Minerva,
seria „Universitas“, București, 1972,
p. 261–264, 301–307, 321–326)

Nu o dată s-a vorbit – și pe bună dreptate – despre o adevărată artă a portretului la Miron Costin. Închegarea de portrete ale unor personaje istorice, pe linii pozitive sau negative, este, de altfel, o caracteristică, un apanaj al cronicarilor noștri, cu deosebire al celor moldoveni. Ne gândim, desigur, în primul rând, la Grigore Ureche, Miron Costin și Nicolae Costin, favorizați de contactul cu literaturile antice unde, în această direcție, s-au creat chiar lucrări de sine stătătoare ca, de pildă, *Viețile paralele* ale lui Plutarh sau *De viris illustribus* a lui Corneliul Nepos, fără a mai vorbi de numeroasele figuri de conducători de popoare și comandanți de armate, romani sau străini, care populează operele marilor istorici latini. Moldoveanul Neculce, care se integrează, și el, cu note și nuanțe personale, în această serie, necunoscător al literaturilor clasice, își justifică aplecarea către portret, cel puțin în parte, prin influența directă a lui Miron Costin, vizibilă și sub numeroase alte aspecte în opera lui, lucru ce ne propunem să-l dezvoltăm cu altă ocazie.

La Grigore Ureche, portretul privește mai ales pe domnitori, este relativ simplu și – cu excepția celui a lui Ștefan cel Mare, singular și realizat cum s-a dovedit, după un anume model străin – se dezvoltă în funcție de dominanta caracterologică a personajului, pe două direcții principale: vitejia domnului, în portretele favorabile (Bogdan cel Orb, Ștefan cel Tânăr, Petru Rareș etc.), sau atitudinea dușmănoasă față de marea boierime, în cele nefavorabile (Alexandru Lăpușneanu, Ion vodă Armanul „cel Cumplit“, Iancu Sasul, Aron Tiranul etc.).

În ceea ce îl privește pe Miron Costin, el manifestă o adevărată predilecție pentru portrete, făcând să treacă prin fața cititorilor, distinct individualizate, aproape totalitatea personajelor de o oarecare însemnătate prinse în trepidantul vălmășag de evenimente al celor 66 de ani de istorie a Moldovei pe care se întinde *Letopisețul*, fie că e vorba de domnii Moldovei, de boieri autohtoni sau de figuri reprezentative ale popoarelor vecine. Dincolo de câmpul mai mult factologic și de caracterul linear al personajelor lui Ureche, portretul capătă la Miron Costin note noi, se îmbogățește cu trăsături sufletești mai complexe, tinzând către realizarea portretului psihologic.

Lăsând la o parte unele caracterizări succinte și concise, realizate prin comparații edificatoare, [...] cu privire la Mihai Viteazul sau Vasile Lupu, portretul la Miron Costin se prezintă, cel mai adesea, în desfășurări mai largi, simetrice, în cadrul cărora subiectul este privit pe mai multe laturi, din mai multe unghiuri, toate urmărind însă să verifice și să confirme nota dominantă sub raport psihologic a personajului, „hirea“ sa, un adevărat laitmotiv al portretisticii cronicarului nostru.

Astfel, Ștefan Tomșa era „gros la hire și prostatec“; Moise Movilă „un miel la hire“; Radu Mihnea, „întreg la hire“; Barnovschi vodă „era la hirea sa foarte trufaș...“; Vasile Lupu „om cu hire înaltă și împărătească“; la Ștefăniță Lupu, „multe se cunoștea într-însul den hirea tătâne-său“; Gheorghe Ștefan, „hire adâncă“; Ștefan pârcălabul de Soroca era „deplin la hire“, ca și comandantul polon Kondracki; Timuș, cazacul, ginerele lui Vasile Lupu, era „un om în hirea hierălor“.

Pe Miron Costin îl interesează mai puțin fizionomia personajelor, calitățile sau defectele lor fizice; totul se axează pe trăsăturile sufletești, întărind nota dominantă pe care o dă „hirea“. [...]

O singură dată – reținem – Miron Costin înțelege să folosească într-un portret date fizice ale unui personaj. Ștefan pârcălabul de Soroca, „om de mirat la întregiia lui de sfaturi și de înțelepciune, cât pre acele vremi de-abiia de era pementean de potriva lui, cu carile și Vasile vodă sângur, deosebi de boieri, făcea sfaturi și cu multe ceasuri voroavă“, „la statul trupului său era gârbov, ghebos și la cap cucuiat, cât puteai dzice că este adevărat Esop la chip“. Apelul la aspectul fizic al pârcălabului, atât de apropiat de cel al lui Esop, nu are alt rol aici decât de a pune și mai mult accentul pe calitățile intelectuale ale personajului portretizat. Din lectura *Esopiei* (viața lui Esop și pildele sale), carte mult citită în epocă, contemporanul moldovean avea întipărită în minte imaginea lui Esop la care se îngemănau fizicul mizer și strălucirea inteligenței. Simpla menționare a aspectului fizic al pârcălabului și apropierea lui Esop trebuiau să aducă, de la sine, în mintea cititorului, reversul deosebitei lui înțelepciuni.

Uneori Miron Costin realizează portrete-elogiu, în genul scriitorilor antici, cum este cel dedicat comandantului polon Kondracki [...] sau cel care elogiază vitejia domnului muntean Matei Basarab: „Matei vodă domnul muntenesc, om fericit preste toate domniile aceii țări, nemândru, blând, direptu om de țară, harnic la războaie, așea neînfrânt și nespăimat, cât poți să-l asameni cu mari osteni a lumii“. [...]

Om de atitudine, partizan ferm al punctelor de vedere pe care le apără, cronicarul – deși își proclamă programatic obiectivitatea – distinge hotărât între personaje, realizând portrete calde, luminoase, predominant pozitive, când e vorba de oameni cu care se situează pe aceeași poziție de interese general-politice sau strict personale și, invers, portrete predominant negative, în trăsături tăioase, uneori chiar violente, atunci când personajele în cauză contravin principiilor, ideilor sau numai sentimentelor sale.

Din prima categorie fac parte portretele închinate unor domni ca Ieremia Movilă, Moise Movilă, Miron Barnovschi-Movilă, toți filopoloni și rude după soție, fata unui Ion Movilă, ale unor boieri ca frații Toma și Iordache Cantacuzino, din partea cărora cronicarul a primit un sprijin direct în cariera sa dregătorească. [...]

Este ciudat cum Miron Costin prezintă într-un chip atât de favorabil, cum am văzut, persoana domnului muntean Matei Basarab, adversar politic și învingător în mai multe rânduri al moldovenilor. Ni se pare că aici a acționat, împotriva chiar a unor firești resentimente patriotic-regionale, structura umanistă a cronicarului, dragostea și respectul său pentru virtuțile adevărate ale omului, domnul muntean întrunind în persoana lui înțelepciunea bătrâneții, calmul, echilibrul, modestia, vitejia militară, eroismul, atribute de atâtea ori subliniate de marii clasici ai antichității care i-au servit cronicarului ca mentori în scrisul său.

În a doua categorie de portrete se încadrează, printre alții, Mihnea cel Rău, domnul Țării Românești, omorâtor de boieri și mare dușman al marii boierimi, ca și Ștefan Tomșa, de asemenea omorâtor de boieri, în special al celor filopoloni. [...]

Orice referire la valorile literare ale operei lui Miron Costin nu poate trece cu vederea faptul, mai demult evidențiat, că, în *Letopiseț* cronicarul este, cronologic, primul dintre scriitorii noștri care acordă un spațiu larg descrierii, inclusiv descrierii de natură.

Dotat cu un neobișnuit dar al observației, atent la amănunte și nuanțe care scapă simțului comun, în măsură să scoată la iveală detaliul pitoresc, elementul care poate contribui la sensibilizarea cititorului, cronicarul a creat și a introdus în opera sa, ca factori de respirație și de consolidare a narațiunii, numeroase tablouri descriptive, dintre care unele sunt veritabile bucăți de antologie.

Dacă asemenea calități, ca acele enumerate, țin de instinct, de înzestrarea naturală a cronicarului, de talentul său, nu se poate contesta că alegerea locului de plasare a descrierilor, obstinația în a le asigura neapărat un loc sau efortul evident de stilizare în părțile descriptive, uneori de-a dreptul distonant cu ritmul și stilul comun al pasajelor narative contingente, sunt urmarea educației literar-artistice pe care și-o câștigase, a preocupării conștiente a autorului *Letopisețului* de a da un caracter cât mai literar descrierii sale.

Unul dintre cele mai reușite pasaje descriptive din opera cronicarului este cunoscuta și des citata năvală a lăcustelor, amestec de vizual și auditiv, „viziune apocaliptică“, „măreț episod dantesc“, cum o caracterizează G. Călinescu. [...]

Este de remarcat, spre deosebire de Grigore Ureche, la care descrierea aproape că nu există, sau față de cronicarii moldoveni de limbă slavă influențați de retorismul artistic al cronicarului bizantin Manasses că, la Miron Costin – cu excepția portretelor unde accentul cade, cum am văzut, pe „hire“, pe calitățile morale – descrierea are o notă concretă, materială, în primul rând vizuală, lipsită de elementul convențional, atât de abundent la Macarie, Eftimie și Azarie. [...]

Forța principală de creator literar a lui Miron Costin stă în narațiune. *Letopisețul* nu este o simplă sau chiar simplificatoare înșiruire cronologică de evenimente, în genul analiștilor, după cum nu este nici istorie în adevăratul înțeles al cuvântului, în cadrul căreia să avem de-a face cu prezentarea ordonată, obiectivă a faptelor, trecute prin critica izvoarelor, prin confruntarea riguroasă a documentelor. Mai învățat decât Ureche, el nu crește totuși pe linia documentării, nu aglomerează fapte peste fapte – cum va face fiul său Nicolae –, el nu dă o cronică de erudit. [...]

Întreaga desfășurare a *Letopisețului* stă sub semnul personalității distincte și puternice a cronicarului, evenimentele și personajele sunt prezentate din unghiul de vedere al acestuia. Totul este trecut prin filtrul judecăților și aprecierilor sale personale – chiar dacă, de cele mai multe ori, acest lucru nu se enunță – totul este văzut prin ochii săi, de la nivelul poziției pe care se află. El subliniază, laudă și dezvoltă ceea ce îi place, reduce, simplifică, ignorează, încondeiază sau înnegrește ceea ce nu-i convine, pune peste tot culoarea specifică personalității și punctelor sale de vedere.

Pornind de la intenția de a face istorie, în genul timpului, cronică, letopiseț, Miron Costin, purtat de condiția temperamentului său, de calitățile și darurile naturale în direcția scrisului și susținut de cunoștințele teoretice acumulate prin școli și prin lecturi, depășește nivelul și condiția de cronicar, înscriindu-se în marginile literaturii. În ultimă instanță, așa cum s-a subliniat de numeroși cercetători ai operei costiniene, *Letopisețul* său este de fapt literatură de memorii, un comentariu personal al domniilor moldovene pe care le prezintă.

Sunt cuprinse acolo, într-un stil familiar, cald, apropiat de cititor, alături de evenimentele majore și întrețesute cu acestea, tot felul de amănunte din viața domnilor și boierilor, din propria sa viață și a familiei sale, scene de curte domnească, întâmplări trafice sau vesele, reproduceri de informații din tradiție orală, culese de la bătrâni sau reținute din diverse lecturi personale. Prezența certă sau presupusă a autorului la cea mai mare parte a faptelor descrise le dă o notă sporită de verosimil și autenticitate. [...]

O notă specifică a compoziției literare a lui Miron Costin, prin care acesta îl anticipează pe Neculce, o constituie deosebita sa preferință pentru amănuntul inedit, pitoresc, ieșit din comun, fie tragic, fie vesel, capabil să trezească și să capteze atenția și interesul cititorului, chiar dacă în contextul episodului sau al relatării în care se integrează nu are, uneori, neapărat, o anume semnificație de caracterizare sau generalizare. [...]

Important de reținut, din paralelismele evidențiate, nu este identitatea temei, ci faptul că Miron Costin, scriitor cult, format, cel puțin într-o anumită măsură, la școala clasicismului antic, manifestă o certă înclinație pentru genul de istorisiri preferate de Neculce, pentru tipul de anecdotă cultivat cu atâta succes de acesta, îndepărtându-se, astfel, din ce în ce mai mult, de linearitatea și sobrietatea olimpiană a predecesorului Ureche.

Așa cum s-a remarcat de unii cercetători anteriori ai operei lui Miron Costin – G. Călinescu, Șerban Cioculescu, P.P. Panaitescu, Al. Piru, I.C. Chițimia – și cum se vede și din cele de mai sus, cronicarul reușește să realizeze, primul în literatura noastră, compoziții literare miniaturale de sine stătătoare sau schițe ale unor compoziții de proporții mai mari, prefigurând nuvela, drama sau romanul. [...]

Arătam, mai sus, felul în care Miron Costin a orientat de la bun început și a condus consecvent, până la capăt, domnia lui Vasile Lupu, pe linia fatalistă a căderii iremediabile, sorocită într-un fel chiar de Dumnezeu. Este o dovadă că el nu lucra ca un simplu analist, prin acumulare sau suprapunere de fapte și date, ci că concepea o anumită linie, o orientare a capitolelor pe care o susținea de-a lungul dezvoltării. Domnia lui Vasile Lupu este în mare ceea ce fusese cea de-a doua domnie a lui Miron Barnovschi, de la început condamnat pieirii.

Acest fatalism, numit de unii cercetători pesimism politic, este, de altfel, nota generală a *Letopisețului*. Cronicarul privește cu durere prezentul și nu are încredere în viitorul țării: „... iară vremile de acmu nu sânt în putere și nici un sfat nu încape la greu ca acesta, fără de mărturiia că este sosită perirea". [...]

Mulțimea faptelor istorice și a întâmplărilor de tot felul cuprinse în bogatul *Letopiseț* al lui Miron Costin, nota specifică de interes și atracție sub care toate acestea sunt prezentate, modul concentrat de redare sau numai enunțurile, uneori, ale unor episoade cu largi posibilități de dezvoltare au constituit sugestii și surse de inspirație, teme de lucru pentru generațiile următoare de scriitori.

Pornind de la domniile lui Ștefan Tomșa a scris Mihail Sadoveanu cunoscutul roman *Neamul Șoimăreștilor*, aceeași perioadă fiind reluată, mult mai târziu, de Eugen Boureanul în romanul său *Vijelia*. Domnia lui Vasile Lupu, atât de larg prezentată de Miron Costin, a constituit sursă de inspirație pentru numeroase lucrări literare, cum sunt nuvela *Domnia Arnăutului* de B.P. Hasdeu – sau Al. Hajdeu! [...]

Din aceeași etapă istorică se inspiră Dimitrie Bolintineanu în *Ștefan Gheorghe vodă sau Voi face doamnei tale ce ai făcut jupânesei mele* și G. Baronzi în *Matei Basarab sau dorobanți și seimeni*, ambele drame istorice.

Viața învolburată și sfârșitul tragic al fiicei lui Vasile Lupu, domnița Ruxandra, a făcut obiectul unui număr impresionant de lucrări literare, dintre care amintim: nuvela istorică *Ruxanda Doamna* de Gheorghe Asachi, drama istorică *Domnița Roxanda*, mai întâi în rusește, apoi în românește (*Familia*, Oradea, IV, 1868) de B.P. Hasdeu, nuvela istorică *Domnița Ruxandra*, de Nicu Gane, romanul *Nunta Domniței Ruxandra* de Mihail Sadoveanu, [ș.a....]

Una dintre expresiile cele mai limpezi ale preocupării cronicarului de a da ținută literară *Letopisețului* este tendința de a-și orna narațiunea, potrivit modelelor mai vechi sau mai noi pe care le cunoștea, cu proverbe, cu citate din Biblie, din unii scriitori laici sau, mai ales, cu un gen caracteristic de cugetări, maxime sau aforisme, cea mai mare parte, după cum se pare, creație proprie. În literatura noastră veche, în privința modului și frecvenței de utilizare a proverbelor, „clasicul“ este considerat Neculce, cap de serie într-o suită de paremiologi, care include, în continuare, pe Costache Negruzzi, Anton Pann și Ion Creangă.

Cu toate acestea, înainte încă de Neculce, Miron Costin folosea cu dezinvoltură proverbele, autohtone sau străine, introducându-le și el uneori cu aceleași „după cum" sau „precum se dzice", remarcat la Neculce. [...]

Lăsând la o parte unele greșeli și confuzii ale cronicarului, inerente timpului în care a scris, ceea ce rămâne deplin valabil și pentru cititorul de azi, în *De neamul moldovenilor*, sunt limpezimea expunerii, adânca credință în adevărurile pe care le prezintă și, cu deosebire, căldura cu care se adresează cititorului și care topește într-o magmă fierbinte, omogenă, un material inform de date, fapte și argumente, lipsit, prin el însuși, de culoare și capacitate de sensibilizare. [...]

Marile disponibilități artistice ale cronicarului se verifică și în această lucrare. Pe lângă tonul bătrânesc, de familiară sfătoșenie care predomină, apar ici și colo, în funcție de reacțiile autorului, accente dure și chiar violențe de limbaj, mai ales când ia în discuție lucrările sau pozițiile unor premergători a căror valoare și corectitudine o contestă: „... că celelalte ce mai sânt scrise adăosături de un Simeon Dascălul și al doilea, un Misail Călugărul, nu letopisețe, ce ocări sânt [...]; pre acest Simeon Dascal, Istratie logofătul l-au fătat cu basnile lui și Misail călugărul de la Simeon au născut, cela fiiu, cestalalt nepot. Și mult mă mir de unde au luat aceste basne..." [...]

Miron Costin a încercat să creeze și în domeniul limbii. Pornind de la ideea că limba românească de atunci, așa cum era vorbită de popor, nu ar fi fost în măsură să îmbrace destul de literar conținutul operelor sale, s-a adresat, și în această privință, principalilor săi maeștri, clasicii literaturii latine.

În același sens a acționat asupra limbii operelor sale lectura istoriografiei medievale polone de limbă latină ca și a altor lucrări istorice contemporane în latinește, ca cea a lui Laurențiu Toppeltin, despre care am mai amintit. Cu toate acestea, strâns legat de viața și limba neamului, el nu s-a îndepărtat cu totul de spiritul limbii române din vremea sa, nu a creat o limbă cu totul artificială, ca Dimitrie Cantemir, de pildă. Influența latină la Miron Costin [...], constatată în sintaxă, topică și lexic, are totuși o sferă de aplicație relativ restrânsă, este introdusă cu măsură și cu un evident simț al limbii încât, cu unele excepții, vechea și bogata limbă românească a cronicarilor nu pierde, în operele sale, aproape nimic din farmecul ei specific. [...]

Cultura clasică și influența lecturilor latine, profunda legătură cu spiritul și limba poporului, dar mai ales, o anumită notă proprie, care poartă pecetea temperamentului său literar, dau stilului lui Miron Costin aspecte și caracteristici care îl individualizează în mod clar între cronicari, diferențiindu-l hotărât de înaintașul Grigore Ureche pe care îl continua.

Ceea ce este specific lui Ureche, ca scriitor, este sobrietatea, economia verbală, chiar o anumită uscăciune care, în ciuda unor rare, deși evidente, încercări de a compune, de a realiza portrete mai colorate, imagini vii, dialoguri sau comparații în stil clasic, îl apropie totuși de felul de a scrie al analiștilor. Pe de altă parte, lipsa unei preocupări anume de a comunica direct cu cititorul, de a se apropia de el, conferă paginilor sale o notă întrucâtva distantă, de răceală obiectivă, care nu implică, cel puțin formal, participarea afectivă a autorului. Este, de fapt, produsul unei arte realizate superior, cu mijloace dintre cele mai greu de mânuit.

Cu totul altfel stau lucrurile la Miron Costin. Arta lui literară are o factură sensibil deosebită de cea a lui Ureche. Fără a cădea în discursiv sau în exces de prețiozitate stilistică, deși folosește cum am văzut, într-o măsură mult mai mare decât predecesorul elementele de compoziție și expunere ale retoricii clasice, el acordă în lucrările sale, fie că e vorba de narațiuni și descrieri, ca în *Letopiseț*, fie de prezentarea unei teze științifice, ca în *De neamul moldovenilor* – un spațiu considerabil mai mare amănuntelor interesante și atractive sau imaginilor pline de pitoresc și culoare care se integrează expunerilor de cele mai multe ori firesc, organic, fără aparente eforturi de compoziție. [...]

Cu deosebire caracteristic lui Miron Costin, în opoziție cu sobrietatea și răceala lui Ureche, este permanenta lui preocupare de a se întreține cu cititorul, căruia îi mărturisește temerile, bucuriile și mândriile sale și pe care, de atâtea ori, îl cheamă alături pentru a se împărtăși din simțămintele de care el însuși este cuprins.

Miron Costin scrie tot timpul cu fața și cu gândul la cititor, astfel încât *Letopisețul* și *De neamul moldovenilor* par adevărate colocvii între cronicar și contemporanii săi moldoveni cărora li se adresează; așa cum ni se înfățișează, am putea spune că aceste lucrări s-au născut și s-au dezvoltat dintr-o necesitate de comunicare pe care cronicarul o resimte în mod acut și pe care o mărturisește aproape direct în predosloviile celor două opere ale sale.

(Dumitru VELCIU, *Miron Costin*, Editura Minerva, București, 1973, p. 208–212, 221, 222, 224, 234–236, 239, 246–248, 250, 258–262)

Spre deosebire de Ureche și Neculce, în scrierile cărora omul trăiește în realitatea imediată, asaltat de vicisitudini fizice, la Costin el se naște „în realitatea lui morală", cu o acută conștiință a răului pricinuită de cumplitele vremi. Cutremurarea în fața „nestătătoarelor și niciodată încredințatelor lucruri a lumii" imprimă paginilor semnate de Costin o amprentă absolut inconfundabilă. Nici o altă scriere din literatura românească veche nu atinge profunzimea acestei opere, apărută într-o epocă despre care autorul spunea: „Ne aflăm cu acest pământ la cumplite vremi, și Dumnedzău știe de nu și peste vacul nostru trăitoare". Fiindcă este așa, „nime să nu vinuiască sfaturile de acum. Vedzi ce greșele s-au făcut la cei vestiți svetnici. Și acela lucru era în putere a se face, iară vremile de acmu nu sânt în putere, și nici un sfat nu încape la greu ca acesta, fără de mărturiia că este sosită peirea. Dzicem că de ar hi cutare și cutare, acum ar hi într-alt chip. Iară nu sânt vremile supt cârma omului, ce bietul om supt vremi." [...]

Are acoperire istorică pesimismul cronicarului, este el determinat de experiența concret istorică a societății și, dacă da, ce anume generează suferința în veacul al XVII-lea? Împrejurările exterioare, în primul rând: marile catastrofe, durerea fizică, spectacolul egoismului și al cruzimii, imprevizibilul și ilogicul în desfășurarea evenimentelor, precum și spaima de moarte. Răul este, de fapt, însăși existența oamenilor – neliniștită, tumultuoasă, furnizând nenumărate motive pentru decepții și descumpănire morală.

De altfel, istoricii fixează începutul îndelungatei perioade de destrămare a orânduirii feudale în Moldova în timpul lui Ieremia Movilă (1595–1606), cu a cărui domnie se deschide cronica lui Miron Costin. [...]

Panoramicul vremilor cumplite, desfrânate și nedirepte foarte, din primele pagini, pune în lumină faptul că pretutindeni în lume stăpânește neașezarea, că peste tot oamenii sunt străbătuți cu spaime. Leșii au „mari amestecături" cu Moscul; în Țara Ungurească erau „mari amestecături" între Racoți și Betlean; împărăția lui Osman era și ea la „mare turburare"; Țarigradul și-a închis porțile, străinilor și solilor li se poruncește să nu iasă pe ulițe.

În țară, Simion vodă moare otrăvit de doamna, răpitoare și de frica lui Dumnezeu depărtată, a lui Ieremia vodă; domni mari vărsători de sânge înțeapă și spânzură fără alegere; oamenii toți îmblă în tot ceas cu dzilele a mână; celor prinși „umblând în zarve" li se taie capetele, iar trupurile le sunt „aruncate în ieșitoare". [...]

Este firesc ca în asemenea condiții oamenii să fie permanent terorizați de spaimă, să-și piardă nădejdea și să se lase copleșiți de „mare mâhniciune". Cu toate acestea, cel puțin în prima parte, *Letopisețul* lui Costin păstrează, spre deosebire de cronica lui Neculce, o impresie de gravitate și demnitate a vieții. Oamenii sunt preocupați de propria lor înfățișare, și, atent la fastul vestimentar al epocii, cronicarul stăruie îndelung asupra eleganței dărăbanilor și Ștefan vodă, „foare îmbrăcați bine, cu haine de feleandrăș, cu nasturi și ceprage de argint la comănace"; în timpul lui Radu vodă, până și aprozii cei de divan se purtau cu urșinice și cu cobanițe, cu jder și cu hulpi; Barnovschi vodă era „foarte trufaș și la portul hainelor foarte mândru". [...]

Sentimentul dominant în aceste pagini este de „mare mâhniciune și voie rea"; izvorâtă din condițiile concrete de viață, melancolia este potențată de trăirea imaginată a suferinței. Angoasa unei întregi epoci este magistral surprinsă de autorul pentru care, în acele vremi, „omul îmbla ca fără sine".

(Doina CURTICĂPEANU, *Orizonturile vieții în literatura veche românească*, Editura Minerva, seria „Universitas", București, 1975, p. 42–45)

Letopisețul lui Miron Costin pare a se înscrie fără efort într-o serie, dacă, din perspectiva celor trei secole care au trecut de la apariția lui, îl comparăm cu împrejurările ce le-au precedat, l-au creat și l-au urmat.

Cronica predecesorului său, Grigore Ureche, consemnase evenimentele începând de la 1359 – data întemeierii Moldovei – până la 1595 – domnia lui Aron vodă Tiranul. Ureche murea în 1647, lăsându-și neterminată lucrarea. După nici 30 de ani, adică în 1675, Miron Costin prelua descrierea istorică din punctul unde o părăsise Ureche și o ducea până la 1661. La 70 de ani după Miron, Ion Neculce se simțea îndemnat să-l continue exact de acolo de unde se oprise. Se constituia astfel corpusul cronicilor moldovenești – Ureche – Costin – Neculce – monument unic al literaturii noastre vechi, exemplar prin continuitate și prin sentimentul demnității și datoriei care le prezidează scrisul.

Privite mai îndeaproape, lucrurile nu mai păstrează însă acest aspect de firesc pe care li-l dau îndelungata obișnuință cu ele, contactul pretimpuriu în școală cu date și fenomene memorizate înainte de a li se percepe și controla autenticitatea. Miron Costin procedează în fond altfel decât contemporanii, înaintașii sau succesorii săi. Tocmai de aceea el nu se înscrie doar într-o serie continuă, ci o provoacă și o determină prin inițiativă personală. În seria lui, veriga cea mai importantă este el însuși.

Care sunt punctele de diferențiere ale acestei inițiative ce transformă o întreprindere aparent comună epocii, într-un gest de excepție? Primul constă în hotărârea cronicarului de a aduce la zi letopisețul lui Ureche, sacrificând astfel autonomia propriei opere în favoarea unui principiu mai înalt, al continuității și eficienței. Atitudinea nu e frecventă, dacă ne gândim că înaintea lui, Grigore Ureche însuși rescrisese de fapt cronica lui Eustratie logofătul, pornind de la începuturi. Chiar compilatorii lui Ureche, Simion Dascălul în special, reluând letopisețul acestuia, o făceau cu sentimentul că-și scriu cronica personală, pornind-o tot de la întemeiere. Nicolae Costin, fiul lui Miron, va începe de asemenea cu întemeierea – cea dintâi. La fel Dimitrie Cantemir. [...]

Dar iată că Miron, cea mai impozantă personalitate culturală a veacului său, înțelege să se subordoneze, primul, la o disciplină a continuității. Exemplului lui i-l vom datora apoi pe Neculce. Oricare ar fi sursele și modelele acestei atitudini (istoriografia antichității clasice, istoriografia poloneză din epocă, chiar continuitatea internă, pe spații mici, a vechilor cronici slavone), Miron Costin e cel dintâi susținător al ei la noi.

În al doilea rând, cronica, pe care alții o scriau la bătrânețe, după ce își încheiaseră cariera politică și administrativă, cu intenția de a rememora evenimentele cunoscute, consemnându-le dintr-o perspectivă favorabilă domnului care o poruncea sau partidei boierești căreia îi servea, e la Miron Costin o îndeletnicire de maturitate deplină. Când o începea nu avea mai mult de 40 de ani, când o termina nu depășise vârsta de 44 de ani. Se afla atunci într-o ascensiune socială spectaculoasă, avea să mai trăiască după aceea două decenii de întâmplări frământate și neprevăzute, continuând să scrie (micile cronici polone sau esențialul *De neamul moldovenilor*), cu sentimentul însă că opera vieții lui fusese realizată. [...]

În al treilea rând, Costin se oprește din voință proprie la 1661, deși de-abia de aici înainte el devenise cu adevărat contemporanul și martorul evenimentelor politice și sociale din țara sa. [...]

Momentul scrierii, punctul de pornire și cel de încheiere se arată astfel ca tot atâtea aspecte care diferențiază *Letopisețul* lui Miron Costin de celelalte. [...]

Care e raportul dintre om și istoria-întâmplare, dintre om și istoria-fatalitate? Omul e într-adevăr o prezență numeric copleșitoare în cronica lui Costin. S-a spus că el aduce primul, în cultura românească ideea de subiectivitate și individualitate, psihologia și conștiința trafică a vieții. La Costin frecvente sunt însă nu personalitățile individuale, ci mulțimile – tagme, armate, popoare – comportându-se după legile psihologice unitare ale individului. Individualitatea însăși e adusă rar în primul plan. [...]

Costin e abstract. Avalanșa ipotezelor și supozițiilor care vor să lămurească fiecare tendință istorică pulverizează personajele, subordonându-le unor linii de dezvoltare care au în vedere aspecte mult mai generale decât simpla reprezentare a omului însuși. O preconcepție asupra istoriei ca model și exemplaritate, conștient, cultivată, îl determină pe cronicar să anuleze tot ce i se pare superfluu din această perspectivă a esențialului. Portretele fizice nu-l interesează – au fost numărate numai trei în compactele pagini ale *Letopisețului*. Nici anecdota fără semnificație morală nu-l atrage. Este imposibil, de exemplu, ca Miron Costin să nu fi cunoscut întâmplările și tradițiile referitoare la domnia lui Radu Mihnea, Vasile Lupu, Gheorghe Ștefan, Gheorghe Ghica, pe care își va face o datorie să le evoce în *O samă de cuvinte*, Neculce, completând astfel cronica înaintașului său. De multe ori Costin însuși lasă să se înțeleagă că știe cu mult mai multe decât spune, dar că nu vrea să consemneze toată acea pletoră de concret, pentru el nu numai neînsemnat, dar chiar dăunător caracterului de îndreptar didactic pe care trebuia să-l aibă o istorie față de generațiile viitoare.

Dacă sub această latură, a concretului și evenimentului viu, imediat expresiv, cronica lui Costin e în mod conștient lacunară, care e aspectul sub care înțelege el să prezinte omul în raport cu istoria?

Vom porni tot de la un exemplu, luat chiar de la începutul *Letopisețului*. Răzvan, om de casă al lui Aron vodă, se așază în fruntea conjurației care îl va răsturna pe tiranul omorâtor de boieri. Costin relatează evenimentul cu o nuanță aprobativă în ton. Dar câteva pagini mai încolo, când e povestită pierderea și executarea lui Răzvan de către noul voievod, Ieremia Movilă, cronicarul comentează neînduplecat: „Așa s-au plătit și lui Răzvan răul ce făcuse și el lui Aron vodă“. Există așadar două justiții: una istorică, legitimându-l pe boierul care se ridicase împotriva asupritorului castei sale, și o alta omenească, ce nu îngăduie răul și violența, depășirea atribuțiilor de tagmă socială, oricât de îndreptățite ar fi ele prin evenimente.

Trebuie să avem în vedere, când judecăm aceste dicotomii, faptul că Miron Costin se conducea după un cod al societății ideale, sumar și rezumativ, din a cărui respectare el credea că ar putea rezulta o ordine stabilă a istoriei. Costin e în fond un imobilist sub raport social. Pentru el lumea se împarte definitiv în categorii stricte: masa enormă a subordonaților, țărani sau oșteni, slujbașii, comandanții, boierii și domnii. Fiecare ins e obligat să respecte statutul categoriei sale, observând în același timp regula strictă de lealitate față de toate păturile subordonate. „Prostimea“ trebuie să muncească și să-și plătească datoriile, oștirea – să asculte de poruncile comandanților ei, boierimea – să fie „cinstesă“ și bună sfătuitoare a domnilor, domnii – să cunoască tradiția, să nu pună asupra țării poveri fiscale mai mari decât pot fi suportate, să fie pioși, abili în comportamentul diferențial față de tagme, precauți și întreprinzători în politica externă.

Calitatea domnului e de altfel unul dintre aspectele cele mai discutate în cronică. Domnitorii ideali – Movileștii, Radu Mihnea, Miron Barnovschi, Gheorghe Ștefan chiar – sunt caracterizați tocmai în funcție de conformarea la acest statut al însușirilor trebuitoare unui stăpânitor perfect. De aceea portretele lor au toate un aer convențional și tezist, decurgând nu din lipsa de perspicacitate psihologică a cronicarului, ci din intenția de a impune un model.

Este evident că această concepție nu mai reprezintă doar o spontană mentalitate de clasă, ca la Ureche, ci o ideologie elaborată și susținută prin argumente ferme.

Dar istoria prezentă începea, *era*, de fapt, tocmai anomalia care răsturna vechile rânduieli. Imaginea imobilismului social și ierarhiei feudale în piramidă se cerea astfel întărită, confirmată și idealizată prin opoziție cu noua experiență istorică unde, dacă nu semnele sfârșitului erau sesizabile, cel puțin o agitație dezordonată și primejdioasă făcea nesigure toate vechile repere (religioase, morale, politice). Castele nu-și mai respectau conduita stabilită prin contractul social; prostimea înarmându-se împotriva boierilor și domnului ei, armatele anarhizate prin nerecunoașterea conducerii supreme, boierii trădându-și voievodul ca să acapareze pentru ei înșiși scaunul, domni care, în loc de a-și proteja boierii – principalul lor sprijin moral și material (în concepția cronicarului) – îi masacrau din impulsuri criminale, în fine, voievozi care nutreau ambiții crăiești, ignorând resursele modeste ale țărilor mici, sunt pentru cronicar tot atâtea dovezi de decadență a istoriei, fapte de sălbăticie anunțând o prăbușire grozavă.

Perioada pe care o descrie Costin e plină de asemenea subtile sau violente mișcări de escaladare a condiției contractate prin uz. Ea este și devine istorie tocmai atunci când contrazice idealul de societate statică. În acest miez conflictual, își face apariția și individualitatea, insul excepțional și excentric, care, denunțând prevederile codului social, își croiește un destin după măsura proprie. Modul în care Costin prezintă individualitatea de excepție e însă cu totul particular. Să urmărim un asemenea destin, mai complet decât toate și posibil de recunoscut în toate, tocmai datorită caracterului său complex. Este vorba despre personajul central al cronicii lui Miron Costin: Vasile Lupu. Acesta își începuse cariera ca boier venetic, înrudit prin alianță cu una dintre cele mai bogate și mai vechi familii ale țării – cea a lui

Bucioc vornicul. Câtăva vreme Vasile Lupu face parte din categoria acelei boierimi „cinsteșe", care își sfătuiește domnul spre bine, și în această calitate devine o victimă, secret simpatizată de cronicar, a nesăbuitului Grațiani, care-l persecuta pentru fictive greșeli în administrarea visteriei. Mai târziu, când el ajunge unul dintre capii revoltei boierești contra lui Alexandru Iliaș, domnitor libertin, spoliator de țară, înconjurat de o camarilă turcească și levantină, Vasile Lupu nu și-a încălcat încă obligațiile de castă. Boierii au dreptul să se dezică de domnul pe care l-au ales sau le-a fost impus, dacă acesta nu-și respectă el însuși atribuțiile asumate, și dacă acțiunile făcute să îndepărteze sunt fățișe și îndreptățite. Vasile Lupu e chiar în această calitate de revoltat – spre binele țării și al castei sale (care se confundă pentru cronicari) – impozant și remarcabil, primind adeziunea postumă a istoricului.

Însă din clipa când toate acțiunile boierului Vasile Lupu sunt orientate în favoarea acaparării domniei pentru sine, portretul se modifică radical, iar atitudinea cronicarului devine și ea alta. [...]

În tot acest răstimp Vasile Lupu e un personaj care și-a trădat statutul de boier leal, intrând în categoria vânătorilor de avantaje personale, a turbulenților de istorie, principalii responsabili pentru dezastrele țării și, implicit, pentru catastrofa propriilor destine.

Din clipa însă când Vasile Lupu devine domn, atitudinea cronicarului față de el se schimbă încă o dată, căci personajul a ieșit acum din tagma trădătorilor și a devenit un reprezentant învestit al forței divine, un voievod recunoscut și acceptat. Descrierea domniei lui se face la început în termenii cei mai elogioși și în spiritul celei mai depline obiectivități, deși în acel moment familia Costineștilor a fost nevoită să se retragă în Polonia ca partizană a Movileștilor: „Fericită domniia lui Vasile vodă, în care, de au fost cândva această țară în tot binele și bivșug și plină de avuție, cu mare fericiie și trăgănată până la 19 ani, dzilele acești domnii au fost".

Vasile Lupu asigură într-adevăr țării, prin măsuri adecvate, o prosperitate de mult nemaiavută. Dar se întâmplă acum un fenomen frecvent și caracteristic personajelor lui Costin. Noua situație le determină o nouă psihologie și același mecanism, care îi propulsase de pe o treaptă inferioară până la culmea supremă a puterii, îi aruncă de aici înainte orbește în greșeală. Vanitatea le modifică structura, puterea le ia mințile, și oamenii abili, experimentați și pricepuți în a-și urmări interesele de până atunci, devin dintr-o dată lamentabili politicieni. [...]

Am spus că acest mecanism al ascensiunii și decăderii se repetă și în alte situații și schema explicativă va fi aceeași pentru, de exemplu, domnia lui Mihai Viteazul sau Gheorghe Ștefan.

Câteva concluzii se desprind din aceste puține exemple, cele mai semnificative dintre foarte numeroasele pe care le-am fi putut da:

a) Costin nu descrie oameni. El desfășoară tipuri de situații și stări prin care personaje variate trec, adaptându-li-se sau depășindu-și condiția. Doar printr-o coroborare forțată de date vom putea reconstitui, incomplet, adevăratul caracter al lui Vasile Lupu, care, în cronica lui Costin, e pe rând sfetnic de nădejde, trădător de domn, domn glorios, fanatic al ambiției devoratoare. Costin nu are în vedere caracterologii, ci roluri minime ca număr, pe care le parcurg unele dintre personajele lui mobile, adoptând de regulă aceeași conduită în situații similare.

b) Motorul acestei omeniri în permanentă mișcare și instabilitate e vanitatea. Mobilitatea de la nivelul istoriei mari coboară astfel la nivelul individului, transformându-l până la a-l face de nerecunoscut. Infestate de morbul ascensiunii, personajele se dezic de ele însele, se schimbă, nemaifiind ceea ce fuseseră. Asociată cu orbirea morală, vanitatea îmbolnăvește personajul istoric care își pierde dintr-o dată însușirile, își hipertrofiază părerea de sine, iar gesturile lui disproporționate nu mai pot fi încăpute de o lume subminată ea însăși prin nesiguranța perpetuă. Vanitatea e marele viciu care stă la temelia tuturor celorlalte păcate și greșeli. Ea își primește neîntârziat pedeapsa; solul leșesc care disprețuise primirea ospitalieră a moldovenilor și uimise cu fastul lui nebunesc Istanbulul însuși e gata să-și piardă acolo viața. Numai o promptă inversare a situației îl salvează, cu ajutorul acelorași munteni și moldoveni până atunci disprețuiți. De câte ori o oaste, învechită în obișnuința de a învinge, pornește la război cu superioritate și condescendență, va fi umilită printr-o inevitabilă înfrângere. Vanitatea, trufia sunt ispitele permanente ale spiritului omenesc; ele reprezintă de fapt chipul pe care-l îmbracă fatalitatea pentru a-i pierde pe oameni. Oricâte avertismente și exclamații premonitoare ar așeza cronicarul la fiecare cotitură a istoriei, el știe că tentația puterii va depăși slavele lui preziceri și oamenii vor cădea mereu în același păcat, care se confundă de fapt cu soarta lor.

c) Condamnați prin complicatele conjuncturi ale istoriei mari, devorați individual de propriile lor greșeli care-i trag spre prăbușire, oamenii *Letopisețului* lui Costin ajung toți, mai devreme sau mai târziu, victime. Abia în acest moment ei se transformă în indivizi concreți și simpatia cronicarului trece necondiționat de partea lor. Miron Costin e din speța introvertiților, el înțelege numai ceea ce îi aparține. Domeniile pe care le recunoaște ca ale sale, stările pe care și le poate reprezenta prin simpatie sunt numai acelea prin care a trecut el însuși. El nu va descrie psihologii, așadar, ci momente psihologice. Iar preferința și vocația acestei personalități obsedate de sfârșit, prăbușire și moarte, de umilință și schimbarea sorții (presentimente confirmate în chip straniu de propriul său destin) se îndreaptă spre clipele de tensiune, constrângere și teroare. Aici sunt și punctele de maxim emotiv ale cronicii, care se organizează atunci de la sine în narațiune și dramă. Iată-l pe Ștefan Tomșa, în a doua domnie, silit, după o aspră experiență de pribegie și servitute, să-și atragă simpatiile vechilor adversari și să țină seama de vanitatea inferiorilor săi. Înconjurat de uri mocnite, acest temperament coleric se constrânge să devină îngăduitor și ospitalier față de infatuatul sol leșesc, răbdând cu dinții strânși insolențele aceluia. Aproape de graniță, află însă că vizirul care proteja solia a căzut și atunci impetuosul domn izbucnește într-o imprecație: „Lasă, câine leșe, că te voi purta eu“. [...]

Miron Costin percepe și descrie exact mobilurile de acțiune și de existență ale personalității și individului, dar nu pentru a le glorifica, ci pentru a le condamna sau deplânge. Din individualismul renascentist, care promovase un alt mod de prețuire a omului, cronicarul român reține o înclinare către milă și compasiune, un mod de a vedea în cele din urmă dincolo de hecatombele abstracte pe care le sacrifică invaziile și războaiele, oameni concreți trăind panica deznădejdii și a morții. Acesta e și sunetul foarte special prin care se definește cronica lui Costin comparată cu a altora. Inferioară poate ca putere de evocare talentului unui Cantemir sau Neculce, ea promovează în schimb o atitudine superioară față de omenesc, un sentiment de simpatie față de victime și durere. [...]

Între caracterul aproape sacru al cronicii lui Ureche și cel deplin laicizat, secularizat, al cronicii lui Neculce, *Letopisețul* lui Miron Costin marchează nu numai un moment de tranziție, dar și unul de anticipare, rămas fără continuatori în epocă. Costin scrie pentru a fi citit, în spațiul singuratic al unei biblioteci, protejat de frământările lumești. Cronicarul se adresează mereu unui lector unic, „iubitul cetitoriu“, în stare să întârzie asupra paginii abia parcurse, să rămână alături de el în momentele de dubiu, să-l urmărească pe traiectoria sinuoasă a ezitărilor și ipotezelor sale, să memoreze, să deslușească, să învețe. Predicată la antecesori, povestită la urmași, cronica trebuie descifrată la Costin în litera ei, fiind făcută pentru lectură și studiu.

În beneficiul acestui cititor pe care, presupunându-l, îl creează și îl educă de fapt, Miron Costin se străduie să fie complet. În primul rând, el vrea să instruiască: indică bibliografii generale, explică etimologii și cuvinte necunoscute (ce înseamnă istoric – „adecă scriitor de cursul anilor acestor părți“, tractate – „adecă legături de pace“, praxis – „adecă știință“, Mare Balticum – „o coadă din Ochean“), dă informații suplimentare când i-au fost cerute (despre originea, locul de baștină și istoria cazacilor zaporojeni), restabilește adevărul și corectează confuzii (la Țuțora s-au dat două bătălii, una în 1595 și alta în 1620). Descrierea atribuțiilor de rang, a uniformelor unor categorii boierești sau ostășești, care nu mai erau de actualitate în epoca lui (husarii poloni din vremea lui Mihai Viteazul, dărăbanii lui Ștefan Tomșa) face parte din același program instructiv pe care-l urmărește cronicarul în favoarea cititorului său. [...]

Aspectul care ne apare însă cel mai interesant astăzi e acela care inaugurează un mod de cooperare a lectorului la un anume sistem de gândire și înțelegere. Cronica lui Costin e un abecedar al logicii istorice. Cronicarul nu devine încă un sistematizator de idei, un creator de construcții speculative, cum va fi Cantemir. Dar el formează primul judecăți, în sensul filosofic al cuvântului, încercând să cuprindă în complexiunea lor toate nuanțele și determinările complementare ale unei afirmații. Unitatea logică cea mai redusă cu care operează Costin e zaceala (paragraful). El își organizează materialul în primul rând pe spațiul restrâns al secvenței. Fiecare afirmație enunțată de o zaceală e dezvoltată în cuprinsul paragrafului respectiv până la ultima ei implicație. [...]

Educându-și cititorul prin funcțiile de instrucție, moralizare și meditație, Costin îl forma asemenea sieși. Cronicarul era el însuși un mare iubitor de lectură, și știa că ea poate deschide omului orizonturi nebănuite, subțiindu-i înțelegerea, întărind credința și îmblânzind moravurile. Costin aduce primul elogiu lecturii și cărții în cultura românească: „Puternicul Dumnezeu, cinstite, iubite cetitorule, să-și dăruiască după aceste cumplite vremi anilor noștri, cândva și mai slobode veacuri întru care, pe lângă alte trebi, să aibi vreme și cu cetitul cărților a face iscusită zăbavă, că nu ieste alta și mai frumoasă și mai de folos în toată viața omului zăbavă decât cetitul cărților... Scriptura departe lucruri de ochii noștri ne învață, cu acele trecute vremi să pricepem cele viitoare. Citește cu sănătate această a noastră cu dragoste osteneală“ (Predoslovie la *De neamul moldovenilor*).

(Magdalena POPESCU, *Postfață* la *Letopisețul*
Țării Moldovei, Editura Minerva, seria
„Arcade“, București, 1975,
p. 267–269, 280–289, 290–294)

Cu Miron Costin suntem pentru ultima oară într-o stare de relativ echilibru între istorie și literatură. Pentru el poeții mai erau „dascăli“, „vestiți istorici“ și adevăratele istorii mai erau citite ca literatură beletristică. După el căile se vor diversifica net: la Neculce cronica va deveni povestire, intrând în domeniul artei literare propriu-zise, pe când stolnicul Cantacuzino va respinge ficțiunea și tradiția orală, mergând în direcția unei pozitivări a cercetării istorice. „Climatul rămâne cel al cronicii, dar se simte mijind gândirea științifică, se schițează critica izvoarelor“.

Literatului de mai târziu, Miron Costin i-a oferit pretexte epice și un model stilistic, istoricului – urzeala sintetică și detalii informative. Pe primul l-a scos din istoriografie, pe al doilea din enciclopedism. [...]

„De unde au părăsit el, începem noi“, scrie Costin, lăudând osârdia lui Ureche vornicul. El continuă activitatea începută de Ureche, ridicând-o pe un plan superior în ceea ce privește calitatea și eficiența. Și – lucrul cel mai important – diversificând-o. Nedesprins total de pomelnicele mănăstirești, Ureche insera uneori câte un capitol – răboj, cum nu găsim la Costin.

Ceea ce acesta aduce nou este studiul de tip monografic. Se face astfel saltul de la consemnarea evenimentelor către istoriografia modernă, care presupune, pe lângă relatarea evenimentelor istorice, și interpretarea lor. Vocația studiului monografic este, pe de o parte, expresia culturii sale enciclopedice, pe de altă parte efectul structurii intelectuale de moralist. [...]

Se poate vorbi de o vocație eseistică la Miron Costin; deși observabilă în toate scrierile sale, numai citind *De neamul moldovenilor* ne putem face o idee clară asupra acestei vocații. Aici, odată declanșată discuția, digresiunile devin din ce în ce mai stufoase, generându-se una pe alta și luminând din felurite unghiuri ideea de bază. Cultura întinsă și umblarea prin străinătăți l-au dus la dobândirea unei extrem de necesare perspective comparative, pe care a utilizat-o cu consecvență. De cele mai multe ori, autorul este conștient că face o digresiune, operând-o deliberat: „Ci cât ne trebuie la rândul istorii noastre, ne ajunge de atâta de Împărăția Râmului“. Din aceleași considerente ține să-și justifice alteori digresiunile: „Acestea pomenindu-să pentru deșchisul minții, să se înțeleagă statul lumii, ne întoarcem la istoria noastră“. Se observă ușor „conflictul“ între aspirația la rigoare și tentația de a spune tot.

Tentația monografică face ca scrierile istorice ale lui Miron logofătul să câștige în detalii. Dar, din faptul că autorul încearcă să interpreteze evenimentele prin prisma lui și a epocii sale, scrierea interesează nemijlocit pe literat în aceeași măsură în care ea îl interesează pe istoric și pe filolog. Ceea ce-l face pe Miron Costin foarte interesant pentru literat este structura lui de moralist. [...] Moralismul constituie o primă treaptă spre literatura artistică, deoarece presupune interpretarea subiectivă a faptelor narate. [...]

Urmărirea conștientă a imprevizibilității epice n-o depistăm la Ureche; ea va apare la Costin, fapt ce marchează, alături de altele (dobândirea vieții, în primul rând), intrarea în domeniul literaturii. Aceasta se vede mai ales în ton. Grigore Ureche își permitea un ton vădit personal numai în predoslovie și cu totul accidental în cronica propriu-zisă; Costin adoptă acest ton în toate scrierile, dar mai ales în *Letopiseț* și în *De neamul moldovenilor*. În ultima lucrare, tonul pamfletar este indiciul cel mai evident în această privință. Tirania propriului „eu“ îl face pe Costin interesant pentru literat.

Pe de altă parte, saltul estetic de la Gr. Ureche la Miron Costin este vizibil: intenționalitatea unor anumiți „factori de tensionare“ este la Costin cu mult mai pregnantă decât la Ureche, deși distincția între povestirea alertată artificial și cea dramatizată de istoria însăși rămâne să se facă aproape tot atât de greu. Esențial însă este faptul că Miron Costin, într-o măsură mult mai decisă decât Ureche, nu înțelege prin cronică o simplă emisie de știri. [...] Scriitorul Costin este, în aceste cazuri, o prezență mult mai bine conturată. [...]

Importanța documentară a efortului monografic întreprins de Costin într-un interval de circa două decenii este, desigur, excepțională. Literații studiază aceste lucrări pentru că în ele palpită tot atâta viață ca în *Letopiseț*. Subiectivismul scriitorului este tiranic în *De neamul moldovenilor* și totul este o pledoarie, pătimașă uneori, în care imaginația este folosită în mare măsură. O dovadă în acest sens este imaginea Italiei.

Ca orice mare artist, Miron Costin transfigurează realul. Întâlnim în scrierile sale prima utopie din literatura română cultă: cea a unei țări paradisiace, localizată geografic în țara Umanismului și a Renașterii. Informațiile livrești pe care le poseda scriitorul sunt transfigurate vizibil: ținutul acesta fabulos (căruia îi creează o climă ideală) este „raiul pământului“ și nimic nu este aici imposibil. Minunăția este, desigur, unică: „Nu ieste în toată lumea altă parte de lume, pământu ca Italia, de tot bivșugul și dezmierdatu, cât bine i-au dzis raiul pământului“. Are și o stea, care-i dă un nume fabulos: Hesperiia. Întemeierea este mitică, „limba îngerească“ iar țara „plină [...] ca o rodie, plină de cetăți și orașă iscusite, mulțime și desime de oameni, târguri vestite [...] Ceriu blându, voios și sănătos, nici cu căldură prea mare, nici ierni grele. De grâu, vinuri dulci și ușoare, untdelemnu, mare bivșug și de poame de tot feliul [...] și oameni iscusiți, la cuvinte stătători [...] și la războaie neînfrânți într-o vreme“. Clima este paradisiacă, iar geografia prielnică: „țara e situată în dricul (mijlocul – *n.ns.*) pământului“. O asemenea țară și un asemenea popor au și o cultură deosebită: „Aceia țară ieste acum scaunul și cuibul a toată dascăliia și învățătura, cum era într-o vreme la greci Athina“. Comparația cu Grecia se face la tot pasul, ca un

suprem elogiu adus Italiei (Costin cunoscuse în Polonia influența barocului italian, ceea ce putea să impresioneze puternic pe moldovean).

Și informațiile despre imperiul întemeiat de romani sunt transfigurate artistic. „Împărăția Râmului, căriia putere și lățime asemenea nu au fost nici o împărăție de când ieste lumea“, are limite geografice fabuloase (din toate părțile fiind înconjurată de ocean), iar ordinea este desăvârșită în interior. Senatul seamănă cu un „sfat de împărați“; la o astfel de putere se cuvenea și un erou de legendă. El a fost întrupat în persoana lui Traian. În scopul dovedirii superiorității romanității, Miron Costin transfigurează artistic și informațiile pe care le deținea cu privire la Traian. Asistăm la un proces evident de mitizare, explicabil prin scopul central al lucrării *De neamul moldovenilor*. Traian face o călătorie mitică în jurul lumii și lasă în urmă-i semne de neșters. Scriitorul nostru respinge ipoteza utilității militare (defensive) a șanțului troian, atribuindu-i rostul simbolic pe care-l avea și Columna din Roma.

Astfel idealizată, împărăția romană îi părea vel logofătului inegalabilă și numai analogiile cu acest model desăvârșit atrag admirația lui Costin.

Am semnalat această transfigurare a realului pentru a sublinia caracterul vădit literar al monografiei costiniene. Titlul însuși al unei scrieri ca *De neamul moldovenilor* este semnificativ în acest sens: în mintea scriitorului obârșia este importantă deoarece relevă „hirea“, fondul neschimbător. Genealogia este întotdeauna o premisă a literaturii, iar monografia citată prezintă tocmai genealogia poporului român. [...]

Grigore Ureche nu reușise (iar Miron Costin reușește încă destul de rar) să se elibereze de a gândi prin scheme, codificat. Schema cade în momentul în care scriitorul este biruit de viața personajului, relatată destul de fidel. Și nu-i de mirare, în acest caz, că îi reușesc mai bine tocmai portretele oamenilor pe care i-a cunoscut în mod nemijlocit. Fenomenul este analog în cazul descrierilor. Virtualitățile descriptive sunt, de o parte, obiectivarea disponibilității stilistice a autorului, pe de alta, împlinirea necesității (stringente la acest om), de a spune altora ce a văzut. Dacă nu are încă o mare vocație de povestitor, are oricum o plăcere, nemaiîntâlnită până la dânsul la un scriitor român, de a spune celorlalți ce a făcut cutare domnitor și cum a fost pedepsit altul, cât de rău a fost un boier și cât de corupt vodă ș.a.m.d. S-a spus despre dânsul că posedă acel simț suplimentar al romancierului popular pentru incidentul captivant, precum și gustul spectacolului, al întâmplării anecdotice. Că nu relatează toate evenimentele de care luase cunoștință, e clar. El selectează (act creator elementar) din mulțimea de date pe cele care ilustrează o maximă (sau pot genera alta) moralizatoare și, lucru semnificativ pentru artist, pe cele care conțin o latură anecdotică. E tentant să relateze mereu „mari și de mirat lucruri", precum faptele glorioase ale împăraților romani, dar și elemente decorative de pitoresc autohton, cum sunt podoabele vestimentare ale dărăbanilor. [...] Costin are aplombul omului umblat și pe deasupra foarte informat din cărți și din discuțiile cu oamenii de încredere (și de vază, ține deseori să precizeze logofătul). El întreabă despre toate cele și consemnează numai ceea ce crede că prezintă interes. În ciuda prezentării apologetice pe care i-o face, Neculce îi reproșează la un moment dat că a trecut sub tăcere fapte cunoscute, precum umilirea polonezilor de către moldoveni, la „dumbrăvile roșii": „...și leșii încă nu tăgăduiesc, că scrie și în cronică, în letopisețul lor. Numai mă mir de Miron logofătul, cum au acoperit acest lucru de nu l-au scris."

Neculce este astfel primul care ridică (vag) problema obiectivității acestui cronicar.

Așadar sciziunea între faptele omului public și imaginea pe care el și-o creează în scris este mai interesantă pentru romancier decât pentru criticul literar. Acesta este dator să plece de la realitatea operei și să-și justifice în ea afirmațiile. Mai mult decât sciziunea amintită interesează altceva: diferența între modalitățile în care sunt scrise două opere fundamentale ale acestui scriitor (*Letopisețul* și *De neamul moldovenilor*). Moralistul e înclinat mai mult să observe și să contemple, să ironizeze de la distanță, decât să dea glas revoltei sale. Așa se întâmplă în *Letopiseț*, nu însă și în *De neamul moldovenilor*, unde revolta scriitorului se obiectivizează în primul pamflet laic din istoria literaturii noastre. În *Letopiseț*, moralistul își destăinuie în modul cel mai flagrant ambiția mărturisită de a fi imparțial. S-a vorbit cu dreptate despre drama căutării unei detașări în opera lui Costin. Căutare fecundă pentru literat și generatoare ea însăși a unei tensiuni

imanente. În paginile cele mai bune, Costin reușește să dea viață ideilor morale. Fantezia și memoria afectivă lucrează din plin și talentul artistului se relevă încă o dată.

(Mircea SCARLAT, *Introducere în opera lui*
Miron Costin, Editura Minerva,
București, 1976, p. 49, 82–85, 88–96)

Chipul marelui cărturar e întunecat; „Cumplitele vremi" prin care trece țara i-au smuls din priviri orice urmă de zâmbet. Spre sfârșitul vieții, bătrânul închide încă în suflet o taină, de care simte că trebuie să se elibereze. Din anii petrecuți pe băncile colegiului iezuit din Bar și apoi din Camenița, nutrise un vis neîngăduit de frumos: să tălmăcească – el, cel dintâi – originea neamului său, să aștearnă în slove, „începutul țărilor acestora și neamului", dar, atenție! Nu numai moldovenesc, ci „moldovenesc și muntenesc și câți sânt și în țările ungurești cu acest nume, români și până astăzi, de unde sânt și de ce seminție, de când și cum au descălecat acéste părți de pământ". Conștient, însă, de dificultățile unei asemenea întreprinderi temerare, cronicarul ezitase îndelung: „multă vreme la cumpănă au stătut sufletul nostru". Măreția planului îl inhibă, îl „sparie". Probele, între timp se acumulau, faptul că toate celelalte țări „își știau" începuturile îl ambiționează. Cercetările febrile îi oferiseră o mare bucurie și o mare mâhnire. Bucuria: îi dovediseră originea latină, comună, a tuturor românilor – aceasta era, de altfel, și taina pe care ar fi vrut s-o divulge, acum, cu probe certe. Mâhnirea: Câteva dintre lucrările studiate conțineau erori grosolane, altele calomnii iresponsabile la adresa poporului român. A fost impulsul care a plecat, ferm, cumpăna gândului spre acțiune. Afectat profund de aceste derogări de la adevăr, care-i lezau sentimentele patriotice, Miron Costin își asumă cauza poporului ca pe propria-i cauză: „A lăsa iarăși nescris, cu mare ocară înfrundat neamul acesta de o seamă de scriitori, ieste inimii durére". Strigătul său de luptă va răsuna energic în *De neamul moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor.* Mânia nu-i alterează autorului luciditatea, nu-l face să-și trateze preopinenții în mod nediferențiat. Când adevărul istoric este „captiv" în plasa unor lacune regretabile, involuntare, justificate prin lipsa informațiilor precise și de imposibilitatea înaintașilor de a și le procura, cărturarul îl „eliberează" cu discreție, cu o caldă înțelegere pentru cei care nu au putut, în mod obiectiv, depăși anumite obstacole ivite în calea intențiilor sale nobile. Citez: „Laud osârdiia răposatului Urechie vornicul, carile au făcut de dragostea țărâi letopisețul său, însă acela de la Dragoș vodă, de discălicatul cel al doilea al țărâi aceștiia din Maramoroșu scrie. Iară de discălicatul cel dintâi cu români, adecă cu râmleni, nimica nu pomenéște, numai amelită la un loc... Ori că n-au avut cărți, ori că i-au fostu destul a scrie de mai scurte vacuri, destul de dânsul și atâta, câtu poate să zică fieștecine că numai lui de această țară i-au fostu milă..." Când cutare istoric – precum Aeneas Sylvius – „nu așa greu nepriietin ieste", derivând vlah din Flacus, cronicarul este îngăduitor: „Credem neputinții omenești". În asemenea situații, el execută numai operații de corijare, de restabilire a exactității unor fapte, de revizuire a unor teorii greșite. Iar acolo unde constată pete albe, le completează tacit cu amănunte revelatorii. Când însă mistificarea istorică se dovedește o urzeală voluntară și ignobilă, jignitoare pentru neamul său, replica lui Miron Costin începe printr-o demonstrație logică și sfârșește printr-o expediție de pedepsire inclementă, pilduitoare. După circumscrierea „basnelor", prin care interpolatorii lui Ureche, „amăgeii" Simeon dascălul și Misail călugărul, inspirați – se zice – de Evstratie logofătul („pre acest Simeon dascăl, Istratie logofătul l-au fătat cu basnile lui Misail călugărul de la Simeon au născut, cela fiiu, cestălalt nepot"), încercau să pună în circulație ideea că Moldova ar fi fost întemeiată sub Laslo craiul ungur (Vladislav cel Sfânt) și că strămoșii „țărâi aceștiia din temnițile Râmului" au venit „dați întru ajutoriu lui Laslo", Miron Costin conchide, pentru început, că „adăosăturile" acestea „nu letopisețe, ce ocări sânt". Și-și propune, mai întâi, restabilirea adevărului. De remarcat ținuta cronicarului în timpul disputei. El nu e un impulsiv, nu se aruncă orbește în luptă. În mod surprinzător chiar, nu ia atitudine, nu reacționează afectiv la falsa ipoteză a descălecării sub Laslo; faptul îl supără numai întrucât reprezintă un fals din punct de vedere științific. (Spre deosebire de el, Cantemir, pus în fața acelorași ipoteze va clocoti de indignare, mai târziu.) Calomnia privitoare la originea românilor, însă, îl mobilizează pe toate planurile, pe cronicar. Stăpânirea de sine funcționează, totuși, și acum. Demonstrând netemeinicia afirmațiilor calomnioase, probând cu argumente de necontestat justețea aserțiunilor proprii, biv vel logofătul are tactul de a-și zdrobi adversarii, din umbră, mascându-și prezența sub vălul autorității marilor istorici ai lumii. Când cineva „orb năvălește, zicând că nu sânt nici moldovenii, nici muntenii din râmleni, [...] vei vedea apoi și a cuvintelor lui răspunsul și ocara – atrage atenția Costin – nu de la mine, ci de la istoricii, povațile mele, la rândul său". De altfel, marele cărturar nu pare să aibă „viciul" luptei, voluptatea clinchetului de lande îi rămâne străină. Când împrejurările o cer, înțeleptul umanist își îmbracă armura cu o nedisimulată tristețe. Scepticismul lovinescian, de mai târziu, și-ar putea revendica, în această atitudine, cea mai veche sursă. Dar, dacă i-a lipsit mirajul înfruntărilor, cronicarului nu i-a lipsit, în schimb, vocația lor. Miron Costin conduce ostilitățile cu un ton de moralist intransigent, atacă numai după ce a studiat cu grijă pozițiile adversarului, după ce le-a reperat, cu precizie, punctele nevralgice în direcția cărora trimite salve de argumente explozive. Uneori, el interceptează din zbor „obuzele" inamice, le demonstrează mecanismul, le rectifică defecțiunile și le întoarce, bumerang, de unde au plecat. Traian – stabilește învățatul – n-a adus, pe aceste meleaguri, oameni din temnițele Râmului, ci „căsași", „oroșeni", „săteni", „tot din slujitori așezați". Pe timpul lui Laslo? Inadvertență flagrantă, care nu putea scăpa cronicarului: „Deci, unde ieste și cât vac ieste de când au venit Traian pe aicea și când s-au bătut Laslo, craiul unguresc, cu tătarii? Între Traian și între Laslo craiul 800 de ani sânt." Aritmetica lui Costin suferă de oarecare aproximație (distanța dintre cele două evenimente este, în realitate, mai mare – de 960), dar concluzia lui rămâne justă. De subliniat că marele cronicar moldovean angaja bătălia numai în planul ideilor, că asalturile sale aveau demnitate, stil, chiar dacă, prin frazele de discretă topică latină, otrava amărăciunii sau a indignării aluneca, pe itinerarii întortocheate, dar sigure, către predicatele aflate pe fundul „paharului" cu care-și „trata" adversarii. Prin obsesia obiectivității, prin rigoarea, prin distincția cu care fandează în timpul duelului, Miron Costin este un demn precursor al lui Titu Maiorescu. Dacă Miron Costin nu putea să-i transmită corifeului „Junimii" plăcerea „execuției" cu sânge rece – a cărei artă Maiorescu o deprinde din altă parte și o practică cu rafinament –, cronicarul îi anticipează, totuși, câteva din tiparele „finalurilor artistice" de partidă. Astfel, după ce „ajută" victima să-și dezvăluie, singură, inconsistența morală și intelectuală, Costin (ca și Maiorescu, ulterior) se va eschiva, la timp – după cum ar spune Ion Barbu, cel mai mare polemist român, alături de Maiorescu și Lovinescu – în celălalt univers, de curății și semne: al visului pur și al idealului propriu. Ideal care, la autorul acelui op de fierbinte patriotism intitulat *De neamul moldovenilor...*, se confundă, tulburător, cu idealul neamului. De aici vor porni mesianismul ardent al lui Bălcescu și viziunile eminesciene, de sublimă apoteoză patriotică, din rama cărora „mișeii" sunt exilați cu violență: în pamfletele incendiare din „Timpul" și în satira necruțătoare din *Scrisori*. Revenind la „eschivele" următoare disputei, să precizăm că Miron Costin nu-și singularizează, în mod absolut, făptura, nu-și ridică, precum Maiorescu, statuia pe culmile inaccesibilității. Costin se așază, întotdeauna, pe aceeași platformă cu toți cei vrednici sau de bună-credință. Distanțarea intervine, desigur, și la el, însă numai în raport cu „băsnuitorii", cu „pizmașii", cu „zavistnicii", și ea exprimă, mai ales, în acea superbă conștiință a cronicarului, în acea convingere că, asumându-și o înaltă misiune patriotică prin scris, își asumă, totodată, și o imensă responsabilitate istorică. În consecință, își va supune, lucid, examenului, „izvodirile" și va accepta, calm, „județul" timpului: „De aceste basne să dea seama ei și de această ocară. Nici ieste șagă a scrie ocară vecinică unui neam, că scrisoarea ieste un lucru vecinic. Când ocărăsc într-o zi pre cineva ieste greu a răbda; dară în veci? Eu voi da seama de ale mele, câte scriu."

(Nicolae BALTAG, *Polemos*, Editura Cartea Românească, București, 1978, p. 20–24)

NICOLAE COSTIN

LETOPISEȚUL ȚĂRII MOLDOVEI...

Acestea erau deci elementele ce stăteau înaintea lui Nicolae Costin pentru compilația lui: vechile cronici slavone, compilația română a lui Ureche, revizia lui Simion Dascălul, lucrările lui Miron Costin și izvoade de continuare, dintre care purta un nume izvodul lui Dubău și Dămian.

Ce a făcut Nicolae Costin cu dânsele? Cum a ales și cum a prelucrat, înainte ca, la rândul lui, să continue?

Logofătul Nicolae Costin nu putea adopta introducerea istorică a tatălui său. Nu pentru că s-ar fi deosebit în idei de acesta: Nicolae Costin, era fără îndoială un om foarte cetit, un lucrător harnic, dar niciodată el n-ar fi fost în stare să se ridice la înălțimea unor vederi personale în orice materie. Stilul său n-are un caracter propriu: e stilul învățat în școală al umaniștilor, lunga perioadă antică, alcătuită după toate regulele artei; povestirea sa n-are coloare și nu e interesantă: își copie pur și simplu izvoadele, îmbogățindu-le unul prin altul; cugetarea sa e sau banală, sau plină de contraziceri, după cum vorbește el sau izvoarele disparate pe care le reproduce.

Nu se poate o deosebire mai mare decât aceea care există între tată și fiu. Miron e un poet, un pasionat, un ambițios, deschizător de cale în cultura neamului său și făuritor de teorii, iar în politică, un entuziast și un vizionar. Nicolae e un pedant rece, prudent, măsurat, un compilator prin vocație, mândru că merge pe urme străine; iar politica sa e făcută toată din iertare, abdicație și resignare. Pe cât e de simpatic cel dintâi, în greșelile lui chiar, pe atât acesta de-al doilea nu atrage nici prin însușirile pe care le are. În orice împrejurări, Miron Costin ar fi fost *cineva*, pe când Nicolae Costin datorește totul altora: școalei, care l-a format, și părintelui, pe care s-a simțit dator să-l imite. Spontaneu, fără îndemn și fără exemplu, el n-ar fi dat nimic.

Ceea ce-l nemulțumește în opusculul tatălui său sunt numai proporțiile. E prea puțin acolo. Se va potrivi sau ba – la acest lucru nu era obișnuit să se oprească – el va da publicului mai mult, un letopiseț mai bogat, cel mai bogat în pagini din câte s-au scris până la dânsul în Moldova. [...]

Izvoarele nouă ale întregitorului de cronici se pot fixa cu greutate numai. E sigur că, puțin critic cum se dovedește a fi, Nicolae Costin întrebuința adeseori autori după citațiile de la alții. Ba încă, același autor e citat la dânsul, uneori după original, alteori după o citație de aiurea. În lista sa de autorități, el înșiră pe Beros, pe Iuliu Capitolin, pe Wapowski, pe Ioan Magnus, pe Istvánffy, pe Miechowski și pe W. Bethlen, dar cei mai mulți dintre aceștia sunt utilizați mai departe, la completarea lui Ureche și nu în introducerea asupra epocii anteromane și romane.

Această introducere e precedată de o *Prefață*. Pe cât e de cuminte, de interesantă, de mișcătoare *Predoslovia* lui Miron Costin, pe atâta aceasta este de seacă și de artificială. Din rândurile mai numeroase – și aici! – ale lui Nicolae Costin nu luminează nici o idee, nu respiră nici un sentiment. Pentru tată, *Prefața* trebuia să spuie durerea pentru Moldova decăzută și mândria pentru descendența romană; pentru fiu, era un prilej de a se arăta om cu lectură. Banalități despre „Țitero“ și „Tuchidide“, filosofisme goale despre importanța istoriei... Cartea sa, spune el, – când crede că trebuie să înceapă a spune ceva, – cartea sa va împodobi letopisețul țării cu elemente pe care nu le avea nimeni înainte de dânsul. Va pune în legătură istoria Moldovei cu a altor popoare, „începând de după Potop“.

Abia se ocupă de interpolatorii din secolul al XVII-lea, față de cari n-are nici o dușmănie, fiindcă moralistul Nicolae Costin pare să nu fi avut dușmani strașnici, nici ca om politic măcar, și poate nici ca om privat. Pe urmă procesul lor fusese făcut acum de părintele său, și a reveni asupra lui nu i se părea necesar.

Venind la Miron, el nu uită să observe că acesta a scris mai pe scurt, așa de pe scurt încât fiului i se pare că tatăl nici n-a terminat opera. [...]

Care e meritul lucrării? Nu vedem aproape nici unul. Atâta doar că fixează la două numărul războaielor lui Traian și că stabilește mai bine natura năvălitorilor Daciei părăsite. Încolo, se reproduc toate greșelile lui Miron. Nu numai atâta, dar Nicolae Costin, luând fără critică de pretutindeni, stăpânit de mania de a acumula, compila, înnădi și prelungi, cade în contraziceri care nu se întâmpină în cugetarea clară, consecventă și sigură a bătrânului cronicar. Așa, după ce reproduce fără obiecție din Miron rânduri care așează descălecatul Moldovei în secolul al XI-lea, el face mai departe calcule, bune acestea, care pun acest eveniment în veacul al XIV-lea. Asupra unor puncte esențiale, el n-are nici o idee limpede. Pentru Miron Costin, Dacia cuprindea Moldova și Țara Românească, locuite numai de coloniști, pe când Ardealul, cuprinzând o populație mixtă, de aborigeni și romani, forma numai o „strajă“ a coloniei. Pentru Nicolae Costin, Dacia e într-un loc Moldova și Ardealul: „Dacia, unde suntem noi moldovenii și Țara Ungurească“, în altul, „moldovenii și Țeara Muntenească“.

O inovație e la dânsul adaosul istoriei universale, ideea de a face din letopisețul său și un înlocuitor al cronografelor. [...]

Ideea introducerii istoriei universale în letopisețul țării n-are nimic rău într-însa. Dar pentru a o realiza trebuia agerime, măsură, însușiri care lipsesc cu totul lui Nicolae Costin. Acesta nu știe să aleagă, să rezume, să împace. Unde trebuie să prescurteze, el transcrie, unde trebuie să dea o explicație numai, el intercalează o povestire, unde trebuie să atingă numai, el insistă. Istoria universală nu lămurește și luminează istoria Moldovei, ci o copleșește și o întunecă.

Pe urmă, deprins numai cu cărțile sale leșești, Nicolae Costin se adresează prea mult la acestea. Legăturile cu Ungaria sunt aruncate pe al doilea plan, legăturile cu Țara Românească sunt necercetate. Prin natura și originea lor, informațiile subsidiare strică mai mult decât ajută, și opera capătă un caracter pedant și monstruos. [...]

În acest letopiseț, compilatorul nu ajunge niciodată să deosebească elementul național de cel străin, ci vede într-însul un tot, absolut original și neatins de greșeală. Așa se explică discuțiile zadarnice, timide, care nu izbutesc la nimic alta decât la concilieri aparente: și pentru nunta „Voichiței“ ajunge la una din acestea. Așa se lămurește respectarea celor mai manifeste încurcături, precum e aceea de la sinodul florentin, în care învățatul prelucrător nu-și permite a drege măcar numele Papei, prefăcut de Ureche din Eugeniu în Cristofor.

Dacă înțelege, critică și îndreaptă puțin, în schimb, Nicolae Costin adaugă enorm. În acest chip, de altmintrelea, el își realiza visul științific, care fusese, nu acela de a da un adevăr curat, ci un letopiseț mare, mai mare de cum îl făcuse predecesorii, și așa de mare încât să nu-l mai poată crește nici urmașii.

Nu întrebuințează numai izvoarele anunțate, ci recurge și la altele. Printre acestea trebuie menționate cronica latină a lui Gaugnini, luată poate în parte după Stryjkowski și tradusă pe urmă de Paszkowski, un „chronograf“ scris în Moldova, după 1662 și tratând despre afacerile ungurești în secolul al XV-lea și al XV(XVI)-lea, un „letopiseț rusesc“, un „chronograf grecesc“, pentru venirea turcilor în Peninsula Balcanică.

Dar n-are nici o îndreptare în privința lucrurilor care trebuie spuse și izvorului anume – printre acelea ce-i stătea pe masă – din care trebuie cules fiecare lucru.

Neștiind să aleagă faptele, fiindcă nu era în stare să le judece, să le aprecieze, Nicolae Costin face o lucrare monstruoasă, diformă, în care materia străină, în blocuri grosolane, izolează fragmentele subiectului risipit. Același scriitor, pe care nu-l jignește nimic în narațiunea lui Ureche despre sinodul din 1439, socoate de datoria sa să deie interminabile notițe asupra „crijacilor“, a teutonilor adecă, numai pentru că un corp auxiliar moldovenesc a participat momentan la lupta regelui Poloniei contra Ordinului. Abia „întors la rândul vorbirii sale“, el rătăcește iarăși în infinitatea istoriei universale, ispitit de farmecul dramatic al bătăliei de la Varna, în expunerea căreia uită numai ceea ce putea să ne intereseze și ceea ce se cuvenea să se spuie: rolul trupelor românești. Ajungând, după multe cotituri, la alegerea succesorului lui Ioan-Albert, Nicolae Costin simte cu plăcere că aici e locul să vorbească despre ceremoniile întronării unui rege polon, despre „obiceiurile la Crai nou“ și înlătură cu scrupul tardiv cu îndreptățirea că era dator să scrie acestea „pentru mai deschise lucruri“, mai ales că polonii sunt vecinii Moldovei. La Rareș el suprimă ce am

văzut pentru a da o lungă, difuză și confuză istorie a Ungariei în deosebitele timpuri.

De la Despot înainte, mai ales, intercalarea se face pe o scară așa de largă încât, fără a mai vorbi de proporții, cronica dobândește și o înfățișare cu totul alta. Dar dreptatea cere să recunoaștem că aici adausurile sunt foarte adeseori motivate, spuind lucruri ce privesc direct Moldova și-i îmbogățesc în chipul cel mai însemnat istoria. Dar între acestea nu sunt, desigur, știrile atât de amănunțite asupra expediției turcești la Astrahan, care n-are nici un fel de legătură cu Moldova din secolul al XVI-lea, așa încât rostul lor nu se explică prin nici o sforțare de imaginație.

Alegerea izvorului e tot așa de capricioasă, ca și alegerea materiei. Pentru partea mai veche, izvorul capital trebuia să fie Dlugosz: o întrebuințare pricepută și prudentă a acestui cronicar ar fi reînnoit istoria Moldovei în secolul al XV-lea și ar fi dat compilației un caracter de zdrobitoare superioritate asupra acelei ce o precedase. Pe Dlugosz l-a cunoscut Nicolae Costin, un om cinstit, care nu se laudă cu lucruri pe care nu le întrebuințează: așa numai din Dlugosz putea el să aibă felul morții lui Alexandrel, numai de la dânsul solia polonă din 1476 la sultanul Mahomed ce venea contra lui Ștefan cel Mare.

Dar, în loc să se încreadă acestui sigur călăuz, Nicolae Costin se adresează, în dezorientarea sa, pe rând la toată lumea. Înainte de a întreba de Dlugosz, citat întâia oară la moartea lui Alexandrel, el se informează la „cronica leșească“, la Miechowski, la Guagnini, mai ales la Strykowski și la Cromer. Neîntrebuințând curent pe Dlugosz, pierzându-l necontenit din vedere, Nicolae Costin nu poate spune despre câștigarea Chiliei de moldoveni decât aceea ce se găsește la Ureche, adecă foarte puțin, și din aceeași cauză el nu pomenește măcar cererile turcilor înainte de lupta de la Valea Albă. Încărcătura bietului logofăt era așa de mare între izvoarele de toate limbile ce-l încunjurau, stingându-i priceperea, încât la expediția lui Ioan-Albert el discută serios părerile lui Cromer și chiar Bielski, alăturea cu spusele lui Miechowski. [...]

Pentru criticul literar, Nicolae Costin n-are însemnătate. Fraza sa, mai largă, mai complicată, mai erudită, făcută după fraza cărților ce cetise și studiase, n-are energia scurtă a lui Ureche, nici mlădierea blândă a lui Miron Costin. După luptătorul cu mâna abia descleștată de pe sabie, după poetul vizionar cu mâna pe fruntea-i largă de întrevăzător al viitorului, avem cărturarul sec, „viermele de carte“, pisarul erudit, cu călimările în brâu și volumele subțioară. În inima de pergament a acestui erudit nu răsuna nimic din marea, veșnica lume vie, ochii săi reci vedeau numai litere și forme, iar nu idei și sentimente; inteligența lui fără aripi se târâia în nestrăbătutul tufiș al contrazicerilor mărunte, din care nu se putea descurca. Trecutul îl eticheta, pentru prezent n-avea nici un interes, – iar viitorul nu putea să-l vadă.

Pentru filolog, Nicolae Costin e, firește, un bogat repertoriu de forme vechi. Iar pentru istoric, cât privește această parte din compilația sa, recolta e foarte săracă. [...]

Cele mai multe din judecățile compilatorului aparțin sentințelor morale. Prelucrătorul *Ceasornicului domnilor,* nazalul propovăduitor de bine, ne întâmpină și aici. Când citează Scriptura, când recurge la *filosofi păgâni,* ca „Valerie cel Mare, Clavdie, Seneca, Plutarc, Țitero“. Când în sfârșit mustră pe principalii actori ai trecutului pentru greșelile și păcatele lor: așa la Ștefan Rareș el scuză asasinatul acestui domn stricat, care era blăstămat de Dumnezeu, pentru că „dormia cu muiarea vecinului său“, la Ion Vodă cel Cumplit el simte bucurie pentru căderea profanatorului și ereticului, care s-a căsătorit în postul cel mare și a băgat spaima-n vlădici.

Despre dânsul și timpul său nu vorbește Nicolae Costin mai niciodată, și deși astfel aceste oaze de interes ar fi făcut cu putință străbaterea pustiului indiferent al compilației. Rezervat, științific, corect – cât de deosebit ar fi compilat un bătrân sfătos ca Neculce! –, el spune numai ce spun cărțile lui. Când pare că vorbește din experiența sa personală, el reproduce numai servil tonul de martor ocular al originalului său. [...]

Se găsesc însă, printre autorii lui Nicolae Costin doi cari puteau servi la completarea cronicii lui Miron. E Wolfgang Bethlén, folositor mai mult decât oricare pentru epoca lui Mihai Viteazul, fiind o compilație generală pentru istoria Ardealului, și e compilația de istorie ungurească a lui Istvánffy.

Fiindcă-i cunoștea, logofătul a prefăcut deci după datele cuprinse în ei o parte din începutul lui Miron Costin.

Cele câteva pagini ale acestuia s-au transformat astfel, după sistemul de lucru al fiului său, într-un tratat aproape asupra acelui timp.

Tratatul care, de altfel nu ne dă nimic nou, era, desigur, o revoluție pentru contemporani, cari aflau deodată atât de multe lucruri asupra acelor timpuri de glorie. Cu tot tonul pedant, prolix al compilației, ea trebuia să intereseze pe acei contemporani, trezind în ei sentimente de mândrie pe care, dacă le simțea, Nicolae Costin nu era capabil să le exprime. [...]

Nicolae Costin, care își scrisese *Predoslovia* înainte de 1711, care redactase până la această dată cea mai mare parte din cronica sa contemporană, care începuse poate chiar prelucrarea lui Ureche, primi de la Nicolae Mavrocordat invitarea de a grăbi aceste lucrări și a face dintr-însele o mare cronică domnească. El n-apucă însă să înlăture din ceea ce lucrase atacurile violente contra grecilor, n-apucă să puie în armonie tonul narațiunii sale cu noua prefață către domn, pe care puțini au cunoscut-o, n-apucă să ajungă la domnia a doua a principelui domnitor. El muri la țară, unde se dusese „pentru plimbare și pentru cercetarea moșiilor și bucatelor lui“; muri după o scurtă boală: „bolnăvindu-se puține zile“, în septembrie 1712. Noul cronicar al Curții, Axintie Uricarul, îi cercetă hârtiile, le puse în ordine și, negăsind sfârșitul capitolului despre Mihai Viteazul – dacă a existat acel sfârșit, – însemnă, înainte de a face să urmeze textul lui Miron Costin, rațiunea întreruperii prin versurile asupra „morții“. „I-au părut rău lui Nicolae Vodă“, scrie acest succesor literar, „de moartea acelui boier și au arătat deosebită milă casei lui și, nelăsând coconi răposatul Nicolai, cu multă nevoință pentru pomenirea lui au pus de au scris istoriile țărei Moldovei, care le scosese cu osteneala lui“. Le *scosese* și le *scrisese.*

(N. IORGA, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. I,
București, Institutul de Arte grafice și Editura „Minerva“,
1901, p. 77–80, 82, 86–87, 89–93, 96–97)

În locul frazei miezoase din scrierile înaintașilor săi, cu întorsăturile sintactice pline de efect ale graiului popular, Nicolae Costin introduce acuma perioada măiestrită și necurgătoare a modelelor sale umaniste, cu eleganța ei la modă, cu intercalări silite, care fac ca fraza, în loc să se adapteze ideii, să se lungească într-un stil factice, târând după sine și dizmembrând gândul, pe care îl abate pe căi lăturalnice. Și așa cum e stilul său, așa e și omul, vecinic preocupat a-și afișa cu toată ocazia cunoștințele, care toate sunt culese din cărți. La el nu întâlnim expresia credinței sale intime, reflexiuni proprii asupra lucrurilor văzute în viață, ci reproducerea a ceea ce a cetit la alții. Începând istoria românească cu Adam și continuând-o cu istoria universală veche, el își cere totuși iertare de la cititor că a făcut-o „mai scurt de cum ar fi fost datoria să scriem". D-l Iorga – deși exagerează defectele lui Nicolae Costin, atribuindu-i și slăbiciuni de caracter pe care nu pare a le fi avut – are dreptate să scrie: „Nu se poate o deosebire mai mare decât aceea care există între tată și fiu. Miron e un poet, un pasionat, un ambițios, deschizător de cale în cultura neamului său și făuritor de teorii... Nicolae e un pedant..., un compilator prin vocație, mândru că merge pe urme străine... În orice împrejurări, Miron Costin ar fi fost *cineva,* pe când Nicolae Costin datorește totul altora: școalei, care l-a format, și părintelui, pe care s-a simțit dator să-l imite... După luptătorul cu mâna abia descleștată de pe sabie, după poetul vizionar cu mâna pe fruntea largă-i de întrevăzător al viitorului, avem cărturatul sec, «viermele de carte», pisarul erudit, cu călimările în brâu și volumele subțioară... Trecutul îl eticheta, pentru prezent n-avea nici un interes, iar viitorul nu putea să-l vadă."

Și mai evident decât din scrierile sale istorice, felul de a scrie al lui Nicolae Costin reiese din lucrarea sa *Ceasornicul domnilor*, pe care a scris-o între 1710 și 1712. E o scriere filosofică dintre cele ce erau foarte gustate pe timpul acela. Se adresează domnilor și societății înalte și conține multe învățături despre felul cum are să se poarte domnitorul și cum să fie crescuți copiii. Lucrarea e de la început până la sfârșit un tratat rece, erudit, fără scânteieri artistice, și autorul ocolește consecvent orice pilde, orice digresiuni scoase din experiența sa sau relative la timpurile sale, care toate ar fi pentru noi atât de

prețioase. Chiar și acolo unde nu s-ar părea că le găsim, ele sunt traduse după modelul său, *Istoria lui Marc Aureliu* de spaniolul Guevara.

Dar felul acesta de a scrie, atât de depărtat de noi, era apreciat pe vremea sa și trebuia să-i convie mai ales lui Mavrocordat, care-l însărcină, precum am spus, cu scrierea unei cronici oficiale. Când a primit însărcinarea aceasta, N. Costin ajunsese cu letopisețul Moldovei, pe cât se pare, până la domnia lui Ștefan Tomșa; de aci încolo – domnul fiind grec – în cronica lui nu se mai găsesc cuvinte injurioase la adresa grecilor. Dar prin multele digresiuni ce era obicinuit să le facă, N. Costin înainta cu greu, iar Mavrocordat, căruia nu-i era atâta să se scrie trecutul țării ce stăpânea, cât mai ales să fie preamărită domnia sa, pare a fi îndemnat pe cronicar să lase deocamdată lucrarea începută și să scrie istoria Moldovei de când apare el în fruntea ei.

(Sextil PUȘCARIU, *Istoria literaturii*
române. Epoca veche, Sibiu,
1936, p. 144–145)

Trebuie să spunem de la început că nu i s-a fixat locul cuvenit în istoria culturii românești și aceasta se datorește în primul rând caracterizării sonore, însă exagerate făcute de d-l N. Iorga. După d-sa, portretul lui N. Costin este următorul: „Așa un logofăt cuminte și învățat cum era N. Costin, nu putea luneca pe povârnișul ademenitor al entuziasmului, pe clina emoției. În tot ce a scris el, nu se întâlnește o pagină caldă, precum nu se prea întâlnește o pagină clară"[1] [...]

Nicolae Costin, cum a schițat tangențial d-l P.P. Panaitescu, trebuie privit sub alt aspect, nu ca un luptător, nu ca un visător.[...]

Unii istorici literari și printre ei C. Giurescu, cel mai de seamă în privința cercetării operei lui N. Costin, au afirmat că logofătul Nicolae a scris letopisețul când era vel logofăt și că unele aprecieri ne permit să stabilim aproape cu siguranță că el a început să transcrie sub Dimitrie Cantemir și, că până la începutul lui octombrie 1711, a redactat până la domnia lui Ștefan Tomșa.[2] Motivează această siguranță pe aprecierile batjocoritoare despre greci, care se găsesc în letopiseț până la domnia lui Tomșa. Desigur că după C. Giurescu s-a luat și d-l George Pascu, când scrie că: „amândouă bucățile cronici au fost scrise între 1710–1712. În adevăr, *Predoslovia* este iscălită Neculai Costin vel logofăt, dregătorie îndeplinită de cronicar sub Dimitrie Cantemir și supt N. Mavrocordat". Suntem îndreptățiți să credem și să susținem că Nicolae Costin a redactat cea mai mare parte din letopisețul său, după 1697 și chiar după 1700, data întoarcerii din refugiu, deoarece undeva adaugă: „Unirea s-a făcut în zilele lui Ioan al treilea Sobiețki", ceea ce înseamnă că autorul a scris după moartea acestui rege, întâmplată în anul 1697. Am zis chiar 1700, deoarece până atunci era în refugiu în Țara Muntenească.

---

[1] N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, vol. II, p. 100.

Logofătul Nicolae a început să adune și chiar să redacteze monumentalul său letopiseț de pe la 1700. Șase ani mai târziu își semnează numele pe *Cronika Polska Litewska* a lui Strjkowski; desigur căuta material pentru partea de la Dragoș înainte. D-l Iorga admite acest punct de vedere. Deci *Letopisețul de la zidirea lumii* este scris de cronicar înainte de Dimitrie Cantemir, care l-a făcut vel logofăt, și admițând în parte afirmația lui C. Giurescu cu reflecțiunile batjocoritoare la adresa grecilor, putem să precizăm că până în ianuarie 1710, data venirii lui Nicolae Mavrocordat, care i-a dat însărcinarea să scrie cronica domniei sale, până atunci Nicolae Costin prescrisese letopisețul până la domnia lui Ștefan Tomșa; în răstimpul 1710–1712 a dus letopisețul până la 1601, a continuat traducerea *Ceasornicului domnilor* și între sept. 1711–1712 a redactat cronica domniei lui Nicolae Vodă.

Nu a putut să scrie în doi ani de logofeție trei lucrări, deoarece cu bună dreptate cronicarul afirmă: „așa cum am putut, nu cu puțină osteneală, ce câtiva ani am împreunat toate și din toate unul acesta letopiseț", iar în altă parte: „măcar cât de puțin de aceste ce am scris noi cu multă osteneală din câteva cărți străine". Iar despre tatăl său Miron adaugă: „cu multă osteneală și în oare câtiva ani au început a scrie descălecare țării de Traian". Și lucrul este și mai greu, fiindcă scriitorul își dă seama de rostul scrierii: „Nice să socotiască oricine că iaste puțin lucru a scrie și a lăsa în veci scrisoare cu faptele stăpânilor." [...]

Costin n-a avut vreme să revadă lucrarea. La o recitire, credinciosul, respectuosul și moralistul boier ar fi înlăturat aprecierile răutăcioase din letopiseț, referitoare la neamul domnului său. [...]

În partea a doua a *Predosloviei*, arată astfel planul istoriei sale: „Socotim, iubite cetitorule, că și aice în țara noastră mai mult folos va face letopisețul țării noastre, arătând descălecarea țării noastre... ce neam au locuit pre aceste locuri și ce nume au avut, de unde au nemerit, începând de după Potop". A scris și tatăl său istorie, însă el va scrie mai pre larg. Va arăta după descălecare: „câtă vreme au trăit romlenii aici, cine au pustiit descălecarea și de a mai trăit vreun neam". Va scrie și descălecarea țării cu Dragoș vodă pe ce vreme s-au tâmplat, încheind și letopisețul scris de Ureche vornicul până la domnia lui Aron vodă. „Însă mai pre largu vom scrie pomenind și alte stăpânii megieșe și ce s-au lucrat în părțile megieșilor noștri. De la Aron de unde au început Miron logofătul, până unde ne va lungi Dumnezeu vremea și viața." A avut intenția să scrie pe larg istoria Moldovei și a vecinilor până în zilele sale. La domnia lui Ștefan cel Bun, pomenind cutremurul din 1471, adaugă: „Au însemnat mare vărsare de sânge... până astăzi, precum vom scrie la rândul său", iar la capitolul *Pentru crăia ungurească*, menționând pe succesorul lui Rákoczy, zice: „De aceasta, cum și de urmașii lui, vom scrie, unde vom ajunge la domnia lui Vasilie ce au domnit în țară la noi". A scris istoria numai până la 1601, fiind răpus de o moarte timpurie și neașteptată.

Costin a vrut să scrie o operă monumentală, în care cititorul să găsească de toate: „Și de vei ceti și letopisețile altora și uitându-te și la unul și într-altul, poate vei cunoaște pre largu osteniala noastră și ca printr-o oglindă vei privi și a megieșilor lucruri" sau în altă parte: „Că zăbava cetitorului socotim că de aice ne va agiunge a scrie pre rând mai mult pentru dachi ce neam au fost, că mi se pare că am scris deplin, care nici la un letopiseț a țării noastre nimeni n-au ameletat măcar cât de puțin de aceste, ce am scris noi".

---

[2] C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul cronicelor moldovene (N. Costin, Tudose Dubău, V. Damian).*

El scrie pentru luminarea și cultivarea cititorului: „Atâta ne ajunge pentru mai deschisul minții“ sau „De aicea ne întoarcem la rândul istoriei noastre pentru mai bună deschidere minții cetitorului, lăsând la alții să scrie de neamul bulgarilor“ și iar: „Aceste pomenindu-se pentru deschisul minții să înțeleagă statul lumii“. „Iară noi cât am socotit să fie pentru deschisul voroavei și științei noastre am scris până aicea“.

Intenția lui, cum am mai scris, a fost să dea o operă monumentală. De aici ideea să dea un letopiseț mai mare decât al lui Ureche – Simion Dascălul și al lui Miron Costin. „Însă mai pre largu vom scrie, pomenind și alte stăpânii megieșe“ sau în altă parte afirmă cu mândrie: „Iar răposatul Grigore Ureche, ce au fost vel vornic, scrie că au fost la Verbia, însă pre scurt scrie, eară noi din cronice streine am aflat mai pre largu și scriem mai pre largu“ și aiurea: „Scris-am de aice înainte mai pre larg domniea lui Aron vodă, precum scrie în istorii streine“.

Rezultă din citatele de mai sus că intenția lui Nicolae Costin n-a fost să ne dea imagini „din marea, veșnica lume vie“ a d-lui Iorga, ci să scrie o operă mare, la care urmașii săi să nu mai adauge nimic și care să servească cititorului pentru luminarea și cultivarea lui. Și planul autorului din acest punct de vedere a fost realizat. [...]

Nicolae Costin, deși transcrie din alți autori, totuși nu este un compilator; nu pretinde că a scris o operă originală, deoarece în prefață ne spune: „în câțiva ani am împreunat toate și din toate unul“, recunoscând astfel că prescrie operele predecesorilor săi și ale cronicarilor străini citați.

Prin faptul că înșiră în ordine cronologică – din diferiți autori părerile istoricilor, și chiar adesea le discută – spunându-și uneori părerea sa personală, trebuie să-l vedem ca un istoric și nu ca un simplu compilator. Materialul istoric adus de Costin din diferite cronici, nu este tocmai așa de sărac, cum afirmă d-l Iorga.

„Nicolae Costin după modelele istoriografiei polone a căutat să încadreze originile neamului în istoria universală, începând de la creațiune și să determine spița poporului său între semințiile lumii“.[3] Începând de la facerea lumii, prin traducerea lui Strjkowski încadrează

originea neamului său în istoria popoarelor și ajunge la daci, unde citează pe Strabon indirect. Din acest izvor, prin etimologiile *dais* – război și *ghesim* – paliță lungă, îi înfățișează pe daci ca războinici și enumeră cetățile lor, ce se termină cu *dava*, iar pe geți mai cunoscuți decât dacii, pentru incursiunile lor în Dobrogea și Tracia.

După unii istorici citați de logofătul Nicolae, Dacia cuprinde: câmpiile Nistrului, Mesile, Dobrogea și o parte din Iliria, fapt afirmat și documentat astăzi de cărturari în frunte cu d-l Iorga, care spune că din opera lui N. Costin nu reies idei.

Tot Nicolae Costin ne prezintă pentru întâia oară în istoriografia noastră părerea istoricilor streini că dacii s-au așezat pre aceste locuri cu 400 de ani înainte de Hristos, cu vecinii lor geții și că aceste neamuri împreunate treceau Dunărea și făceau multe prăzi și stricăciuni în părțile stăpânirii Râmului. Iară Ammian Marcellinus cu socoteala tuturor anilor, precum dachii sunt mai vechi decât ungurii veniți la Ardeal și în locurile acestea unde suntem noi, că în vreme ce venise dachii, pre aice nu era în Țara Ungurească nice un ungur...

Iară dachii cu câteva sute de ani mai nainte de Hristos cum am scris mai sus, au ținut aceste locuri până la Traian împăratul Râmului, precum vom scrie la rândul său.“ Vedem în aceste rânduri scoase din cronici streine un premergător al școlii latiniste, care pune sub ochii românilor vechimea strămoșilor daci pre aceste locuri.

Tot pentru Dacia citează și pe Iordannes: „Dacia, und-i acmu Moldova și Țara Munteniască și Ardialul“. „Dacii tot locul au stăpânit, care închide astăzi Ardialul, Țara Moldovei și Țara Munteniască“. Din cărți streine, Costin scrie să știe românii despre revoltele dacilor, trecerea lor în Dobrogea, războiul lui Domițian, izbânda lor și despre birul dat de romani douăzeci de ani. Tot el lămurește că au fost două războaie ale lui Traian cu Decheval; primul la 103, nu 120, cum scrie Miron.

Descrie Columna lui Traian după Bonfiniu. Copiază istoria împăraților romani după Baronie, muncă destul de grea, și nu din cronografe.

Tot el dă în românește primele știri despre: goți, marcomani, gepizi și bulgari.

Știe din Bonfin că Moldova a fost descălecată de Bogdan, nu de Dragoș. Toate aceste știri și cunoștințe nouă, pe vremea aceea, despre istoria românilor și a altor popoare, sunt adaose de logofătul Nicolae din cărți străine numai la descălecatul dintâi.

---

[3] N. Cartojan, *Revista istorică română*, anul III, *Ceasornicul domnilor*.

De la Dragoș la 1601, știrile introduse în letopisețul său sunt mai numeroase, iar pentru vecini adaugă chiar capitole speciale cum sunt: *Pentru cnejia Litvei, cum s-au unit la crăia leșească, Pentru crijeci ce neam au fost, Războiul lui Vladislav, craiul leșesc și unguresc ce au avut sultan Murat la Varna, Obiceiurile leșilor când fac craiu nou, De lucrurile crăiei ungurești, Pentru țara și stăpânirea Astrahanului.* Toată contribuția lui N. Costin, din cărți streine, s-a arătat în marele capitol *Izvoarele.*

Recolta pentru istorie nu pare tocmai săracă, cum a afirmat d. Iorga în caracterizarea d-sale.

Erudiția lui Nicolae Costin provine din cărțile citite, de unde el transcrie știrile de ordin politic, geografic, istoric etc. Nicolae Costin nu este un simplu copist al izvoarelor, fiindcă vedem de multe ori la el tendința de critică a izvoarelor, ce se cere unui istoric. Astfel la descălecatul cu Dragoș vodă: „Iară ce scrie Ureche vornecul că au fost veleatul 6897 la descălecarea țării cu Dragoș vodă nu să tocmește, că încă pe acea vreme era pustiu Țara Moldovei. Iară Bonfin istoricul ungur carte 10 decada 2 așa zice de descălecatul țării de al doilea rând: «în vremea craiului Ludovic s-au ridicat un domn anume Bogdan, ce era lăcuitoriu în Maramoraș, ce au descălecat țara a doua oară»“ sau la domnia lui Petru vodă Mușat, unde își exprimă nedumerirea sa: „Aice stau de mă mier, ce Ștefan vodă au fost, că letopisețele leșești pomenescu de Petru vodă în Moldova și de Mircea vodă în Țara Munteniască. Poate Ștefan vodă, fratele lui Ștefan vodă, după moartea frăține-său, că zice Bonfin că acel Ștefan vodă amândouă țările domnia“ sau: „De unde au luat Miron logofătul de scrie în letopisețul seu de Ștefan Radu vornicul, să-l fie pus domn țerei în locul lui Aaron vodă, eu nu pociu afla, nice este alt Ștefan, fără Ștefan Răzvan vodă, că și cronicarii streini Neculae Istvanfi și Wolfgang de Bethlen, carii în istoriile sale pomenescu de domniile Moldovei, scriu că pe urma lui Aaron vodă au stătut domn Ștefan Răzvan pus de Bator Jicmond“.

Nicolae Costin are adesea o curiozitate dusă la extrem să adune cât mai multe știri din cronicarii streini și uneori mărturisește regretul că nu află amănunte în cronica leșească sau ungurească despre vreun fapt. Astfel lupta dintre Petru și Ștefan: „Ce nu însemnează cronica leșască mai mult, fără cât zice că multă gâlceavă pre urmă au fost între Ștefan vodă și între Pătru vodă“. Despre Roman, un succesor al lui Alexandru cel Bun, adaugă cu mâhnire: „Nu aflu nimic pentru acest Roman vodă la alte letopisețe a țării, precum nici cronicarii leșești nu scriu, nici pomenește de Iuga vodă, să fie fost domn pre urma lui Petru vodă“, iar despre alt Roman, care se lupta cu Alexandru: „ce va mai fi făcut acest Roman vodă, nu se află scris în cronica leșască“. Astfel de exemple sunt numeroase în letopisețul său. Un altul și anume referitor la o convorbire dintre Moțoc vornicul și Anton Săcuiul, pe malul Prutului, ilustrează și mai puternic curiozitatea lui Costin: „Ce vor fi vorovit în scurtă voroavă, nu scriu istoricii, fără cât a vorovit amândoi“.

D. Iorga îl învinuiește de unele contraziceri; dacă sunt, ele provin din faptul că transcrie diferite izvoare, care unele conțin știri despre aceeași chestiune.

Foarte rar istoricul literar găsește câte o compătimire pentru biata Moldova; cu toate acestea nu poate fi numit inimă de pergament, fiindcă în caracterizările sale întrevedem dragostea pentru țara sa.

Așa cu ocazia cutremurului din 1471, Costin adaugă: „Iară pot să zic că semne și arătare cutremurul vremurilor viitoare iaste, precum și atuncea au însemnat mare vărsare de sânge și giugul păgânului în biata Moldova și în alte părți creștinești până astăzi, precum vom scrie la rândul său“ sau: „Vezi urâta stăpânire a turcului încă de pe acele vremi, când încă nu se pedepsea de tot, aceste țări. Socote, dar ce zic creștinii de giugul cest de acum“ sau despre Ioan vodă: „O, Doamne sfinte, se oțerește condeiul a scrie tiraniile și mijloacele tiranești acestui cumplit tiran domn!“ Prea puține față de bogatul material istoric!

De asemenea rare sunt aprecierile despre popoarele cu care avem legături. În această privință trebuie să fim cu băgare de seamă, deoarece unele din aprecieri sunt numai traduceri și nu proprii ale autorului. Astfel despre greci citatele: „Iavan de pe jidovie se înțelege amăgitoriu sau viclenitoriu: pentru aceia grecii sunt de neamul lor vicleni și amăgitori“ (cap. 5) și „după nespusa trufie grecească și a lui făcându-se de a despoților fire. Căci și aceasta au grecii din firea lor a se face neamuri mari“ sunt traduceri – iar: „Caută ce fac streinii, când îi primesc tovarăși locuitorii țărilor, precum și la noi în țară pe urmă vei afla de greci la ce stat au dus țara noastră și boierimea ei". „Iată și pezevenghii greci". „Așa petrec domnii cu sfatul și apropierea străinilor la sine". „Iar după firea cea nestătătoare grecească, care-i tot a supunere pe alții și a rămânere numai ei nesupuși" și „Pedepsit pământul, pe care pun piciorul grecii" sunt aprecieri ale cronicarului.

Despre turci una sau două sunt ale autorului, restul traduceri din diferite cărți. „Niceodată creștinilor drag n-au fost păgânul" și „Vezi urâta stăpânire a turcilor".

Printre paginile copiate, fie de la cronicarii predecesori, fie din cărțile streine, moralistul Nicolae Costin presară reflecțiuni morale, unele luate din Sfânta Scriptură, iar altele din *Ceasornicul domnilor*. Transcriem câteva din primul izvor. La domnia lui Ștefan Rareș din Leviticon, „Cela ce va precurvie cu muiere altuia, și va face curvie cu muiere vecinului său, cu moarte să moară curvariul și preacurvariul". Și la a doua Lege zice Sfânta Scriptură: „Blestemat care doarme cu muierea vecinului său și să zică norodul amin, așa să fie"; la domnia lui Alexandru Lăpușneanul, Sf. Scriptură, Iov XXVIII: „Leul răcnind și ursul flămând, domnul rău asupra norodului".

Desigur din *Ceasornicul domnilor* sunt următoarele reflecțiuni: La Petru și Ștefan: „Blândețile domnilor pătrund inimile norodului". La Ștefan Rareș: „Domnilor buni și înțelepți oglindă trebuie să fie faptele trecute, trecuților domni; cele bune și de laudă să urmeze, iară de cele rele și de hulă departe să fie" și: „Feciorii buni adaog și cresc numele părinților săi și-l fac fără moarte. Iară cei răi ficiori ocărăscu și stângu numele părinților buni." La Despot vodă: „Cu anevoie să sufere răul și necazurile de obște", iar la Bogdan vodă Lăpușneanul: „Sfatul copt de bătrân, coapte lucruri aduce domnilor; eară sfatul de tineri, crude și neamistuitoare lucruri aduce domnilor".

Cele mai multe dintre portretele domnilor sunt din cărțile citite și copiate. Unul singur este al autorului și acela reiese din povestire și din exprimarea sentimentului său de revoltă: „Precum acest Ioan vodă nice la zioa Paștilor nu s-au înfricoșat de Dumnezeu să nu facă vărsare de sânge". „Ioan vodă însă pre urmă pre toți domnii au covârșit cu vrăjmășie și cu morți cumplite. O, Doamne sfinte! se oterește condeiul a scriere tiraniile și mijloacele tirănești acestui cumplit tiran domn! Băgat-au în foc de viu pe vlădică Gheorghe de au ars pentru prepus de avuție. Tot tiranul este lacom. Și bine au zis oarecine că lacomul nice sie, nice altuia este de folos. Mitropolitul Teofan au fugit pren munți de groaza lui Ion vodă; temnițele era toate pline de călugări și-i îngropa de vii. Așijderea den boieri de cinste sabia lui știa omorându-i cu tot felul de morți; asemănându-se cumpliților tirani lui Nero și lui Dioclețian. Însă de au fost creștin nime nu scrie; că precum nime nu adeverește neamul lui, așa nice legea lui de ce lege au fost; nice crez să fie fost creștin pravoslavnic; că de are fi fost creștin nu s-ar fi însurat în postul mare." [...]

Costin întrebuințează fraza largă a umaniștilor și, uneori traducând exact din limba latină sau polonă, păstrează în același timp topica latină, stilul devenind greoi.

Altă dată are tonul unui povestitor, întrebuințând graiul din vorbirea curentă și apare ca un unchiaș sfătos. Bunăoară: „În anul de la Hristos 1510, venit-a la Jicmond craiul leșescu sol de la Julie papa Râmului, îndemnând pe craiul cu alți domni creștini asupra turcilor, sfătuindu-l să aibă pace cu domnii din Moldova și să așează Țara Leșască despre Moldova și Țara Litvei despre Moscu, și să împreune oștile sale cu oștile lui Vladislav, craiul unguresc și să purceadă la turci. Martie 12, după călindarul leșescu, ajuns-au sol la craiul leșescu și de la Bogdan vodă cu Jicmond craiul, aducând odoarele bisericilor ce luase moldovenii lui Bogdan vodă". [...]

Din cauza stilului și fiindcă în letopisețul său format din traduceri nu-și arăta ideile și convingerile sale, Nicolae Costin nu poate fi considerat cronicar mare, ca Grigore Ureche și Miron Costin. El poate să intereseze și pe filolog, care găsește în opera sa multe forme vrednice de relevat, unele care au dispărut din grai, iar altele care dăinuiesc ici, colo. [...]

Închei acest capitol amintind părerea d-lui Panaitescu despre felul cum trebuie înțeles Nicolae Costin, pe care o găsesc îndreptățită: „Pentru a da o icoană întreagă a influenței polone asupra istoriografiei moldovene, ar fi trebuit studiată în aceste direcții și opera lui Nicolae Costin, care a fost lăsată la o parte. Dar Nicolae Costin trăiește în alte împrejurări și scrie, astfel, într-o epocă, în care în Moldova, curentul polon nu mai era cea mai însemnată înrâurire culturală externă.

El nu mai e în contact direct cu cultura polonă a vremii sale ca Ureche și Miron; cu noua cultură polonă el nu are nimic comun. Opera sa nu mai este aceea a unui luptător ca aceea a celor doi înaintași, ci a unui erudit. Ca atare, erudiția lui vastă, care anunță pe a lui Cantemir, cuprinde și inspirație polonă, dar tot așa de însemnate sunt în opera lui izvoare latine unguresti, occidentale și grecești. De aceea pentru Nicolae Costin se cere o cercetare a înrâuririlor străine, care să nu se mărginească la cea polonă și în nici un caz să nu fie punctul de vedere al culturii polone."[4]

În concluzie, după Grigore Ureche, care a afirmat că de la Râm ne tragem și care ne-a înfățișat viețile domnilor Moldovei de la Dragoș la Aron vodă, și după Miron, care a căutat să adâncească problema romanității neamului nostru, dându-ne *De neamul moldovenilor*, Nicolae Costin, încadrând originea neamului său în semințiile popoarelor din lume, plecând de la începutul sau faptul lumii, a năzuit să completeze prin erudiția sa pe tatăl său, Miron logofătul, arătând mai puternic vechimea dacilor pe aceste locuri, și o dată cu întregirea vieților de domni ale lui Gr. Ureche – Simion Dascălul, el ne-a înfățișat cel dintâi pentru luminarea și cultivarea cititorului și istoria popoarelor vecine.

Logofătul Nicolae a avut în fața sa pe masa de lucru *Cronica Polonorum* a lui Cromer și a vrut să dea o operă asemenea pentru neamul său moldovenesc. În timp ce la cronicarul polon locul central îl ocupă istoria polonilor, la logofătul Nicolae istoria românilor este adesea înăbușită de excursurile referitoare la istoria popoarelor vecine.

Nicolae Costin este Cromer al nostru într-o formă mai puțin reușită.

(Ioan Șt. PETRE, *Nicolae Costin. Viața și opera*,
Tipografia Românească,
București, 1939, p. 264–274)

De la apariția studiului lui Constantin Giurescu, *Contribuțiuni la studiul cronicelor moldovene* (1907), până prin 1940, nu s-a mai scris nimic însemnat despre Nicolae Costin. Lucrările d-lui Ioan Șt. Petre, dar mai ales studiul dlui N. Cartojan, apărute în ultimul timp,[1] au readus cronicarul moldovean din nou în actualitate. [...]

---

[4] P.P. Panaitescu, *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*. București, 1925, p. 2.

În paginile care urmează vreau să fixez un moment din evoluția istoriografiei românești, din cronicele lui N. Costin și Ion Neculce, ale căror opere au apărut cam la 30 de ani distanță una de alta: a lui N. Costin pe la 1712, a lui I. Neculce pe la 1743.

Alăturarea acestor două figuri, la prima vedere, ar părea nepotrivită! Cum aș putea să înfățișez *unitar* și aplicând punctul de vedere *istoriografic* (deci științific), pe N. Costin, care a fost mai mult un istoric și mai puțin un literat, alături de Neculce, care a fost foarte puțin istoric, în schimb un scriitor de mare talent literar?

Se va vedea, totuși, că sunt puncte comune care îi apropie, făcând din operele lor un aspect nou și original în evoluția istoriografiei românești. [...]

Cea dintâi și singura apropiere ce se poate face între Nicolae Costin și Ion Neculce este, să zicem așa, de ordin biologic: amândoi au trăit aceeași epocă istorică, pe care apoi au scris-o, au oglindit-o în operele lor. Cele mai esențiale și caracteristice părți din cronicele lor și care-i apropie, din acest punct de vedere, sunt domniile lui Nicolae Mavrocordat și a lui Dimitrie Cantemir (noiemvrie 1709 – septemvrie 1711), adică numai vreo 2 ani din istoria Moldovei, dar aceia cari au pus mai mult în cumpănă viața ei, prin apropierea de hotarele noastre a unui nou și colosal dușman: rușii sau cum le zic cronicarii, cu un nume mai propriu, moscalii. [...]

Dar sunt și unele mici deosebiri, foarte explicabile. Nicolae Costin scria la un an după săvârșirea evenimentelor, ale căror urmări erau încă dureros simțite; câtă vreme Neculce le scrie după 32 de ani de la săvârșirea lor, când patimile se potolise în suflete, furtuna trecuse, iar soarele lumina iarăși surâzător pe cerul Moldovei, sub domnia aducătoare de reforme salutare, a lui Const. Mavrocordat. Nicolae Costin scria la vârsta de 42 ani, când apoi a și murit (1712), lăsând opera neterminată, iar Neculce la 70 ani, în plinătatea înțelepciunii lui bătrânești. [...]

---

[1] Dr. Ioan Șt. Petre, *Nicolae Costin. Viața și opera*, București (1940), în 8°, 286 p.; Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601*, ediție îngrijită de Ioan Șt. Petre, București, 1942 (Fundația Regală pentru Literatură și Artă), în 8°, 664 p.; N. Cartojan, *„Ceasornicul domnilor" de N. Costin și originalul spaniol al lui Guevara*, București, 1941, în 8°, 47 p. + 4 planșe.

Amândoi cronicarii arată răul mare pe care-l făceau străinii țărilor noastre: grecii, leșii, turcii și mai târziu rușii: „Caută ce fac străinii – spune N. Costin – când și priimăscu tovarăși locuitori țărilor, precum și la noi în țară pe urmă vei afla de greci, la ce stat au țara noastră și boierimea ei".[2] [...]

Acest mediu de decadență internă, de amenințări și cotropiri continue din afară, constituie partea comună operei istoriografice a celor 2 cronicari moldoveni. Amândoi, însă, ies curați, neînfrânți, deasupra turpitudinilor umane, dojenind [...] curajos pe cei mari, propovăduind frica de Dumnezeu, opunând lăcomiei de averi și de putere, vremelnicia vieții omenești [...]

Am spus că sunt și părți deosebitoare între operele lui Nicolae Costin și Neculce. Pe acestea nu le voi mai trata paralel, ci la fiecare în parte. Opera lui Nicolae Costin a fost ignorată. Până la munca migăloasă și lăudabilă a d-lui Ioan Șt. Petre[3] a lipsit o ediție unitară și completă a acestui letopiseț, ale cărui pagini trebuia să le găsești, răsfoind cu răbdare 2 tomuri din colecția lui Kogălniceanu, când la text, când la note, când la apendice, când printre paginile lui Gr. Ureche sau ale continuatorilor lui Miron Costin! Au mai fost și alte cauze, decât lipsa unei ediții, care l-au îndepărtat pe N. Costin din câmpul cercetărilor. Programa analitică, de pildă, l-a scos din manualele învățământului. Regretatul Iorga, care-i citise opera în ediția diformă a lui Kogălniceanu, socotea că în mod spontan, fără îndemnurile altora și fără exemplele înaintașilor lui, Gr. Ureche și Miron Costin, N. Costin n-ar fi creat nimic. N-a avut putința – continuă N. Iorga – a se ridica vreodată la înălțimea unor idei

personale; cugetarea-i este banală și plină de contraziceri; stilul n-are caracter propriu, iar povestirea n-are culoare.[4] Astăzi, când avem o ediție unitară a *Letopisețului* costinian, trebuie să rectificăm, cel puțin în parte, asprele critici ale regretatului Iorga.

N. Costin introduce în istoriografia română erudiția vastă și planul imens al desfășurărilor istorice. Dacă Miron Costin citise câțiva scriitori poloni, mulțumindu-se pentru cei mai mulți să le ia informația prin mijlocirea lui Toppeltin, izvorul lui principal, Nicolae Costin citește și se informează din foarte multe izvoare străine, latinești, grecești, polone și italienești. Este drept că, în ce privește metoda de lucru, N. Costin este inferior lui Miron Costin; mai puțin dotat cu pătrundere critică și mai înclinat temperamental spre erudiție, el intercalează în letopisețul său pasaje întregi din Matei Strykowski, *Kronika Polska Litewska* (Cronica Poloniei și a Litvaniei), apărută în 1582, precum și din alți istorici. Orizontul informației bibliografice în Moldova era mărginit numai de istoriografia polonă. N. Costin lărgește acest orizont, adresându-se și istoricilor unguri contemporani cu el: Wolfgang Bethlen și Nic. Istvánfy.[5] De asemenea se duce direct la sursele istorice ale italienilor Antonio Bonfini și Soranus Baronius.[6] *Letopisețul* care începe, ca în opera medievală a lui Strykowski, cu discutarea părerilor dacă lumea s-a născut din haos, din apă, din foc, sau din alte elemente, puse în circulație de filosofii păgâni, sau a fost creată de Dumnezeu, potrivit referatului biblic. Urmărește semințiile de la Adam până la Iafet, pe care-l face strămoșul dacilor. Până aici compilase mai mult după Strykowski.[7]

Urmează istoria noastră în epoca romană, pe care o compilează după Miron Costin, dar îi dă un plan mai vast. Trece la istoria Moldovei de la Dragoș (1359) și o scrie până la 1595, după Grigore

---

[2] Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. citată a lui Ioan Șt. Petre, p. 208.

[3] Ediția citată sub titlul complet la nota 1. Pentru unele neglijențe și greșeli de metodă, vezi recenzia lui Constant Grecescu, în *Hrisovul*, II (1942), p. 227.

[4] N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, București, 1926, vol. II, p. 107–109.

[5] P.P. Panaitescu, *Influența polonă și rusă în vechea literatură românească*. Curs universitar ținut la Facultatea de Litere din București, 1939–1940, p. 313–317.

[6] *Ibidem*.

[7] *Ibidem*, p. 317–319.

Ureche, dar cu foarte multe și importante adaose, cum de pildă la domnia lui Ion Vodă Armeanul. Sursa este tot cronica lui Strykowski, care, într-o solie la Țarigrad, șezuse la curtea domnitorului moldovean și apoi scrisese cu multe amănunte domnia lui. De la 1595–1601, domnia lui Ieremia Movilă, compilează pe Miron Costin pentru știrile moldovenești, iar pentru acțiunile militare ale lui Mihai Viteazul, consultă pe cei doi istorici unguri, W. Bethlen și N. Istvánfy. Cum vedeți, predomină metoda și sistemul compilației, nu spiritul creației originale. Contribuția nouă a lui Nicolae Costin la dezvoltarea istoriografiei naționale, nu putea fi decât: 1. folosirea unor izvoare noi, necunoscute până atunci de istoriografii noștri; 2. corectarea greșelilor înaintașilor lui, pe baza noilor izvoare; 3. comentarea acestor informații.

Cu privire la primul punct, ați văzut ce autori noi a pus în circulație în bibliografia istorică a vremii lui. Nu e locul să arăt, cu exemple, câte greșeli ale înaintașilor a corectat N. Costin. S-ar putea face o foarte utilă lucrare, acum când avem ediția unitară a letopisețului costinian, care să arate toată această nouă contribuție a lui Nicolae Costin, adusă atât epocii romane, cât și celei moldovenești din istoria românilor. [...]

N. Costin dă o cronică mai obiectivă, mai sinceră, în multe privințe, decât a lui Gr. Ureche, care scrisese o cronică în care apăra demnitatea de neatins a boierilor și o cronică patriotică.[8] Costin era mai degrabă un spirit democrat, iubitor de dreptate și cu milă pentru cei de jos: „Fericit domn după a căruia viață jălește nărodul și îl numește bun, blând și milostiv".[9]

Istoria trebuie să fie dreaptă, să laude pe domnii cei buni, să hulească pe cei răi și cumpliți. [...]

Pasajele în care condamnă pe greci sunt mai rare și mai atenuate ca la Neculce, totuși este și el dintre boierii cari nu vedeau cu ochi buni ridicarea grecilor și de aceea ia o atitudine în fața problemei grecismului: „Să prăvești aicea răul niam al grecilor și giudecă de toți așea: pedepsit pământul pre care pun piciorul grecii!"[10]

Turcii, spune cronicarul, sunt „de felul lor păgânesc și neastâmpărat de lăcomie".[11]

---

[8] P.P. Panaitescu, *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*, București, 1925.

[9] Nicolae Costin, *Letopisețul...*, ed. Ioan Șt. Petre, p. 325.

[10] Nicolae Costin, *Letopisețul...*, ed. Ioan Șt. Petre, p. 455.

[11] Nicolae Costin, *Ibidem*, p. 562.

Domnul trebuie să conducă cu bunătate, nu cu tiranie, „că domnii cei buni den cei răi cu aceasta se despartu, că celui rău domn numai ascultare, iară celui bun și ascultare și dragoste i să arată".[12]

S-a spus că Nicolae Costin n-are talent literar, că povestirea lui n-are culoare. Această caracterizare nu se poate aplica, total, nici chiar *Letopisețului* de compilație. [...]

Pentru vremea când au apărut, cronicele lui Nicolae Costin și a lui Neculce au fost desfătarea boierilor și a cărturarilor; pentru vremea de azi sunt nu numai opere istorice și literare, dar sunt și opere de înaltă valoare educativă, un amestec, în spiritul tradiției cronicărești a secolului al XVII-lea, de știri bune și rele, ca „să rămâie – cum zice înaintașul lor – feciorilor și nepoților, să le fie de învățătură, despre cele rele să se păzească și să se socotească, iară de pre cele bune să urmeze și să învețe și să se îndirepteze".[13].

(Dan SIMONESCU, *Din începuturile istoriografiei românești: Nicolae Costin și Ion Neculce*,
în vol. *În amintirea lui C. Giurescu*,
București, 1944, p. 483–489, 492)

Dintre cei trei fii ai lui Miron Costin, Ioniță, Nicolae și Pătrașcu, Nicolae a fost cel mai învățat și cel mai însemnat prin rolul pe care l-a jucat în viața publică a Moldovei. [...]

Nicolae, mijlociul, s-a născut probabil pe la 1660 și, după ce și-a început studiile la Iași, sub supravegherea tatălui, cu iezuitul Renzi – care a fost și profesorul viitorului domn C. Duca – le-a continuat împreună cu frații săi în Polonia, după cum ne încredințează Dimitrie Cantemir. Astfel a dobândit o instrucție aleasă și o cunoștință așa de solidă a limbii latine, încât de copil ținea discursuri în limba latină, precum și la curtea domnească în zilele de sărbători.[1] Vorbea în același timp și limba polonă și probabil că știa și ceva grecește, căci a fost trimes în diferite rânduri în solii, la Constantinopol și purta corespondență cu Alexandru Mavrocordat Exaporitul.[2]

---

[12] Nicolae Costin, *Ibidem*, p. 348, reproducând o cugetare a lui Plutarh.

[13] Acest articol, puțin schimbat, a format obiectul unei conferințe publice la *Universitatea liberă* (sala Dalles), din ciclul *Începuturile istoriografiei românești*, la 26 martie 1943.

[1] A se vedea discursurile reproduse la V.A. Urechia, *Miron Costin*, vol. II, p. 157–159.

Nicolae Costin trecuse de 20 de ani, când, în 1684, a însoțit pe tatăl său în exilul polon, dobândind găzduire în castelul regal de vânătoare din Daszow. Din pribegie s-au întors la începutul domniei lui Constantin Cantemir. Neculce ne spune că Miron logofătul venise „din țara leșească foarte scăpătat“ și că „l-au avut Cantemir Vodă în milă și cinste“, boierindu-i copiii și logodind pe fiica sa, domnița Safta, cu Pătrașcu. Nicolae Costin, ajuns în aceste împrejurări logofăt al treilea, urma să se logodească în curând cu fiica lui Constantin Duca, a cărui familie trăia atunci la Constantinopol.

Dar zilele bune nu durară mult, căci în curând se dezlănțui asupra Costineștilor urgia domnească. Nicolae se afla la Bârlad, în drum spre Țarigrad, unde pornise să-și ducă logodnica în țară, când veni, pe negândite, tragedia familiei sale; mama murea la Barboși, iar capul tatălui cădea sub toporul călăului.

Din porunca lui Constantin Cantemir, Nicolae Costin, care nu bănuia nimic din toate acestea, este arestat pe drum, adus la Iași și închis în beciul din curtea domnească, împreună cu frații săi și cu alți boieri bănuiți a fi implicați în presupusul complot al lui Miron și Velicico Costin.

După ce s-a potolit însă zarva în Moldova, Cantemir a liberat pe feciorii lui Miron Costin, pe chezășia unor boieri de frunte. Dar dacă au scăpat din temniță cu viață, n-au scăpat de năpăști. Vrăjmașul înverșunat al tatălui lor, Iordache Ruset, vistiernicul lui Cantemir, arunca necontenit asupra lor, sub felurite pretexte, biruri peste biruri, încât spune Neculce: „Nu mai puteau prididi“. Văzând că n-au altă scăpare, „că se tot învățase vistiernicul de le cumpăra odoarele și satele, fără preț, că-i tot îngreuna cu dăjdiile“, se hotărăsc să fugă pe ascuns. Cantemir, care prinsese de veste, repede steaguri de slujitori ca să-i prindă. Dar era prea târziu; feciorii lui Miron Costin izbutiseră să ajungă la cetatea Neamțului, unde se aflau în siguranță, apărați de garnizoana polonă, care străjuia cetatea. De acolo plănuiau să se furișeze în Polonia, când, în acele zile de restriște pentru ei, se întâmplă moartea lui Constantin Cantemir.

După domnia scurtă, de o lună de zile, a lui Dimitrie Cantemir, fugarii se întorc la vetrele lor, fiindcă apucase scaunul Moldovei Constantin Duca, pe a cărui soră o ceruse în căsătorie Nicolae Costin. Duca era tânăr, „ca de șeasesprezece, șaptesprezece ani“, ne spune Neculce, dar – adaugă cronica anonimă, „măcar că era om tânăr, iar foarte înțelept și prea învățat la carte elinească, negrabnic la mânie, nerăstitor“.

Constantin Duca primise domnia în primăvara anului 1693 (martie 17) și, prins în preparativele logodnei sale cu domnița Maria, fiica lui Brâncoveanu, zăbovește la Constantinopol mai bine de două luni. La începutul lui iunie intră în Moldova și își alcătuiește un divan numai din boieri tineri. În acest divan, Nicolae Costin, care înainte de uciderea tatălui său pornise spre Constantinopol, ca să ia în căsătorie pe sora lui Constantin Duca, capătă dregătoria însemnată de hatman al Moldovei. Curând după aceasta, se aduce la îndeplinire și proiectul, zăbovit prin urgia lui Constantin Cantemir: căsătoria lui Nicolae Costin cu domnița Elena, sora domnului. Neculce, care pe atunci era și el tânăr postelnic și a luat parte la căsătorie, ne spune că „a fost nuntă frumoasă domnească“ și că „a luat parte și doamna Anastasia, a răposatului Ducăi Vodă celui bătrân“, mama domnului, „cu alte fete mai mici“. În toamnă se celebrează și căsătoria tânărului domn cu fiica lui Brâncoveanu la Iași, unde „boierimea a două țări nuntiră trei săptămâni cu mari pohvăli și podoabe și cu feluri de muzice și cu pehlivănii de mirare în târg, în Iași“. La această nuntă, a luat parte, din partea miresei, alături de mama ei, doamna Marica, și unchiul, învățatul stolnic Constantin Cantacuzino. [...]

Miron Costin, întorcându-se în Moldova după vreo 20 de ani de exil, cu sufletul plin de iluzi, urzise planul de a scrie o vastă istorie a țării Moldovei de la descălecat până în timpurile sale; dar vitregia timpului prin care a trecut – „aceste cumplite vremi de acmu“ – nu i-a îngăduit să-și îndeplinească în întregime planul, și atunci, în asfințitul vieții, văzând că timpul îi scapă, a trebuit să-și concentreze sforțările către două obiective: cartea *De neamul moldovenilor din ce țară au eșit strămoșii lor* și continuarea letopisețului, de unde îl lăsase Ureche, până în timpurile sale. Moartea l-a surprins – am putea zice:

---

[2] Despre o scrisoare a lui Mavrocordat către el, v. în *Neos Ellinomnimon*, III, 1906, p. 452.

cu pana în mână – muncind la închegarea definitivă a lucrărilor sale. [...]

Opera lui Miron Costin trebuia deci reluată și ea avea nevoie, în orice caz, de o continuare și o încheiere. Această sarcină și-a luat-o cel mai învățat dintre fiii săi, Nicolae.

Apucându-se de lucru, Nicolae Costin a reluat ideea care muncise pe tatăl său în tinerețe, de a îmbrățișa istoria neamului de la origine până în timpurile sale, dar în același timp s-a gândit să lărgească planul, încadrând începuturile neamului în istoria universală, începând – de unde ne-am fi așteptat mai puțin – de la creațiunea lumii. Evident că astăzi, după atâtea veacuri de evoluție a istoriografiei, această uriașă sforțare a lui Nicolae Costin ne apare stranie. Dar nu trebuie să pierdem din vedere că cele mai bune modele pe care el și contemporanii săi le avuseseră dinainte în școlile umaniste ale Poloniei – cronicile lui Dlugosz, Cromer, Bielski – atât de admirate atunci, începeau istoria Poloniei, după ce determinau mai întâi spița poporului între semințiile lumii de la creațiune. De altfel, toată istoriografia medievală, scrisă de oamenii Bisericii în limba latină, urmând modelele date de cronografele bizantine, se simțea datoare să lege istoria națională de istoria sacră.

Nenorocul lui Nicolae Costin a fost că, la două veacuri după ce Renașterea – întemeindu-se pe cele mai bune modele antice ale genului – împrăștiase erudiția teologică bizantină și pe cea a scolasticii medievale, el mai credea încă în trăinicia unui sistem care, încorporând istoria națională în istoria universală, de la zidirea lumii, căuta să fixeze locul pe care îl ocupă poporul respectiv în arborele genealogic al neamurilor de la creațiune.

Să-l urmărim deci pe Nicolae Costin în expunerea acestui arbore genealogic luat, și în bună parte tradus, după Stryjkowski.

Începe prin a înfățișa, în primul capitol, care privește zidirea lumii, ideile filosofilor și poeților păgâni: Ovidiu, Thales din Milet, Eraclid, Aristotel, Corneliu Agrippa – din care citează întrebarea: „oare ouăle sau păsările s-au făcut întâiu, de vreme ce nici ouăle fără păsări, nici păsările fără ouă, nu s-au putut naște?“ – pentru ca, trecând prin filosofii theiști, – în frunte cu Plato – să ajungă la Biblie și să expună creațiunea lumii după Sfânta Scriptură. Povestește Potopul după Biblie, dar cunoaște și admite și alte potopuri, căci pune la contribuție și mitologia antică și se oprește mai îndelung povestind, după *Metamorfozele* lui Ovidiu, mitul lui Deucalion și Pira.

După ce, într-un al doilea capitol, se ocupă de „turnul Vavilonului“ și de „împărțirea limbelor“, trece la semințiile celor trei feciori ai lui Noe: Sim (cap. III), Ham (cap. IV) și Iafet (cap. V). Din Iafet, prin diferiți scoborâtori, se trage Iavan „din care sunt ieșiți tot neamul lor de vicleni și amăgei“, pe de altă parte, dintr-un alt fecior al lui Iafet, din Gomor, se trag sarmații, geții și dacii, „de unde suntem noi moldovenii“. [...]

La acest capitol despre daci, Nicolae Costin împrumută textul respectiv din opera tatălui său, pe care-l amplifică însă cu o mulțime de date mărunte, scoase în bună parte din Bonfiniu. Vorbește despre geți; observă că numirile de cetăți dace se terminau în *dava*; descrie invaziile dacilor în sudul Dunării; luptele lor cu Domițian; pomenește de Aurelius Fuscus – „Avrilie Fuscu“ – și termină cu condițiile umilitoare impuse de daci lui Domițian pentru încheierea păcii.

Capitolul VII, *Pentru împărăția Râmului și pentru hotarele ei*, reproduce cuvânt cu cuvânt capitolul II din opera lui Miron Costin. Capitolul VIII, *Pentru Italia, de unde au ieșit neamul moldovenilor, după risipa dacilor din locurile acestea*, este în întregul său jumătate din capitolul prim al operei lui Miron Costin, pe când cealaltă jumătate alcătuiește capitolul IX (*Pentru numele moldovenilor și a muntenilor, după ce au descălecat Traian*). [...]

Trecând, într-un alt capitol – al XI-lea – la cetăți, Nicolae Costin rezumă și prescurtează capitolul al V-lea din cartea tatălui său, adăugând doar după Bonfin, istoricul ungur, în cartea X, capitolul II, *De lucru ungurilor*, că: „Ludovic, craiul unguresc, ca să poată stăpâni fără de grijă pământenii“ a pus de a zidit cetatea Severinului, care era risipită, precum o alta pe Prut, pe care n-o poate identifica.

În cartea lui Nicolae Costin, capitolul respectiv despre cetăți, din scrierea tatălui său, este în așa fel rezumat și prescurtat, încât apare ca ceva străin. Într-adevăr, el vorbește aici de Chilia și Cafa, care au fost zidite de genovezi; de turnul Neoptolemul, înlăturând identificarea făcută de tatăl său cu Tatar-Bunarul de pe Cogâlnic și care ar fi fost ridicate de Neoptolem, fiul lui Mitridate; amintește, în sfârșit, de rezidirea Severinului prin Ludovic al Ungariei, dar înlătură – cel puțin judecând după singura ediție pe care o avem dinainte, a lui

Kogălniceanu – tocmai partea cea mai importantă: inscripțiile și monetele romane, găsite în vechile cetăți și care toate constituiesc o dovadă palpabilă despre vechimea cetăților, ca rămășițe ale așezării și culturii romane în țările noastre și deci despre latinitatea neamului.

Capitolul al V-lea din Miron Costin, *Despre numele neamului acestor țări și de port,* până la pasajul unde se vorbește despre limbă, a intrat și el cuvânt de cuvânt în prelucrarea fiului său, dar Nicolae Costin a găsit cu cale ca, după dovezile despre romanitate, scoase de tatăl său din numirile poporului și din port, să adauge o scurtă istorie a împăraților romani de la Traian, – luată după *Analele eclesiastice* ale cardinalului Baronius, un scriitor de mare valoare, care trăise cu un veac înainte (1538–1607). Această parte istorică merge până la Gallian, când Dacia este bântuită cu furie de invazii. Ea nu este însă bine prinsă în osatura operei și face impresia unor lucruri străine de concepția fundamentală.

În capitolul următor (al XIII-lea), *Pentru risipa Daciei ce era de Traian descălecată,* cronicarul trece la invaziile barbare în Dacia, vorbește mai întâi de goți, „care au venit din părțile de miazănoapte în câmpii dintre Nipru și Volga, gonind pe ruși și pe poleați"; primește din cronica ungurească o bizară și naivă legendă despre descendența hunilor din faunii și satirii pădurilor; povestește invazia hunilor, amintește pe Attila, „biciul lui Dumnezeu, spaima lumii", și încheie cu invazia bulgarilor, cu trecerea și cu așezarea lor în sudul Dunării și cu ridicarea zidului de piatră prin porunca împăratului bizantin Anastasie... „și până astăzi se cunosc une semne de ale acelui zid". În încheierea capitolului, revine asupra lui Attila, povestind năvălirea hunilor asupra Romei.

În antepenultimul capitol (XIV), revine la textul tatălui său și, după ce arată retragerea populației romane peste Dunăre, din ordinul lui Aurelian, socotește timpul cât a trecut de la retragerea populației, până la descălecatul lui Dragoș, răstimp în care țările noastre ar fi rămas pustii. Capitolul următor (XV) prezintă, după cronicile leșești, întemeierea Poloniei, iar ultimul (XVI) povestește descălecatul al doilea al țării Moldovei.

Din expunerea sumară pe care am făcut-o acestei părți din opera lui Nicolae Costin, se poate vedea și metoda lui de lucru și scopul pe care îl urmărea. La problema începuturilor neamului, el ia pe de-a-ntregul textul tatălui său, cuvânt de cuvânt, intervenind însă ordinea capitolelor. [...]

La cele 6 capitole ale lui Miron Costin, Nicolae a mai adăugat încă 9, dintre care primele 5 sunt menite să lege originea poporului român de creațiunea lumii și să stabilească locul pe care, prin strămoșii săi daci și romani, îl ocupă în arborele genealogic al semințiilor de la Adam și Eva. Cele 4 capitole finale se referă la împărații romani până la părăsirea Daciei; la invazia barbarilor în Dacia; la descălecarea Poloniei și la începuturile statului moldovenesc prin descălecatul lui Dragoș, adică a vrut să lege cucerirea Daciei de descălecarea Moldovei.

Dar această prezentare a materialului moștenit de la tatăl său într-o nouă orânduire și mai ales adausele făcute la început și la sfârșit, ne luminează mai bine năzuința lui Nicolae Costin, cu totul deosebită de a tatălui său. Miron Costin, apucându-se să prelucreze începutul letopisețului său de la Traian, pe care-l urzise în tinerețe, voia să dea, în amurgul vieții, o operă de caracter polemic, să răstoarne basna lui Simion Dascălul și să ilustreze contemporanilor din Moldova obârșia strălucită a neamului lor. Nicolae Costin urmărea altceva. El avea ambiția să scrie, după modelul pe care i-l ofereau cronicele Ungariei și ale Poloniei, o vastă operă istorică, sortită să fixeze rostul neamului în istoria lumii de la origine, adică de la creațiune.

Dacă acesta este punctul său de vedere, atunci deosebirile dintre el și tatăl său în tratarea aceleiași probleme sunt firești și explicabile: la Miron Costin materialul este strâns legat în jurul ideii centrale: spulberarea legendei jignitoare pusă în circulație de Simion Dascălul; reconstituirea adevărului istoric și dovedirea originii romane. De aceea din pana lui Miron Costin, zvâcnește indignarea împotriva bârfitorilor neamului, uneori sub forma unei caustice ironii. La Nicolae Costin, caracterul polemic dispare, iar argumentarea originii romane devine în chip firesc mai dezlânată, prin îngrămădirea materialului menit să lege istoria națională de istoria universală, căci el urmărește o operă de erudiție. Acest caracter de erudiție al operei lui se vădește și în mulțimea și varietatea surselor utilizate. El citează în opera sa o mulțime de izvoare antice, medievale și moderne – latine, ungare și polone: Herodot, Ovidiu, Cicero, Berosius (Flavius Josephus), Iulius Capitolinus, Baronius, Bonfinius, Laurentius Toppeltinus, Ioan

Magnus, arhiepiscop de Upsala, Dlugosz, Bielski, Paszkowski, Stryjkowski, Kromer, Miechowski și mulți alții, pe care de multe ori îi traduce verbal. Citatele sunt la el mai totdeauna indicate precis.

În concepția lui Nicolae Costin, *Cartea pentru întâiul descălecat* este deci începutul unei mari istorii a neamului – ceva asemănător cu modelele polone, care i-au stat la îndemână. Ea este continuată, în manuscrise, prin istoria Moldovei; dar cum materialul privitor la răstimpul de la al doilea descălecat încoace fusese adunat și prelucrat de Grigore Ureche și de Miron Costin, Nicolae Costin se mărginește și aci să copieze numai cronicele predecesorilor săi, amplificându-le însă mult cu știri și capitole noi, luate din izvoare pe care aceia nu le avuseseră la îndemână.

Pentru istoria Moldovei de la întemeiere până la Aron vodă, Nicolae Costin a luat cronica lui Grigore Ureche în compilația lui Simion Dascălul, la care însă a făcut adaose, omisiuni sau completări. Astfel suprimă capitolul despre descendența românilor din tâlharii de la Roma, atacat cu atâta vehemență de Miron Costin; adaugă, la domnia lui Alexandru cel Bun, unde se povestea că domnul moldovean a trimis ajutor regelui polon contra ordinului teutonilor, un întreg capitol despre „crijaci", menit să explice ce era ordinul teutonilor. Povestind apoi alegerea succesorului lui Ioan Albert la tronul Poloniei, Costin introduce un alt capitol nou despre ceremoniile ce se obișnuiau în Polonia la alegerea și încoronarea regilor, *Obiceiuri la crai nou*. Tipicul acestui original își are originea într-o colecție de texte medievale, *Ordo Romanus*, alcătuită sub auspiciile bisericii papale, și răspândită în toate țările catolice, adaptându-se firește la tradițiile și condițiile naționale.

În Polonia textul a fost tradus și adaptat de ilustrul episcop al secolului al XV-lea Zbigniew Olešniski. Nicolae Costin l-a încorporat în cronica sa după versiunea polonă a cronicii lui Alexandru Gwagnin, eliminând însă unele molitve lungi și plicticoase.

De la domnia lui Despot vodă înainte, adaosele lui Nicolae Costin sporesc în mod considerabil și îmbogățesc – după cum recunosc înșiși istoricii – cu elemente de informație nouă și interesantă, istoria Moldovei.

În același chip amplifică el și partea din cronica tatălui său, până la anul 1601, unde se oprește compilația lui Nicolae Costin.

Pentru adaosele sale, Nicolae Costin s-a folosit de izvoare polone neutilizate de predecesorii săi – în primul rând de Miechowski pentru secolul al XV-lea și de doi compilatori unguri, cari acum erau utilizați întâia dată, pentru istoria moldovenească: Wolfgang Bethlen și Istvánffy.

Adaosele făcute de Nicolae Costin în opera predecesorilor săi nu sunt totdeauna fericite, fiindcă uneori ele nu se îmbină armonic în restul materialului. Cu deosebire excursiile în istoria universală, prea lungi, deviază subiectul și vădesc erudiția scriitorului, dar nu dau pe față talentul lui literar. Ceea ce scade cu mult valoarea acestei opere istorice a lui Nicolae Costin este faptul că el încorporează în lucrarea sa cronicile lui Ureche, în compilația lui Simion Dascălul și a lui Miron Costin cuvânt de cuvânt. El nu prelucrează materialul predecesorilor săi, ci îl copiază, amplificând numai acolo unde poate. Cu alte cuvinte, el nu este aci un istoric original, ci un compilator. Este drept că pe vremea sa noțiunea de proprietate literară nu avea sensul pe care îl are astăzi. [...] Dar pentru a da judecata definitivă a operei lui trebuie să ținem seama de faptul că Nicolae Costin n-a avut norocul și timpul să dea forma definitivă compilației sale, fiindcă viața lui a fost destul de zbuciumată, iar moartea l-a surprins înainte de vreme, la vârsta de 50 de ani.

(Nicolae CARTOJAN, *Istoria literaturii române vechi*, vol. III, Fundația „Regele Mihai I",
București, 1945, p. 179–183)

Data la care a început să fie scrisă această operă poate fi stabilită cu ajutorul unor indicații interne ale operei, care au în ele și o doză de vag, ceea ce face deducția oarecum ipotetică. Neîndoios e faptul că prezența în operă a unor pasaje cu aprecieri nefavorabile grecilor în genere[1], sau numai aluzii la unele lipsuri morale, după opinia curentă, caracteristice acestora, impune concluzia că ele au fost scrise anterior primei domnii a lui Nicolae Mavrocordat, deci înainte de 1709. Deoarece ele se găsesc și în versiunea cu *Predoslovia* adresată către domn[2] e de presupus că și noua redacție e anterioară domniei lui N. Mavrocordat și n-a venit din îndemnul acestuia.

---

[1] N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, vol. II, București, 1926, p. 119 și notele. N. Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii*, manuscrisul 238, f. 115^{v}, 118^{r}, 118^{v}, 122^{v}.

Mergând mai departe în direcția aceasta, constatăm dintr-un alt pasaj din cronică: anume aluzie la un fapt petrecut „în zilele lui Constantin Duca vodă"[3], că, ulterior primei domnii a lui Duca[4], opera fusese începută chiar de curând, pentru că autorul ajunsese cu tratarea ei numai până la războaiele lui Traian cu dacii.[5] Deci opera aceasta fusese începută de Nicolae Costin după 12 decembrie 1695, în timpul pe care i-l lăsa liber situația sa de pribeag în Țara Românească. Era cunoscut și chiar rudă prin alianță cu stolnicul Constantin Cantacuzino, care-și petrecuse ani de pribegie în Moldova, unde avea moșii și de unde, se pare, era și soția sa, jupâneasa Maria.[6] De altfel Constantin Cantacuzino, stolnicul de mai târziu, fiind văr cu Cantacuzinii moldoveni, atât de legați de Costinești, trebuie să presupunem că primul contact al său cu Costineștii va fi avut loc încă de pe atunci. Este de altfel de presupus că stolnicul a trăit în Moldova și mai târziu și că a avut ocazia să aprecieze cunoștințele și calitățile lui Nicolae, tânărul fiu al învățatului mare logofăt Miron Costin. Legăturile dintre ei vor fi reluate și adâncite în timpul domniei lui Constantin Duca, cu ocazia căsătoriei domnului cu fiica lui Brâncoveanu, pe care o aduce în Moldova unchiul ei. Cunoaște *Cronica* lui Ureche în versiunea lui Simion Dascălul, și a și pus pe cineva s-o transcrie pentru dânsul.[7] La fel ca Miron Costin, vorbește și el cu dispreț despre „cea Alexandrie, ce-i zic", și de „alte cărtulii, ce se văd pe la unii și pe la alții aici în țară și mai multe în Moldova".[8] De altfel, se pot stabili unele corespondențe între opera lui Miron Costin, *De neamul moldovenilor*, și opera stolnicului muntean, *Istoria Țării Românești.* [...] După cum trebuie dedus că stolnicul Constantin Cantacuzino a cunoscut opera lui Miron Costin *De neamul moldovenilor* și a urmat-o în linii mari[9], de asemenea trebuie dedus că Nicolae Costin, la rândul său, a fost influențat de stolnic; începându-și, în anii petrecuți în Țara Românească (1696–1700), opera *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii*, se va fi servit într-o largă măsură, dacă nu de opera, cel puțin de unele sugestii ale prietenului și rudei sale mai vârstnice.

---

[2] N. Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii*, ed. I. Șt.Petre, București, 1942, p. 80, 269, 438, 455.

[3] N. Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii*, manuscrisul 238, f. 34^v.

[4] Autorul, care citise el singur inscripția, a precizat data în felul următor: „în dzilele lui Constantin Duca vodă", referindu-se la prima domnie a lui Duca, după care a venit aceea a lui Antioh Cantemir, în timpul căreia își scrie opera. Dacă ar fi fost vorba despre cea de-a doua domnie a lui Duca, despărțită de cea dintâi printr-o perioadă de aproape cinci ani, și de domnia lui Antioh, e neîndoios că el ar fi precizat: „la a doua domnie a lui Constantin Duca vodă". La aceeași dată a începerii redactării *Letopisețului Țării Moldovei de la zidirea lumii*, duce și indicația referitoare la unele informații despre Cetatea Chilia, primite de N. Costin de la Panaiotachi Morona: „Numai înțelesu de Panaiotachie, ce era postelnic mare aicea la noi în țară, om ales la trebile Porții pre atunce, cum den afară de cetatea cea mare a Chiliei, este alta mai mică" etc. (*Letopisețul...*, manuscrisul 238, f. 34^v). Se știe că Panaiotachi Morona, ruda prin alianță a lui N. Costin, a fost postelnic în prima domnie a lui Duca. În 1707, la a doua domnie a lui Mihail Racoviță, el a fost sugrumat, sub cuvânt că pârăște pe toți domnii (I. Neculce, *Letopisețul*, ed. a II-a, Iordan, p. 183–184). Dacă scrierea *Letopisețului* ar fi avut loc după uciderea lui Panaiotachi, N. Costin ar fi spus-o în vreun fel.

[5] N. Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii*, manuscrisul 238, f. 34^r, 34^v.

[6] Astfel numită în *Genealogia Cantacuzinilor*. Ar fi fost o fiică a lui Alexandru Buhuș hatmanul (vezi Șt. Meteș, *Contribuții nouă, privitoare la familia Buhuș în Moldova*, în *Analele Academiei Române*, Mem. Secț. Ist., Seria III, Tom. VII, p. 321–327).

[7] C. Giurescu, *Noui contribuțiuni la studiul cronicilor moldovenești*, București, 1908, p. 49–50.

[8] *Istoria Țării Românești* de stolnicul Constantin Cantacuzino, în *Cronicarii munteni*, ed. M. Gregorian, vol. I, București, 1961, p. 7.

[9] Pentru aceasta se vedea și studiul mai vechi al lui G. Pascu, *Influența cronicarilor moldoveni*, loc. cit. N. Cartojan, comparând într-un cadru larg opera stolnicului cu cea a lui Miron Costin, e preocupat mai ales de amănuntele care deosebesc pe cei doi istorici. El respinge teza lui G. Pascu, fără a analiza argumentele aduse în sprijinul ei (N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, volumul III, București, 1945, p. 268–271 și 272).

Și această operă de compilație a lui Nicolae Costin a fost supusă unui studiu atent și foarte adâncit de N. Iorga, în cele două ediții ale cărții sale de *Istoria literaturii române vechi*. Ca și aprecierile făcute asupra unei opere care nu aparținea lui N. Costin, și acelea făcute asupra *Letopisețului Țării Moldovei de la zidirea lumii* sunt cu totul defavorabile cronicarului. Întreaga lucrare este tratată cu o deosebită neîncredere din partea istoricului care merge de la contestarea oricăror calități de stil, la persiflarea metodei și concepției care au stat la baza acestei lucrări. Trecându-se cu vederea că opera a fost scrisă cu două secole și jumătate mai înainte, N. Iorga pretinde autorului o concepție modernă în ce privește atitudinea și felul de a trata istoria. Și aici atitudinea acestui istoric modern e dictată de antipatia pe care i-a provocat-o falsa impresie că întreaga operă a autorului ar fi denotând „renunțare“ și nu știu ce obiectivism, care l-ar pune în situația de a-și silui cele mai legitime sentimente. Altfel – ca și alte opere ale marelui istoric –, și aceste capitole de istorie literară, care tratează despre *Letopiseț*, cuprind multe observații de cel mai mare interes, caracterizări sclipitoare, date inedite etc. Trebuie să precizăm că, în mare parte, acestei „antipatii“ a lui N. Iorga față de N. Costin – antipatie care s-a manifestat prin scrierile citate și a avut, la vremea lor, o largă influență asupra lumii științifice de la noi – îi urmează faptul că opera lui N. Costin a fost în genere trecută cu vederea ca material informativ, deși uneori cuprinde și unele știri necunoscute în alte izvoare, sau unele știri scoase din publicații mai greu accesibile (foarte probabil aceste aprecieri au avut ca rezultat întârzierea editării operei lui N. Costin o vreme atât de îndelungată). Socotit un compilator lipsit de interes, cronicarul a fost cu totul ignorat. Ceea ce pentru alți cronicari ai epocii, dacă nu în aceeași măsură, dar în mod fatal și „compiltori“, cum au fost Ureche, Miron Costin, Neculce (parțial), Constantin Cantacuzino stolnicul, Dimitrie Cantemir (*Istoria Imperiului Otoman*), Radu Popescu etc., era un lucru acceptat, operele lor fiind socotite valabile și în orice caz privite cu toată înțelegerea cerută de epoca și împrejurările în care au fost elaborate, singur pentru N. Costin, care făcuse operă similară, însă de mai mari proporții și cu o mai accentuată intenție de a se integra

istoria Moldovei în istoria universală, a fost un lucru neacceptat, privit cu un dispreț suveran. Și cât de frumos și de judicios știe autorul singur să explice și să justifice procedeele sale! Când dă relații mai largi asupra altor popoare, care nu au o legătură prea strânsă cu epoca tratată, în cazul cuceririi Daciei de către Traian, el spune: „aceasta pomenindu-se pentru deschisul minții, să să înțăliagă statul lumii“[10].[...] Iată și cum justifică el faptul de a nu fi utilizat unele izvoare autohtone, arătând în același timp ce crede despre istorie: „iară a pomeni de niște letopisețe scrisă de o samă de boieri de țară, nu socotesc altă, fără cât ocară li se face la vecii viitori de i-ași pomeni; că și la istorii, a le scrie deplin și pre largu, trebuie învățătură și știința altor țări, cari aceie nu o au avut...“, „Așa ce am putut, nu cu puțină osteneală, ce câtiva ani am împreunat toate și den toate unul acesta letopiseț...“; „vei cunoaște pre larg osteneala noastră și ca pintr-o oglindă vei prăvi și a megieșilor lucruri“[11]. [...]

N. Costin discută originea numelui românilor, dat de alte popoare, acela de vlah, constatând o similitudine de numire de către popoarele străine între români și italieni – vlah și vloh;[12] el se ridică apoi contra afirmațiilor lui Aeneas Silvius Piccolomini, care, interpretând greșit un fragment dintr-o poezie a lui Ovidiu, credea că numele acesta vine de la „Flac, hatmanul râmlinesc“. N. Costin argumentează că această derivație nu poate avea loc, deoarece „acel Fliac, de au bătut războaie cu tatari (adică cu sciții) pre Dunăre, iară la descălecatul țărilor acestora nici o treabă nu are, că târziu după Fliacu sintu descălecate de Traian, împăratul Râmului den țările Vlohului, adecă Italiei“[13]. N. Costin combate cu argumente puternice și cu invective de același fel ca și antecesorii și contemporanii săi cunoscutele aserțiuni puse în circulație de Simion Dascălul și Misail Călugărul, se pare, după izvodul de cronică al lui Istratie logofătul. Redăm și pasajele din *Letopiseț* în care sunt combătute aceste aserțiuni, pentru a nu mai rămâne nici o îndoială asupra atitudinii pe care a avut-o N. Costin și în această chestiune: „De ar fi acum Istratie logofătul și Simion Dascălul și Misail călugărul, cum s-ar apuca pentru această poveste cu basnele lor ce au scris, că rădăcina acestui neam, care iaste acum pre aceste locuri, au fost den temnițele Râmului de Laslău craiu. Adevărat, că Traian împăratul de la Râm au adus și căsași, adică de la Italia; și așea iaste, casăși au adus, iară nu den temnițele Râmului, ce orășeni, căsași, săteni și slujitori așezați; și casă de domni au așezat aicea pre la cetăți".[14]

---

[10] *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii*, manuscrisul 238, f. 33^{r}.

[11] *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii*, manuscrisul 238, f. 8^{r}.

[12] N. Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii*, manuscrisul 238, f. 27^{v} și 28^{r}.

[13] *Ibidem*, manuscrisul 238, f. 28^{r}.

El combate și aserțiunea după care acei tâlhari de la Râm să fi fost trimiși în ajutorul lui Laslău craiu, arătând cel dintâi că „între Traian și între Laslău craiu sunt ani 800. Și au scris acești *istorici mincinoși* Istratie logofăt, Simion dascăl și Misail călugărul, că acel Laslău, craiul unguresc, au cerșut de la Râm oameni de oaste într-agiutoriu. Și neamul românilor acum trăia cu domnii săi în Maramoroș, cești dincoace, iară cei dincolo despre munteni, pre lângă apa Oltului. Vezi aicea basnele lor, ce au scris, ce nu să prinde, cum zic mano țigănește"[15]. [...]

O altă obiecție adusă de N. Iorga operei lui Nicolae Costin e aceea că autorul ei ar fi acceptat informația fără nici o critică; că el nu știa „să aleagă faptele, fiindcă nu era în stare să le judece, să le aprecieze"[16], și că „niciodată... n-ar fi fost în stare să se ridice la înălțimea unor vederi personale în orice materie"[17]. Nici aceste obiecțiuni ale marelui istoric, confruntate cu opera cronicarului, nu pot rezista. Fără a căuta să facem o cercetare mai adâncită asupra felului în care N. Costin a folosit izvoarele, vom menționa câteva cazuri din care reiese contrariul celor susținute de N. Iorga.

S-a arătat mai sus punctul de vedere al lui N. Costin față de aserțiunile lui Aeneas Silvius Piccolomini, după care numele de „valah"

---

[14] N. Costin, *Letopisețul Țării Moldovii de la zidirea lumii*, manuscrisul 238, f. 32^{r}.

[15] N. Costin, manuscrisul 238, f. 32^{r}.

[16] N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, II, de la 1688–1750, București, 1926, p. 108.

[17] N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. I, București, 1901, p. 78.

ar fi venit de la „Flac hatmanul râmlienesc"; el observă că „târziu după Flac sunt descălecate de Traian împăratul Râmului", țările noastre.[18] Atunci când N. Costin a fost obligat să se pronunțe cu privire la acel pasaj din interpolările lui Simion Dascălul care tratează despre pretinsa origine a moldovenilor din tâlharii scoși de împăratul Traian din temnițele Râmului și trimiși în ajutorul lui Laslău craiul, el arată absurditatea afirmației, subliniind între altele și faptul că „între Traian și Laslău craiu sunt anii 800"[19].

În continuare este de observat nedumerirea critică a lui N. Costin când a ajuns să se pronunțe asupra pasajului din cronica lui Anton Bonfinius în care este vorba despre războiul lui „Jicmontu, craiul unguresc"... „asupra lui Ștefan vodă domnul muntenesc"[20], care „după moartea lui Ludovic craiu (1382)" „s-au dezbătut de sub crăiia ungurească, împreună cu alte țări"[21]. Pe bună dreptate el se îndoiește că în acest pasaj ar fi altceva decât o confuzie a lui Bonfinius: „aice stau de mă mir ce Ștefan vodă au fost acela, că letopisățile leșești pomenescu de Pătru vodă în Moldova și de Mircea vodă în Țara Muntenească"[22]. În fine, el supune unei critici întemeiate și pasajul din *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron vodă încoace*, al lui Miron Costin, în care se vorbește despre un „Ștefan Radul vornicul", cu care Sigismund Bathori ar fi înlocuit pe Aron vodă în domnia Moldovei.[23] Cu toată justețea el spune: „de unde au luat Miron logofătul de scrie în Letopisățul său de Ștefan Radul vornicul, să-l fi pus domn țării în locul lui Aron vodă, eu nu poci afla; nici iaste alt Ștefan, fără Ștefan Răzvan vodă, că și cronicarii străini, Nicolaie Istfanfii și Volfgang Betleen, carii în istoriile sale pomenesc de domniile Moldovei, scriu că pe urma lui Aron vodă au stătut Ștefan Răzvan, pus de Bathor

---

[18] N. Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii*, manuscrisul 238, f. 28^{r}.

[19] *Ibidem*, manuscrisul 238, f. 32^{r}.

[20] *Ibidem*, manuscrisul 238, f. 52^{rv}.

[21] *Ibidem*.

[22] *Ibidem*.

[23] Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron vodă încoace*, ed. P.P. Panaitescu, p. 43–44, 46.

Jicmontu“[24]. Este, credem, îndreptățită concluzia că Nicolae Costin și-a privit izvoarele în mod critic și că, atunci când a crezut că e cazul, a luat atitudine față de afirmațiile care i se păreau că nu corespund realității.

(C. STOIDE, I. LĂZĂRESCU, Studiul introductiv la *Opere I,*
Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii
până la 1601 și de la 1709 la 1711,
Editura Junimea, Iași, p. LXXXVI–XCIII)

Rolul lui Nicolae Costin [...] în contextul epocii sale a fost să păstreze vie flacăra culturii înalte, așa cum o aprinseseră Milescu, Dosoftei și tatăl său, Miron Costin, servind de model și fiind de fapt un precursor al genialului Cantemir. Când, în 1686, Dosoftei se exilase în Polonia, Miron Costin rămăsese unicul cărturar moldovean din generația precedentă capabil să exercite o influență directă asupra mediului cult al țării. Cinci ani mai târziu, el era ucis, dar opera, astfel întreruptă, încearcă să o continue al doilea fiu al său, Nicolae. Născut prin 1660, acesta primise o instrucție solidă chiar la Iași, unde între timp se reînființase o școală iezuită. Vorbea la perfecție latinește, știa slavona, polona și greaca. În 1690 a fost trimis să primească și să însoțească pe Philippe Avril, care venea de la Moscova, unde cunoscuse pe Milescu și cu care conversează în latinește. Își perfecționase studiile în Polonia, când, în 1683, se refugiase împreună cu tatăl său, și era la curent cu istoriografia acestei țări. Cariera i-a fost zbuciumată, conflictul dintre Cantemirești și Costinești obligându-l în două rânduri să se refugieze în Țara Românească. În cele din urmă, va urca până la treapta de mare logofăt, ca și tatăl său, și se va împăca cu Dimitrie Cantemir, dar acesta nu-l inițiază în tainele politicii sale filo-ruse, ceea ce îi permise rămânerea în țară după exilul fostului domn. Nicolae Mavrocordat îi acordă toată cinstea și-l numește cronicar oficial, dar în anul următor Costin se îmbolnăvește și moare înainte de a fi împlinit 52 de ani.

---

[24] N. Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii,* manuscrisul 238, p. 159^{v}.

Prestigiul de mare cărturar a contribuit să accentueze în fiul clasicului Miron dorința de a-și epata conaționalii printr-o erudiție „barocă“, făcută să-i mențină faima și să i-o întărească. La erudiția sa reală, Nicolae adaugă o anumită poză care, în forme hazlii, se va manifesta la Dionisie Eclesiarhul, strămoșul – după Călinescu – al lui Conu Leonida.

Monumentul *aere perenius* pe care, cu un orgoliu neascuns, credea a-l fi ridicat se intitulează *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601*[1], viziune anacronică și medievală asupra istoriei, concordantă însă, în parte, cu a lui Bossuet, care, în al său *Discurs asupra istoriei universale,* optase pentru același punct de plecare. De fapt, cronicarul urma operele similare polone și căuta locul poporului român în spița neamurilor după *Biblie.* Primele 6 capitole, de la facerea lumii până la daci, cu o introducere bombastică despre istorie, s-au dovedit a fi traduse în cea mai mare parte după Strykowski, ceea ce autorul nu ne spune lămurit. Dimpotrivă, după ce revarsă ca dintr-un corn al abundenței o mulțime de nume – Cicero, Xenofon, Berosiu, Tucidide, Ovidiu, Thales din Milet, Homer, Aristotel, Plato, Empedocle, Epicur, Diogene Laertius, Pitagora – toate, aflătoare în textul polon pe care-l traducea, încheie: „nime n-au melițat măcar cât de cât de acestea ce am scris noi, cu multă osteneală, de care câte cărți streine“. De la daci înainte, cronicarul înădește opera tatălui său și letopisețul lui Ureche, pe care le împănează cu numeroase informații noi adunate din Kromer, Strykowski, Matei de Miechow, Bonfinius, Nicolae Istvánffy, Wolfgang Bethlen, din Sinopsisul de la Kiev, din Toppeltin, din Martin Paszkowski. „Pentru contemporanii săi, care nu citeau decât românește, grecește și slavonește, era un mare avantagiu să aibă înaintea lor în limba țării cuprinsul cronicilor latine și polone ale vecinilor“, scrie N. Iorga. Din păcate, astfel alcătuită, fără talentul de a rezuma originalul, pe care-l poseda un Radu Popescu, cronica este hibridă, pierzând liniile inițiale ale componentelor, fără să dobândească o veritabilă unitate, fără să devină o operă nouă cu adevărat.

---

[1] Editat mai întâi de M. Kogălniceanu, apoi de Ioan Șt. Petre, Editura Fundațiilor, București, 1942.

Folosul în epocă este însă foarte mare, Nicolae Costin deschizând drumul marilor „corpuri de cronici“ în care istoria Țării Românești și a Moldovei putea fi urmărită de la origini până în veacul al XVIII-lea. Numărul mare de manuscrise (peste 51 cunoscute până în 1939) arată prețuirea de care s-a bucurat. Astăzi, când istoricii recurg la izvoare, lipsa de valoare literară a letopisețului îl împinge în umbră, destinul lui Nicolae Costin contrastând cu faima din timpul vieții. Valoroasă rămâne, ca izvor istoric, cronica domniei întâi a lui Nicolae Mavrocordat și povestirea evenimentelor din anul 1711. Și aici nenorocul l-a urmărit pe Nicolae Costin: cei doi ani au fost incluși în cronica, infinit superioară din punctul de vedere literar, a lui Ion Neculce.

Opera viabilă prin care Nicolae Costin rămâne în literatură este traducerea, prin intermediul latin al lui Wanckelius, a cărții lui Guevara, *Libro aureo del gran Emperador Marco Aurelio con el Relox de Principes.* N. Cartojan a arătat că versiunea românească este totodată o prelucrare, în care materia apare uneori mai bine organizată și unele prolixități ale originalului sunt evitate. Opera lui Guevara a fost foarte gustată mai ales în veacul al XVII-lea (deși este contemporană cu *Învățăturile lui Neagoe*), Nicolae Costin dovedindu-se la curent cu preferințele literare ale vremii sale. *Ceasornicul domnilor* este primul roman occidental împământenit în cultura română. Ca și prin erudiția sa, Nicolae Costin este, cu această traducere, un valoros precursor.

(George IVAȘCU, *Istoria literaturii*
române, Editura Științifică,
București, 1969 p. 235–236)

Născut la 1660, Nicolae este al doilea dintre fiii lui Miron Costin. A învățat la școala iezuită din Iași și în școlile din Polonia. Când și cât a studiat în Polonia nu știm. Pe la 1684, a însoțit pe tatăl său în Polonia în exil. Când Miron se întoarce în Moldova, împăcat cu Constantin Cantemir, Nicolae e făcut logofăt al treilea. Astfel, Nicolae întâmpină pe Philippe d'Avril, cu care se înțelege probabil în latinește. Însuși d'Avril ne informează în memorialul său de călătorie despre această întâlnire. Situația bună pentru Nicolae și frații săi durează până în decembrie 1691, când, datorită intrigilor boierești, sunt decapitați, din ordinul lui C. Cantemir, Velicico și Miron Costin. Închiși în decembrie 1691, apoi eliberați, dar prigoniți cu birurile de visternicul Iordache Ruset, după moartea lui Const. Cantemir (martie 1693), fiii lui Miron fug la curtea lui Brâncoveanu. Nicolae merge la Constantinopol, unde cunoaște pe Alexandru Mavrocordat Exaporitul. Brâncoveanu mijlocește înlăturarea lui D. Cantemir și confirmarea la tronul Moldovei a lui Constantin Duca, sub care Costineștii pot reveni în Moldova, dar la 1695, când urmează domnia lui Antioh Cantemir, sunt din nou siliți să pribegească. Între 1695 și 1700 întâlnim pe Nicolae Costin iarăși la Brâncoveanu. Constantin Duca reocupând tronul Moldovei, N. Costin, cumnatul său, se întoarce în țară și este făcut hatman. În septembrie 1703, vine la domnie M. Racoviță. Costin se refugiază din nou la curtea munteană și vine în Moldova la 1705, când Racoviță e mazilit. Urmează Antioh Cantemir în a doua domnie. La intervenția cumnatului său, Bogdan hatmanul, Antioh se împacă cu Costineștii, încredințând lui Nicolae vornicia Țării de Jos. Este vremea când Costin are cea mai privilegiată situație din toată viața lui. La 1709, toamna, la mazilirea lui M. Racoviță, înainte de venirea lui N. Mavrocordat, Costin este ales caimacam, iar după instalarea domnitorului devine sfetnicul lui și istoriograful curții. Sub Dimitrie Cantemir, Costin ajunge logofăt, demnitate pe care o păstrează în a doua domnie a lui N. Mavrocordat în Moldova, până în septembrie 1712, când moare pe neașteptate.

Spirit dogmatic format la școala iezuiților din Iași și în școlile din Polonia, Nicolae Costin a scris *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601*, operă de compilație încărcată cu citate, cu nume de filosofi și istorici, fără o concepție unitară.

Scrierea este precedată de o predoslovie, de împrumut și ea, cu citate din Homer, Ovidiu, Thales din Milet, Empedocle, Epicur, Pitagora, Xenofon, Cicero. Tucidide ș.a. Planul *Letopisețului* e inspirat din cronografe. Opera cuprinde două părți. Prima, alcătuită din cincisprezece capitole, începe cu zidirea lumii, a doua tratează despre descălecatul al doilea al Moldovei și despre evenimentele care au urmat, până la domnia lui Ieremia Movilă inclusiv. N. Costin scoate știri din Bonfin și din *Analele eclesiastice* ale lui Baronius, care a trăit cu un secol înainte. La capitolul al XIII-lea, *Pentru risipa*

Daciei... cronicarul explică, după Bonfin, urâțenia hunilor prin tăierea feții la copii, ca să pară groaznici. Orientându-se după Kromer (*Polonia sive de origine et rebus gestit Polonarum*, Colonia, 1586), Costin a vrut să găsească și leșilor o origine îndepărtată ca a moldovenilor. Explică originea leșilor prin doi frați, Leh și Ceh, din neamul sarmaților, care au descălecat și stăpânesc locul. Pentru partea a doua, Costin are ca izvor în special cronica lui Ureche, interpolată de Simion Dascălul, pe care o copiază aproape cuvânt cu cuvânt, cronica lui Miron Costin și pe unii istorici străini. Pentru secolul al XIV-lea din Miechovie și Stryjkovski, iar pentru secolul al XVI-lea utilizează pe Istvánffy, mai ales pentru Despot vodă. Chiar de la începutul capitolului al XVI-lea, unde vorbește de al doilea descălecat al Moldovei, comite greșeli. Pune descălecatul țării la 1352, pe vremea când în Polonia stăpânea Locketec crai. În genere se observă lipsa de spirit critic în utilizarea izvoarelor.

Întâlnim în opera lui N. Costin reflecții care ne dezvăluie mentalitatea sa de clasă. O astfel de reflecție apare în capitolul despre Alexandru cel Bun, când, după ce înșiră boieriile, Costin deplânge vremea în care trăiește, pentru că boierii nu mai au prestigiu ca în timpul lui Alexandru cel Bun, „Însă numai pe aceste vremi umbra au rămas acelor vechi deregători. Caută, cum strămută vremea, precum se află și până astăzi aici în țară la noi.“ Reflecția figurează numai în exemplarul redactat pentru domn. Cronicarul voia să atragă discret atenția domnului despre ce au fost boierii și ce erau în vremea lui.

Cronograful lui N. Costin e scris între 1700–1712. Nu e terminat și este cunoscut în două redacții, una către domn și alta către cititor.

Unitatea planului este mult inferioară în redacția către cititor, ceea ce ar duce la concluzia că acesta se datorește unui copist.

Din cronograful său, Costin apare ca un cărturar erudit, cu încredere în ceea ce este scris, curios să afle multe lucruri, dar naiv și fără spirit critic. [...]

Cu *Ceasornicul domnilor*, Nicolae Costin este primul care deschide drumul literaturii moderne a Occidentului în cultura noastră. Dedicată lui Nicolae Mavrocordat, tălmăcirea lui Neculai Costin este actuală prin condamnarea războiului și apărarea păcii. Scrierea este prelucrarea în limba română a traducerii latine făcută de M. Wanckelius din romanul Antonio de Guevara, *Horologium Principium sive de vita M. Aurelii imperatoris*.

Prin schimbarea ordinei capitolelor romanului spaniol și prin reducerea numărului lor de la 153 la 81, Costin face dovada unei remarcabile îndemânări stilistice.

(Ion LĂZĂRESCU, *Literatura istorică în prima jumătate a secolului al XVIII-lea în Moldova și Transilvania*, în *Istoria literaturii române*, vol. I, Editura Academiei, București, 1970, p. 548–549, 551–552)

Ceea ce-și propusese stolnicul Constantin Cantacuzino în Țara Românească va încerca înainte de Dimitrie Cantemir în Moldova Nicolae Costin, cel de-al doilea fiu al cronicarului Miron Costin. [...]

Pe urmele părintelui său, Nicolae Costin voia să scrie o istorie completă a Țării Moldovei, luând-o, dacă s-ar fi putut *ab ovo*, așa cum procedau modelele ce-i stăteau în față, cronografele bizantine traduse în limba română în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și cronicarii polonezi și unguri medievali. Om foarte instruit și dornic de a-și îmbogăți necontenit cunoștințele, Nicolae Costin nu era, din păcate, în același timp și un om de concepție, nu avea spiritul sintezei, al organizării datelor, nici talent literar, și sforțările sale uriașe, lăudabile, de a scrie o carte de istorie, n-au avut ca rezultat decât alcătuirea unui *corpus* de izvoare.

Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601 este în întregime o operă de compilație, am zice un enorm plagiat, dacă în vremea când a scris Nicolae Costin ar fi existat noțiunea de proprietate literară. De altfel, autorul nu-și ascunde sursele, le citează chiar foarte conștiincios, dar în loc de a le prelucra, le traduce sau le transcrie pur și simplu, fără nici o modificare. Astfel, predoslovia și primele cinci capitole ale letopisețului sunt traduse cuvânt cu cuvânt din *Kronika litewska*, de Matei Stryjkowski. Nicolae Costin încorporează, conform modelului, istoria națională în istoria universală de la creațiune, căutând să fixeze locul pe care poporul român îl ocupă în arborele genealogic al neamurilor după Biblie. Ca și sarmații (în grecește „ochi de șopârlă“), geții și dacii coboară, crede cronicarul, prin Gomor, din seminția lui Iafet.

Capitolele 6–14 sunt copiate literal din *De neamul moldovenilor*, de Miron Costin, în altă ordine și cu adaosuri din *Historia pannonica sive Hungaricorum rerum*, de Antonio Bonfini, *Origines et Occasus Transylvanorum*, de Laurențiu Toppeltin, *Synopsis slavonesc sau istoria rușilor*, de Inochentie Ghizel, *Annales ecclesiastici* de Soranus Baronius (1538–1607), un hronograf tip Danovici (ms. B.A.R. **nr. 938**) și *Polonia sive de origine et rebus gestis polonorum*, de Martin Cromer.

Din *Istoria panonică* a lui Bonfini sunt adause unele știri despre daci, date de geograful Strabon. [...]

Tot din Bonfini este scoasă știrea că primul război al dacilor cu Traian a avut loc la anul 102, precum și legenda descendenței hunilor din fauni. [...]

Exceptând unele pasaje de acest fel, neoriginale, firește, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii* este în prima parte despre origini fastidios, pedant, fără o idee călăuzitoare. Demonstrația sobră a romanității poporului român din *De neamul moldovenilor*, de Miron Costin, se pierde într-un hățiș inextricabil de fapte, adesea în nici o legătură cu istoria națională.

De la întemeierea Moldovei, așezată la anul 1366, Nicolae Costin copiază până la a doua domnie a lui Aron vodă Tiranul *Letopisețul Țării Moldovei*, de Grigore Ureche, adăugând pasaje traduse din *Polonia...* lui Cromer, *Chronica Polonorum*, de Al. Miehovius, *Cronica leșească* a lui Stryjkowski și *Sarmatiae Europae descriptio*, de Al. Guagnini (versiunea poloneză a lui Martin Paszkowski). Pe Dlugosz și pe Wapowski nu i-a cunoscut direct, ci prin intermediul lui Cromer.

În fine, pentru intervalul 1594–1601, Nicolae Costin transcrie letopisețul tatălui său, plus pasaje din *Regni hungarici historia* de Nicolaus Istvanffius și *Pannonico Dacicarum libri*, de Wolfgang de Bethlen.

Începându-și letopisețul său după 1700, Nicolae Costin n-a putut să-l ducă mai departe de anul 1601, căci și compilația, traducerea și adăugirea diverselor izvoare cereau osteneală. [...]

Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii, operă de pură compilație, și scurta *Cronică a domniei dintâi a lui Nicolae Mavrocordat* n-ar fi introdus singure numele lui Nicolae Costin în istoria literaturii române, dacă el n-ar fi prelucrat în ultimul an al vieții un roman clasic al Renașterii spaniole *Relox de principes o Marco Aurelio (Orologiul principilor de la Marc Aureliu)*, de episcopul de Mondoñedo Antonio de Guevara, predicatorul lui Carol Quintul.

Cartea lui Guevara a fost scrisă cam în aceeași vreme cu *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie* și are la bază *Cyropedia* lui Xenofon, celebră operă de educație și morală din secolul al IV-lea înaintea erei noastre. Apariția ei în 1528 la Sevilla, după un manuscris incomplet și rău copiat sub titlul *Libro aureo de Marco Aurelio emperador y eloquentissimo orador*, preceda numai cu patru ani *Principele* lui Machiavelli, care, însă, deși publicat în 1534, era cunoscut cu cel puțin 15 ani mai înainte, fiind compus tot cam în același timp cu *Învățăturile lui Neagoe Basarab*. Opera lui Guevara a fost tradusă mai întâi în italienește, apoi în nemțește și în 1606 în limba latină de M. Wanckelius, *Horologii Principium sive de vita M. Aurelii imperatoris*, intermediarul versiunii lui Nicolae Costin. Traducătorul român a redus numărul capitolelor originalului de la 153 la 81 și le-a grupat altfel, în patru cărți în loc de trei.

Viața lui Marc Aureliu este în *Ceasornicul domnilor* un pretext pentru o serie de norme privitoare la conducerea familiei și a statului. [...]

(Al PIRU, *Istoria literaturii române de la*
origini până la 1830, Editura Științifică,
București, 1977, p. 255, 257–260)

Nicolae Costin este un nedreptățit în istoria literaturii române. Erudiția vastă și opera lui, scrisă în spiritul lui, i-ar da dreptul să fie clasat printre cei mai de seamă oameni de cultură ai românismului de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea. El știa până la atâta limba latină și poloneză, încât ține discursuri în aceste limbi și este întrebuințat pentru diferite misiuni diplomatice. Cunoștea, de asemenea, bine limba greacă și slava bisericească. Unii bănuiesc, fără temei însă, că Nicolae Costin ar fi știut și limba franceză și italiana. Aceste cunoștințe, ca și stilul scrierilor lui, precum și interesul lui pentru istorie, îl plasează pe Nicolae Costin în rândul marilor noștri cărturari înrâuriți de școala umanistă a epocii, cum au fost Nicolae Milescu spătarul, mitropolitul Dosoftei, Miron Costin, stolnicul Constantin Cantacuzino și Dimitrie Cantemir. Viața lui plină de zbucium nu i-a permis să-și desfășoare plenitudinea cunoștințelor lui, să ne dea o operă echivalentă cu intențiile și erudiția lui.

Iar stilul scrierilor lui, de multe ori confuz și lipsit de claritate, cu înflorituri retorice și întorsături artificiale – stilul umaniștilor din epoca de decădere a acestui curent – l-a făcut pe profesorul N. Iorga să dea o caracteristică literară pe care Nicolae Costin nu o merită. „Nicolae Costin, – scrie regretatul profesor N. Iorga –, era fără îndoială, un om foarte cetit, un lucrător harnic, dar niciodată el n-ar fi fost în stare să se ridice la înălțimea unor vederi personale în orice materie. Stilul său n-are un caracter propriu: e stilul învățat în școală al umaniștilor, lunga perioadă antică, alcătuită după toate regulele artei; povestirea sa n-are coloare și nu e interesantă: își copie pur și simplu izvoadele, îmbogățindu-le unul prin altul; cugetarea sa e sau banală, sau plină de contraziceri..."

În altă parte, același istoric îl caracterizează în felul următor:

„Fraza sa, mai largă, mai complicată, mai erudită, făcută după fraza cărților ce cetise și studiase, n-are energia scurtă a lui Ureche, nici mlădierea blândă a lui Miron Costin. După luptătorul cu mâna abia descleștată de pe sabie, după poetul vizionar cu mâna pe fruntea-i largă de întrevăzător al viitorului, avem cărturarul sec «viermele de carte», pisarul erudit, cu călimările în brâu și volumele subțioară. În inima de pergament a acestui erudit nu răsuna nimic din marea, veșnica lume vie; ochii săi reci vedeau numai litere și forme", „Nu se poate o deosebire mai mare decât aceea care există între tată și fiu. Miron e un poet, un pasionat, un ambițios, deschizător de cale în cultura neamului său și făuritor de teorii, iar în politică, un entuziast și un vizionar. Nicolae e un pedant rece, prudent, măsurat, un compilator prin vocație, mândru că merge pe urme străine; iar politica sa e făcută toată din iertare, abdicație și resignare."

În multe privințe N. Iorga are dreptate, dar portretul lui Nicolae Costin este redat în culori prea exagerate. Se uită că Nicolae Costin a fost omul epocii sale, când plagiatul și compilația nu erau socotite ca un păcat mare, iar retorica stilului era la modă. Școala umanismului polonez, prin care a trecut Nicolae Costin, ne dă în această privință numeroase exemple. Din nefericire, aprecierile profesorului N. Iorga au avut influență asupra istoricilor literaturii noastre și figura lui Nicolae Costin a rămas în umbră în galeria scriitorilor noștri vechi.

(Svetlana KOROLEVSKI, în Nicolae Costin, *Scrieri*,
2 vol., ediție îngrijită de Svetlana Korolevski,
vol. I, Editura Hyperion, Chișinău, 1990, p. 6–7)

ION NECULCE

LETOPISEȚUL ȚĂRII MOLDOVEI...

Cugetarea ascuțită și puțintel sceptică pe care o găsim în proverbe, expresia colorată și plastică, alternanța de zâmbet și tristeță, tot sufletul poporului, variat ca o primăvară de la noi, le găsim în cel dintâi povestitor artist al nostru, Ion Neculce – care nu e un mare cărturar, cum au fost Costineștii, și care vorbește ca un răzăș sfătos de odinioară. Năcazurile săracei Moldove Neculce le-a avut scrise în inima lui, cum spune însuși. În marginile limbii simple și înțelepte, a adunat în cronica lui comori de frumuseți artistice. *Letopisețul* său mi-i carte de căpătâi – și de câte ori îl deschid mi se umple sufletul de plăceri rare. [...]

De la Ion Neculce și până la Creangă a curs vreme îndelungată: aproape două veacuri. Și în unul și în altul simțesc însă sufletul cel veșnic al neamului. Și la unul și la altul găsesc caracterele specifice ale poporului nostru. Și unul și altul au înflorit pe aceste plaiuri și au scos la soare vechile comori. Amândoi au făcut parte din acea familie de oameni rari și ciudați care ies din când în când de pe drumurile obștești și se răzlețesc cântând, cu ochii spre cer. Ca și ei, odinioară, câte un păstor necărturar se înălța pe aripi de gânduri și de visuri, cântând sfios frumusețea veșnic schimbătoarelor lucruri și jalea scurtei și trecătoarei vieți. Aici e panteonul meu literar, simplu și rustic, fără podoabe, ca natura, însă măreț ca și dânsa. Simțindu-mă al acestui popor și al trecutului și ucenic al acestor mari înaintași, le închin lor clipa solemnă de acum, în care o adunare așa de aleasă pe ei îi cinstește în umila mea operă.

(Mihail SADOVEANU, *Poezia populară.* Discurs de recepție rostit în ședință solemnă la 9 iunie 1923, publicat în *Analele Academiei Române, Discursuri de recepțiune)*

Tinerețea și frăgezimea primitivă a literaturii noastre populare nu se putea să nu pătrundă în literatura noastră cultă și să nu-i imprime, prin aceasta, caracter. Din acest izvor a băut Eminescu; din el purcede Creangă; otrava aceasta dulce o constatăm și într-un scriitor de istorie cum a fost Ion Neculce. Firea noastră balansează între contemplație orientală, ironie, entuziasm liric. Lenea noastră, lipsa noastră de tenacitate, de disciplină, avânturile noastre în gol, capacitățile de jertfă, blândețea și toleranța noastră, toate ies din aceeași picătură în plus cu care Dumnezeu a dozat seminția noastră.

Răsfoind paginile lui Ion Neculce, îl vom găsi artist subt acest aspect anumit. [...]

Neculce a trăit exact de la 1672 până la 1745, și a vorbit în cronica lui, despre un șir de domni, începând de la Dabija vodă și sfârșind cu Ioan Mavrocordat. A adăogit la acest *Letopiseț O samă de cuvinte pentru domni și pentru țară, ce nu se află în Letopisețele Costineștilor.*

Aceste din urmă legende au inspirat pe unii dintre poeții noștri de la mijlocul secolului trecut. Se cunosc versurile lui Alecsandri despre *Altarul Mănăstirii Putna*, ați recitat și dv. *Daniil Sihastru* sau *Mama lui Ștefan cel Mare* ale lui Bolintineanu. La cea dintâi apropiere între poeții moderni și *O samă de cuvinte*, se simte deosebirea în favoarea lui Neculce, prin puterea de expresie și simplicitate. Căci puterea de expresie, naturalețea și simplicitatea au fost caracteristicile scriitorului Ion Neculce, biv vel vornic în Țara de Sus. [...] Foarte de mirare lucru este că opera acestui scriitor vechi, circulând în puține manuscripte odinioară, însă acum tipărită de multe vreme și retipărită, a urmat totuși a ședea închisă în biblioteci, având puțină cercetare. Această minunată operă e totuși o răcliță plină de amintiri de preț, pe care o țineți uitată, cu cheia pierdută, într-un fund de scrin. [...]

Aceeași simplicitate, aceeași naturalețǎ, aceeași putere de expresie fac din Ion Neculce cel dintâi povestitor artist al nostru. Ca și poezia populară, opera lui Ion Neculce nu este îndestul de bine cunoscută și îndeajuns de prețuită. Ca și poezia populară, paginile frumoase ale lui Neculce trebuie să fie un îndreptar pentru toți acei care țin, în țara noastră, un condei în mână. Istoria trecutului nostru Neculce a avut-o „scrisă în inima lui“, cum singur zice.

Ca să fim și noi, ca el, ai neamului nostru, trebuie să ținem neîntrerupt legătura cu tot ce-i caracteristic și frumos în trecutul nostru literar, cu izvoarele vii. Să ne începem ucenicia literară de la popor și de la dumnealui Ion Neculce, biv vel vornic în Țara de Sus.

(Mihail SADOVEANU, *Ion Neculce, scriitor artist*, Focșani, 1936)

Când întrebuințăm, ca și când cetim numai, cronica lui Ioan Neculce, trebuie să ne gândim totdeauna că n-avem de-a face cu povestirea pătimașă a luptătorului care abia a lăsat armele din mână, că într-însa nu răsună nici imnul de triumf al biruitorului, nici plângerea învinsului prigonit sau înstrăinat, ci limpedea, curata, senina și buna povestire a unui bătrân foarte bătrân, care, privind în urmă, în dunga din ce în ce mai umbrită a trecutului său, vede înșirându-se acelea ce au fost, atât de liniștite, de orânduite și de frumoase!

Ioan Neculce și-a scris foarte târziu, în adevăr, letopisețul, după ce mântuise cu luptele lui cele mari și cu suferințele-i îndelungate, în liniștea unei retrageri aproape continue, la țară mai mult, gândindu-se la viața sa din trecut și așteptându-și senin sfârșitul. „Am trăit – scrie el povestindu-și întoarcerea în țară – la casa mea până astăzi, – și înainte cât mi-a mai lungi Dumnezeu viața“. [...]

Neculce nu era un cărturar: desigur că nu știa nici o altă limbă decât a țării, pe care o știa însă minunat, cu toate măiestrele ei întorsături și frumseța și bogăția vocabularului ei, și grecește. [...]

Pentru învățătura cetitorilor, când vor avea să răspundă ca în cazurile date de tradiție, pentru moralizarea lor, înfățișează Neculce „o samă de cuvinte“, pe care fiecine e slobod a nu le crede. „Deci, o seamă de istorii mai alese și noi nu le-am lăsat să nu le scrim, însă nu le-am scris la rândul lor, ce s-au pus de o parte; înaintea domniei Dabijei vodă s-au scris“.

Mai e nevoie de îndreptățire? Dar aceste „cuvinte“ sunt o comoară! În proza lor puternică și dulce simțim sufletul trecutului mai bine decât oriunde și, mulțămită acestui maiestru simplu, care este Neculce, o poartă spre legendă se deschide în zidul sever al cronicii, o poartă prin care vedem perindându-se în lumina supranaturalului eroice chipuri de epopee. [...]

Aceasta e cronica lui Ioan Neculce: cea mai colorată, mai simplă și mai fermecătoare în naivitatea ei din povestirile asupra trecutului românesc, opera unui suflet cinstit, unei minți cumpănite, în care bunul-simț natural și înțelepciunea câștigată ajungeau să poată înlocui pe deplin însușirile ce se capătă prin școală și printr-o întinsă și aleasă lectură.

(N. IORGA, *Epoca lui Cantemir. VI. Cronica lui Ioan Neculce*, în *Istoria literaturii românești*, vol. II – *de la 1688 la 1780*, Editura Librăriei „Pavel Suru“, București, 1926, p. 281–282, 284–286, 305)

Când citești cronica lui Niculce, un nume îți năvălește numaidecât în minte: Creangă. Într-adevăr, dacă ne-am închipui pe Creangă trăind în veacul al XVIII-lea, el ar fi trebuit să scrie ca Niculce, precum Niculce în epoca eminesciană, nemaifiind acum boierii la cârmă, și-ar fi scris istoria vieții lui. În Niculce se înfăptuiește cu un veac înainte acel amestec de mică cultură de târgoveț și de înțelepciune țărănească. Bineînțeles, Niculce este boier și chiar arată dispreț pentru neamul „prost“, dar sufletul lui e rural. Cu Creangă, el are împreună ingenuitatea șireată, acel tic de a se socoti neghiob, crezându-se totuși deștept. („Așa socotesc eu cu firea mea aceasta proastă“), proverbialitatea, filosofia bătrânească, minunarea, văietătura și în fine acel lucru învederat, dar inanalizabil ce se cheamă darul de a povesti. Niculce își începe letopisețul, ca și N. Costin, cu domnia lui Dabija (1661), adăugând până atunci și *O samă de cuvinte*, adică de anecdote asupra vremilor mai vechi. Își duce însă narațiunea până la domnia lui Ioan Mavrocordat (1743). De la domnia lui Constantin Duca, în care tânăr de tot era postelnic, este mai tot timpul martor ocular. Experiența, vârsta înaintată îi dau lui Niculce dezlegarea limbii, tonul bârfitor și moralizator. Cronicarul e înțepător și cu un firesc humor popular. [...]

La usturătura cuvintelor se adaugă filosofia proverbelor acumulate ca la Creangă, de astă dată din izvor popular, mai puțin din Biblie: „Paza bună trece primejdia rea“; „melul blând suge la două mume“, „capul plecat nu-l prinde sabia“; „... și se potriveau amândoi acești boieri într-o fire, după cum zice: «calul râios găsește copacul scorțos»; „cine face face-i-se“; „Nu bat cei mulți pre cei puțini, nici cei puțini pre cei mulți; ce numai cum va Dumnezeu“, „Nădejdea Domnului este ca seninul cerului și ca încetul mărei; acum este senin și se face nour; acum este marea lină și se face furtună“; „și s-au plinit atunce un cuvânt prost ce zice: «cu earba cea uscată arde și cea verde».“

Sunt și cugetări proprii și mai cu seamă adevăruri de politică națională, exprimate naiv, dar cu mult parfum arhaic și într-o adevărată sforțare de construcție poetică. [...]

Niculce își însoțește cugetările cu vaiete bătrânești ce dau cronicii acel aer de vechime și inocență:

„Oh! oh! oh! Săracă țeară a Moldovei, ce nenorocire de stăpâni ca acesta ai avut! Ce sorți de vieață ți-au căzut! Cum au mai rămas om trăitor în tine, de mare mirare este, cu atâte spurcăciuni de obiceiuri ce se trag până astăzi în tine, Moldovă!; oh, oh, oh! Vai, vai, vai de țeară! Ce vremuri cumplite am ajuns, și la ce cumpănă am căzut. Doară Dumnezeu de a face milă!...“

Astfel își frânge cronicarul mâinile de-a lungul letopisețului, văietându-se și creându-se pe sine ca tip al boierului cu jale de țară. Însă jălaniile lui nu vin din pură sentimentalitate patriotică. Niculce e bârfitor, răutăcios ca bătrânii, încondeietor bufon al lucrurilor, așa că pagina întreagă e o comedie înaltă alunecând de la reaua cârcotire la patriarhala plângere. Acel „oh, oh, oh“ dintâi, atât de citat pentru onestitatea lui, vine după un portret caricatural al lui Dumitrașco vodă, adevărat pamflet.

Această complexitate pamfletară făcută din ciudă și vaiete, din coloare și încărcătură se va regăsi în numeroasele portrete de domni. [...]

La Niculce se descoperă o tehnică încheiată a portretului în care intră câteva note tipice: o însușire sau o anomalie fizică, starea intelectului, predispoziția etică; o însușire sau o scădere morală, un tic, un obicei, totul dozat, ritmic și rotit în jurul unei virtuți sau diformități substanțiale. Portretul niculcian stă la mijloc, între caricatură și tablou.

Și mai neted se arată talentul înnăscut al lui Niculce în fragmentele epice, în scurtele momente în care viața unui om e surprinsă în chiar desfășurarea ei. Duca mazilit, pe când, gospodar, își număra oile, Duca mergând cu boierii pe gios „pe lângă împărăție pe ulițele Iașului", nunta Catrinei lui Duca (amestec de Delacroix și Raffet) cu danțuri prin ograda curților domnești când un vornic mare purta un cap de danț și alt vornic mare purta alt cap de danț, îmbrăcați în „șarvanale domnești", acestea și altele sunt neuitate tablouri. Iar în răpirea lui Duca nu e numai coloare, ci și întâiul fenomen de realism nuvelistic din literatura română, cu transcrierea întocmai a reacțiunilor eroilor. [...]

Și este, în darul de a caracteriza anecdotic, ceva din limbuția de mai târziu a lui Ion Ghica. Purtarea pe uliți a lui Mavrodin paharnicul, călare, însă întors, cu coada calului în mâini, silit a pronunța corect: „cal murg la fântâna Bordii", care la el sună „Alogo sto funtina Bordi"; acrobațiile lui Dediul spătariul care sărea peste trei cai o dată; breslașii care strigă în gura mare lui Mihai Racoviță: „Vândutu-ne-ai! Vândutu-ne-ai! Vândutu-ne-ai..."; Ilie Cantacuzino, scos noaptea din așternut și purtat pe uliți, mustrat de zapcii cu: „Ține-te, cerbule, cu coarnele cele boure...!" iată numai câteva specimene de astfel de anecdotică.

Afară de aceasta Niculce are vederea proaspătă, poetică, a omului necărturar, cu apercepția firesc metaforică. Despre tabăra rusească, în noapte, se spune: „Se vedeau focurile ca stelele". Grozăvia canonadei e evocată cu imagini țărănești: „... și și-au așezat toate puștele cele mari, și au început a se batere pre vrăjmaș, cât nu se vedeau razele soarelui, și se întunecase lumea de nu se vedea om cu om, ce numai se vedea para cum eșia din puște ca cum ar arde niște stuh mare, trestie, pe niște vânt mare, așa se vedea focul eșind din puște". Fără să se încurce în detalii, scutit de acea prolixitate caracteristică cronicarilor în genere, obscuri fiindcă nu nimeresc adevăratul raport dintre lucruri, Niculce e viu pretutindeni, familiar, intuind generalul în particular, într-un gest, într-o schimbare a feței. Turburarea pârâtului și mazilitului Duca e descrisă fiziognomic: „Eară Duca vodă nu putea nimic să mai răspundă, de rușine și de frică; numai ce schimba fețe; uneori se făcea roșu, uneori galbân".

(G. CĂLINESCU, *Cronicarii moldoveni,* în *Istoria*
literaturii române de la origini până în
prezent, Fundația Regală pentru Literatură
și Artă, București, 1941, p. 28–30)

Colegul de divan al lui Nicolae Costin, Ion Neculce, ocupă, prin resursele nesecate ale darului său de povestitor, locul cel mai de frunte pe linia ascendentă a cronicarilor moldoveni. [...]

Așezându-se să scrie, ca un moșneag înțelept și sfătos ce era, toate cele trecute, pentru ca „frații săi cetitori" să știe „a se ferire de primejdii", Neculce are, în ciuda vârstei, un suflet cald, în care amintirile păstrează toată prospețimea lor. Timpul ștersese măruntișurile vieții, lipsite de interes, dar icoanele și pățaniile care-l impresionaseră mai puternic se desprind din amintire vii, ca în clipa în care le-a văzut de aproape sau le-a trăit intens.

Cronica lui Neculce, în continuarea cronicei lui Miron Costin, înfățișează una din fazele cele mai dramatice ale istoriei moldovenești: epoca de prăbușire a domniilor moldovenești și începuturile domniilor fanariote. În dezlănțuirea războaielor crâncene dintre creștini – germani, poloni și ruși – de o parte și turci de altă, domniile moldovenești cad ca frunzele vânturate în furtuni. Sunt pagini încordate de intrigi, de decădere națională, de umilință deprimantă, pe care le simțim din tablourile sumbre pe care ni le înfățișează cronicarul. Iată, bunăoară, într-un loc pe domnul Moldovei și pe cel al Țării Românești chemați la sfat în cortul pașei la Hotin, pentru ca pașa să răcnească la ei și să „scoată hangerul ca să-i lovească". Iată, într-alt loc, pe Antonie vodă, care a făcut mult bine țării, închis și chinuit de turci în temniță „și l-au bătut și l-au căznit în fel de fel de cazne; până și tulpanuri subțiri îl făcea de înghițea și apoi le trăgea înapoi, de-i scotea mațele pe gură. Și l-au făcut de au dat o mie de pungi" ca să scape. Și „după ce l-au slobozit turcii și s-au apropiat de casă, și numai ce au văzut că-i arde și casa“. Uneori tragicul se împletește cu comicul ca în dramele shakespeariene. [...]

Scenele povestite de cronicar sunt pline de mișcare, ca, de pildă, aceea a răzvrătirii poporului împotriva grecilor, în care cronicarul vădește și un deosebit simț pentru psihologia maselor și un rar dar de a evoca.[...]

Neculce are un extraordinar dar de a prinde psihologia maselor în mișcare. Se străvede în scrisul lui ochiul ager al hatmanului de oștire moldovenească, atent la toate mișcările și la toate situațiile, prinzând din învălmășeala mulțimilor tot ceea ce poate da povestirii sale contur și coloare. E neîntrecut în descrierea bătăliilor. Lupta de la Stănilești este ca un adevărat ziar plin de detalii senzaționale. De la deschiderea ostilităților cu răscoala mahalalelor și a slujitorilor din casele boierești împotriva turcilor din Iași (tăierea neguțătorilor și spargerea prăvăliilor: „băcăliile sta vărsate pe ulițe de era sătui și copiii; strafide, smochine, alune era destule pre la toate babele“) până la tragicul act final când moldovenii, văzând din obuzul rusesc tătarii încărcați de pradă, se „slobozea asupra lor, ca să-și scoată robii“ și când „ghinărarul Șeremet“ îi împiedica „să se bată cu tătarii, că ei au făcut pace“ cu ei, spre deznădejdea moldovenilor („Deci moldovenii au început a strigare și a-l blăstemare și a zicere cum n-or merge ei să se bată, că ei își văd părinții și femeile și feciorii lor robi la tătari, de-i auzea cu urechile cum îl blestema“) – de la început până la capăt, Neculce evocă scene de un dramatism încordat. Toate mișcările și toată zarva luptei defilează ca într-un film colorat subt ochii cititorului: dispozitivul de bătaie al armatelor creștine, tactica de luptă a rușilor și a turcilor, erorile de strategie comise și viclenia lui Lupu Costachi care se înțelesese pe ascuns cu turcii; desfășurarea atacului, bravura „ghenararului neamț Vitman“, care a căzut răpus de o „pușcă turcească“, pe când își îmbărbăta grenadirii la atac; împresurarea armatei creștine; înflămânzirea rușilor, tatonările păcii; stăruințele depuse de ghenărarii nemți, de Dumitrașco vodă și de boierii moldoveni pe lângă țar ca să continue lupta; condițiile păcii, acceptarea lor – și, în sfârșit, exilul moldovenilor. Lui Neculce nu-i scapă nici unul din acele amănunte care însuflețesc narațiunea și câștigă interesul cititorului. [...]

Neculce are un mare talent de povestitor: știe să găsească totdeauna cuvântul potrivit pentru fiece situație și să concentreze tot interesul povestirii în jurul unui eveniment, al unei stări sociale sau al unei personalități pe care o evocă cu toată limpezimea.

Predilecția hatmanului cronicar pentru aspectul dinamic al vieții, de care am vorbit mai sus, se vădește și în portretele sale. Notele prin care individualizează portretele nu sunt atât calități sufletești sau trăsături fizice, cât mișcarea. Portretul lui Petru cel Mare capătă viață proprie tocmai prin prinderea ticului: „cam arunca câte o dată din cap fluturând“, și prin acțiune: „umbla de multe ori ca un om de rând, pe jos fără alai, numai cu două, trei slugi... că se tindea cu amândouă mânile și cuprindea pre Dumitrașco vodă de grumaz și-l săruta pe față, pe cap și pe ochi, ca un părinte pe un fiu al său“.[...]

În această înfățișare vie, dar senină, a faptelor, nedeformate de aburii patimei, sufletul bătrânului, sub povara amintirilor, zvâcnește adesea în sfaturi înțelepte pe care le oferă cu duioșie comunicativă, din prisosul unei vieți bogate în experiențe, ori de câte ori se ivește prilejul „iubiților săi cititori tineri“ sau „fraților săi moldoveni“. [...]

Cronica lui Neculce înfățișează însă un interes deosebit și din punctul de vedere lingvistic. În evoluția limbii noastre literare ea croiește un drum nou. Grigore Ureche, Miron Costin, Nicolae Costin și după ei Dimitrie Cantemir au căutat să creeze un stil savant cu o structură sintactică modelată după tipare latine. Neculce, însă, care n-a avut parte să-și petreacă copilăria și tinerețea în școlile iezuite ale Poloniei, fiindcă, pe vremea când putea să o facă, îngrozit de decapitarea tatălui său, se afla pribeag în Țara Românească, scrie în limba bătrânească a timpului său, ușor influențată de limba înaintașilor cronicari, dar cu rădăcini adânci în limba populară. Stilul lui nu are acea simetrie a părților, acel ritm armonios, acele inversiuni calcate după topica latină pe care le întâlnim la Costinești și mai ales la Dimitrie Cantemir. La el nu găsim acea abundență de determinări adjectivale așezate înaintea substantivului, acele construcții brachilogice, acele *syllepse*, acele construcții *hyperbate* (cu separarea cuvintelor, unitare însă din punct de vedere gramatical). În cronica lui Neculce limba curge limpede ca izvorul de munte, pe albia vorbirii populare, ca la Ispirescu și la Creangă, obținând prin simetria părților un ritm armonios. [...]

Semnificativ în psihologia limbii din vremea lui Neculce și caracteristice pentru acea epocă de mari furtuni este mulțimea expresiilor plastice pentru a reda ideea de primejdia vieții, – „în cumpăna pierii“, cum zice el – toate în legătură cu cuvântul *cap*. Lui Duca-vodă boierii stau *să-i mănânce capul*. Boierii se temeau să strice țara că pe urmă *a cădea greu în capetele lor; și-a băgat capul* pentru voia banilor; *a plăti cu capul; și-a pus capul*; Lupul Vornicul s-a dus cu *capul în mână* în cortul vizirului; un altul *și-a adus capul la poala împărăției*; o blană de Mosc neagră *i-a scos capul* lui Duca-vodă, căci împăratul *l-a ertat de cap*; boierii pribegi se duc să-și *prinză capetele printr-alte țări*. Sunt expresiuni din enunțul vieții în care tresare fiorul morții. Este tragedia Moldovei de la începutul veacului al XVIII-lea transcrisă în limbă. [...]

Am apropiat mai sus pe Neculce de marele romancier istoric Sadoveanu. Într-adevăr este o afinitate sufletească între boierul cronicar de la începutul veacului al XVIII-lea și între cel mai de seamă povestitor al vremurilor noastre. Sadoveanu însuși, care avea să găsească în paginile lui Neculce viziunea multor romane ale sale, în discursul de recepție la Academia Română, mărturisea această afinitate, punând alături de Neculce pe Ion Creangă, printre precursorii săi. Cu intuiția lui artistică, Sadoveanu a avut dreptate alăturând pe cei doi mari povestitori care, prin factura lor stilistică și prin caracterul limbii lor, stau mai aproape de popor.

(N. CARTOJAN, *Cronicarii moldoveni: Ion
Neculce*, în vol. *Istoria literaturii române
vechi*, vol. III, Fundația „Regele Mihai I“,
București, 1945, p. 189, 192, 194–197)

Neculce întrece pe toți autorii din epoca veche a literaturii noastre prin talentul său de scriitor. Să vedem în ce constă acest talent, pe care i l-au recunoscut tot felul de oameni: istorici și critici literari, poeți și prozatori, simpli cititori ai cronicii lui etc.

Valoarea literară a unei opere științifice, cum sunt, prin natura lor, scrierile istorice, poate izvorî, într-o măsură mai mare ori mai mică, din însuși conținutul ei. Este tocmai cazul cronicii lui Neculce. Dragostea sinceră de țară a autorului, manifestată sub aspecte multiple (ura contra asupritorilor turci, atașamentul față de țara Moldovei, înțelegerea pentru nevoile și suferințele poporului său etc.), interesul și curiozitatea de a ști ce se întâmplă peste hotarele patriei, cu scopul de a-și informa cititorii și a le îmbogăți astfel cunoștințele, dorința de a învăța pe oameni, cu ajutorul faptelor istorice, cum să se poarte în viața lor publică și particulară: toate aceste lucruri și multe altele, asemănătoare, contribuie incontestabil la crearea impresiei, pe care ne-o lasă lectura cronicii lui Neculce, că ne găsim în fața unui scriitor și nu a unui istoric propriu-zis.

Dar un astfel de material nu are prin el însuși valoare literară. Dovadă, operele similare ale predecesorilor, contemporanilor și urmașilor, care, în general, nu diferă prea mult de a lui Neculce prin conținutul lor și sunt, cu toate acestea, departe de a produce în noi [illegible] de ordin estetic. Pentru a deveni literar, materialul faptic și [illegible] trebuie văzut cu ochiul unui scriitor autentic și, în consecință, redat cu mijloace scriitoricești. Neculce a avut un astfel de ochi, care l-a ajutat să trăiască, cu mintea și cu inima sa, tot ce a văzut el însuși și tot ce a auzit de la alții și, în același timp, să pună pe cititori în situația de a trăi și ei cele povestite de dânsul.

Să vedem care sunt elementele măiestriei artistice a cronicarului nostru. Lectura, fie și superficială, a cronicii lui Neculce, impresionează de la primele pagini prin participarea mereu vie, nu numai intelectuală, ci și afectivă, a cronicarului la bogata și variata prezentare a evenimentelor și oamenilor despre care vorbește de-a lungul operei sale. Rareori povestirea sau descrierea are la el un caracter de simplă relatare, mai mult ori mai puțin rece sau neutrală. Evenimentele și acțiunile de tot felul, el le vede prin oameni care le săvârșesc, ceea ce îl determină să ia mai totdeauna atitudine, să comenteze, să reflecteze și să-și manifeste sentimentele pe care i le provoacă atât faptele, cât și autorii lor. Așa se explică marea vioiciune a expunerii și, drept urmare, impresia pe care o avem tot timpul că prin fața noastră se perindă, ca într-un vast caleidoscop, oameni în continuă mișcare. Situațiile și scenele cu ajutorul cărora cronicarul scoate în evidență o anumită trăsătură psihologică sau marchează un moment important în desfășurarea unei acțiuni sunt prinse pe viu cu o rară artă. Deseori ai impresia că Neculce procedează ca un regizor de astăzi, preocupat, în primul rând, de efectul pe care trebuie să-l producă scena înfățișată. Să se compare, în această privință, întâlnirea dintre vizirul

Chiupriuliul și Gheorghe Ghica, fostul lui prieten din copilărie (legenda a XXXVII-a din *O samă de cuvinte*), sau organizarea meșteșugită a răfuielii dintre domnul Munteniei (Grigore Ghica) și adversarii lui (cap. I al cronicii). [...]

La fel de plastice, adesea lapidare, sunt portretele, iarăși foarte numeroase, în general simple schițe, dar cu atât mai expresive, datorită, între altele, și faptului că cronicarul nu-și ascunde nici simpatia, nici antipatia pe care i-o inspiră personajul respectiv. Trăsăturile fizice se împletesc, de obicei, cu cele psihice, lăsând deseori impresia că corespund pe deplin unele altora. [...]

Neculce se servește de procedee stilistice simple și sobre, la fel cu toți scriitorii populari. Stilul lui este, de obicei, direct, adică propriu: spune lucrurilor pe nume, așa cum face masa cea mare a vorbitorilor, neinfluențați de teorii estetice sau de modele literare consacrate. Expresiile figurate, care există totuși în opera cronicarului, nu sunt sau nu fac impresia a fi creații personale, întrucât aparțin limbii întregului popor, unde au intrat pe măsură ce au luat naștere în condiții determinate, devenind cu timpul, un bun obștesc al colectivității lingvistice. Foarte personală, datorită talentului artistic, este numai utilizarea lor, conform cu necesitățile exprimării, dictate de conținut. Iar atunci când Neculce creează el însuși procedee stilistice (ipoteză pe care trebuie s-o admitem, chiar dacă nu putem totdeauna s-o dovedim concret), ele nu diferă prin nimic esențial de cele populare, fiindcă sunt produsul unui om care s-a identificat, în ce privește arta literară, cu poporul. De aceea nu-i posibil, în general, să distingem nici măcar cu o certitudine foarte aproximativă, creațiile stilistice personale de cele anonime, comune tuturor vorbitorilor. Avem exact aceeași situație ca la Creangă, scriitor de asemenea popular în sensul arătat aici și cu care Neculce seamănă foarte mult. Acești doi scriitori sunt cei mai autentic populari din întreaga noastră literatură, tocmai prin faptul că și-au însușit, bineînțeles fără intenție și fără să-și dea seama, mijloacele artistice ale povestitorilor populari anonimi, pe care, grație talentului lor excepțional, îi întrec din punctul de vedere al măiestriei literare [...]

Un loc destul de important în procedeele stilistice ale lui Neculce ocupă sentințele, maximele și proverbele. Iarăși o particularitate a stilului popular, care îl apropie din nou de Creangă. Potrivit concepției sale teologice, cronicarul nostru recurge uneori la textele religioase, ceea ce autorul *Amintirilor din copilărie* nu face. Dar această deosebire este mai mult aparentă. Pentru Neculce, ca și pentru masele populare, nu prezintă importanță izvorul înțelepciunii exprimate cu ajutorul formulelor vechi și consacrate, devenit bun al tuturora: și experiența milenară a practicii vieții și cărțile așa-zis sfinte sunt, pentru oamenii care cred, într-un fel sau altul, în prescripțiile bisericii, tot produsul voinței lui Dumnezeu. [...]

Folosirea înțelepciunii altora sub forma citatelor din cărțile sfinte, din filosofi și din proverbele populare n-are, în intenția lui Neculce, scopul pe care putem și chiar trebuie, în mod obișnuit, să-l presupunem, acela anume, de a împodobi stilul cu flori culese din grădina altuia. Concepția sa teologică îi servește adesea și ca formă de critică politică și socială care, dată fiind atmosfera spirituală a epocii, putea duce la rezultatul scontat de dânsul.

Tot așa cred că trebuie să interpretăm nu numai citatele biblice și pe cele filosofice (acestea din urmă cu un puternic colorit religios), ci și maximele, zicalele etc. populare. Neculce simte nevoia de ordin politic (sau dacă vreți, pedagogic) de a întări cu ajutorul unor autorități consacrate, adevărurile la care a ajuns singur, prin simpla observare a oamenilor și a evenimentelor. În cazul proverbelor, el ține, uneori, să adauge, cu o ironie ușor malițioasă, îndreptată contra celor vizați de dânsul, că sunt „cuvinte proaste“, care trebuie crezute totuși, așa cum face el însuși (cu „firea lui cea proastă“), fiindcă prea se potrivește conținutul lor cu faptele și cu situațiile înfățișate în cronică.

Cu proverbele seamănă, atât prin fixitate, cât și prin caracterul lor strict popular, formulele cu care Neculce anunță în mod perifrastic încetarea din viață a cuiva: „au plătit datoria cè de opștie“, „pân' ș-au plătit și el datoria lumască, de-au murit“, „au plătit datoria, dup-obiceiul aceștii lumi“, „și-au plătit și el datoria aceștii lumi, cea strămoșească“; „s-au schimbat și el din viața aceasta lumască“.

Frecvente sunt și anticipările: cronicarul cunoaște toate evenimentele pe care le povestește, le vede în desfășurarea lor până la capăt, și atunci, la fel cu toți povestitorii populari, previne pe cititor asupra unor întâmplări viitoare, folosind în acest scop iarăși anumite procedee stilistice, mai mult ori mai puțin consacrate. [...]

Un loc important printre procedeele artistice ale lui Neculce ocupă ironia, iarăși o caracteristică a stilului popular de totdeauna și de pretutindeni. Ea îmbracă forme multiple și variate, mergând de la simpla glumă, cu toate nuanțele ei, care o apropie, în largă măsură, de umor, până la izbucnirea mai mult ori mai puțin violentă a nemulțumirii: gradația este determinată de natura și forța sentimentului stârnit de faptele povestite.[...]

Despre arta literară a lui Neculce s-ar mai putea spune unele lucruri. [...] Lectura repetată a cronicii și studiul întreprins pe baza acestei lecturi m-au dus la concluzia, pe care sper că am documentat-o suficient, că Neculce este un scriitor prin excelență popular, în sensul larg și deplin al cuvântului.[...] El este, în ordine cronologică, cel dintâi scriitor artist al literaturii românești, precursor al lui Creangă, cu care prezintă multe și esențiale asemănări, cum cred că rezultă destul de clar din analiza limbii și stilului, precursor, într-un sens diferit, dar deopotrivă de important, al lui Mihail Sadoveanu, care vede în el un adevărat dascăl literar și dovedește aceasta în cele mai frumoase opere cu conținut istoric ale sale.

(Iorgu IORDAN, *Limba și stilul lui Ion Neculce*,
în vol. *De la Varlaam la Sadoveanu*,
E.S.P.L.A., București, 1958, p. 97–99,
101, 104–105, 110–111, 112–113, 116–119)

În ce privește vocabularul, limba folosită de cronicarul nostru prezintă puține elemente specifice moldovenești. Aceasta nu înseamnă că deosebirile lexicale dintre graiurile celor două principate erau, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, mai mici decât astăzi. Dimpotrivă, putem fi siguri că ele erau mai mari, întrucât, pe măsură ce ne apropiem de zilele noastre, vorbirea moldovenească și cea muntenească diferă tot mai puțin una de alta, sub toate aspectele, datorită condițiilor de viață, care, mai ales de la 1859 încoace, nu se mai deosebesc, ca odinioară, de la o provincie la cealaltă. Explicația faptului amintit este alta: conținutul cronicii lui Neculce cerea folosirea unui vocabular asemănător, dacă nu chiar identic, cu acel al operelor similare scrise de către munteni.

Marea majoritate a materialului lexical întrebuințat de cronicarul nostru (mă refer nu la cantitate, adică la mulțime, ci la circulație) aparține fondului principal de cuvinte al întregii limbi românești din timpul acela. La acest material, în cea mai mare parte de origine latină, se adaugă o serie, relativ bogată, de cuvinte împrumutate din diverse limbi (în primul rând slave, apoi turcești și maghiare), de asemenea comune vorbirii ambelor principate. Rămân, deci, un număr oarecum redus de elemente lexicale mai mult ori mai puțin specifice pentru graiul moldovenesc și, îndeosebi, pentru limba lui Neculce.

Așa stând lucrurile, în discuția privitoare la vocabular voi urmări nu aspectul regional, care, repet, contează prea puțin, ci anumite trăsături ale lui mai caracteristice.

Cea mai izbitoare dintre toate este aspectul lui arhaic. Un mare număr de cuvinte au încetat de mult să mai circule în limba întregului popor, iar altele, destul de numeroase, care continuă să trăiască în graiurile populare (de preferință moldovenești), au mai suferit modificări semantice, unele mai importante, altele mai puțin importante.[...]

Alături de elementele lexicale vechi sau învechite, și oarecum în opoziție cu ele, apar la Neculce destul de multe neologisme.

Fără să fi fost un om cultivat în sensul pretențios al cuvântului, cronicarul nostru a avut totuși deseori prilejul să cunoască, prin experiență personală directă, noțiuni și obiecte pe care marea majoritate a contemporanilor lui le ignorau și să-și însușească astfel termenii respectivi. L-a ajutat la aceasta, înainte de toate, șederea lui prelungită în Rusia și în Polonia. Această din urmă țară era, cum știm, catolică, ceea ce, pentru epoca feudală, înseamnă cultură teologică și laică în limba latină. Cât despre Rusia, ea începuse, datorită marelui țar reformator Petru I, să se inițieze în cultura occidentală. De asemenea l-a ajutat pe Neculce să-și însușească un număr de neologisme contactul pe care l-a avut, în calitatea sa de boier mare și de înalt demnitar al statului, cu unii domni fanarioți, oameni, în general culți (mai ales, buni cunoscători ai limbii franceze). O parte dintre neologismele pe care le folosește cronicarul nostru trebuie să le fi cunoscut prin intermediul rușilor, la fel cu românii cultivați din primele decenii ale secolului al XIX-lea. Fac această afirmație bazându-mă nu numai pe faptul, amintit deja, că Neculce a trăit doi ani în Rusia, ci și pe sensul unora dintre neologisme, care se dovedește a fi strâns legat de viața publică rusească din vremea lui. [...]

Numeroase sunt cuvintele rusești (și ucrainene) folosite de Neculce. Faptul se explică nu numai așa cum am arătat deja, adică prin șederea cronicarului în Rusia, ci și ca rezultat al unei influențe exercitate pe plan ceva mai larg. O parte dintre ele exprimă noțiuni pur rusești, pe care el le-a cunoscut la fața locului: vorbind despre condițiile specifice de viață din Rusia, trebuia să recurgă la termenii rusești respectivi. Altele circulau mai de mult în vorbirea unor pături sociale, întrucât conținutul lor ajunsese a fi cunoscut moldovenilor printr-un contact mai extins cu regiunile învecinate ale Rusiei (adică ale Ucrainei). Și aceste cuvinte pot, ba chiar trebuie să fie socotite drept neologisme în sensul etimologic al termenului: cuvinte noi din punctul de vedere al vremii lui Neculce, intrate, deci, relativ de curând în graiul moldovenesc și simțite ca atare, fie pentru că întrebuințarea lor era limitată la un număr restrâns de vorbitori, fie pentru că nu se încadraseră încă pe deplin în sistemul lexical moldovenesc. [...]

Foarte numeroase sunt și cuvintele venite din limba turcă. [...]

Limba folosită în actele oficiale emanate de la Constantinopol, precum și de către reprezentanții permanenți sau întâmplători ai Porții, era turca, și tot de această limbă se serveau conducătorii, de toate gradele, ai trupelor în relațiile lor cu localnicii. Asta însemnează că divanul domnesc, funcționarii mai mărunți ai curții, șefii autorităților din ținuturi și târguri etc. își însușeau, prin forța lucrurilor, terminologia politico-administrativă de origine turcească, pe care n-aveau cum s-o înlocuiască prin una românească.

Afară de aceasta, Neculce vorbește adesea, cu lux de amănunte, despre războaiele purtate de turci contra nemților, leșilor, rușilor, războaie la care participau, mai totdeauna, domnii țărilor noastre împreună cu oștenii lor. În descrierile respective, cronicarul trebuia să recurgă necontenit la cuvinte turcești, pentru a exprima noțiunile și obiectele cunoscute numai turcilor. De aceea și o parte destul de însemnată din terminologia militară întrebuințată de dânsul este de origine turcească.

În sfârșit, Neculce, atât direct (a făcut o călătorie la Constantinopol), cât și, mai cu seamă, indirect, prin turci sau prin moldoveni trăiți vreme îndelungată în capitala împărăției turcești, precum și prin unii domni fanarioți, a aflat diverse lucruri privitoare la condițiile de viață din Turcia și, o dată cu ele, și-a însușit cuvintele turcești respective. [...]

În ce privește gramatica, limba folosită de Neculce se caracterizează pe de o parte printr-o serie de particularități arhaice și, foarte puține, regionale, iar pe de alta prin aspectul ei popular foarte pronunțat. Dată fiind marea forță de rezistență a structurii gramaticale de-a lungul timpului, ne așteptăm să găsim deosebiri relativ neînsemnate atât față de graiul muntenesc din vremea cronicarului, cât și față de limba actuală.[...]

Caracterul popular al limbii folosite de Neculce iese la iveală cu cea mai mare forță în sintaxă. Se poate spune că, sub acest aspect, el nu se deosebește de un povestitor anonim din vremea lui sau chiar din zilele noastre decât prin atenția mai mare cu care construiește fraza, atenție firească la un cărturar ca dânsul. Dintre scriitorii de mai târziu, el seamănă foarte bine cu Creangă, a cărui sintaxă se conformează și ea regulilor limbii vorbite de masele populare. Deosebirile de la unul la altul sunt mai mult de amănunt și se explică cronologic: în cursul celor o sută cincizeci de ani care îi despart, regulile sintactice s-au îmbunătățit și s-au precizat, așa că autorul *Amintirilor* și *Poveștilor* s-a găsit într-o situație cu atât mai favorabilă, cu cât perioada veche a limbii noastre, în care a scris Neculce, se terminase definitiv și de mult în epoca lui Creangă.

O primă caracteristică, cea mai importantă, a sintaxei cronicarului nostru este predominarea frazelor construite prin coordonare față de cele construite prin subordonare; în majoritatea cazurilor, el întrebuințează propoziții principale, legate prin conjuncțiile coordonatoare obișnuite (*și, iar, de etc.*), întocmai ca în vorbirea populară și, adesea, în cea familiară (a oamenilor mai puțin instruiți). Legătura este mai mult formală: conjuncția (în special *și*) poate lipsi, fără ca prin aceasta construcția frazei să sufere vreo modificare, fie și neesențială. Este adevărat că prezența unei conjuncții (chiar a lui *și*, cea mai banală, fiindcă-i cea mai răspândită) între două propoziții coordonate schimbă ceea ce am putea numi ambianța stilistică a frazei; dovadă, faptul că scriitorii buni cunoscători ai limbii naționale sub toate aspectele ei (Sadoveanu, de pildă) folosesc amândouă procedeele sintactice, după împrejurări (dictate de conținut) și cu efecte artistice diferite. Vorbirea populară n-a ajuns încă la acest stadiu de dezvoltare stilistică, și Creangă însuși, un foarte mare artist al limbii noastre, s-a limitat, de obicei, la fraza populară, chiar dacă i-a dat o mare amploare arhitectonică, fiindcă conținutul popular al operei sale cerea o formă de exprimare adecvată. În cazul lui Neculce, lucrurile se prezintă și mai clar în sensul arătat aici: fraza coordonată este la el oarecum regula generală. [...]

Am insistat așa de mult asupra caracterului popular pe care îl manifestă, la tot pasul, sintaxa limbii folosite în cronica lui Neculce, pentru motivul că el constituie trăsătura ei fundamentală. De altfel populare sunt și celelalte laturi, ale limbii lui Neculce. Căci ce alta însemnează, în realitate, afirmația, dovedită cu ajutorul unui bogat material, că cronicarul scrie în graiul provinciei lui natale? Pe vremea aceea nu exista o limbă literară în sensul de astăzi, adică unitară (măcar relativ) și îmbunătățită printr-o practică îndelungată, în ce privește regulile ei gramaticale. Între vorbirea maselor populare și aceea a clasei conducătoare nu existau aproape deloc deosebiri, nici chiar atunci când boierii erau (ceea ce se întâmplă foarte rar) oameni culți. Aceștia aveau, desigur, un vocabular mai bogat, construiau fraze mai complexe, dar, considerată în total, limba folosită de ei era, calitativ vorbind, identică cu a țăranilor. Dovadă, operele scrise de oameni erudiți în toată puterea cuvântului, cum au fost Miron Costin, stolnicul Cantacuzino sau Dimitrie Cantemir: aparent, limba lor se deosebește mult de a maselor populare, dar aceasta din cauză că ei se silesc din răsputeri să imite sintaxa unor modele străine (în primul rând latinești), ceea ce, în treacăt spus, nu reprezintă un câștig pentru limba noastră, și întrebuințează un vocabular bogat și felurit, impus de conținutul scrierilor lor. În ce privește însă fonetica, morfologia, fondul principal de cuvinte și chiar majoritatea regulilor sintactice, autorii citați nu se deosebesc de contemporanii lor țărani decât din punct de vedere cantitativ.

La Neculce nu constatăm, cu excepția vocabularului, nici măcar deosebiri cantitative. El scria cum vorbea, și vorbea la fel cu întreg poporul moldovenesc din timpul acela. Și dacă avem mereu impresia că vorbește totuși altfel, faptul se datorește talentului său literar. Intervine, deci, o deosebire nu de limbă, adică de stil al limbii, ci de stil individual. [...]

Cronicarul nostru aparține acestei categorii de vorbitori, pentru motive care sper că rezultă clar din toată discuția precedentă. Textul cronicii lui prezintă foarte numeroase cazuri de fonetică sintactică, adică de grupuri sintactice scrise întocmai cum erau rostite. Așa se explică altă trăsătură caracteristică a limbii lui, aceea de limbă vorbită, care este, în realitate, un aspect, aparent deosebit, al caracterului ei popular. Căci limba populară are totdeauna aspect vorbit. [...]

Secolul al XVIII-lea, mai ales către jumătatea lui și după aceea, trebuie considerat ca o perioadă de trecere de la epoca veche la epoca nouă a limbii noastre și că această tranziție, care însemnează, de fapt, lupta între vechi și nou, se poate constata în cronica lui Neculce, unde șovăirile în redarea aspectului fonetic al cuvintelor, precum și folosirea a două, eventual a trei elemente gramaticale sau lexicale pentru același conținut, și invers, apariția unuia singur pentru mai multe conținuturi, sunt extrem de numeroase. Când și când trebuie să contăm, probabil, cu transcrieri tradiționale, necorespunzătoare realității lingvistice, sau cu greșeli datorate copiștilor, după cum am văzut de-a lungul discuției privitoare la fonetică, dar de cele mai multe ori avem a face, fără îndoială, cu o luptă între aspectul nou și cel vechi al aceluiași cuvânt sau al aceleiași forme gramaticale, luptă din care iese învingător aspectul nou.

Stadiul de dezvoltare a elementelor noi diferă de la caz la caz, dar evoluția ulterioară a limbii noastre, așa cum o cunoaștem din textele posterioare vremii lui Neculce, cât și înfățișarea ei actuală [...] arată lămurit că chiar inovațiile modeste din punct de vedere cantitativ au izbutit, până la urmă, să se impună.

(Iorgu IORDAN, Studiu introductiv la Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei* și *O samă de cuvinte*, ediția a II-a, revăzută, E.S.P.L.A., București, 1959, p. LXVIII, LXX–LXXIII, LXXV, LXXIX, LXXX, LXXXVI–LXXXIX)

Prin ce seamănă Neculce cu Creangă sau mai bine zis Creangă cu Neculce? Înainte de toate, prin faptul că conținutul operei lor este, oricum, popular. Nici la unul, nici la celălalt nu este vorba de probleme propriu-zise, de felul acelora pe care și le pun scriitorii cu scopul de a le rezolva din punct de vedere literar. Neculce povestește evenimente din viața Moldovei. La cele mai multe dintre ele a fost martor, și nu numai martor în sensul obișnuit al termenului, ci și participant activ. Vreme de circa 40 de ani, prin poziția lui în societatea moldovenească din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, Neculce, reprezentant al clasei boierești, a avut numeroase funcții, ajungând până la una dintre cele mai înalte, aceea de vornic al Țării de Sus. Majoritatea faptelor povestite de el sunt evenimente istorice, întrucât le săvârșesc sau participă într-un fel la ele oameni cu răspundere în viața publică a țării. Cu toate acestea, chiar atunci când consecințele privesc interesele ei vitale, cronicarul nu le prezintă, în general, altfel decât pe cele obișnuite, nu diferă de un contemporan oarecare al său decât prin talentul literar, care face, bineînțeles, ca povestirea să capete valoare și să trezească interes.

Situația lui Creangă este, din punct de vedere, mult mai clară, în sensul că, prin însuși conținutul operei sale, el este un scriitor popular. Dacă lăsăm la o parte povestirile, care sunt prin definiție producții populare, chiar când au un autor cunoscut, *Amintirile din copilărie* au și ele același caracter. Creangă povestește lucruri din vremea când el trăia în satul natal și simțea, gândea, vorbea și se comporta ca toată lumea din jurul lui. De altminteri, și așa-zisele povestiri, de pildă: *Stan Pățitul* sau *Ivan Turbinca*, sunt tot un fel de povești populare. Aș putea merge chiar mai departe și să consider, într-un anumit sens, tot ca poveste și nuvela, cum i se spune adesea, *Moș Nichifor Coțcariul*.

„Popularitatea“ acestor doi scriitori se manifestă însă și prin modul de a comunica lucrurile văzute și trăite de dânșii. Afirmația aceasta este tautologică, pentru că unui conținut popular nu-i poate corespunde, cel puțin teoretic, și în mod just, decât o exprimare populară. Neculce și Creangă sunt scriitori populari și din acest punct de vedere. Ei folosesc vorbirea moldovenească din epocile respective. [...]

Altă particularitate, care nu interesează exclusiv pe lingviști, constă în faptul că, datorită tocmai conținutului operei lor, acești doi scriitori „vorbesc“, nu „scriu“, atunci când povestesc. Ei nu se gândesc la un viitor cititor, ci au în minte, oarecum, în fața lor, niște ascultători, și de aceea vorbesc cum ar fi vorbit oricare dintre ascultătorii lor, indiferent de talent ș.a.m.d. Bineînțeles, din cauza talentului, felul acesta oricare, banal, sub aspect strict lingvistic, de a se exprima capătă forme artistice pe care le cunoaștem și le apreciem cu toții. Pe lingviști îi interesează oralitatea limbii amândurora în sensul autenticității, nu totdeauna perfecte, dar foarte aproape de perfecțiune, a vorbirii folosite de Neculce și Creangă.

Prin ce mai seamănă acești doi scriitori? Prin talentul lor, calitate înnăscută, care le-a creat un loc de frunte în istoria literară românească. Dar și aici trebuie să invocăm caracterul popular al operei lor. Creații stilistice, în sensul strict personal, aproape nu găsim nici la Neculce, nici la Creangă. Amândoi recurg la expresiile, locuțiunile etc. existente de multă vreme în limba de toate zilele folosită de orice vorbitor. Pe ei însă talentul i-a ajutat să le folosească altfel, adică mult mai bine. Se știe că povestitorul humuleștean apelează foarte des la proverbele și zicalele atât de numeroase și de plastice din vorbirea populară. La fel, Neculce, care pune însă destul de des la contribuție și cărțile religioase, în primul rând Biblia. Interesant este că, ori de câte ori întrebuințează citate – așa le denumește George Călinescu, biograful lui Creangă, care vorbește chiar de erudiția acestuia, pornind, evident, de la ideea că citatele constituie o particularitate a filologilor, eruditi, aș zice, prin definiție – el se simte obligat să facă trimiterile respective (obicei iarăși specific al filologilor). Când reproduce un proverb sau o zicală, care se potrivește fie faptului povestit, fie persoanei în speță, de ex.: „Pielea rea și răpănoasă ori o bate ori o lasă“, sau „Când e brânză, nu-i bărbânță“, Creangă adaugă „vorba ceea“, care este un echivalent al izvorului citat de filologi etc., etc. Neculce procedează la fel, dar întrebuințează alte formule, aparent mai „savante“, „precum dzice“, „după cum dzice“ „cum ne dzice Scriptura“, „cum dzice Christos la Evanghelii“, sau „precum mărturisește David prorocul“. Deosebirea, de ordin mai mult exterior, se explică, în primul rând, prin atmosfera spirituală a epocii în care s-a format și a trăit fiecare.

În calitatea lor de moldoveni, amândoi cultivă ironia într-o măsură mai mare decât de obicei, dacă ne referim la întreaga noastră literatură. Ironia noastră este o caracteristică a felului de a vorbi popular. Țăranii, se știe, folosesc des ironia și aluziile, cum se vede mai cu seamă din anecdotele și povestirile populare.[...] Neculce întrece pe Creangă, dar nu din cauză că talentul său ar fi mai mare, ci datorită condițiilor oarecum extra-literare ale cadrului prezentat în cronica sa. Astfel el este și un excelent portretist. Portretele sale, foarte numeroase, au mai toate o nuanță moralistă, care ne amintește de moraliștii Occidentului din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, în sensul că înfățișează pe oameni dintr-un punct de vedere oarecum critic, bazat pe observația atentă a comportării lor, precum și pe o concepție etică despre lume, despre viață. În expresia propriu-zisă, pasajele corespunzătoare din cronică sunt tot populare, nu diferă prin nimic de povestirea curentă a evenimentelor. [...]

Asemănările multe și profunde dintre Neculce și Creangă izvorăsc dintr-o înrudire electivă, de natură individuală și totodată colectivă, dacă-i pot spune așa, în sensul că trăsăturile lor psihologice strict personale s-au grefat pe cele specifice ale moldovenilor în general. Cred că pot invoca în sprijinul acestei familii numele celui de-al treilea mare povestitor al literaturii noastre: Mihail Sadoveanu, care seamănă cu Neculce și cu Creangă nu pentru că i-a avut ca „învățători" în activitatea sa scriitoricească, ci din cauza aceleiași înrudiri elective de care am amintit.

Pentru un bun cunoscător al psihologiei moldovenești, acești trei reprezentanți străluciți ai scrisului nostru național nu puteau fi judecați după opera lor, decât ca moldoveni. Întocmai cum I.L. Caragiale, de pildă, nu putea să fie privit din același punct de vedere, decât ca muntean.

(Iorgu IORDAN, *Neculce, precursor al*
lui Creangă, în *Cronica*,
nr. 36, Iași, 6 septembrie 1974, p. 1, 6)

Cronicile din prima jumătate a secolului al XVIII-lea din Țara Românească și din Moldova, adesea anonime, sunt cronici de Curte scrise în favoarea unui domnitor, ceea ce le coboară, cu unele excepții, interesul documentar, cât și pe cel literar. Acela care, reluând tradiția secolului anterior, a izbutit să ridice istoriografia la cel mai înalt nivel artistic este Ion Neculce, adevăratul continuator al lui Miron Costin. Fără să-și încerce puterile în literatura propriu-zisă ca Dimitrie

Cantemir, Neculce a făcut pentru literatură mai mult decât pentru istorie și el este întâiul scriitor care a servit urmașilor nu numai ca izvor, dar chiar ca model, până în zilele noastre (lui Mihail Sadoveanu, de exemplu). [...]

Ceea ce face farmecul legendelor lui Neculce este conținutul lor educativ fără ostentație sau cumpănit anecdotic, epicul cuminte, bătrânesc, narațiunea simplă, populară. E lesne de înțeles de ce legendele din *O samă de cuvinte* au fost atât de citite și prelucrate de scriitorii din secolul următor. Aceștia au găsit fără multă zăbavă subiecte de-a gata, necesitând doar versificația pentru a fi transformate în cântece, balade sau poeme. De cele mai multe ori însă, observație care nu s-a făcut, legendele lui Neculce pierd din autenticitate în prelucrările poeților, păstrându-și mai departe adevăratul parfum numai în original.

Este interesant că autorul este conștient de caracterul semireal al legendelor sale și dacă a ținut să le încredințeze scrisului n-a făcut-o din motive neapărat istorice, științifice, cât din plăcerea de a transmite urmașilor niște tradiții care altfel s-ar fi pierdut. Legenda întemeierii mănăstirii Putna, când Ștefan cel Mare ar fi ucis un copil de casă care trăsese cu arcul mai departe decât el, o descifrase Neculce într-o inscripție pe un clopot. Versificând-o în *Altarul mănăstirii Putna*, Alecsandri n-a adăugat povestirii nimic deosebit. Alecsandri neglijează a doua parte a legendei, despre paharul de jasp al lui Ștefan, spart de niște zlotași în a treia domnie a lui Mihai Racoviță, pe vremea egumenului Mihai Chisăliță. Motivul a fost tratat de D. Bolintineanu în *Cupa lui Ștefan*, în chip convențional, retoric. Tot Bolintineanu a scos două poezii: *Mama lui Ștefan cel Mare* și *Daniil Sihastru* din legenda neculciană nr. 5. Aici poetul sare peste amănuntul cel mai important, cu neamțul care a alungat pe turci de pe muntele din fața cetății, ochind cu tunul în țeava unui tun inamic și în boldul cortului împărătesc. C. Negruzzi a luat ca punct de plecare în poemul său *Aprodul Purice* legenda nr. 6, Alecsandri, în *Movila lui Burcel*, *Dumbrava Roșie* și *Visul lui Petru Rareș*, legendele nr. 8, 9 și 12. În afară de aceste subiecte, *O samă de cuvinte* mai conțin și altele, mai puțin cunoscute, nu mai puțin demne de reținut. În legătură cu Petru Rareș se povestesc două anecdote, pe nedrept ignorate de scriitorii de mai târziu. [...]

Un bun subiect de nuvelă oferă legenda nr. 22. Fiica lui Radu (Mihnea) a fugit pe fereastră din curtea domnească de la Hârlău cu o slugă și s-a ascuns în codru. Voievodul a făcut „năvod“ de oameni și a prins-o la un loc numit Fântâna cerbului. Slugii i-a tăiat capul, iar pe ea a trimis-o la mănăstire, de a călugărit-o. C. Negruzzi reia episodul în *Flora română*. [...]

O legendă despre capriciile lui Ștefăniță Lupu, care se amuza silind pe boieri să încalece pe cai sălbatici fără frâu, aflată și în letopisețul Bălenilor, a servit ca izvor poeziei lui George Coșbuc: *Ștefăniță vodă*.

Excelente sunt anecdotele despre Gheorghe Ștefan. Rămas văduv, acesta s-a însurat cu o jupâneasă săracă, poprindu-i rădvanul în drum spre Iași și înturnându-l, fără voia ei, spre casa lui. Mai pe urmă, umblând prin țări străine, o urâse și-o înlocuise cu o slujnică de altă naționalitate. [...]

Toată arta de povestitor a lui Neculce se relevă în legenda despre Gheorghe Ghica, urmașul la tron al lui Gheorghe Ștefan. Subiectul e de basm oriental și de nuvelă. [...]

Biografia lui Nicolae Milescu din legenda nr. 43, beneficiind de același fabulos oriental, pune totuși în lumină caracterul aventuros al învățatului moldovean. Este interesantă metamorfoza numelui eroului: Neculai Milescu Spătarul la început, prins cu vicleșug, se transformă în Neculai Milescul; după pedeapsă i se spunea Nicolai Cârnul, iar la sfârșit numai Cârnul, căci celebritatea lui se datora, cel puțin pentru Neculce, în bună parte semnului ce i se făcuse la nas.

În *O samă de cuvinte*, Neculce se manifestă ca un scriitor propriu-zis, indiferent dacă era conștient sau nu de acest lucru (el credea, desigur, că face operă documentară). În *Letopisețul Țării Moldovei de la Dabija vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat*, preocuparea de istorie este mai mare, fără ca reconstrucția, în primul rând literară, să lipsească. Intenția cronicarului nu a fost să alcătuiască o lucrare de informație, ci să scrie o operă personală, bizuită pe fapte trăite. „Nu i-au mai trebuit – mărturisește el – istoric străin, să citească și să scrie, că au fost scrisă în inima sa“. Cronica lui Neculce are în cel mai înalt grad caracter memorialistic și ca atare intră în întregime în sfera literaturii. [...]

Dragostea de țară a cronicarului străbate letopisețul și nu pierde nici un prilej de a se manifesta. Important pentru literatură este că patriotismul lui Neculce nu se rezumă la simple declarații, ci la forma unor strigăte de durere, psalmodice:

„Oh! oh! oh! Săracă țară a Moldovei, ce nărocire de stăpâni c-aceștia ai avut! Ce sorți de viață ț-au căzdut! Cum au mai rămas om trăitor în tine, de mirare este, cu atâte spurcăciuni de obiceiuri ce să trag până astăzi în tine, Moldovă!...“ [...]

Cu spiritul său acut de observație și cu filosofia vârstei la care scrie, Neculce știe să aleagă întocmai ca un romancier din mulțimea datelor aspectele esențiale și să le înfățișeze concret, nu cu obiectivitatea mai mult sau mai puțin indiferentă a istoricului, ci cu reacția sufletească vie, cu comprehensiune sau revoltă, cu duioșie sau ironie, cu atașament sau sarcasm, într-un comentariu de martor, cele mai adesea ori chiar de actor implicat în desfășurarea faptelor. Chiar când întâmplările sunt numai auzite de la cineva sau citite, Neculce le povestește în așa fel, încât, ca autorul dramatic, dă iluzia maximă a realității și actualității.

Iată scena alegerii lui Dabija ca domnitor. Toma și Iordache Cantacuzino o aranjaseră mai înainte cu nepotul lor, cupariul Rusăt cel bătrân:

„Și ieșind boierii înaintea vizirului, se ținè cel di cela să-i aleagă la domnie. Iar Dabija vornicul nemică nu știè, nici în gând nu-i era. Ce cum intrară boierii în casă la vizirul, fiind lucrul tocmit și aședzat cu cupariul, și întrebă vizirul care este Dabije. Și arătându-l boierii, l-au și îmbrăcat cu caftan de domnie. Iar alți boieri ce trăgè nedejdè domnii au rămas numai cu nădejdea“.

S-ar crede că autorul se afla la fața locului. [...]

Din punct de vedere literar, ceea ce se remarcă în primul rând la Neculce este darul povestirii. Nu numai în *O samă de cuvinte* sunt narațiuni epice și anedote, ci și în letopiseț. [...]

Alături de darul povestirii, Neculce are, ca nimeni altul până la el, darul portretizării figurilor evocate, însușire de romancier. Personajele sale istorice sunt în marea lor majoritate eroi de roman. Chiar atunci când aceștia nu sunt personalități istorice și n-au roluri epice, cronicarul știe să le creioneze fizionomia și să le sugereze caracterul printr-un gest, o acțiune simplă, o predispoziție, un obicei, un tic. Când însă eroul e complex, atunci autorul îl relevă sub toate laturile, fizic și moral, comentându-i fiecare trăsătură, ca într-o fișă caracterologică labruyeriană. Neculce zugrăvește figurile celor 14 domnitori de care se ocupă ca Suetoniu în cartea celor *Doisprezece cezari*, făcând loc încă și altor fețe, în unele cazuri rămase până astăzi exclusiv în caracterizările lui, ca aceea a mitropolitului Dosoftei. [...]

Neculce nu se mulțumește să înfățișeze personaje istorice din afară, indiferent, el ia atitudine nu numai față de faptele lor, ci și de însușirile lor morale, pe care încearcă să le generalizeze, să le reducă la unitate, stabilind astfel o variată galerie de tipuri. Procedeul e mai puțin al istoricului și mai mult al romancierului, dar, tipizând, cronicarul nu pierde din vedere trăsăturile individuale, concret istorice, ceea ce-l menține în limitele adevărului și în același timp ale artei.

Alte elemente care contribuie la realizarea impresiei de artă în cronica lui Neculce sunt tablourile de epocă, detaliile de decor, indicațiile ceremoniale, nu lipsite de fast, pitorești.

Nunta domniței Catrina Duca cu Ștefan feciorul cel „grozav la față“ al lui Radu vodă, la Iași, oferă un tablou memorabil:

„Ș-au veselit 2 săptămâni cu feluri de feluri de muzici, și de giocuri, și pelivani, și de pușci. Și giuca 2 danțuri pen ogradă și pe ulițe, cu toți boierii și giupânesele împodobiți, și toți neguțătorii, și tot târgul. Și un vornic mare purta un cap de danțu și alt vornic mare alt cap de danțu, îmbrăcați cu șarvanale domnești. Numai mirii și mireasa, fiind feciori de domnu, nu giuca în danțu pe afară, numai ce giuca cu boierii. Cât nu era nuntă, și era minune.“

Măsurile protocolare stabilite la primirea de către Antioh Cantemir a solului polonez Rafael Lescinski seamănă cu cele de la curtea bogdihanului Chinei, zugrăvite de Nicolae Milescu:

„Deci, așa s-au aședzat: să se scoboare Antiohi vodă până la trii scări și solul să se sue iară până la trii scări. Și la al șaptili scară, unde este giumătatea, să se închine unul altuia. Și așa alăture să meargă până în casă. Și la băut totodată să bè amândoi...“

Asemenea amănunte de culoare au servit lui Mihail Sadoveanu în romanul său de reconstrucție istorică *Zodia Cancerului*, unde sosește în Moldova secolului al XVII-lea abatele francez Paul de Marenne.

Din punct de vedere stilistic, Neculce se aseamănă cu Ion Creangă, în sensul că amândoi utilizează modul povestirii populare, în totală necunoștință de procedeele culte (Creangă, având cunoștință de ele, le-a ignorat în chip voluntar). În afară de Biblie, de cronicile anterioare, manuscrise, ale lui Ureche, Costin și alții și în afară de un cronograf pe care l-a copiat parțial (ms. B.A.R., nr. 4793) este puțin probabil ca Neculce să mai fi citit alte cărți, pretutindeni el preferând tradiția orală în locul celei scrise. Unele potriviri între letopisețul său și alte letopisețe nu trebuie socotite ca prelucrări de izvoare, ci ca simple reminiscențe, în cazul că nu exista o tradiție orală. Prin urmare, la Neculce (ca și la Creangă) nu poate fi vorba de procedeu artistic conștient, ci de creație genuină în spirit popular, liberă de orice canon. Că în expunerea de tip natural, popular, putem descoperi *a posteriori* procedee, e altă chestiune.

Ceea ce caracterizează în primul rând expunerea lui Neculce (ca și pe aceea a lui Creangă) este hazul provenit de cele mai multe ori din ironie, dintr-o dispoziție serioasă, menită a atrage fin atenția asupra unui lucru pe ocolite, cu aerul de a glumi, intenția fiind de cele mai multe ori de a moraliza, de a satiriza, chiar de a protesta. [...] În majoritatea cazurilor cronicarul recurge la formulări obișnuite în vorbirea curentă, toată străduința sa reducându-se la adaptarea cât mai exactă (și subtilă) a zicerii la o situație dată. Întocmai ca și Creangă, Neculce are la îndemână un număr impresionant de construcții populare, orale, potrivite tuturor împrejurărilor, pe care le plasează fără dificultate unde e nevoie, instinctiv. [...]

Paremiologia, vorbirea în pilde, una din caracteristicile stilului popular, cultivată mai târziu de Constantin Negruzzi, Anton Pann și Ion Creangă, este o însușire naturală a artei lui Neculce, om cu multă experiență de viață la vârsta când și-a scris cronica, cunoscător al înțelepciunii celor vechi din scripturi, sentințe, proverbe și zicale. [...]

Limba lui Neculce este imaginea scrisă, nu literară, fidelă a limbii moldovenești vorbite în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Din cauza caracterului ei oral, limba lui Neculce se deosebește sensibil de limba lui Miron Costin, a stolnicului Constantin Cantacuzino sau a lui Dimitrie Cantemir, la care influența sintaxei latine are drept urmare o construcție artificială, adesea fericită din punct de vedere stilistic, cu toată dificultatea înțelegerii, dar menită a rămânea izolată, fără ecou asupra scriitorilor ulteriori. Într-adevăr, Miron Costin și Dimitrie Cantemir, foarte interesanți ei înșiși, n-au fost imitați de urmași, în schimb Ion Neculce a constituit și încă mai constituie și astăzi un model stilistic, ca și literatura populară în care se încadrează.

Limba literară românească formându-se târziu, mulți din scriitorii noștri importanți sunt în creația lor artiști ai limbii vorbite, în tradiție neculciană. Primul și cel mai însemnat în acest sens este humuleșteanul Ion Creangă, în poveștile și amintirile lui. Ce e mai valoros în opera lui Ion Creangă vine din reproducerea autentică a modului de expresie popular, în totul corespunzător modului de a fi al eroilor. Nu știm dacă Ion Creangă citise pe Neculce, probabil că da, dar, așa cum procedează Neculce însuși cu autorii pe care-i citise, n-a stăruit pe textul lui, modelul său permanent fiind nu textele, ci tradiția orală, folclorul. În ceea ce privește pe Mihail Sadoveanu, situația e mult deosebită, întrucât creația acestuia este o sinteză între stilul popular și cel cult, între limba scrisă (ca imagine a limbii vorbite) și limba literară. Diferența între limba cronicii lui Ion Neculce și limba unui roman ca *Zodia Cancerului sau Vremea Ducăi vodă*, inspirat de cronica lui Neculce, este mare. Neculce se exprimă în graiul popular moldovenesc al vremii sale, Sadoveanu într-o limbă supusă canoanelor gramaticale și estetice de un caracter fictiv, dar într-atât de verosimil, încât chiar omul de știință cunoscător al limbii secolului respectiv rămâne copleșit de impresia de autenticitate. Neculce reproduce artistic realitatea, Sadoveanu creează o realitate proprie care se impune cu aceeași putere, făcând concurență naturii și istoriei ca orice operă de geniu.

(Al. PIRU, *Ion Neculce*, în *Istoria literaturii române vechi*, E.P.L., București, 1961, p. 419–420, 427–432, 435–436, 439, 444, 448–450, 451, 454, 456–457)

Neculce își datorează lui N. Iorga renumele de cronicar nepărtinitor. Noțiunea de obiectivitate nu e formulată expres, dar se impune cititorului, prin numeroasele circumlocuțiuni. [...]

Așa cum prezintă istoricul literar lucrurile, ele n-ar putea fi contrazise în înșiși termenii dibaci ai raporturilor, ca să-l asimilăm pe Neculce unui cronicar „de partid“ sau de curte, ca Stoica Ludescu, Radu Popescu sau Radu Greceanu. Ultimul mare cronicar moldovean, într-adevăr, nu și-a pus condeiul în solda vreunui stăpân. Altă întrebare se ridică însă: fost-a Neculce atât de senin, ca să nu-și filtreze în letopiseți veninul? N. Iorga răspunde negativ la această posibilă întrebare. [...]

N. Iorga recunoscuse că este, în cronică, și laudă și ocară. Ocara precumpănește. Domniile rele se vădesc a fi mai numeroase decât cele bune, cu cât se apropie perspectiva povestirii și pe măsură ce letopisețul se afirmă a fi un adevărat memorial. De la domnia lui Constantin Cantemir, într-adevăr, când își începe Neculce viața publică, care-s domniile lăudate? Să le parcurgem la rând: aceea a lui Constantin Cantemir, înfățișată în bilanțul pasiv al intrigilor reciproce, dintre munteni și moldoveni, un „danț“, o sarabandă care ar fi prăpădit „săracele țări“; Constantin Duca vodă, adolescent condus de boierii tineri (printre care trei Cantacuzini!) și de munteni (de Brâncoveanu), sfârșește la strâmtoare, judecat cu asprime de boierii ținuți deoparte (unul din ei este Bogdan, socrul cronicarului) și schimbând „fețe“, spre bucuria lui Neculce, poate martor ocular, care îngână dialectul muntenesc al doamnei, fiica lui Șerban Cantacuzino; întâia domnie a lui Antioh Cantemir, cu care cronicarul se înrudește prin alianță, este integral lăudată, fără nici un fel de rezervă; urmează a doua domnie a lui Constantin Duca, chivernisit de odiosul Panaiotachi Morona, vel postelnic „că se potrivea cu stăpânu-seu la fire“; urmașul, în prima domnie, Mihai Racoviță, e condus de o altă bestie neagră a lui Neculce, Iordachi Rusăt, vornicul, pe lângă care chivernisesc „slugile lui cele din boerie... mari, și tari, și obraznici, după cum este firea mojicilor“, încât „nu sămăna curtea nimică a domniei, de atâta obrăznicie“, în timp ce domnul „precum se arată în boierie, iară atunci îți părea că este un om zălud“. [...] Nicolae Mavrocordat, succesorul lăudat pentru cultura lui, dar înfățișat ca mânios și sever, în politica de supunere a boierimii de țară, care fuge în Polonia, este încondeiat pentru politica sa în favoarea țăranilor și împotriva boierilor; capitolul consacrat celor zece luni de domnie a lui Dimitrie Cantemir, în schimb este disproporționat, mai mult de dorința cronicarului de a-și pune în lumină propria acțiune, decât calitățile domnului („bun și blând, că tuturor le era ușile deschise, și nemăreț, de vorovea cu toți copiii“), căruia i se amintește însă „numele de om rău“, ieșit cu prilejul primei domnii, de câteva săptămâni, neconfirmată de Poartă; când se întoarce iarăși în scaun (acum spre „norocul țării“), Nicolae Mavrocordat, de astă dată înfățișat în culori luminoase, pentru că domnitorul a încercat să-l aducă pe vel spătarul din surghiun (se păstrează în acest sens o splendidă scrisoare), dar și pentru faptul că la mazilirea domnului acesta a fost insultat „cu voroave proaste“ de Lupu Costachi din neamul Gavrileștilor, același care-și însușise pe nedrept moșiile lui Neculce, refugiat cu Dimitrie Cantemir în Rusia; în a treia domnie, de zece ani, a lui Mihai Racoviță, când cronicarul își recapătă prin judecata dreaptă a divanului avutul uzurpat, domnul nu mai este prezentat ca zălud, ci ca un „om foarte chivernisitor bun“, deși politica sa fiscală, în ajutorul țăranilor și spre paguba boierilor, îi este lui Neculce nesuferită; Grigore Ghica voievod, înfățișat ca un exemplu de bunătate („Un domn străin, și câtă milă au arătat!“), îl reprimește pe Neculce în divan și-i face cinstea să-l viziteze la conacul lui, de la Prigoreni (cronicarul „obiectiv“ îi critică însă cu înverșunare politica fiscală și lasă urmașilor pomenirea unui „curvar“ care „multe țiitoare fete mari ținè și apoi le înzestra și le mărita cu haine, cu odoare, ca pe niște fete de boieri“) [...]; cronica se încheie cu elogiul, care i s-a părut și lui Iorga suspect, al lui Constantin Mavrocordat, în a doua domnie, pe atât de ideală, pe cât de păcătoasă fusese cea dintâi. Din această nouă domnie datează reformele de structură, care nu-i puteau fi plăcute lui Neculce, dar cronicarul fusese „miluit“ de domnul, consultat la întocmirea măsurilor fiscale și poate și fiii cronicarului se înfruptaseră din bunăvoința voievodului.

Am parcurs domniile zugrăvite de Neculce ca martor. Spațiul nu ne-a îngăduit să reținem toate înfricoșatele zugrăviri ale cronicarului, risipitor în osândiri, pe cât de zgârcit în laudă. Dorim ca cititorul sceptic să verifice textele, ca să vadă că am exagerat în minus. [...]

Socotit de Iorga un „bătrân foarte bătrân“, când își redactează cronica, Neculce este la dreptul vorbind un moșneag viguros, plin de simțiri aprige și de resentimente vii. S-a dovedit că memoriul fiscal fusese redactat de septuagenar la cererea lui Constantin Mavrocordat, iar nu de către vel vornicul lui Grigore Ghica, cu zece ani înainte. Să fie adevărat că „vremea slăbise contururile, îndulcise colorile, îmblânzise și poetizase aducerile aminte“? Nimic nu îngăduie să credem în aceste convenționale cuvinte literare, nepotrivite cu

întunecimea colorilor, din paleta meșterului zugrav. Cronica nu reprezintă „interesele unui partid“, ci pe acelea ale unei caste, pe care secolul Luminilor avea s-o disloce de pe unele poziții privilegiate, și mai reprezintă reacțiunile subiective ale unei personalități, pe cât de simplă în aparență, pe atât de complexă și ascunsă.

Meșterul scriitor, la care nu ne sfiim a admira talentul pamfletăresc, avea o fire ascunsă. Dacă păstrăm termenii caracterizării morale a lui Mihai Racoviță, cu înlocuirea doar a numelui, obținem cheia personalității cronicarului: „(Neculce) nu este, cum se arăta, blând și șagaciu (glumeț) cu toți și moale, ce este într-alt chip, că are multe firi, nu numai o fire“. Una din ele, și cea mai înșelătoare, este „firea cea proastă“, adică simplitatea cugetului, care a înșelat posteritatea, de o sută de ani încoace. În redactarea cronicii sale, Neculce a fost atent să nu-și dezvăluiască politica, acoperind-o sub haina iubirii de țară. Gestul larg și interjecțiile patetice i-au cucerit generații compacte de naivi duioși, gata să plângă de suferințele mulțimii, cu care n-aveau vreo altă atingere. Semănătoriștii și – ceea ce e de mirare – chiar și poporaniștii, mai orientați în direcția politicii practice, au văzut într-însul un iubitor al țărănimii și dușmanul dezinteresat al domnilor răi, nerecunoscând în unii din acești pe cei dintâi sprijinitori ai șerbilor, iar în adversarul lor teatral, pe feudalul ireductibil.

Aceiași cititori naivi sau grăbiți au fost înșelați de tonul temperat care i-a îngăduit cronicarului, fals bonom, să-și strecoare toate insinuările (ne gândim îndeosebi la zvonurile de otrăviri, puse pe seama Cantacuzinilor și a altor domni neprieteni), cu o irezistibilă candoare. Până la interpretarea sagace a lui G. Călinescu, nimeni nu adulmecase bârfelile omului lui Dumnezeu.

Rândurile noastre nu se cade a fi privite ca pornire iconoclastă. Înconjurând pe artist cu o nesfârșită admirație și cu un nesecat interes față de duplicitățile sau pluralitățile psihice ale cronicarului, ne-am socotit însă datori a împărtăși cititorilor noștri câteva din rezultatele unei lecturi cât se poate de atente. Dacă ne-am înșelat, am fi bucuroși să ne înclinăm înaintea unor argumente întemeiate.

(Șerban CIOCULESCU, *La bicentenarul lui Neculce*, vol. *Varietăți critice*,
E.P.L., București, 1966, p. 81–85)

Cronica lui Neculce nu este însă – lucru limpede pentru orice cititor – o simplă expunere liniară a faptelor cuprinse în perioada celor 82 de ani de istorie a Moldovei. Fie că adoptă și prelucrează izvoare scrise sau orale, fie că redă evenimente la care a participat el însuși – și aceasta din urmă este situația începând cu ultimii ani ai domniei lui Constantin Cantemir (1691–1693) – Neculce prezintă totul printr-o prismă personală, expune lucrurile dintr-un unghi propriu, corespunzând, pe un plan mai larg, intereselor superioare ale țării și, pe un plan mai restrâns, propriilor sale interese. De fapt, așa cum apare din cronică, este vorba de un mobil unic, aspirația pentru eliberarea țării de sub turci, realizarea idealului din 1711, condiție în care și-ar găsi și el locul de dregător de cinste, ce consideră că i se cuvine în divanul țării.

Desigur că Neculce a fost un ambițios. A râvnit și el, ca majoritatea feudalilor contemporani, să atingă ranguri cât mai înalte, ca numele lui să se amestece cât mai des în actele de conducere ale țării. O dovadă în acest sens sunt mențiunile repetate pe care le face în cronică despre dregătoriile obținute și, în ultimă instanță, pe alt plan, însăși scrierea cronicii, operă pe care o realizează nu din porunca și în slujba vreunui domn, ci din râvnă și ambiție personală. Se poate afirma însă că dregătorul, cu dragoste de țară, care și-a văzut spulberat în două rânduri idealul patriotic al eliberării țării de sub turci și, o dată cu el, propriile năzuințe spre ranguri dregătorești cât mai înalte, și-a fixat în operă nu atât nemulțumirile unei cariere politice insuficient realizate, cât mai ales amărăciunea neîmplinirii marilor sale aspirații patriotice. Din această cauză, nota de accentuat subiectivism ce i se atribuie, după care atitudinea sa, pozitivă sau negativă, față de unul sau altul dintre domni s-ar datora numai măsurii în care a fost sau nu „miluit“ cu dregătorii și slujbe de către aceștia, reflectarea, deci, a unor interese de natură strict personală, nu se poate argumenta și susține exclusiv pe această cale. Reacția lui Neculce față de diversele administrații domnești, așa cum reiese din întreaga sa atitudine din cronică, este în primul rând efectul *poziției politice consecvente* pe care s-a situat cronicarul, în raport de interesele majore ale țării. Atâta vreme cât a trăit Constantin Brâncoveanu, dușman ireductibil al Cantemireștilor, factor hotărâtor, după aprecierea lui Neculce, al înfrângerii de la Stănilești, domnii ridicați de acesta – Constantin Duca și Mihail Racoviță, fiecare de câte două ori – sunt dușmanii cronicarului, iar domniile lor sever criticate. Înainte de perioada imixtiunii muntene a lui Brâncoveanu, o a treia domnie a lui Racoviță se bucură de aprecierile cronicarului nu numai pentru serviciile personale ce i le-a făcut domnul, ci și pentru atitudinea filorusă a acestuia, pentru intenția lui de a se alătura taberei creștine, cunoscută și sesizată de cronicar încă de la sfârșitul celei de-a doua domnii a lui Racoviță. Încheierile judecăților purtate de Neculce în domnia a treia a lui Racoviță, soldate cu sancționarea domnească, în repetate rânduri, a „nevinovăției“ cronicarului în evenimentele din 1711, [...] evidențiază o anumită convingere politică intimă a lui Racoviță, reținută fără îndoială de finul observator al oamenilor care era Neculce. În continuare, când țara suferă exploatarea din ce în ce mai nemiloasă a turcilor și a uneltelor acestora, în același plan cenușiu și sub semnul acelorași critici severe se înscriu atât prima domnie a lui Constantin Mavrocordat, când Neculce a fost numai staroste de Putna, cât și cele două domnii ale lui Grigore Ghica, în care el a deținut, de fiecare dată, pentru o bucată de vreme, rangul înalt al vorniciei Țării de Sus.

Abia după încheierea nefavorabilă a celui de-al doilea război ruso-turc din 1735–1739, când cronicarul demobilizat sufletește nu mai întrezărește perspective de realizare a eliberării țării de sub turci cu ajutorul Rusiei, slujbele relativ modeste, de judecător în Iași și ispravnic al ținutului Cârligăturii, primite din partea lui Constantin Mavrocordat, se răsfrâng în comentarii favorabile asupra celei de-a doua domnii a acestuia. Chiar și aici se poate avea în vedere un anume aspect obiectiv: încercările lui Mavrocordat de organizare administrativă și de realizare a unui echilibru stabil în țară, dar fără a atinge, bineînțeles, privilegiile boierilor, puteau fi apreciate de cronicar, sincer interesat de bunul mers al țării, mai utile decât arbitrarul din domniile lui Grigore Ghica.

Ca *istoric*, Neculce se situează, în cele mai multe privințe, pe același plan cu înaintașii. Cronica lui, scrisă de pe poziția marelui boier, intră în categoria *letopisețului nobiliar*, care apără interesele de clasă ale boierimii, deși uneori ia poziție și pentru cei umili și săraci. Ca și Miron Costin, el vede în persoana domnului pe „unsul lui Dumnezeu“ și consideră că boierii trebuie să-i dea ascultare, manifestându-și prin aceasta o anumită înclinare tradițională, confirmată de încercarea de a actualiza figura lui Ștefan cel Mare în primele nouă povestiri din *O samă de cuvinte* și de adeziunea totală ce o dă lui Dimitrie Cantemir, în programul căruia intra, printre altele, și întărirea puterii domnești. Om al veacului, valoarea sa de istoric este limitată și de concepția teologică pe care o pune la baza mersului evenimentelor istorice, după care totul se desfășoară potrivit voinței divine, Dumnezeu plătind în cele din urmă după măsura faptelor, bune sau rele. Legat îndeaproape de Cantemirești și participant cu trup și suflet în disputa dintre aceștia și Brâncoveanu, nu are suficientă perspectivă – și nici pregătirea unui Miron Costin, Constantin Cantacuzino stolnicul sau Dimitrie Cantemir – pentru a vedea limpede legăturile de sânge dintre cele două țări surori – Moldova și Muntenia – iar o problemă capitală a istoriografiei noastre feudale, ca originea romană, abia este tangențial atinsă în *Predoslovie*. Are însă conștiința deplinei însemnătăți a cunoașterii istoriei țării și a scrierii ei și, în afară de *Predoslovie*, în cuprinsul cronicii apelează în repetate rânduri la contemporani și la viitorime să ia aminte ca fapte reprobabile ale prezentului să nu se mai repete.

Document istoric însemnat pentru perioada din istoria Moldovei pe care o prezintă – dar nu unic, așa cum este cronica lui Miron Costin, pentru că, în același interval de timp, pe întinderi mai sau mai mici, avem numeroase alte scrieri istorice contemp cronica lui Neculce se ridică deasupra tuturor lucrărilor de ace din literatura noastră prin deosebita ei *valoare literară*.

De-a lungul expunerii noastre, am căutat să evidențiem, fără a ne îndepărta prea mult de scopul ce ni l-am propus – prezentarea, în primul rând, a *vieții* cronicarului – unele dintre paginile cele mai realizate din opera lui Neculce, ca și aspecte caracteristice ale artei sale literare. Am remarcat, astfel, marele său dar de povestitor, care face să trăiască din nou în fața cititorilor fapte și întâmplări ale trecutului, relatări dintre care unele pot fi considerate nuvele în embrion sau adevărate teme de roman (numirea ca domn a lui Gheorghe Ghica, prin sprijinul fostului prieten turc din copilărie, ajuns vizir; ampla relatare a luptei de la Stănilești etc.); talentul de reprezentare aproape scenică a unor întâmplări (numirea din nou ca domn a lui Grigore Ghica în Țara Românească, de către vizir, împotriva dorinței și a așteptărilor boierilor Cantacuzini; neașteptata ridicare în scaun a lui Iliaș Alexandru, adus la vizir de la înmormântarea tatălui său); deosebita artă de portretist prin care ne-a lăsat, atât pe latura pozitivă, cât și pe cea negativă, o galerie întreagă de chipuri de contemporani – împărați, domni sau boieri; sinceritatea cu care, în repetate rânduri, își manifestă dragostea fierbinte de țară și ura nețărmurită împotriva împilatorilor turci și greci; umorul, ironia sau sarcasmul ce punctează adeseori narațiunea, scoțând în evidență, sugestiv, poziția cronicarului față de obiect; utilizarea cu măiestrie a vorbirii în pilde, care îl situează drept un veritabil înaintaș al lui Anton Pann, Costache Negruzzi sau Ion Creangă; caracterul oral și limba naturală, lipsită de artificiozități, a expunerilor, prin care se alătură literaturii populare.

Prin aceste calități, opera lui Neculce s-a impus cititorilor curând după publicarea ei, în 1845, de către Mihail Kogălniceanu. O întreagă generație de scriitori, în frunte cu Alecsandri și Bolintineanu și-a făcut o datorie din a prelua și prelucra în versuri, în scopuri patriotice, pentru marele public, în primul rând istorisirile din *O samă de cuvinte*, privitoare la faptele de arme ale lui Ștefan cel Mare, atât de potrivite cu ideile curentului redeșteptării naționale, inițiat în literatură de generația patruzecioptistă. Mai târziu, noi rânduri de scriitori – Iorga, Sadoveanu, Ion Luca, Radu Boureanu, Dumitru Almaș și alții – și-au găsit în opera lui Neculce izvorul de inspirație, dând la iveală opere ce stau mărturie a marii bogății de fapte de viață și de istorie pe care cronicarul nostru a știut să le scoată, cu măiestrie, din uitarea trecutului.

Și acum, la sfârșit de drum, socotim că nu putem oferi cronicarului [...] un omagiu mai cald și mai cuprinzător decât cuvintele marelui nostru prozator Mihail Sadoveanu care, cu sensibilitate de artist, sintetizându-i valorile literare, își revendică *letopisețul* lui Neculce drept una din cărțile sale de căpătâi:

„Cugetarea ascuțită și puțintel sceptică, pe care o găsim în proverbe, expresia colorată și plastică, alternanța de zâmbet și tristeță, tot sufletul poporului, variat ca o primăvară de la noi, – le găsim în cel dintâi povestitor al nostru, Ion Neculce – care nu e un mare cărturar, cum au fost Costineștii, și care vorbește ca un răzăș sfătos de odinioară. Năcazurile săracei Moldove, Neculce le-a avut scrise în inima lui, cum spune însuși. În marginile limbii simple și înțelepte, a adunat în cronica lui comori de frumuseți artistice. *Letopisețul* său mi-i carte de căpătâi, – și de câte ori îl deschid mi se umple sufletul de plăceri rare."

Prin valorile artistice cu care a îmbogățit literatura română, încă la începuturile ei, prin dragostea fierbinte de țară, care răzbate din fiecare filă a cronicii sale, prin nobila ardoare cu care s-a dedicat luptei de eliberare a țării de sub înrobitoarea suzeranitate turcească, prin simțămintele calde, de înțelegere față de nevoile celor săraci, Ion Neculce – scriitorul, istoricul și patriotul – se înscrie, binemeritat, în rândul oamenilor de seamă ai poporului român.

(Dumitru VELCIU, *Ion Neculce*,
Editura Tineretului,
București, 1968, p. 220–224)

Istoria literaturii române ar fi putut înregistra cel de al doilea pătrar al secolului al XVIII-lea ca pe un hiatus, urmând admirabilei înfloriri din etapa anterioară, dacă aproape de cumpăna veacului ce va deveni curând „al Luminilor" n-ar fi răsărit o operă care umple întregul interval cu un splendid apus de soare. Scrisă între 1733 și 1743, când strălucita cărturărime de odinioară era, toată, sub pământ (Cantemir murise în 1723, iar Radu Popescu în 1729), *Cronica* lui Ion Neculce este cântecul de lebădă și totodată apogeul artistic al literaturii române vechi. Ea întrece, nu numai sub raportul artei, dar și al proporțiilor, tot ce se scrisese până atunci în acest gen. Cele aproape 400 de pagini ale ultimei și celei mai bune ediții nu-și au echivalent decât în operele monumentale ale lui Cantemir: *Hronicul* și *Istoria imperiului otoman*, ele însele reprezentând apogeul ideologic și științific al aceleiași epoci. [...]

Fără a fi un om lipsit de cultură, Neculce n-a fost un erudit și nici n-a căutat să fie. Ca și Ion Creangă mai târziu, el a fost însă produsul și beneficiarul unei mari epoci a culturii naționale. Opera lui Ion Neculce concretizează relieful original al unui vast proces de acumulare și stratificare prin sinteză, în care au intrat eforturile de creație a peste două veacuri de spiritualitate românească. Așa cum Creangă nu poate fi imaginat la culmile artei lui mai devreme decât epoca marilor clasici în frunte cu Eminescu, tot astfel Neculce nu

putea lua ființă artistică decât după ce cultura română dăduse, în Moldova, pe Varlaam, Grigore Ureche, Miron și Nicolae Costin, Dosoftei, în sfârșit, pe Cantemir. Fără ei, Neculce ar fi fost un Stoica Ludescu, talentat, colorat, cu amintiri personale, dar nu o personalitate rotundă și excepțională, tot așa de genială, în felul ei, ca și savantul și creatorul multilateral ce i-a fost prieten și domn. Cu un strict necesar de cultură spre a evada din primitivismul frust, „popular", și a se plasa pe orbita marii arte, Neculce a avut, ca și Creangă, facultatea osmotică datorită căreia a reușit să ia, integral, ținuta clasicilor săi contemporani. Lectura celor trei mari predecesori: Ureche, Miron și Nicolae Costin i-a fost de ajuns, precum lui Creangă cărțile lui Maiorescu la „Preparandală" și contactul viu cu Eminescu și cu cercul Junimii. Instinctul și înzestrarea de mare creator și-au spus cuvântul și este de ajuns să comparăm pe Neculce cu Axinte Uricariul, științor de limbi străine și copist al tuturor cronicilor muntene și moldovene, spre a vedea diferența uriașă săpată de acel imponderabil care se cheamă geniu.

Între limba „populară" a lui Neculce și limba populară vorbită în timpul său este distanța între înregistrarea folclorică de arhivă fonografică și limba clasicului Ion Creangă, sau a clasicului Sadoveanu. Paralelismul și identitățile lexicale ori sintactice nu pot estompa ciclul complet parcurs, ciclu trecând prin limba lucrată pe modele latine, slavone, polone ori grecești, a marilor predecesori. Simplitatea limbii lui Neculce este ea însăși un triumf al culturii naționale, la data aceea o solidă realitate. Neculce ne apare astfel ca ultimul scriitor român al epocii vechi în stare să compună la scara unui Miron Costin, într-un moment când istoriografia se redusese, ca orizont, ethos și mijloace artistice, la toată acea producție menționată, pe care *Letopisețul Țării Moldovei de la Dabija vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat* avea să o pună, artisticește, în umbră. [...]

În fond, mai puțin „ideologic" sau om politic – și trebuie renunțat la clișeul pedagogic în favoarea realității – Neculce este structural un mare *scriitor* al cărui gen a fost tradiționala „cronică", transformată de el în cele dintâi autentice *memorii* ale literaturii române. Ca mare scriitor și cel dintâi mare *memorialist* al literaturii române (egalat numai de Ion Ghica), trebuie, deci, citit acest cronicar. El deține în literatura română locul lui Saint-Simon în literatura franceză, pe care nimeni nu-l cercetează cu aceleași mijloace ca pe Voltaire sau Montesquieu. Nu este un educator, un creator de conștiință națională (tentativa de a face din el așa ceva l-a compromis de două ori, falsificându-l în două direcții opuse); el e notarul „balzacian" al unei întregi epoci, născut și format într-o vreme tulbure și în cuprinsul unei clase ce nu mai trăia sub vraja gloriilor stinse, ci în atmosfera de pâră reciprocă la Poartă, de jafuri, războaie, spoliație financiară, molime, tâlhării, călcări de oști străine, năvăliri tătărești, ascensiune rapidă a unor puteri noi, curând dovedite la fel de rapace și cotropitoare, declin rapid al Imperiului Otoman. O epocă de contraste vii, de sfârșit și început de ev istoric, mai tulbure încă în Moldova, unde n-a existat un Brâncoveanu să clădească sub furtună până în ceasul al 12-lea. Un ochi de artist, o memorie prodigioasă, o sensibilitate vie, capabilă să rețină și să coloreze totul în tonuri personale, o pană de mare scriitor puteau scoate din toate acestea o capodoperă *literară*, deci nu direct *ideologică*, și e ceea ce a reușit să facă Neculce.

Ca și contemporanul său francez care scria în aceeași vreme (Saint-Simon și-a redactat memoriile între 1723 și 1750), Neculce este supraviețuitorul unei mari epoci și martorul începuturilor unei lumi noi. Cea mai mare parte din cronică înviază o Atlandidă scufundată sub apele istoriei, dar trăind vie în inima cronicarului, c o recreează pentru generațiile viitoare cu magia artei. Lectura acestei cronici în care jumătate de secol este desfășurată pe 300 de pagini dă senzația transpunerii aievea într-o lume de o extremă varietate și culoare, care nu și-a pierdut nimic din tonuri și viață, „inima" cronicarului păstrând-o și fixând-o în dinamismul ei originar. Structura saint-simoniană a geniului neculcian este izbitoare și uneori suntem înclinați să-l caracterizăm aplicându-i fără nici o schimbare formule emise în contul marelui francez. [...]

La baza reușitei literare excepționale a cronicarului Neculce stă o tehnică originală a narațiunii istorice, în care culminează totodată geniul narativ al poporului nostru și care valorifică pe planul artei faptele acumulate de-a lungul atâtor ani de viață. De fapt, întreaga cronică este prefigurată de cele 44 de legende din *O samă de cuvinte*, așezate ca într-un limb, întrucât autorul nu le conferea suficientă veracitate documentară. Nici când povestește legende sau fapte reale, Neculce nu-și schimbă tehnica. Ea constă în acumularea de fragmente narative închegate în jurul unui personaj, unei situații, unui eveniment, unele epuizându-se în câteva rânduri, altele acoperind zeci de pagini, toate însă având o autonomie artistică perfectă, de „atomi" prin a căror integrare ia naștere întregul. E o artă rară de a face viu evenimentul, ca și o artă neîntrecută de a zugrăvi portrete. Dar compoziția prozodică rămâne bazată pe juxtapunere, metalizând fluxul povestirii însăși, în detaliile ei infinitezimale, ce reconstituie ansamblul. Este un simț al dramaticului, al „înscenării", extraordinar și permanent. Cronica poate fi divizată în sute de subiecte de nuvele și romane, de unde prolificitatea ei în cadrul literaturii moderne. De la marile scene istorice ca apariția lui Petru cel Mare la Iași (Saint-Simon ni-l descrie pe țar în călătoria sa franceză), pregătirea luptei, bătălia de la Stănilești, retragerea dramatică, toate decupându-se ca un adevărat roman istoric, la schița de nuvelă romantică din episodul evadării cutărui deținut politic, bine cunoscut ca viteaz, cronica ne trece prin față o infinită gamă de mijloace narative, toate legate interior cu mortarul *stilului* așa de puternic individualizat, care susține lectura, o înviorează, o pigmentează mereu cu reflecții și proverbe („O adevărată poveste a vorbei", cum arăta Călinescu). Istoricii literari au scos citate numeroase, ca dintr-o mină inepuizabilă, și nu se poate spune că o nouă lectură nu poate descoperi alte fragmente afară de cele deja celebre.

Saint-simoniană este, la Neculce, tocmai enorma cantitate de fapte de toate felurile extrase dintr-o memorie infinită, unde stau alături domnii și dregătorii, cărturarii și obscurele apariții episodice prinse însă în plasa infailibilă a observației și puterii de expresie a cronicarului. Că în locul Curții lui Ludovic al XIV-lea, teatrul de observație este realitatea românească a ultimelor decenii ale veacului al XVII-lea și primele din veacul al XVIII-lea (memoriile lui Saint-Simon cuprind perioada 1691–1723) și că în locul clasicilor francezi avem profilate aici, în contururi deopotrivă de legendă și documentar, figurile lui Miron Costin, Nicolae Milescu, Dosoftei, Dimitrie Cantemir, acestea nu schimbă tipologia literară în sine, ciudatul paralelism de destine spirituale: ca și Saint-Simon, Neculce a fost un scriitor „pentru mai târziu", fără prezența și influența în epocă a unui Varlaam, Ureche, Costin (tatăl și fiul), Cantemir. Însuși stilul său, straniu amestec de arhaism și uimitoare modernitate („un style à la fois archaïque et tout moderne“), este o apariție unică în epocă, și va rămâne suprema izbândă de această natură a literaturii noastre vechi. Pe Neculce l-au descoperit, l-au admirat și imitat modernii, generația romantică, pentru care a devenit scriitorul de căpătâi, influența sa fiind ușor detectabilă la generația lui Bolintineanu și Alecsandri, ca și a lui Iorga și Sadoveanu. Încheind capitolul Saint-Simon, Lanson scrie: „Entre Voltaire et Montesquieu, il écrit comme il faut écrire pour être admiré au temps de Hugo et de Michelet. Quand la première édition de ses *Mémoires* parut en 1830, nos romantiques lui firent fête; et c'était justice: le duc de Saint-Simon était des leurs“. Și Neculce asemeni...

Participant la cea mai mare parte a evenimentelor, Neculce arborează un ton de confesiune lirică, ipostaziind propria sa vibrație afectivă, convertită într-o suită de exclamații și interogații retorice. Ca în mult citatele imprecații:

„Oh! oh! oh! Săracă țară a Moldovei, ce nărocire de stăpâni c-aceștia ai avut! Ce sorți de viață ț-au cădzut! Cum au mai rămas om trăitor în tine, de mirare este, cu atâte spurcăciuni de obiceiuri ce să trag până astădzi în tine, Moldovă!“.

Dar amprenta memorialistică o dă „cancanul“ de curte, în cadrul, de altfel, al unor circumstanțieri de atmosferă și portretistice. Căci atât de patetic evocata stare a Moldovei se trăgea din incompatibilitatea conduitei morale a domnului cu îndatoririle lui, surpate de ușurătate:

„Dumitrașcu vodă [...] era om nestătător la voroavi, tălpiz, amăgitor, geambaș de cei de la Fener din Țarigrad. Și dup-aceste, după toate, era bătrân și curvar. Doamna lui era la Țarigrad, iar el aice își luase o fată a unei rachierițe de pe Podul Vechiu, anume Arhipoaie, care o chema Anița, țiitoare, de o purta în vedeală între toată boierimea, de-o ținè în brați, de-o săruta și o purta cu sălbi de galbeni și cu haine de șahmarand, cu șlic de sobol și cu multe odoară împodobită. Și ea tânără și frumoasă și plină de suleiman, ca o fată de rachieriță. Și o trimitè cu carăta domnească, cu siimeni și cu vornici.“

Un Filimon nu descrie atât de pregnant pe Kera Duduca romanului său de peste un secol și ceva. Cât despre portretele lui Neculce, ele sunt adevărate sinteze caracterologice, în care identitatea personajului străbate tot timpul prin forța trăsăturii fizico-morale încadrată – aceasta – în atmosfera de epocă și definitorie pentru însăși situația generală în care cel astfel evocat prindea precise linii de contur. Iată-l pe cel – nu mai puțin celebru – al lui Constantin Cantemir, pe care, de data aceasta, un Sadoveanu nu l-ar fi depășit cu mai mult decât cu decalajul acumulării de vastă experiență literară:

„Carte nu știè, ce numai iscălitura învățasă de făcè. Practică bună avè la voroavă, era sănătos, mânca bine și bè bine. Semne multe avè pe trup de la războae, în cap și la mâini, de pe cându fusese slujitoriu în Țara Leșască. La stat nu era mare; era gros, burduhos, rumăn la față, buzat. Barba îi era albă ca zăpada. Cu boierii trăè bine până la o vreme, pentru că era om de țară și-i știè pe toți, tot anume, pre careli cum era. Și nu era mândru, nici făcè cheltuială țării, că era un moșneag fără doamnă. Și avè doi ficiori, beizadele, pre Antiohii și pe Dumitrașco, și era zălog la Poartă și cu alți ficiori. “

De notat că în textura portretului moral, memorialistul introduce cu o artă, până la dânsul profilată doar de Ureche, datele de epocă, împrejurările de aspect politic, într-o narațiune succintă, de o densitate a faptului semnificativ cum încă literatura noastră clasică veche nu înregistrase. De aici și forța atâtor episoade din letopiseț devenite memorabile, precum cel cu uciderea Costineștilor, cu moartea, apoi, a lui Cantemir vodă însuși, cel cu drumul lui Duca vodă prin țara sărăcită, și multe altele.

Trăind în circumstanțele istorice ale unui om de stat, observator din vârful piramidei sociale, pe ale cărei înalte trepte adesea a urcat, dar și de pe care a trebuit adesea să coboare, scriind, deci, cu satisfacție, dar mai ales cu invidie și ciudă, privind asupra lucrurilor din jur cu un ochi pătimaș, dar și filosofând ad-hoc asupra lumii, înscriindu-se pe spirala memorialistică, opera lui Neculce se apropie astfel nu o dată, până la deplina identitate categorială, de stadiul, superior, al *literaturii artistice*.

(George IVAȘCU, *Un Saint-Simon moldav*, în *Istoria literaturii române*, vol. I, Editura Științifică, București, 1969, p. 269, 272–273, 276–279)

În *Letopisețul Țării Moldovei* Neculce povestește faptele istorice de la Istratie Dabija vodă (1661) – exact de acolo de unde fusese lăsat de către Miron Costin – până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat (1743). În centrul cărții se află domnia lui Dimitrie Cantemir, care ocupă, oarecum disproporționat, dacă avem în vedere scurtimea ei, cel mai mare număr de pagini. De astă dată valoarea artistică a povestirii covârșește pe cea documentară, importantă și ea pentru istoric, mai ales prin modul cum cronicarul vorbește de lucruri văzute și face dese referiri la propria-i persoană. Din capul locului suntem avertizați că cea mai mare parte din cronică este lucrată fără izvoade, pentru că se afla „în inima mea“. Scriind la bătrânețe, având o memorie excelentă și o slobozenie a limbii ferită de complicații cărturărești, Neculce adoptă tonul sfătos, căielnic pe alocuri, bârfitor când se ivește prilejul, totdeauna însoțit de gesturi care te fac să crezi că mai curând a dictat cuiva cele ce a avut a spune.

Venirea lui Petru cel Mare la Iași, banchetul de prietenie oferit de Dimitrie Cantemir cu acest prilej, masa ce a urmat apoi în tabăra rusească, bătălia cu turcii de la Stănilești, pe Prut etc. sunt relatate cu ochiul romancierului, atent mai degrabă la amănuntele semnificative, fără grija neapărată a ansamblului pe care trebuie s-o aibă istoricul. Personajele istorice devin personaje literare, cu gesturi și ticuri caracteristice. Edificator este în această privință portretul lui Petru cel Mare, prins în mișcare de ochiul observatorului ce trebuie să fi fost neapărat de față. [...]

Bătălia cu turcii este notată bătrânește de către fostul mare hatman, cu puțină grijă față de tactica și strategia militară, dar cu cuvinte și comparații la îndemâna obștească: „Și au început a să bate prè vrăjmaș, cât întunecasă lumea de nu să vedè om cu om, și să vedè numai para cum ieșiè din pușci. Ca cum arde un stuh mare, trestie, pe niște vânt mare, așa să vedè focul ieșind din pușci.“

Comentariul personal adresat direct cititorului apare des: „Numai ce voi să dzic, poate fi Dumnedzeu ferește la război, că dintr-o 1000 de sinețe abiè să tâmplă de lovește un om. Că de ar hi nimerit cât foc slobodziè, n-ar fi mai rămas nici la turci, nici la moscali, om de poveste.“

Bineînțeles, subiectivismul e cu mult mai pronunțat și povestitorul e mult mai personal atunci când are a încondeia pe câte cineva, așa cum se întâmplă în portretul-caricatură făcut lui Dumitrașcu vodă Cantacuzino. [...]

Evident, zicalele și proverbele se află – dată fiind marea oralitate a debitului verbal – din belșug la Neculce, ca și mai târziu la Creangă, spre a caracteriza personaje sau situații, introduse fiind prin câte o expresie de felul: „precum se dzice“, „vorba ceea“ etc. [...]

Adevărate schițe și nuvele concentrate sunt cele 44 de anecdote istorice intitulate nimerit *O samă de cuvinte* și puse, cu simț artistic foarte sigur, la începutul *Letopisețului.* Prezentarea lor către cititori uimește prin deplina înțelegere a valorii ficțiunii: „cine le va crede bine va face, iară cine nu le va crede iarăși bine va face, fiecare cum îi va fi voia așa va face.“ De astă dată, prezența cronicarului în operă e mai puțin vizibilă. El se comportă, până la un punct, ca un culegător de folclor, introducând povestirea prin câte un impersonal „zic“ abținându-se de la orice pletoră verbală, concentrând totul la maximum și realizând o sobrietate stilistică și compozițională – mi se pare astăzi – superioară exuberanței romantice (Bolintineanu, de pildă), care i-a reluat temele, tinzând spre un soi de realism istoric parcă, deși altcum, ne aflăm în pură ficțiune. [...]

Altele sunt senzaționale, așa cum este narațiunea cu cei doi copii, un arbănaș și un turc, care merg să-și caute norocul la Țarigrad și – despărțindu-se – se întâlnesc mai târziu: turcul, ajuns mare vizir, îl face domn în Moldova pe Gheorghe Ghica, fostul tovarăș de vagabondaj din copilărie. Senzațională, de un fabulos oriental, este și biografia spătarului Milescu, devenit Cârnul, în urma ciuntirii nasului de către Ștefăniță Lupu, împotriva căruia ar fi uneltit, dres în cele din urmă de către un doctor neamț prin slobozirea și coagularea succesivă a sângelui. Romantică este apoi povestea de dragoste (mic *Tristan și Isolda* valah) dintre fiica lui Radu Mihnea și o slugă oarecare. Cei doi fug în codru, vodă face „năvod“ de oameni și-i prinde la Fântâna Cerbului. Momentul este sadovenian, însă totul se termină simplu, brutal, realistic: slugii i se taie capul și fata este trimisă la mănăstire.

Continuat spontan de Creangă, în arta de povestitor, primul cronicar artist devine pentru Sadoveanu model și izvor de inspirație, nu atât în ceea ce privește subiectele împrumutate de la el – cum ar fi istorisirea *Orb sărac*, din ciclul *Hanu Ancuței*, sau în *Zodia Cancerului*, referitoare la domnia lui Duca vodă, despre care Neculce tratează pe larg – cât mai ales în ceea ce privește limba, în modulația ei autentic moldovenească, în gestul narativ elocvent, în plăcerea de a istorisi bătrânește întâmplări care au fost de demult.

(Ion ROTARU, *O istorie a literaturii*
române, vol. I, Editura Minerva,
București, 1971, p. 38–41)

Trei secole de la nașterea lui Neculce, iată un prilej pentru exersări mai ales ale istoricilor literari decât ale istoricienilor, sau mai degrabă ale publiciștilor decât ale celor dintâi, mai exact ale îndrăgostiților de cuvânt, din moment ce a devenit datină să fie considerat fostul hatman între cronicari drept cel mai de seamă poet al graiului. Odată contribuția documentară vărsată în marea tratatelor și manualelor științifice, osteneala de peste zece ani a omului de condei de pe moșia Prigorenii e izbăvită de rosturile mărunt terestre, viața sa continuându-se unde faptele și plăsmuirile sunt nemijlocite, respectiv la cei ce își fac o religie din a scrie „nici de pre un izvod al nemărui“ și al căror cap de serie pentru români – Ienăchiță Văcărescu – se și născuse pe când Neculce nu „ș-au plătit și el datoria aceștii lumi, cea strămoșească“ și încă nu s-au fost „dus către părinții săi.“

Acolo oferă, „lascav și darnic“, la ospețe bogate, „mai mult din oală roșie decât din pahar de cristal“, cotnarul auriu al frazelor lui – de nu se mai satură „pehlivanii măscarici“ savurându-i portretele, potrivirile de maxime, tablourile de lupte, farmecul neologismelor, „veseliile cu naiuri și cu cântece hagimești“ ale întorsăturilor povestirii, care nu sunt întotdeauna „de oameni vechi și bătrâni“. Sau îi întrece pe toți în rezumarea cea mai fidelă și succintă a unei nuvele de Sadoveanu ori de cutare tardiv romantic. [...]

Locul și l-a ales inspirat, în vecinătatea modernilor, și prin recunoașterea deplinei libertăți de opțiune a cititorului față de legendele-adevăruri artistice propuse: „cine le va ceti și le va crede, bine va fi, iar cine nu le va crede, iară va fi bine“. Acestea sunt istorii, nu basne, nește cuvinte câteva, trecute din generație în generație, probabil purtătoare de sensuri latente ca miturile, și deci trebuiesc captate pentru mai subtile săpături și tălmăciri din viitor. Ca și evenimentele trăite sau atestate, ele i-au apărut prețioase unde plutitoare scriitorului seismograf al timpului său și, cu toate că prin amănuntele relatate urcă doar până la Ștefan vodă cel Bun, îi vor fi răspuns într-un plan mai ferit și acelei curiozități de obârșii care îl face pe Nicolae Costin, colegul de divan din anul premergător Stănileștilor, să împingă hronicul vechimii româno-vlahilor de la veacul XVII până la zidirea lumii. Alegerea ritualică, prin tragere cu săgeata, a locului de înălțare a Mânăstirii Putnei, consultarea sihastrului într-un moment de cumpănă („închina-va țara la turci au ba?“), refuzul mamei de a-l primi în cetate pe eroul învins, căderea calului în moarte la vederea tăierii lui Barnovschi, prinderea prizonierilor la plug („de-au și arat cu dânșii, de au semănat ghindă“) – oamenii pământului zic să se fi petrecut aievea toate. Și nu mai știi, vine din Neculce, sau din Vechiul Testament sau din mai depărtate tăblițe arse, acest râs amar: „i-au fost împungând cu strămurările ca pe boi, să tragă. Iar ei se ruga să nu-i împungă, ce să-i bată cu biciușcile, iar când îi bătè cu biciușcile, ei se ruga să-i împungă.“

Din vorbă în vorbă, de la relatare la anecdotă, prin cele vreo 40 de *cuvinte*, Neculce reparcurge în maniera sa, totuși materia predecesorilor săi, de la Ureche, strălucind prin memorabila caracterizare a lui Ștefan, la Miron Costin al ciumei și al „bietului om sub vremi“. În acest fel începută „după moartea lui Ștefăniță vodă, feciorul lui Vasilie vodă“, întreprinderea istorică de informare în multe privințe absolută, acoperind o perioadă de 80 de ani din viața Moldovei și în secundar a Țării Românești își are asigurată nu numai forța de iradiație în viitorime, ci și o bază de susținere proprie, viclean prelungită dincolo de cronologii.

Asemeni lui Creangă lângă Eminescu și Maiorescu, talentul cronicarului are norocul să se autocontroleze un timp lângă mintea vastă a eruditului Cantemir, iar înțelepciunea-i parcă a veacurilor, prin care parcă se depărtează de noi mai adânc în istorie, este răsplata șansei, deloc roze, de a fi trăit o epocă dintre cele mai neașezate și de a-și fi distrus viața de mai multe ori în războaie, silnicii și pribegii. [...] Memorialist în cea mai întinsă parte a operei, interesant comparat cu

Saint-Simon, el caută să depene „cu adevăr“ „câte s-au tâmplat de au fost“ în propria-i viață. Nu-l preocupă „niscaiva veleaturi a anilor de s-or fi greșit“, ci dacă sunt recreate desfășurările, care neprenotate cu minuție într-un jurnal scrupulos ținut, „au fost scrisă în inima sa“. Răspunderii patriotice care desigur a prezidat, gândului sacru al aducerii istoriografiei la zi, le este superior complementară voluptatea rostirii bătrânești și cristalizării în imagini epice, satisfacția posturii de căutare a timpului pierdut. Orizontul vast al experienței, cu digresiunile dese într-un spațiu curgând între Țara Frâncească, Dania, Țara Șvedului, Gdanțca, Mosc, Bagdat, Țarigrad, Râm, Luțimburgu, Saxonia, și întoarcerile succesive la „a scrie iar pentru Moldova noastră“ unde e profund implicat, servește fericit, în ora calmă a senectuții, filtrării de esențe, intuirii de permanențe menite a lumina scopul principal: de îndrumare politică, morală și estetică; implicit, de salvare națională în linia lui Neagoe Basarab. „Cu cât veți îndemna a ceti pre acest letopisățu mai mult – se încheie doar *Predoslovia* – cu atât veți ști a vă feri de primejdii și veți fi mai învățați a dare răspunsuri la sfaturi ori de taină, ori de oștire, ori de voroave.“ Omagiind în Neculce nu istoricianul, ci scriitorul, îi înțelegem mereu neliniștea primordială, îi înțelegem vibrația cea mai secretă din dorul de pământul natal, și-l scoatem cu fața sa cea mai adevărată „la domnii și la noroade de cinste“.

(Aurel RĂU, *Neculce, trei secole*, în
Steaua, Cluj, nr. 22,
16–30 noiembrie 1972, p. 8)

Letopisețul lui Neculce nu e lipsit de orice obiectivitate, dar cronicarul nu-și ascunde simpatiile și antipatiile, inspirate de serviciile sau ponoasele de care avusese să se bucure ori să se plângă.

Nu vom mai stărui asupra calității lui de povestitor, pe larg subliniată de toți istoricii noștri literari, nici asupra portretelor lui, superioare acelora ale lui Grigore Ureche, dar nu și acelora ale lui Miron Costin. Interesante sunt faptele curioase din *Letopiseț*, ca reluarea – niciodată citată – despre întâiul nostru proiectant și machetist, modelator în ceară:

„... s-au gătit împărăția Turcului și au purces cu oști să vie asupra Țării Leșești să dobândească vestita cetate Camenița. Și au trimis poruncă la Duca vodă să-i trimită chip și starea cetății Cameniții, să vadză ce loc și ce tărie aru avè. Duca vodă au trimis pe un nemiș [...] anume Gligorie Cornescul ce era foarte meșter de scrisori și de săpături la pietre și la alte lucruri, de au făcut chip cetății Cameniții de ceară, cu toate tocmelele ei dinluntru și denafară. Și o au trimis la împărăție, de o au văzut, și mult s-au mirat de mărimea ei ce era din singură starea locului, cu apă și cu stânci de piatră împregiuriu, minunat locu. Și mai mult aceasta au îndemnat pe împărăție, de au vinit la Camenița.“

Aș mai releva faptul că Neculce, deși nu laudă nicăieri în *Letopiseț* pe Miron Costin ca pe un mare înaintaș, de cultură superioară și de egal talent, îi consemnează în repetate rânduri atitudinile dârze și cuvintele memorabile, material folosit de altfel de către romancierii noștri. Compilând însă cronici anterioare, ca aceea numită de C. Giurescu buhușescă, el nu înțelege întotdeauna ce transcrie, ca în cazul când numește „sfat înșelătoriu“ îndemnul lui Miron către Duca vodă să nu dea îndărăt față de invadatorii leși și moldoveni, ai partizanilor lui Ștefan Petriceicu: „Să nu dăm locul, că pământul acesta este frământat cu sângele moșilor și a strămoșilor noștri“. Sfatul, primă și splendidă afirmare a patriotismului, trecut astăzi în limbaj ca loc comun, a fost însă suspectat în izvorul folosit de Neculce, cum că Miron nu ar fi fost străin de proiectele lui Sobieski, care i-a rezervat castelul său de vânătoare, pe când s-a purtat neomenos cu voievodul respectiv.

Izvor capital pentru cunoașterea istoriei Moldovei mai ales în partea lui memorialistică, scris cu patimă, dar și cu tot atâta talent, precum și cu surprinzătoare sincronizare de istorie universală, *Letopisețul* lui Neculce este un admirabil monument filologic și literar, nu foarte accesibil oamenilor fără deosebită cultură, monument fără de care nu s-ar fi ivit poate o bună parte din opera sadoveniană de înviere a trecutului Moldovei. Locul bisericii din Prigoreni, reședința lui în apropierea Iașilor, i-a păstrat osemintele. De mirare că locul n-a ajuns obiect de cult și de pelerinaj, ca Ipoteștii și Humuleștii.

(Șerban CIOCULESCU, *La tricentenarul nașterii*
lui Ion Neculce, în *România literară*,
anul V, nr. 49, 30 noiembrie 1972, p. 7)

Există adevăruri care, de la prima lor enunțare, par nu numai evidente, ci chiar comune. Că în Neculce putem recunoaște, considerând lucrurile sub aspectul talentului în sine, pe cel mai mare scriitor român de până la apariția clasicilor de aur ai literaturii noastre din a doua jumătate a secolului al XIX-lea: Eminescu, Caragiale, Creangă, cărora, de altfel, le poate sta alături, este unul din aceste adevăruri. Neformulat însă vreodată până acum ca atare, „Când citești cronica lui Niculce, un nume îți năvălește numaidecât în minte – Creangă", spunea G. Călinescu. Într-adevăr, cei doi scriitori sunt înrudiți în asemenea măsură, încât ei ar putea trece drept manifestările succesive ale aceluiași arhetip. E un fenomen rar ca o structură artistică să reapară peste un număr de ani, purtătoare a unei forțe de expresie de intensitate egală. Marii gemeni ai literaturii noastre îl ilustrează. Neculce e un Creangă care lucrează, în loc de întâmplări, cu evenimente. Egal în arta intuitivă a povestirii dublului său de peste veac, îi este superior prin puterea de reprezentare. Sarcasmul și ironia celui dintâi se dezgheață și se îmblânzesc în umorul succesorului, cu toate că bonomia amândurora este uneori doar aparentă. Pentru a rosti unele din primele ei cuvinte literatura română cultă deschide gura de aur a lui Neculce. Peste un secol și ceva Creangă o va reprezenta cu nu mai puțină strălucire. Boierul și „mojâcul" își împart astfel gloria verbului național.

Cronica lui Neculce constituie nu numai o importantă realizare în sine, ci și o posibilă monadă a literaturii române. Ea rezumă sau mai bine-zis anticipează un întreg ansamblu de trăsături generale. Printre firele din care, de peste două secole, se țese literatura română modernă, unul dintre cele mai vizibile este cel al operei lui Neculce. [...]

Cronica lui Neculce nu suferă de partizanatul facțiunilor boierești sau de aservirea completă față de punctul de vedere domnesc. Subiectivismul ei, de altă natură, nu este însă mai puțin marcat. În comparație cu alți cronicari fățiși până la naivitate în pătimirile lor, Neculce, mai abil, își permite să denatureze uneori lucrurile din motive personale sau de clasă bine camuflate, derutându-și, prin aceasta (încă și astăzi), cititorii. [...]

Este locul să abordăm aici o problemă esențială a exegezei neculceene: caracterul național al operei, patriotismul autorului (patriotism înțeles, evident, în sensul secolului în care a trăit și în limitele – de neignorat – ale unei foarte clare concepții de clasă). Și unul și celălalt au fost și sunt de obicei căutate în cuvintele autorului: profesii de credință autohtone, declarații antifanariotice, lamentații – nu întotdeauna „pure". În ce ne privește, ne propunem să le descoperim în structura mai adâncă a operei, unde, după părerea noastră, se află mai ferm imprimate. Un lucru trebuie de la început subliniat: *Letopisețul* lui Neculce nu reflectă numai contextul istoric în care autorul a trăit, ci totodată i se opune, îi rezistă. Eliminarea tragicului ar putea fi privită ca un aspect al acestei tendințe; prin „desamorsarea" mecanismului ei tragic, realitatea ar putea deveni inofensivă. Situat într-o lume ostilă, amenințătoare, cronica devine pentru Neculce un refugiu. Nu numai și nu atât în sensul în care condițiile materiale, de relativă stabilitate și siguranță, ale scrierii ei îl pretinde, ci și (mai ales) în acela că, scriind, autorul domină într-un fel evenimentele la discreția cărora se aflase. Dacă – după cum spunea alt cronicar – omul este sub vremi, evocându-le, ceea ce înseamnă recreându-le (căci orice reprezentare a realității, oricât de exactă, este ficțiune), adică recapitulând, clasificând, ordonând și într-o anumită măsură determinând, vremile rămân sub om, se „depun", *se așeadză*. Neculce s-a zidit în cronica sa, începută, în planul subconștient al ființei, din nevoia de a se apăra.

Groaza, am spune, primordială a cronicarului e *neașezarea*. Sentimentul exprimă însă nu numai pe boier, căruia haosul, instabilitatea îi periclitau privilegiile, ci și întreaga comunitate națională, având nevoie, în aceeași măsură, de un cadru al existenței sociale bine constituit. În acest sens fobia lui Neculce e ancestrală. Or, în raport cu permanenta calamitate a *„vremilor neaședzate"*, cronica reprezintă principiul contrar, salvator, *al așezării*. Tendința *Letopisețului* lui Neculce rezumă astfel, în mic, una din tendințele istorice fundamentale ale poporului român, caracterizat printr-o dialectică a așezării în neașezare. Cvasimilenara migrație a popoarelor, apoi formidabilul pericol otoman, în fine, vecinătatea unor mari imperii au creat neamului de la Carpați și Dunăre, în lupta sa pentru supraviețuire, condiții extrem de dure. Din negura veacurilor, vremile au fost și au rămas – până în perioada modernă – *neașezate.* Generație după generație, oamenii de aici au găsit însă de fiecare dată resursele și posibilitatea să se așeze. *Bovarismul așezării* la Neculce corespunde așadar unei seculare aspirații naționale. Omul și opera prezintă deopotrivă același caracter „aședzat“, caracter care contrastează cu starea de „neaședzare“ a vremurilor, și i se opune. Cronica lui Neculce dă cititorului un sentiment de temeinicie, de calmă durată, de permanență și consolidare. Peste blocul pe care-l formează, valul istoriei trece fără să îl clintească. În mult mai mare măsură decât lamentațiile în „of“ și „vai“, atât de des citate, cu ceva din automatismul și convenționalitatea bocetelor profesionale, tocmai acest aspect de realitate constituită, definită și definitivă, într-un context fluctuant și nesigur dă cronicii lui Neculce acel caracter național și acea profundă valoare patriotică ce i-au fost dintru început recunoscute.

Considerată în funcție de *nucleele* sale *epice*, cronica lui Neculce se pulverizează într-o masă de mici nuvele, istorii comprimate, simple episoade, anecdote, instantanee, dintre care unele de interes deosebit, memorabile pentru cititor, și credem, foarte sugestive pentru un scriitor, în eventualitatea perfect legitimă că ar dori să se folosească de ele ca de niște puncte de plecare.

Fragmentul XVII din *O samă de cuvinte* – despre „începerea“ impostorului Despot vodă – este o nuvelă venețiană redusă la liniile ei esențiale, un fel de scenariu, cu intrigi, documente revelatoare și substituiri de persoane. Dacă secțiunea numărul XVII conține substanța unei posibile nuvele, aceea cu numărul XXXIX poate furniza material chiar pentru un roman. Elementele picarești, legămintele solemne, coincidențele, spectaculoasele ascensiuni sociale, loviturile de teatru, momentul suprem al recunoașterii, epilogul fericit dau o savoare aparte acestei istorii pline de mișcare și mișcătoare a unui copil sărac purces dintr-un sat albanez spre Țarigrad și ajuns mai târziu, grație ajutorului fostului său tovarăș de drum, devenit mare vizir, domnul Moldovei sub numele de Ghica vodă. Un personaj rocambolesc este Dedul spătarul Arbănașul care, închis de Constantin Cantemir, evadează spectaculos, „ca-n filme“. [...]

Evocarea complotului boieresc îndreptat împotriva lui Constantin Cantemir și a represaliilor domnului, a uciderii mai întâi a lui Velicico și apoi a lui Miron Costin, acesta din urmă smuls dintr-un doliu proaspăt, soția sa murind chiar atunci, și a remușcărilor (rare în epocă) ale bătrânului voievod: „Cantemir vodă dup-aceea mult se căiè ce-au făcut și de multe ori plângè între toată boierimea și blăstăma pe cine l-au îndemnat de-au grăbit de i-au tăiat“, reprezintă unul dintre cele mai impresionante momente ale cronicii. Câteva aspecte ale acestei mari scene merită subliniate în chip deosebit: logica diabolică, implacabilă cu care sfătuitorii domnului, folosind, în mod perfid, ca premiză faptul că, ieșindu-și din fire, acesta îl bătuse cu buzduganul pe Velicico, îl aduc, pas cu pas, din aproape în aproape, în situația de a ordona cele două crime. [...]

Istoria turcului trimis în Moldova să caute pricină de mazilire lui Vasile Lupu, și „îndopat“ pur și simplu cu galbeni de către acesta, adevărată capodoperă de psihologie a mituirii, e de o savoare gogoliană. [...]

Excelent observator, Neculce reține, descriind o scenă, aspecte inedite, surprinzătoare și în același timp foarte caracteristice, capabile să insufle sentimentul celui mai acut concret, să actualizeze intens. Martor și participant la încleștarea decisivă de pe Prut, Neculce evocă pe larg, din interior, într-un chip foarte modern. Descrierea insistă asupra diferitelor manevre, ciocniri, operații cu caracter izolat și bătălia – al cărei ansamblu ne scapă – se încheie mai înainte de a înțelege dacă ea a început cu adevărat și fără să ni-l desemneze în mod evident pe învingător. În politică, pe plan militar și ca în literatură, Stănileștii reprezintă un alt Waterloo. În nici un alt moment al „filmului“ bătăliei (datorită lui Neculce ne aflăm în posesia unui prețios *documentar* al acesteia), nu ne simțim în mai mare măsură la *Stănilești* decât atunci când cronicarul amintește în treacăt, dar cu ce puternică sugestie a clipei, de acele dueluri specifice de tiraliori, expresie a surescitării combatanților, angajate din obligație, dar și dintr-un spirit de bravadă reciproc incitat între mici grupuri ce se desprind din rândurile celor două armate beligerante. [...]

Neculce nu este numai un artist al cuvântului, ci și un artist al imaginii; ceea ce el spune desfată auzul și încântă totodată privirea. Euforia muzicală a lecturii e dublată de euforia ușor melancolică a participării „directe“ la întâmplări de mult încheiate, a „introducerii“ în imagine. Cronica lui Neculce anulează, în momentele de intensificare a reprezentării, *timpul* cititorului, și pe cititor însuși; aceasta resuscită ca martor ocular, al $n + 1$-lea personaj al cărții. Scenele cele mai vii ale letopisețului nu se lasă completate din afară; ele atrag și includ irezistibil cititorul, transformat în element component al tabloului.

În *O samă de cuvinte*, episodul VI, vălmășagul bătăliei se desface ca un val pentru a oferi privirii posibilitatea de a contempla o scenă și un gest cvasi-ritualice în care raportul de strictă vasalitate, având parcă ceva din caracterul exemplar și impecabil, din puritatea povestirilor cavalerești timpurii se îmbină cu umilința și căldura relațiilor interumane specific orientale.

Prospețimea unui prezent transparent, etern, atinge intensități aproape magice în secțiunea a VIII-a. [...]

Nu vom insista prea mult asupra a ceea ce se numește de obicei – cu o oarecare emfază – arta portretului la Neculce; orice referire la scriitor, oricât de sumară, ajunge inevitabil la ea. Fără a valorifica însă întotdeauna ceea ce s-a spus până acum esențial în această privință: „Portretul niculcian stă la mijloc între caricatură și tablou“ (G. Călinescu); „Notele prin care individualizează portretele nu sunt atât calități sufletești sau trăsături fizice, cât mișcarea“ (N. Cartojan) etc.

În ce ne privește, ne vom mărgini a sublinia din nou remarcabila capacitate de observație a lui Neculce, aplicată de data aceasta oamenilor, și, ca un fapt credem inedit, pătrunderea sa psihologică – vădită neîndoios în câteva cazuri, sprijinindu-ne pe exemple, după câte știm, nefolosite până acum. Nu înainte însă de a preciza – iarăși – că puterea de observație a cronicarului este uneori superioară puterii sale de înțelegere. Se întâmplă nu o dată ca Neculce să înregistreze foarte exact aspecte sau trăsături, fără a fi însă (pe deplin) edificat asupra a ceea ce ele semnifică. În acest sens spuneam că el fotografiază cu mare precizie realitatea (în cazul de față individualitatea), lăsând parcă altora grija interpretării adecvate și complete a datelor. [...]

În al IV-lea fragment din *O samă de cuvinte*, Neculce pomenește de „păharul“ lui Ștefan cel Mare păstrat la mânăstirea Putna până în timpul ultimei domnii a lui Mihai Racoviță (1715–1726). Atunci, un egumen nevrednic, „vrând să să fălească, au băut la masă cu acel păhar al lui Ștefan vodă, cu niște slugi boierești, ce era zlotași. Și bând mult cu acel păhar, s-au îmbătat și fiind beți au stricat un lucru scumpu domnescu și de minune ca acela.“ Distrugerea cu atâta ușurătate a prețiosului vestigiu simbolizează parcă o stare de lucruri, o întreagă atitudine de nepăsare față de trecutul țării, risipit și devalorizat ca țăndările pocalului. Tristă stare de lucruri, condamnabilă mentalitate pe care, prin cronica sa, Neculce, pe urmele lui Grigore Ureche și Miron Costin, încearcă și reușește să o remedieze pe una, să i se opună celeilalte. Ion Neculce e unul din primii mari restauratori ai trecutului național. Cioburile paharului lui Ștefan i-au însângerat și traumatizat sensibilitatea; pentru a o vindeca sau măcar alina, el a trebuit să le culeagă cu grijă din pulbere și să refacă din sfărâmituri vechea formă pierdută. [...]

Letopisețul Țării Moldovei prefigurează unele evoluții ulterioare.

În cronica lui Neculce, literatura română, care începea într-un fel o dată cu el, își avea fixate pentru multă vreme câteva din datele ei esențiale.

(Valeriu CRISTEA, *Introducere în opera lui Ion Neculce*,
Editura Minerva, București, 1974, p. 5–6, 120,
148–150, 159–168, 193–194, 210)

Neculce este ultimul mare cronicar al Moldovei. El continuă opera – năprasnic întreruptă – a lui Miron Costin, care, la rândul său, o completase pe cea a lui Grigore Ureche. S-au mai interpus și altele: un Nicolae Costin, câteva cronici anonime (din care unele au fost folosite și de Neculce), parte din opera lui Cantemir – aceea privitoare la români. Toate, fără excepție, cronici erudite sau compilații, folosesc un stil livresc, un stil căutat, foarte adesea artificial, sub influența limbii latine, sau a celei neogrecești. Singură cronica lui Neculce este scrisă în limba grăită pe ogoarele Moldovei, în limba poveștilor populare, în limba prin care a fost transmisă înțelepciunea neamului din generație în generație.

Marii predecesori ai lui Neculce, inclusiv Nicolae Costin, au avut norocul să zugrăvească veacurile de aur ale Moldovei, să desprindă din letopisețele slave interne și din istoriografia vecinilor zilele de glorie ale voievozilor, despre care nu s-a putut spune că le-a ruginit vreodată spada în teacă. Neculce, în istoria sa de optzeci și doi de ani, nu găsește decât un singur voievod gata să se sacrifice pentru a pune stavilă decadenței și umilinței Moldovei: pe Dimitrie Cantemir. În rest el este martorul conștient și neputincios al scăderii demnității domnești, al înlocuirii domnilor de țară cu domni străini trimiși de la Constantinopol, al incapacității acestora de-a apăra țara până și de incursiunile unor detașamente de leși sau de tătari ce nu treceau, foarte adesea, de câteva zeci de oameni. Neculce este martorul dezagregării morale a societății moldovenești (este vorba, bineînțeles, de boierimea moldovenească, al cărei tipic reprezentant a rămas până la sfârșitul zilelor sale), este martorul introducerii unor obiceiuri noi (și nu întotdeauna de ordin fiscal), contrare bunului-simț și spiritului său întru totul conservator. El este chemat să scrie istoria celei mai întunecate epoci din viața Moldovei, pe care n-a cunoscut-o numai din lecturi, sau din relatările bătrânilor, ci a trăit-o, în bună parte, zi de zi, umplându-și sufletul de amărăciunea pe care a lăsat-o, prin paginile *Letopisețului*, moștenire generațiilor de după el vreme de două sute și patruzeci de ani.

Neculce subliniază lipsa de unitate a boierilor divaniți, spiritul de intrigă și lăcomia fără margini a unora dintre ei. Avea s-o simtă el însuși, multă vreme după întoarcerea din pribegie. Îi înfierează, fără ocol, pe cei mai mulți dintre ei, străini sau neamuri, deopotrivă. Deplânge zilele de odinioară, când boierii erau mai uniți, mai puternici și „se puneau pentru țară".

Neculce nu se îndepărtează, totuși, de casta căreia îi aparține. Știa exact din ce viță se trage și nu puține vrăjmășii și-a creat, inclusiv, în sânul micii boierimi, cu care nu înțelegea să stea la masa de taină a treburilor țării.

Cronicarul era un paraponisit. Din fragedă tinerețe și până la bătrânețe a cunoscut urcușuri și, mai ales, coborâșuri dintr-acelea care lasă urme adânci și-l acresc pe om.

Și totuși, în pofida tuturor încercărilor, care n-au ocolit nici pământul Moldovei – pe care l-a iubit, ca nimeni altul – și nici pe el ca om, produs al humei moldovenești, Neculce găsește adesea resurse optimiste și, mai ales, un umor nestăvilit, care îl face pe cititor să uite că în paginile cronicii sale este vorba de vremea Ducăi vodă și de aceea a lui Dumitrașcu Cantacuzino.

Istoriografia moldovenească din veacul său urmează și ea spiritul decadent al vremii. Drept este că nici Grigore Ureche și nici Miron Costin n-au scris pagini de memorii, n-au fost martorii întâmplărilor relatate (ultimul a trăit abia 27 de ani din epoca pe care a descris-o, ceea ce este extrem de puțin). Nimic, în afară de îndemnul interior, nu i-a împins să scrie cronica Moldovei. Contemporanii lui Neculce scriu toți, sau aproape toți, din îndemnul sau porunca vreunui domnitor sau mare boier. *Cronica racovițeană-buhușească (1661–1705)*, pe care o va folosi și Neculce, este plină de osanale la adresa patronilor din ordinul cărora a fost scrisă. Vanitosul Nicolae Mavrocordat se va sluji de mai multe condeie, însărcinate să-i ilustreze domniile din Țara Moldovei: Nicolae Costin, Axinte Uricariul; o cronică paralelă a domnilor Țării Românești și Moldovei a fost scrisă tot din îndemnul său, după cum Radu Popescu din Țara Românească tot sub oblăduirea sa își alcătuiește cronica. Nicolae Chiparissà scrie despre „victoriile" din 1716 ale lui Mihail Racoviță și Constantin Ipsilanti (viitorul hatman al lui Grigore Ghica din a doua domnie, cel cu piele de iepure la spate) asupra cătanelor ce veniseră în podghiaz până la Hlincea, lângă Iași; Vasile Buhăescu, fostul cămăraș, scrie o istorie paralelă a Țărilor Române din porunca lui Constantin Mavrocordat. Cât privește pe Ghiculești, aceștia vor avea în Grigorie al II-lea Ghica pe un atent și stăruitor reprezentant pentru ilustrarea domniei lor. Din ordinul lui va fi scrisă *Cronica Ghiculeștilor (1695–1754)*, precum și redacția grecească a lui *Pseudo Alexandru Amiras*. De altfel partea privitoare la începutul domniei sale din ultima cronică (*Cronica anonimă a Moldovei 1661–1729)* ocupă aproape jumătate din întregul volum, ceea ce o definește ca pe o cronică oficială, ca pe o „producție de comandă", cum denumește D. Russo acest gen de creații.[1]

Întrebarea se pune: fost-a Ion Neculce cronicarul oficial al vreunuia din cei nouă domni, care s-au perindat pe tronul Moldovei, de la a treia domnie a Ducăi vodă cel bătrân și până la Constantin Mavrocordat, sub care a trăit, fiind om în toată puterea cuvântului?

---

[1] Cf. D. Russo, *Cronica Ghiculeștilor (1695–1754)*, în *Buletinul Comisiei istorice a României*, vol. 2 (1916), p. 3.

Sau fost-a Ion Neculce cronicarul unei facțiuni boierești, legat de aceasta prin interese comune și ținut, ca atare, să-i laude faptele și, mai ales, să-i justifice scăderile și mâncătoriile (ca să folosim cuvântul său, atât de categoric, când este vorba de abuzuri)? Nu, hotărât nu! Ion Neculce s-a bucurat de aprecierile și bunăvoința Cantemireștilor și în special de a lui Dumitrașcu, pe care l-a urmat, în mod loial, dincolo de Nistru. Dar Neculce, scriind istoria lui Dimitrie Cantemir, scrie de fapt cea mai fierbinte pagină a memoriilor sale, în care, măsurând cu dreaptă cumpănă, spune tot, plăcut și mai ales neplăcut, despre tânărul și învățatul domn. La data când redactează Neculce aceste capitole ale cronicii, Cantemireștii erau morți de mult, sau, în orice caz, nu se mai punea problema întoarcerii vreunuia din ei pe tronul Moldovei. Neculce pătimise destul de pe urma lor și n-avea de ce să le poarte recunoștință veșnică. Putea să-și scrie *Letopisețul* cu obiectivitate, măcar din acest punct de vedere; n-avea cine să-l tragă la răspundere pentru judecățile aspre și nici să-l răsplătească pentru laudele nemeritate.

Cât privește apartenența lui Neculce la vreo grupare boierească anume, aceasta este încă și mai mult exclusă. Schițând biografia sa, vom observa, dimpotrivă, că el nu s-a dat în lături să-și exprime resentimentele față de cele mai apropiate rude, Cantacuzinii, necum să intre cu ei (și mai puțin cu alții, străini) în vreo înțelegere. Neculce este boier mare, feudal în toată ființa lui și susținător al intereselor clasei mari boierești. El exprimă punctul de vedere general al acestora, dar nu al unei grupări. Neculce nu este, nici pe departe, întru totul obiectiv, dar cronica lui este produsul exclusiv al observațiilor sale și al inimii sale. Nimeni nu i-a comandat-o și pentru nimeni n-a scris-o. [...]

Letopisețul Țării Moldovei, ultima cronică de proporții scrisă în veacul al XVIII-lea, după aceea a mult învățatului Nicolae Costin, contemporanul său, a fost privită mai ales ca o creație literară – cea mai înaltă a vechii noastre literaturi – și mai puțin ca un izvor narativ istoric, cum este în realitate. De aici numărul relativ mare de studii critice care au apărut în ultimii douăzeci de ani, scrise, evident, de condeie alese, și lipsa aproape totală de considerațiuni privitoare la valoarea documentară a cronicii.

Letopisețul lui Neculce nu este nici pe departe un izvor narativ singular, pentru perioada istorică la care se referă. În afara izvoadelor, adică a micilor cronici de familii boierești, sau de domni, cele mai multe pierdute astăzi sau absorbite de letopisețe, topite în cuprinsul larg al acestora (cum au fost izvoadele lui Tudosie Dubău, Vasile Demian, Miron logofătul, sau izvodul Costăchesc), constatăm existența următoarelor cronici scrise fie înaintea lui Neculce, fie o dată cu el: *Cronica racovițeană-buhușească (1661–1705)*, atribuită pe vremuri lui Nicolae Muste; *Cronică a Moldovei dintre anii 1661–1709*, atribuită lui Nicolae Costin; *Cronică anonimă a Moldovei de la 1661 până la 1729*, atribuită lui Alexandru Amiras; *Cronica Ghiculeștilor (1695–1754)*. Mai pot fi amintite două istorii paralele a Țării Românești și a Moldovei, precum și trei cronici oficiale, foarte limitate în timp. Se știe de mult că între cronica lui Neculce și celelalte izvoare narative nu există raporturi de dependență, cu excepția *Cronicii racovițene-buhușești*, pe care a folosit-o drept schelet pentru prima parte a *Letopisețului*. În *Predoslovia* sa, scrisă, cum vom mai avea prilejul să subliniem, după elaborarea întregii opere, introducere care ni s-a păstrat doar în două cópii, Neculce mărturisește însă că scriind „întru pomenirea domnilor“ până la Duca vodă cel bătrân (până la sfârșitul domniilor acestuia!), s-a folosit și el de „niște izvoade ce-au aflat la unii și alții“, adică de mici cronici, pe care nu le precizează. Poate că unele vor fi aparținut familiei sale (lui Iordache Cantacuzino, sau lui Gavrilaș Mateiaș), sau vor fi fost scrise de Enache grămăticul, tatăl său vitreg, și le va fi găsit după moartea acestuia. Alte știri, pretinde Neculce, le deține „din audzitele celor bătrâni boiari“. Aceasta ne duce la concluzia că el avea obiceiul să-și facă însemnări și că și-a redactat cronica, foarte probabil, în etape. Bănuielile ne obligă să revizuim ideea pe care a îmbrățișat-o cvasi-unanimitatea cercetătorilor cu privire la vremea când a fost scrisă opera. [...]

Capitolul dedicat savantului voievod, de mari dimensiuni, care se abate fundamental de la metoda folosită de cronicar în tratarea istoriei domniilor anterioare, nu poate fi urmărit în toată desfășurarea lui. O mare parte din el am observat-o vizând viața lui Neculce, împletită zi de zi cu evenimentele dramatice din vara și toamna anului 1711. Agitația, pasiunea, teama, speranța, acestea și alte sentimente, greu de definit, care fac parte componentă din trăirile eroilor, transformă capitolul domniei lui Cantemir într-o tragedie a Moldovei şi a voievodului său. Comentariile sistematice pe marginea acestui capitol ne apar de prisos. Ne vom mărgini să subliniem că Neculce redă întâmplările în stilul reportajelor moderne, pe măsură ce lucrurile se precipitau. Aşa se şi explică întinderea celor nouă luni din domnia lui Dimitrie Cantemir pe zeci de pagini. D. Cantemir este urmărit în acţiunile sale zi de zi. Pana lui Neculce îl surprinde ezitând şi aşteptând semnalul de arestare a lui Constantin Brâncoveanu, pe care dorea, în adâncurile lui, să nu i-l comunice vizirul niciodată. Îl observăm pe domnul Moldovei obligat să fie propriul său sfetnic într-o problemă crucială pentru viitorul său şi al ţării, de vreme ce nu avea suficientă încredere în loialitatea divanului. Îl găsim părăsit de majoritatea boierilor, luptându-se cu privaţiuni de tot felul, inclusiv cu lipsa banilor, încât nu-şi putea plăti nici lefegiii, porniţi din această cauză pe răscoală. Dimitrie Cantemir se decide să cheme ajutorul militar rus exact atunci când i-a venit şi porunca vizirului să-l aresteze pe Constantin Brâncoveanu; prilej pentru cronicar să se justifice în faţa posterităţii că n-a fost el sfetnicul necredincios al domnului, ci dimpotrivă. Este de reţinut această înnăscută artă la Neculce de-a cultiva întâmplările de senzaţie, coincidenţele, patosul. Acestea dau sarea necesară unei plăcute lecturi a *Letopiseţului.*

Zarurile o dată aruncate, domnul se simte descătuşat. Poporul de asemeni. Iaşul seamănă cu un oraş sud-american în carnaval. Devastarea prăvăliilor turceşti şi jaful asupra turcilor sunt prezentate într-o notă de frenezie şi entuziasm care disimulează realitatea: „Iar băcăliile sta vărsate pre uliţă, de era sătui şi copiii. Strafide, smochine, alune era destule pre la toate babele". Dar Neculce, om înţelept, ţine să-i amintească domnului, prin condeiul copilului ce ştia turceşte şi ale cărui cunoştinţe sunt puse la încercare, că „nu iaste mai mare blăstămat în lume decât omul cela ce are o fărâmă de pâine în mână şi o leapădă pe aceia şi cearcă să afle alta mai mare".

Moldovenii, chemaţi la oaste şi plătiţi din vistieria ţarului, răspund cu entuziasm. Calfele de croitori, de blănari, de ciubotari, crâşmarii, îşi lasă rostul şi se angajează în armată, iar boierii rămân fără slugile atrase de acelaşi miraj al banului şi al aventurii.

Treptat, paginile de clocot, de agitaţie dispar şi altele ies de sub condeiul lui Neculce. Sunt acelea care descriu armata muscalilor, văzută de el şi urmărită de el în toate acţiunile, până după reversul Stănileştilor. Între ele doar momentul vizitei lui Petru cel Mare la Iaşi, larma boierilor la perspectiva eredităţii Cantemireştilor în Moldova şi diversiunea lui Toma Cantacuzino, fugit din Ţara Românească, fac notă aparte. Pe Toma, ruda sa şi asociatul lui Cantemir în politica rusofilă, Neculce nu-l iubeşte. Toma Cantacuzino a plătit dureros spiritul de aventură: „Aşea aduce tinereţele pre om, când au pre mult voie şi dezmierdăciune la un stăpân, precum au avut şi Toma la Brâncoveanul vodă; că la cea de apoi s-au înstreinat de neamul său şi de binele său cel mult şi au murit în ţări streine".

Neculce n-avea aptitudini militare şi nici priceperea specialistului în materie de strategie şi tactică. Luptele la care a luat parte ca observator – şi, foarte probabil, şi direct, împreună cu mica armată de moldoveni, deşi nu o spune nicăieri –, sunt descrise cu naivitate, dar cu o remarcabilă culoare autentică. El este bucuros că moldovenii săi – după ce, ieşiţi în afara taberei pentru luptă, şi rău hăituiţi de turcii mai bine înarmaţi – au fost admişi din nou în tabără şi erau puşi la adăpost. „Deci cum au istovit turcii dovà (= rugăciunea, *n.n.*), s-au şi apucat a da năvală de trei, patru părţi în obuzul moschicescu. Şi aşea să bătea, câte un ceas şi giumătate ţinea năvala. Iar moldovenii şedea acolo, în mijlocul obuzului, ca cum ar şedea la casele lor, aşea nu avea nici o grijă. Că puşcile turceşti nu le meşteşuguia bine şi trecea preste obuz. Şi arunca şi cumbarele de céle mare; şi suindu-să sus, nu apuca să cadă gios şi să spărgea. Şi deşi cădea vreuna, cădea în laturé, nu nemeriia în obuz. Şi când sta câteodată bătaè şi începè trâmbiţile moschiceşti a dzice, pre atâta cunoştèm că n-au spartu turcii obuzul."

Iată cum este descris şi punctul culminant al bătăliei, după care lucrurile se vor domoli treptat, treptat, asemeni unei cumplite furtuni însoţită de grindină: „Iar când au fost marţi dimineaţa, turcii s-au strâns toţi deoparte, şi acolo ş-au făcut meteredzu şi ş-au aşădzat toate puşcile. Şi au început a să bate prea vrăjmaş, cât întunecasă lumea, de nu să vedea om cu om, şi să vedea numai para cum eşiia din puşci. Ca cum arde un stuh mare, trestie, pe nişte vânt mare, aşa să vedé focul ieşind din puşci. Numai ce voiu să dzic, poate fi Dumnedzău fereşte la războiu, că dintr-o 1000 de sineţe abiia să tâmplă de loveşte un om. Că de ar hi nemerit cât foc slobodziia, n-ar fi mai rămas nici la turci, nici la moscali, om de poveste. După cum dzice un cuvânt Miron logofătul: «Mare iaste omul, iar la războiu prea mică-i iaste ținta».“

Armistițiul care s-a încheiat, rezultat mai ales al lipsei de informații din tabăra turcească și al spaimei – zice Neculce – care a intrat în armata otomană, în urma unor contraatacuri rusești, deși n-a durat decât trei zile, a fost mai cumplit decât războiul însuși, pentru că nu aveau nimic de mâncare. Iar după trei zile, rezervate tratativelor de pace, armata rusă, însoțită de un ceauș turcesc, s-a putut în sfârșit mișca spre nord. Și de înfometați ce erau, mulți ruși fugeau la turci, ca să scape cu viață.

Interesante sunt concluziile cronicarului despre mersul operațiunilor și consecințele pe care le-ar fi putut avea războiul asupra ambelor părți. Și unii și ceilalți ar fi putut învinge: rușii, dacă nu și-ar fi dispersat forțele, turcii, dacă n-ar fi acceptat propunerile de pace. „Numai ce vom să dzicem, voia lui Dumnedzeu au fost, de nici moscalilor nu le-au dat Dumnezeu chiverniseală ca să biruiască pe turci. Așijderea și turcilor le-au dat Dumnezeu mintea, de nu s-au prăpădit moscalii de tot. Nu bat cei mulți pre cei puțini, nici cei puțini pre cei mulți, ce numai cum va Dumnedzeu“.[...]

Aproape două pagini sunt consacrate sfârșitului tragic al lui Constantin Brâncoveanu și al familiei sale. Pentru Neculce „mânia lui Dumnezeu“ a căzut atunci pe capul domnului muntean și blestemele celor pe care i-a năpăstuit, și în primul rând blestemele Moldovei. Într-adevăr, Neculce amintește și cu prilejul acestui cumplit spectacol, pe care îl descrie, evident, din relatările altora, unele din relele strălucitei sale rudenii din Țara Românească, dar sfârșitul sângeros al acestuia nu-l bucură, cum au încercat unii istorici literari să dovedească. Neculce, om credincios, nu se putea bucura de acest sfârșit al lui Brâncoveanu, el care nu se manifestă niciodată în paginile sale ca un adept al vărsărilor de sânge. Neculce nu este om blând, fără îndoială, mai ales când își judecă adversarii, dar este departe de el bucuria răzbunării sângeroase. De toate relele care i-au ajuns pe vrăjmași se bucură, dar nu de sângele lor vărsat. El înfierează pe Gin Ali pașa, vizirul ucigaș, chiar cu prilejul masacrării familiei domnului, tocmai pentru că era „un păgân rău, turbat și mare sorbitoriu de sânge asupra creștinilor“, în campania de la Petrovaradin. „Acesta au omorât pre Brâncoveanul vodă cu copiii lui... și pre alții mulți“, zice Neculce, începând schițarea portretului odios al cruntului vizir a cărui intenție era ca „de a birui pre nemți, să pue pași și în Moldova și în Țara Muntenească“. [...]

Letopisețul lui Ion Neculce este precedat de un număr variabil de povestiri – de la manuscris la manuscris – cunoscute sub titlul de *O samă de cuvinte ce sânt auzite din om în om, de oameni vechi și bătrâni, și în letopisățu nu sânt scrise, ce s-au scris aicea, după domniia lui Ștefăniță vodă, înaintea domniii Dabijii vodă...*

Este de observat de la bun început – înainte de orice considerații privitoare la valoarea istorică a *cuvintelor* – că acestea au fost redactate de autor în legătură directă *cu marile compilații de cronici*, compilații realizate adeseori după izvoare narative dispărute de mult[2]. Referindu-ne la cronicile moldovenești, vom reaminti cititorului tendința ce se observă, Neculce fiind încă în viață, de a fi adunată în același volum, întreaga istorie a țării, și de a structura volumele după un cuprins pe care ni-l precizează înseși manuscrisele reprezentative.

O asemenea compilație de cronici ne prezintă Teodor Codrescu în *Uricarul* său, copiată în anul 1807 de către un oarecare Iosaf monahul, pentru Constantin Brașoveanul, după un alt manuscris din 1724, februarie, lucrat de ieromonahul Savva pentru Atanasie, episcopul de Roman[3]. Așadar, în anul 1724 existau manuscrise care difuzau întreaga istorie a Moldovei până la anul 1661, până la moartea lui Ștefăniță Lupu. Dacă n-am fi avut însemnarea lui Teodor

---

[2] Titlu generic dat de N. Iorga celor mai reprezentative letopisețe ale Moldovei și Țării Românești. Cf. *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. I, București, 1901, p. 61–272.

[3] Manuscrisul se păstrează astăzi în colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare din Cluj sub cota 1/1924, fondul G. Sion, cf. Theodor Codrescu, *Uricarul sau colecțiune de diferite acte care pot servi la istoria românilor*, vol. XXIV, Iași, 1895, p. 334–381, N. Iorga, în *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. I, p. 269–272, vorbește și el, folosind *Uricarul*, de manuscrisul din 1724, numindu-l „compilație“. Vezi și L. Onu, *Critica textuală și editarea literaturii române vechi*, București, 1973, p. 229 și 238–243.

Codrescu pentru manuscrisul din 1724, probabil dispărut astăzi, am fi socotit drept cea mai veche compilație de cronici păstrată, copia manuscrisului 253, adică manuscrisul corectat de Neculce. Mai mult, l-am fi putut considera pe Neculce drept inițiatorul compilațiilor, de vreme ce opera a fost transmisă, în primul rând, prin intermediul unor asemenea manuscrise cumulative. Problema, care nu ne interesează aici decât tangențial, nu trebuie tratată însă fără să se țină seama și de implicațiile lui Axinte Uricariul în elaborarea compilațiilor de cronici.

Neculce, continuând istoria Moldovei, rămasă cu Miron Costin la anul 1661, și vrând să conexeze *Letopisețul* său la compilațiile care circulau în Moldova, pe de altă parte observând omisiunile din cronicile anterioare, s-a simțit obligat să le completeze, creând *cuvintele,* pe care le-a așezat, cum singur precizează înaintea domniei lui Dabija vodă. Mai târziu, după moartea sa, unii copiști zeloși au repartizat o parte din *cuvinte* în cuprinsul cronicilor lui Ureche sau a Costineștilor, la locul impus de cronologia Moldovei, de obicei la sfârșitul capitolelor despre Ștefan cel Mare, Petru Rareș, Lăpușneanu etc. Acest fapt a cauzat greutăți unor cercetători, care au ignorat existența *cuvintelor* din unele volume compilații de cronici, și care n-au avut – pe bună dreptate – fantezia să le caute la capitolele respective redactate de predecesorii lui Neculce. Așezarea de către unii copiști a legendelor după cronologia lor ne întărește convingerea că ele au fost create, cum spuneam mai sus, pentru completarea cronicilor anterioare și nu „pentru a inaugura cu ele lucrarea sa“, adică letopisețul, cum pretinde N. Iorga, și nici „pentru învățătura cetitorilor, când vor avea să răspundă, ca în cazurile date de tradiție, pentru moralizarea lor“. [...]

Cercetarea cuvintelor este mult păgubită de absența lor din manuscrisul 253, cel corectat de Neculce. Acesta ne-ar fi precizat care anume legende au fost elaborate de către cronicar și, implicit, tratamentul la care trebuie să supunem cele câteva legende descoperite în zilele noastre și care lipsesc din edițiile anterioare.[4] Titlul dat de cronicar legendelor, în *Pinax*-ul manuscrisului 253, conexat la afirmația despre proveniența lor păstrată în *Predoslovie,* sau în titlurile din alte manuscrise, ne indică sursele de inspirație de care s-a folosit Neculce.[5] Acestea au fost adunate, pe de o parte din letopisețele cele vechi ale țării, probabil din *letopisețul* lui Eustratie logofătul[6], unde găsindu-le predecesorii săi (Neculce se referă numai la Miron Costin, când, în realitate, cele mai multe legende privesc perioada istorică tratată de Grigore Ureche) le-au ignorat, pe de altă parte *din auzitele oamenilor vechi.* Titlul din *Pinax: O Samă de cuvinte ce scriu pentru lucrurile domnilor și pentru țară, culese din letopisețele țării cele vechi, care le-au lepădat Miron logofătul, negăsindu-le scrise în cronicile străine* este întărit, în ideea folosirii legendelor din letopisețe, de *Predoslovie*: „Mai socotit-au și din letopisățul lui Evstratie logofătul și a lui Simion dascalului și a lui Misail călugărului nește cuvinte câteva, de nu le-au lăsat să nu le scrie, ce le-au scris...“[7] Cât privește „auzitele din om în om“, transmise ca explicație pentru proveniența cuvintelor, acestea figurează în manuscrisele copiate după textul de bază de către nepotul său, Ioasaf Luca, căruia îi aparține explicația, și au în vedere întâmplări apropiate de zilele lui Neculce: Vasile Lupu, Gheorghe Ștefan, Ștefăniță vodă Lupu, Nicolae Milescu, Duca vodă.

Referindu-se la *cuvintele* reținute de Neculce din lectura letopisețelor Moldovei, dar din care unele fuseseră consemnate, totuși, și de către Grigore Ureche, sau Costinești (este vorba de legendele privitoare la veacurile vechi), C.C. Giurescu socoate, pe bună dreptate, că legenda privitoare la Dragoș vodă este creația lui Neculce, întrucât ea nu este întâlnită schematic în nici un text de cronică, cu excepția *Letopisețului* contemporanului său, Nicolae Costin.

---

[4] „Descoperite în zilele noastre“ este un fel de a vorbi. Cel puțin trei dintre ele (cea privitoare la Aron vodă și cele privitoare la Gheorghe Duca) au fost publicate de Teodor Codrescu în *Buciumul român*, Iași, anul I (1875), p. 17–18 și 548–549. Mențiunea și la N. Iorga, *op. cit*, vol. I, p. 252, nota 2.

[5] O analiză aprofundată sub raport științific la *O samă de cuvinte* a dat C.C. Giurescu: *Valoarea istorică a tradițiilor consemnate de Ion Neculce,* în *Studii de folclor și literatură*, București, 1967, p. 439–495.

[6] Cf. C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 440. Despre originea tradițiilor neculcene vorbește și studiul lui I. Șiabdei, *Cercetări asupra cronicelor moldovene,* I *Evstatie logofătul, Grigore Ureche, Simion Dascălul, Ion Neculce*, Iași, 1939, p. 1–10 (capitolul *Izvoarele povestirilor din „O samă de cuvinte“ de Ion Neculce*).

[7] Originalul *Predosloviei* nu s-a păstrat. Aceasta, lipsind și din manuscrisul 253, a fost transcrisă după cópii ce redau textul la persoana a 3-a singular și nu la persoana 1.

Încercând o trecere în revistă a principalelor legende și povestiri, a căror valoare literară a fost unanim recunoscută și al căror farmec neasemuit le-a impus ca subiecte de inspirație pentru mulți din poeții reprezentativi ai veacului trecut, vom aminti cititorului că multe din aceste povestiri nu sunt lipsite de un adevăr istoric, fie că este sau nu atestat documentar în mod riguros. Povestirile privitoare la Ștefan cel Mare, grupate la începutul *cuvintelor*, sunt cele mai numeroase. Însemnarea lor, convențională, cu cifre, nu poate sluji nici măcar trecerii lor în revistă, de vreme ce sub același număr sunt prinse, în realitate, mai multe legende. Așa, spre pildă, sub numărul III al edițiilor precedente consemnăm: Legenda despre clădirea mănăstirii Putna și tradiția – contemporană cronicarului – cu privire la arcul și paharul rămase, tot acolo, de la marele voievod.

Sub numărul imediat următor, IV, sunt redate trei legende: cea privitoare la refuzul mamei lui Ștefan de a-și primi feciorul în Cetatea Neamțului, aceea cu privire la precizia tunurilor din cetate, mânuite de un neamț, și, în sfârșit, aceea care relatează vizita lui Ștefan la sihastrul Daniil de la Voroneț. Și exemplificarea ar putea continua.

A doua dintre povestiri, cu privire la statutul vechi al cetăților Chilia și Cetatea-Albă, precum și cu privire la prezența tătarilor în Bugeac, inexactă din punct de vedere istoric, credem că este o creație a lui Neculce, menită să explice cititorilor situația politică deosebită a sudului Moldovei. Însăși concluzia: „Și turcii apoi au adus tătarî din Crâm și i-au așezat în Bugiac, *carii stau și până astăzi, precum au așezat și la Hotin lipcani*“ (subl. noastră) ne întărește bănuiala. Cuvântul are, de altfel, mai degrabă izul unei relatări istorice seci, decât a unei tradiții transmise din generație în generație, în care misterul, senzaționalul, insolitul, dau farmecul povestirilor respective.

Tradiția privitoare la raportul dintre războaiele purtate și mănăstirile zidite de Ștefan este o completare a cronicii lui Grigore Ureche, în care se vorbește de numărul de mănăstiri, 44, ridicate de voievod. Este evidentă aci reminiscența lecturii de cronică.

Legenda mănăstirii Putna poate fi împărțită, dintru început, în două. Cea dintâi, cu un pronunțat caracter folcloric, se referă la stabilirea locului mănăstirii. Jertfirea copilului din casă, care a îndrăznit să întindă arcul mai mult decât stăpânul său, ar putea fi socotită ca jertfa trebuincioasă pentru ridicarea marilor construcții, motiv întâlnit în folclorul perimetrului balcanic și nord-dunărean. Partea a doua, care se referă la înlocuirea candelabrelor și a sfeșnicelor de argint, de către un domn, nenumit, cu atele de spije, adică de fontă „care li-am apucat și noi“ și folosirea acestora din urmă la turnarea unui clopot, amintesc de tradiții mai noi, demne de încredere. Mai veridice sunt povestirile privitoare la arcul – sau harbaleta cu vârtej – lăsat de Ștefan cel Mare ctitoriei sale și dispărut în timpul incursiunilor poloneze din timpul domniei lui Constantin Cantemir, ca și aceea cu privire la paharul de iaspis rămas de la Ștefan și spart în vremea domniei a treia a lui Mihai Racoviță de niște zlotași și de egumenul Misail Chisăliță. Cu siguranță că Neculce deținea aceste detalii, ce nu pot fi puse la îndoială, chiar dacă documente istorice speciale nu le relatează, de la călugării mănăstirii Putna, cu care cronicarul a avut legături foarte strânse (mai mult rele decât bune) toată viața.

Lupta de la Războieni (1476), crucială pentru însăși ființa Moldovei și a voievodului său, a dat naștere la mai multe povestiri din care unele sunt atestate și de alte izvoare narative, iar altele rămân în cadrul larg al legendelor. Din capul locului trebuie exclusă prezența mamei sale, Oltea doamna, moartă la 4 noiembrie 1465 și îngropată la Pobrata. Nu se verifică, așadar, dialogul dintre ea și fiul său sub zidurile Cetății Neamțului, cum nu se verifică nici eliberarea de către ea a neamțului din închisoare, atât de meșter în ale balisticii, încât „și boldul de la cortul împăratului l-au sfărâmat“. Legenda, consemnată și de către Dimitrie Cantemir[8], a circulat însă în Moldova, ca atâtea alte legende despre Ștefan, probabil încă din veacul al XVI-lea.

---

[8] În *The history of the... Othoman Empire...* I, p. 48. Despre o posibilă influență a literaturii medievale occidentale asupra lui D. Cantemir la Constantinopol, să se vadă Laetiția Cartojan, *Legenda „Mama lui Ștefan cel Mare“, D. Cantemir, izvorul baladelor din secolul al XIX-lea,* în *Cercetări literare*, V, (1943), p. 65–95. O mențiune a articolului la N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi,* III, p. 196. Cf. și punctul de vedere, îndreptățit, al lui C. C. Giurescu, în *Valoarea tradițiilor...*, p. 485, nota 86.

Cronica moldo-germană[9] confirmă, în schimb, succesul artileriei moldovene din Cetatea Neamțului, care, distrugând tunul cel mare și omorând pe comandantul artileriei turcești, a determinat retragerea lui Mohamed al II-lea. Cât privește ultima dintre povestirile legate de lupta de la Războieni, vizita lui Ștefan la Daniil Sihastrul și îmbărbătarea voievodului de către călugăr își găsește justificarea istorică atât în existența reală a lui Daniil, cât și în ridicarea, la 1488, a mănăstirii cu hramul Sf. Gheorghe, așa cum a promis domnul.

La una din legende, cea relativă la ajutorul aprodului Purice dat lui Ștefan în lupta de la Șcheia cu Hroiot ungurul, care a ridicat neamul Movileștilor, Neculce se referă direct în *Predoslovie*: „Și pentru neamul Movileștilor, și cum li s-au numit acest nume, dintru Ștefan vodă cel Bun, Moghila, iar nu-i basnă". Intuiția lui Neculce (mai mult decât documentele cunoscute de el) este confirmată de aceeași cronică moldo-germană, care relatează cum în focul bătăliei ce a avut loc la 6 martie 6994 < = 1486 > la Șcheia, pe Siret, Ștefan, căzând de pe cal, a stat ascuns printre cadavre de dimineața până la amiaz și cum a fost recunoscut de un boier călare, cu numele Purice, cu care a ieșit domnul de acolo și și-a adunat oștirea.

Cuvântul privitor la înzestrarea logofătului Tăutu de către regele Poloniei cu 11 sate, după așezarea păcii cu Ștefan cel Mare, este în realitate o confirmare a unui act istoric bine atestat documentar.[10]

Cuvântul următor, relativ la Purcel, care ara în zi de duminică, „pe apa Vasluiului, cale de patru ceasuri" de târg, este, evident, lipsit de temei istoric. Legenda are menirea să sublinieze spiritul de dreptate al marelui domn.

Legenda Dumbrăvii Roșii a preocupat pe Neculce în mod special. În *Predoslovie* aduce critici lui Miron Costin că a omis cu bună știință

---

[9] Descoperită de O. Górka la München și publicată mai întâi în limba polonă, în 1931, și apoi în limba română sub titlul *Cronica epocei lui Ștefan cel Mare (1457–1499)*, în *Revista istorică română*, IV (1934), p. 215–279 și V–VI (1935–1936), p. 1–84 și republicată în volum, sub aceeași traducere a lui Emil Biedrzyski, în 1937, în colecția *Biblioteca Revistei istorice române*, vol. I.

[10] Cf. Ilie Corfus, *Încă un „cuvânt" de-al lui Neculce se dovedește a nu fi legendă*, în *Studii*, XVII (1964), nr. 3, p. 597–598.

să spună că Dumbrava Roșie a fost arată de „Bogdan vodă cu leșii" (ca și cum Miron Costin ar fi scris letopisețul Țării Moldovei pentru vremea respectivă!), deși „aceia zicu să nu fie basnă". Relatând legenda și pomenind cele trei dumbrăvi: Dumbrava Roșie la Botoșani, cea de la Cotnari și cea din jos de Roman, semănate „pentru pomenire, ca să nu s<ă> mai acolisască <leșii> de Moldova", îl dezaprobă din nou: „Numai mă mier de Miron logofătul cum au acoperit acest lucru de nu l-au scris". Având pentru Miron Costin o deosebită prețuire, manifestată de mai multe ori în cuprinsul cronicii, Neculce este descumpănit de faptul că cel mai mare cronicar poate trece cu vederea asemenea „adevăruri".

Legenda circula în Moldova, împrumutată, probabil, din folclorul rus. Dar o găsim și în *Letopisețul* lui Grigore Ureche, la sfârșitul unei incursiuni a regelui Albert din anul 1500, oprită de Ștefan cel Mare, în jurul Botoșanilor: „... și fu izbânda la Ștefan vodă și multă oaste leșască au perit și pe mulți i-au prins în robie... Au pus Ștefan vodă de au arat cu leșii pe o culme de deal la Botășani și au simănatu ghindă și s-au făcut dumbravă mare, de ieste până astăzi copaci mari". Dimitrie Cantemir pune legenda în legătură cu pădurea de la Cotnari.[11] Menținerea Dumbrăvii Roșii de la Botoșani trădează la Neculce o amintire de lectură.

Ultimul *cuvânt* cu privire la Ștefan cel Mare este acela în care i se atribuie pe patul de moarte sfatul dat urmașului său, Bogdan, de a închina țara turcilor, fiind aceștia „mai înțălepți și mai puternici". Ideea închinării o mai întâlnim și în *Letopiseț*, unde, relatând pretențiile polonezilor la pacea de la Carloviț (1699), motivează refuzul turcilor de a dispune de Moldova prin aceea că țara era închinată și nu cucerită cu sabia: avea, așadar, o cvasi-independență. *Cuvântul* nu corespunde adevărului istoric decât în măsura în care Ștefan l-a putut sfătui pe fiul său Bogdan să se bazeze mai mult pe turci decât pe vecinii din jur, nestatornici și mai slabi. Este o parafrazare a ultimului fragment din domnia lui Ștefan cel Mare, scrisă de Grigore Ureche, în care voievodul, chemând pe toți sfetnicii, i-a sfătuit să se închine la turci, „arătându-le cum nu vor putea ținea țara, cum au ținut-o el".

---

[11] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, tradusă de Gheorghe Adamescu, București, 1942, p. 63.

În aceeași idee, a închinării, îl întâlnim pe logofătul Tăutu, trimis la Constantinopol de Bogdan al III-lea cel Orb, într-o legendă plină de umor, care separă *cuvintele* despre Ștefan de cele dedicate lui Petru Rareș. Prezența marelui logofăt la Poartă este atestată de *Letopisețul* lui Grigore Ureche, evident, fără detaliile savuroase ale tratării de către vizir cu cafea fierbinte, pe care logofătul, frigându-se la gură, a azvârlit-o cu ceașcă cu tot (cu felegean cu tot – se spune într-o variantă), spre hazul celor prezenți, cafeaua fiind pentru moldoveni o băutură cu totul nouă. Tradiția aceasta poate avea la bază întâmplări reale, transmise posterității de oameni din suita sa, dată fiind personalitatea logofătului Tăutu.

Prima din cele trei povestiri despre Petru Rareș, amestec de real și plăsmuire, ni-l prezintă pe fiul nelegitim al marelui Ștefan, negustor de pește, întovărășind carăle pe apa Bârladului, la Docolina, în drum spre Iași și spre Suceava. La un popas de noapte a avut un vis, asemănător cu cel al biblicului Iosif, pe care argații săi l-au interpretat ca pe un semn de bun câștig negustoresc. Dar ceea ce era să se împlinească – și ceea ce Petru Rareș aștepta de mult – s-a împlinit; abia porniți la drum, a fost întâmpinat de popor (de gloată, zice Neculce), care l-a proclamat domn. Printr-un gest de mărinimie el dăruiește carăle cu pește slugilor sale și le promite slobozenie de dări. Reală este, probabil, din această povestire, îndeletnicirea cu negoțul cu pește a domnului, în tinerețe, dacă nu cumva amintirile de lectură ale lui Neculce din *Letopisețul* lui Grigore Ureche, privitoare la ajutorul dat de niște pescari lui Petru Rareș, după prima domnie, în timpul fugii sale prin munți, spre cetatea Ciceiului, au fost interpretate de către Neculce în sensul unei solidarități de breaslă cu aceștia.

Și al doilea *cuvânt*, privitor la trecerea domnului prin târgul Piatra <Neamț>, în drum spre Ardeal, și atitudinea dușmănoasă față de el a orășenilor, și mai ales a unui popă, are o parte de atestare în *Letopisețul* lui Ureche. Se spune acolo că după ce a trecut Petru Rareș prin Piatra și a ajuns la mănăstirea Bistrița (care este așezată abia la câțiva kilometri de oraș, *n.n.*) și vrând să se odihnească, a văzut lume multă înconjurând mănăstirea și vrând să-l prindă, Domnul, încălecând degrabă, a fugit singur în munți. Atunci, după legendă, a fost urmărit de un popă, pe care vodă l-a trimis, o dată cu o săgeată bine trasă, să-și continue liturghia, să n-o lase neterminată. Înapoindu-se în a doua domnie, Petru Rareș i-a plătit și popii și pietrenilor.

Cea de a treia legendă, împărțită în două părți în manuscrisul după care a fost copiată (ms. 53), trebuie privită ca atare. Prima parte este o relatare după *Letopisețul* lui Ureche, a măsurilor întreprinse de Petru Rareș pentru a scăpa de captivitatea ungurească de la Ciceiu: scrisoarea scrisă, în sârbește, de soția sa, ce era din neamul Despoților; slobozirea scrisorii pe fereastră, din turnul cetății și transmiterea ei, prin intermediul unei slugi, la Poartă și, în sfârșit intervenția sultanului pe lângă unguri pentru eliberarea domnului, ca să poată merge la Constantinopol.

Partea a doua, evident, legendă, ni-l prezintă pe domn iertat de sultan, la intervenția marelui vizir, dar nu înainte ca padișahul să-și împlinească jurământul de a trece cu calul peste el, jurământ făcut atunci când domnul, prin actele sale de vitejie, potrivnice Porții, arătase că este fiul marelui Ștefan. Vizirul a rezolvat scrupulele de credință ale sultanului: l-a scos pe Rareș la câmp și, culcat fiind, sultanul a sărit cu calul peste el (după legendă ar fi fost băgat sub un pod și sultanul ar fi trecut peste pot de trei ori), după care Petru Rareș și-a reluat scaunul Moldovei.

Domnia lui Despot vodă, printre cele mai contradictorii din întreaga istorie a Moldovei, n-a rămas nici ea în afara *cuvintelor*. Despot, urgisit de țară, nu putea să fie, după Neculce, decât un impostor, care, furând actele stăpânului său și declarându-se nepot al acestuia, a ajuns în scaunul Moldovei. Adevărul istoric, subliniat de C.C. Giurescu[12], este altul: Despot vodă deținea, într-adevăr, o diplomă de principe de Paros și de stăpân al Samosului, dată lui de Carol Quintul la 22 octombrie 1555. Cu aceasta și cu inteligența sa a izbutit să ajungă domn.

Ultima tradiție din veacul al XVI-lea la care ne referim este aceea, mai puțin cunoscută – de vreme ce n-a fost inclusă în nici o ediție anterioară –, relativă la raporturile dintre Aron vodă și unchiul său, mitropolitul Nicanor. Provenind din mediul călugăresc, probabil de la mănăstirea Agapia, povestirea este amplă și intriga ei bine legată. Aron vodă, tânăr, îl însoțea pe unchiul său la Agapia cea veche, unde acesta, ctitor fiind, obișnuia să meargă pentru treburi gospodărești. Fără știrea mitropolitului, el se ducea la plimbare la un schit, Hilioara, unde se avea în dragoste cu o călugăriță (precizarea finală se găsește în manuscrisul D, cu cota 112). Într-o zi, întorcându-se Aron vodă de la Hilioara, s-a întâlnit într-un loc strâmt din munte, „tăiat cu ciocanul", cu unchiul său, care, bănuind de unde vine, l-a bătut. Nepotul a fugit prin munți, s-a dus la Țarigrad și, cu vremea, ajungând domnul Moldovei, l-a prins pe unchiul său și, drept răzbunare, l-a scopit. Iar în locul unde s-a întâlnit cu mitropolitul Nicanor – devenit schimnicul Nil – a pus să se sape într-o stâncă povestea acelei întâmplări; stânca este cunoscută sub numele de Piatra lui Aron vodă.

---

[12] În *Valoarea tradițiilor...*, p. 474.

Cuvintele privitoare la domnii și la evenimentele din secolul al XVII-lea sunt cele mai numeroase. Valoarea lor crește din punct de vedere istoric, atât prin timpul relativ scurt care s-a scurs de la întâmplările respective și data când au putut fi receptate de către cronicar (cu mult înainte de a le fi așternut pe hârtie!), cât mai ales prin sursele de unde le deținea, cele mai multe parvenindu-i din mediul familial, sau din unul foarte apropiat lui. [...]

În fruntea operei este așezată o *Predoslovie*, o trecere în revistă a istoriografiei în limba română, privitoare la Moldova, anterioară lui, însoțită de o mărturisire explozivă a dragostei sale de neam.

Predoslovia lipsește din textul de bază. Mai mult, ea nu este inclusă nici în *Pinax*, ceea ce pledează, evident, pentru o târzie redactare a ei, posterioară revizuirii făcute de Neculce cronicii și adăugirilor sale autografe. Este de presupus că a existat o redacție autonomă a *Predosloviei* de celelalte texte, lucrată de Neculce cu puțin înainte de moarte, reluată de către Ioasaf Luca și inclusă în cele două manuscrise, singurele care ne-au transmis-o: ms. 53 și 254. În amândouă, *Predoslovia* este așezată în fruntea volumelor și a fost supusă, în parte, modificărilor gramaticale de persoană: uneori se vorbește la persoana a treia singular, în loc de persoana întâi.

Înainte de a încheia, se cere, dacă nu elucidată deplin, măcar enunțată, o problemă dintre cele mai interesante, care a preocupat majoritatea istoricilor noștri, și anume, când și-a scris Neculce opera?!

Pentru N. Iorga, Sextil Pușcariu, N. Cartojan, ca și pentru alți istorici literari, lucrurile sunt limpezi: Neculce și-a scris opera la bătrânețe, indiferent de părțile componente ale acesteia, „așteptându-și sfârșitul". Cel care a stabilit acest adevăr, în mare parte valabil și astăzi, mai ales pentru partea de sfârșit a *Letopisețului*, a fost N. Iorga. La ideile sale vor adera și ceilalți istorici amintiți. [...]

În ceea ce ne privește, după sumarele observații pe care le-am putut înregistra în timpul zecilor de lecturi ale operei lui Neculce și analizând, pe cât posibil, ideile foarte interesante și demne de reținut ale predecesorilor noștri, suntem de părere că Ion Neculce a avut cel puțin două redacții ale operei sale. Pe cea dintâi a scris-o în mai multe reprize, începând cu anii de pribegie și până în jurul anului 1730. Cea de a doua, la care se vor adăuga intervențiile sale autografe, a fost scrisă după anul 1733.

Socotim că *O samă de cuvinte* au fost redactate încă fiind în exil, și că tot acolo a fost concepută istoria primei domnii a lui N. Mavrocordat, ca și aceea a lui Dimitrie Cantemir. Credem că partea din *Letopiseț* consacrată anilor 1661–1709 a fost redactată după întoarcerea din exil și că este tributară *Cronicii racovițene-buhușești*. Istoria domniilor lui Grigore Ghica și Constantin Mavrocordat a fost elaborată aproape concomitent cu desfășurarea evenimentelor și n-a cunoscut decât o singură redacție. Cât privește *Predoslovia*, cum menționam mai sus, aceasta a fost scrisă în anii 1743–1744, aproape de moarte.

(Gabriel ȘTREMPEL, Studiu introductiv la Ion Neculce,
Opere. Letopisețul Țării Moldovei și *O samă de cuvinte*, Editura Minerva, București, 1982,
p. 8–11, 47–49, 87–89, 91, 103–112, 118–120)

Lăsând la o parte *O samă de cuvinte*, care prezintă fațete predominant beletristice, *Letopisețul Țării Moldovei* trebuie considerat ca o scriere aparținând literaturii istorice, cel puțin dacă se are în vedere scopul pentru care a fost concepută. În acest sens, exigențele cu care este judecată lucrarea includ corectitudinea relatărilor, însemnătatea documentară a informațiilor, ineditul acestora, precizia în succesiunea faptelor, redarea cadrului politic, social și economic al Moldovei, ca și oglindirea interdependenței dintre evenimentele de pe teritoriul acestuia și cele din țările învecinate. Astfel de aspecte impun scrupule de ordin științific, dar în prezent se discută tot mai mult despre relatarea istorică așa cum s-ar vorbi despre o specie apropiată literaturii, iar în cazul unor cronici – între care *Letopisețul* lui Neculce este în primul rând supus observației – apartenența la beletristică nu mai este pusă la îndoială, ceea ce nu exclude obligativitatea respectării cerințelor științifice.

Încă din „predoslovie“, Neculce se declară a fi un continuator al lui Ureche și al lui Miron Costin, își dezvăluie sursele de informație și își clarifică poziția. În ceea ce privește izvoarele, precizează un lucru de care trebuie să ținem seama atât atunci când e vorba despre istoricul Neculce, cât și când se vorbește despre valoarea literară a *Letopisețului*. Astfel, vorbind despre el la persoana a treia, precizează că „până la Duca vodă cel bătrân l-am scris de pe nește izvoade ce au aflat la unii și alții și din audzitele celor bătrâni boiari; iară de la Duca vodă cel bătrân înainte, până unde s-a vidè la domnia lui Ion vodă Mavrocordat, nici de pre un izvod a nemărui, ce au scris singur, dintru a sa știință, câte s-au tâmplat de au fost în viața sa“. Adaosul că „nu i-au mai trebuit istoric strein să citească și să scrie, că au fost scrisă în inima sa“ are darul să ne prevină că avem de-a face cu o istorie la care a fost martor, cu o istorie filtrată de simțurile proprii, o lucrare ce ține, cel puțin în parte de memorialistică. Totuși, el dă numeroase dovezi de obiectivitate pe parcursul narațiunii. N. Iorga îl suspectează totuși de părtinire când este vorba de domnii ce au fost favorabili boieriei sale, iar Șerban Cioculescu pune în evidență această remarcă. Oricum, subiectivitatea sa face ca *Letopisețul* să încline și mai mult spre beletristică. Obiectivitatea lui, potrivit unor opinii, capătă astfel o notă de relativism.

Cu toate acestea, lecturând *Letopisețul*, cititorul își poate ușor da seama că respectul pentru adevăr este un principiu ce l-a condus pe cronicar pe parcursul travaliului său, dovedind că are conștiința responsabilității în fața istoriei pentru respectarea veridicității sau pentru încălcarea ei.

El atrage atenția asupra necinstei și versatilității veneticilor și în special a celor veniți la noi după căpătuială, ori de câte ori un eveniment sau un personaj prezent poate să ilustreze ideea. Merge până

la a se adresa direct cititorilor, ca un dascăl al lor: „Căutați, frați iubiți cititori, de vedeți ce este omenia și curvia grecească!“ scrie el în cap. III când este vorba despre severitatea lui Dumitrașcu vodă Cantacuzino, fanariot de origine. El face loc, în cronică, glasului răzbunător al poporului, care se manifestă năprasnic, la căderea acestuia din domnie, împotriva elementelor ce se întreceau în spolierea populației autohtone („au burzuluit tot târgul și slujitorimea asupra grecilor, tot cu pietri și cu bețe, de era curtea domnească plină de oameni. Și pe ziduri sta oamenii, iar grecii tot în casă șidè, lângă Dumitrașcu vodă și să ascundè care pe unde putè“). Atunci când vorbește de greci, Neculce îi are în vedere pe fanarioți. Otomanii și fanarioții sugrumau ființa națională. Cronicarul împărtășea durerea în aceeași măsură cu poporul de rând: „Așa socotescu eu cu firea mè această proastă; când o vrè Dumnedzeu să facă să nu fie rugină pe fier, și turci în Țarigrad să nu fie, și lupi să nu mănânce oile în lume, atunce poate nu vor fi nici greci în Moldova și Țara Muntenească, nici or fi boieri, nici or putè mânca aceste doao țări, cum le mănâncă“. Despre Grigore vodă Ghica spune că fanarioți „mulți adusese în țară, de mânca lefe tot din visterie. Și câte dregătorii la margine, tot grecii le ținè, iar boierii de țară erau numai cu numele, că la nimică nu-i mai întreba.“ Despre Constantin vodă Mavrocordat scrie că „venit-au și cu acest domnu și mai mulți greci decât la Grigorie vodă“ și „ei toate boieriile și pârcălăbiile și vămășiile celi di pi margini, cu agonisit, tot ei le cuprinseseră de le-au luat, iar boierii de țară nu putè încăpè nimică“. (De adăugat că acești domni i-au fost favorabili cronicarului în mai multe ocazii.) Față de turcii mercantili, Neculce nu avea sentimente mai blânde. În plus, le rezerva un dispreț permanent din motive religioase („păgâni necredincioși“ și de vasalitate – umilință la care erau condamnate țările române. Uneori, deplângând situația nenorocită a acestor țări, jecmănite de străini, pârjolite de tătari și poghiazuri polone, cronicarul, după ce enumeră birurile mult majorate ce se îndreptau spre Poartă în timpul lui Constantin Mavrocordat, se lamentează astfel: „Oh, oh, oh! vai, vai vai di țară! Ce vremi cumplite au ajunsu și la ce cumpănă au căzut! Doar Dumnedzeu di a faci milă, precum au făcut cu izrailitenii, cu Moisei proorocu, de-au despicat Marea Roșie. Așè să facă și cu tini, săracă țară! La ce obiceiuri ai agiunsu, ca să scapi dintr-aceste obiceiuri spurcati!" (Expresia „obiceiuri" desemnează noile pretenții și biruri impuse de Poartă.)

Însă ura lui împotriva otomanilor nu l-a făcut să nu consemneze actele de dreptate săvârșite de Poartă, consultarea voinței boierilor pământeni (atunci când era respectată această obligație) și când anumiți domni (de pildă, Antioh Cantemir) au ajuns pe scaunul Moldovei fără peșcheșuri sau când Poarta a scutit Moldova de bir. După ce lupta de la Stănilești a fost pierdută, turcii au dat iertare multor boieri („au scos din robia tătărască mulți moldoveni") și i-au ascultat în vederea instalării unui nou domn („iar vizirul au trimis de scotè robii de la tătari", iar unde-i găsè, tot îi aducè de-i întreba la care domnu le-au fost mai bine, la Neculai vodă sau la Mihai vodă"). Iar grecului Neculai Mavrocordat, domn al Moldovei care nu știa românește, îi recunoaște spiritul de dreptate față de țărani („mojici"), deoarece îi obliga pe zlotași (boierii agenți fiscali) să le restituie acestora, chiar cu pedeapsa bătăii, banii luați abuziv. [...]

Neculce avea un dezvoltat simț al conciziunii (pe care nu-l poseda contemporanul său și colegul său de divan Nicolae Costin). De multe ori o frază sau două sintetizează o situație dificilă. Despre viața economică din timpul domniei din 1733–1734 a lui Constantin Mavrocordat scrie: „Într-acești 2 ani pol ce au fost la Constantin vodă, bișuguri n-au fost nici în pâne, nici în stupi, nici vândzare în nimic. Și moartea în viti încă era, di murè vitele, și văcăritu pe vitele moarte lua. Numai la mazilia lui viile au rodit bini."

În expunerea situațiilor mai complexe, Neculce dovedește logică, judecată limpede și înțelepciune – ceea ce stă bine unui bătrân scrutător de istorie, cum era el când a scris *Letopisețul* (60–70 ani). Atunci când astfel de însușiri aparțin vreunui personaj, el nu ezită să le pună în evidență. Astfel, la Stănilești, i s-a propus să asigure, ca hatman ce era, scoaterea din împresurare a țarului Petru cel Mare. El nu a fost cuprins de trufie datorită cinstei ce i se făcea, ci a cumpănit bine situația și a arătat că nu-și poate lua răspunderea să plece în zori de zi cu o mână de oameni și să lase grosul armatei. „De ar fi un om mai de gios, de s-ar întâmpla și primejdie, n-ar fi lucru mare. Deci împăratul audzind aceste cuvinte ale mele, au socotit și el că-i dzic bine, și nu s-au cutedzat." Iar atunci când dorința vizirului a fost ca suedezii să trimită un om de ispravă cu care să stea de vorbă despre „ce feliu de oameni sânt moscalii" și când acesta vine și-i spune că „sânt niște proști și blăstămați de tot", Neculce face loc remarcii căpeteniei turcești: „Dar de vreme că dzici tu că sânt așè de blăstămați moscalii, dar voi aseși nu sânteți de nemic, că ei v-au bătut pre voi" (Cap XIX). Uneori cronicarul invocă și rațiuni divine: „Nu bat cei mulți pre cei puțini, nici cei puțini pre cei mulți, ce numa cum va da Dumnedzeu" (Cap XIX).

Atunci când găsește că e locul potrivit, Neculce oferă adevărate lecții moralizatoare, scoțând tâlcuri noi din fiecare domnie cercetată. Astfel, în capitolul XII, rezervat domniei lui Constantin vodă (Duculeț), fiul lui Duca vodă, el inserează o scenă petrecută pe marginea Dunării, în care protagoniștii sunt sultanul și Constantin Brâncoveanu. După ce împăratul otoman constată talentul strategic al vasalului său muntean, înainte de despărțire, îi îmbracă din nou caftanul pentru domnie „de s-au întors înapoi la București". Cronicarul reflectează: „Cându-i mila lui Dumnedzeu, slujește și mila omului, și banii folosăscu, iar cându-i mânie de la Dumnedzeu, nici mintea nu slujește, nice prietenii, nici banii". Când Duculeț pune să cânte surlele, semn prematur de succes, într-o cursă întinsă lui Antioh, și când chiar în acel moment îi vine ordin de scoatere din domnie, cronicarul conchide: „Deci îndată se schimbă bucuria în scârbă, că să strâcă giucăriea", apoi adaugă: „După cum dzice Scriptura: «Cine sapă groapa altuia dă într-însa»." [...]

O primă virtute a prozei lui Neculce o constituie preferința pentru legendă și chiar tendința lui de a transfera unele figuri din istorie în legendă. Legendele, îndeobște, sunt un produs folcloric și de aici întrebarea în ce măsură ele constituie sau nu un izvor documentar pentru istorie și istoriografie. La Neculce – și nu numai la el – legenda conține germenii a ceea ce se va constitui mai târziu în curentul romantic, elementele pe care le simțea ca necesare și tonice, având în vedere succesiunea domniilor înstrăinate de țară sub care a trăit. Evocarea marilor personalități, ca, de exemplu, Ștefan cel Mare, îi părea mai mult decât oportună, iar aceste reactualizări căpătau ton de legendă. N. Iorga respingea romantismul legendelor și nu acorda acestora credit nici sub aspect documentar, deși în discursul său de recepție la Academie, el acceptă ideea *posibilității* interferenței legendei cu realitatea. Dar, după el, istoricul Gh. I. Brătianu reconsideră tradiția (populară și cultă) atribuind legendei un rol demn de luat în seamă.

Ion Neculce și-a pus probabil problema veridicității faptelor conținute de legendele populare, dar a fost și fascinat de poezia lor. Procedând cu înțelepciune, el alcătuiește o mică antologie de legende, istorioare și anecdote pigmentate cu umor „ce sântu audzite din om în om, de oameni vechi și bătrâni, și în letopisețu nu sânt scrise (...), cine va ceti și le va crede, bine va fi, iară cine nu le va crede, iară va fi bine; cine precum îi va fi voia, așa va face". Aderența sa la acest gen ne determină să-i recunoaștem meritul de a fi introdus legenda populară în literatura cultă. De la el, subiectele au fost preluate apoi de Bolintineanu, Delavrancea, Negruzzi, Alecsandri, Sadoveanu, constituind unul din elementele de rezistență ale romantismului românesc.

În molcomul și catifelatul său stil arhaic, ce căuta parcă să nu altereze particularitățile moralității moldovenești, legendele culese de el ne redau mai întâi figura voievodului Ștefan, pe care îl numește „cel Bun", după faptele sale de vitejie și de bunătate devenite legendare: eliberarea de sub turci a Chiliei și Cetății Albe, ridicarea câte unei biserici sau mânăstiri pentru fiecare victorie repurtată pe câmpul de bătaie, istoria amplasării mănăstirii Putna, reorganizarea oastei după refuzul mamei sale de a-l primi în Cetatea Neamțului în urma insuccesului de la Războieni, ajutorul dat domnului de aprodul Purice devenit apoi Movilă etc. Inserează și legenda pădurii Dumbrava Roșie, loc arat de prizonieri poloni, și face remarca: „mă mier că Miron logofătul cum au acoperit acest lucru de nu l-au scris". Dar Miron Costin, care-l întrece pe Neculce în tact politic, era un filopolon și nu găsea că notorietatea unei povestiri care-i umilea pe vecinii de la nord e potrivită cu interesele Moldovei și cu poziția lui față de leși.

Ar fi interesantă o istorie a țării noastre alcătuită din legende. Neculce pune la dispoziție câteva privitoare la Ștefan cel Mare, Bogdan vodă, logofătul Tăut, Petru Rareș, Alexandru Lăpușneanu, Despot vodă, Ieremia Movilă, Barnovschi, Vasile Lupu ș.a., personaje de legendă pe care Neculce le redă cu o voluptate din care reiese apetența sa pentru trecutul istoric al Moldovei, pentru preamărirea virtuților românești tocmai în zilele sale când țara era umilită de străini și se simțea nevoia unor voievozi demni, de proveniență românească. [...]

Letopisețul lui Neculce conține, în același timp, o pinacotecă realizată prin arta cuvântului, expoziție a cărei amploare nu este întâlnită la nimeni până la el și mult timp încă după el. Fizionomiile creionate (uneori caricatural), comportamentul, vârsta, calitățile morale, nuanțele grotești, vitejia, frica, îndrăzneala, avariția și alte trăsături caracterologice i-au oferit lui Neculce o largă și variată paletă cu ajutorul căreia a compus figuri omenești veridice. Trebuie subliniate tocmai elementele ce conferă autenticitate portretelor sale. El își caracterizează personajele prin faptele lor, le face „vii", le înzestrează cu sentimente și resentimente și prin asta capătă viață întregul spațiu în care ele evoluează. Grigore vodă, domnul muntean, „era un om harnic și tare, și sămățu, și gata la răspunsu la toate socotelile, și să pârâiè, față la față înaintea divanului împărătescu cu Postelniceștii, cu Saitanicești, cărora le dzicu și Cantacuzineștii". Iar contemporanul său moldovean „Petriceico vodă era un om bun și slabu, prost"; Dumitrașco vodă Cantacuzino „era un om bătrân, grec, țarigrădean de neamul lui (...) nestătător la voroavi, tălpiz, amăgitor, geambaș de cei de la Fener din Țarigrad (...) bătrân și curvar. Doamna lui era la Țarigrad, iar el aice-și luasă o fată a unei rachierițe de pe Podul Vechi (...) țiitoare, de o purta în vedeală între toată boierimea, de-o ținè în brați, de-o săruta și o purta cu sălbi de galbeni și cu haini de sahmarand, cu șlic de sobol și cu multe odoară împodobită." De un grotesc deosebit ni se par accesoriile de soiul: „de bătrân, dinți în gură n-avè. Dimineața îi încliè, de-i pune în gură, iar seara îi descliè cu încrop și-i punè pe masă". Asemenea domni îi dădeau impulsuri nu numai spre prezentări hazlii, dar și spre sincere deplorații: „Oh! Oh! Săracă țară a Moldovei, ce nărocire de stăpâni c-aceștia ai avut! Ce sorți de viiață ț-au cădzut!" (Cap X). Constantin vodă Cantemir ne este înfățișat astfel: „Carte nu știè, ce numai iscălitura învățasă de o făcè. Practică bună avè la voroavă, era sănătos, mânca bine și bè bine. Semne multe avè pe trup de la războaie, în cap și la mâni, de pe cându fusese slujitoriu în Țara Leșască. La stat nu era mare; era gros, burduhănos, rumăn la față, buzat. Barba îi era albă ca zăpada (...) Și nu era mândru, nici făcè cheltuială țării, că era un moșneag fără doamnă...". Completând profilul lui Constantin Cantemir, realizează un alt portret de om curajos, viteaz. Este vorba de spătarul Dedul, un albanez închis în turnul clopotniței de la Trei Ierarhi, care, neavând cu ce să-și răscumpere libertatea, evadează într-o noapte. Înțelegător, bătrânul voievod „au poruncitu să nu-l mai caute nime, nice să-l gonească. Că devreme c-au încălecat, nu-i era nimeni harnic să-i stè împotrivă sau să-l prindză pe om ca cela. Că-l știe el ce viteaz bun este, c-au fostu cu dânsul la războiu. Că, când alerga pe cal cât putè, săriè de pe un cal pe altul, și punè trei cai alăture și de pe gios să repedzie să-i săriè tustrei sus“ (Cap XI). Pe mitropolitul Dosoftei îl înfățișează astfel: „Acestu Dosofteiu nu era om prostu de felul lui. Și era neam de mazâl: pre învățat, multe limbi știè: elinește, latinește, slovenește și de altă adâncă carte și-nvățătură, deplin călugăr și cucernic, și blând ca un miel. În țara noastră pe-această vreme nu este om ca acela.“ [...]

Moravurile politice ale timpului se află și ele reflectate în *Letopisețul* lui Neculce. El pune în evidență, mai întâi, cupiditatea boierilor, avariția fanarioților, intrigile boierilor și domnilor, ploconelile în fața căpeteniilor otomane, jecmănirea populației în scopul înavuțirii și menținerii la domnie, recurgerea la maltratări și schilodiri. Neculce ne înfățișează o perioadă întunecată a Moldovei, iar atunci când se ivește și câte o domnie mai blândă, el o pune pe seama norocului, și atâta timp cât schimbarea domnilor se petrece după arbitrajul interesat al Porții, cronicarul nu lasă să se întrevadă nici o perspectivă încurajatoare.

Căftănirea și mazilirea domnilor se făceau cu un anume ceremonial. Voievozii în primele trei zile de domnie procedau la „boierirea“ preferaților, protocol care se repeta în fiecare an. Astfel de ceremonii sunt mai în amănunt descrise de Miron Costin și Dimitrie Cantemir – dar Neculce semnalează intrigile ce se țeseau în jurul acestor evenimente. De reținut este petrecerea domnilor maziliți cu huiduieli și vorbe de ocară, de unde probabil a rămas și zicătoarea: „schimbarea domnilor, bucuria nebunilor“. În fragmentul următor se văd asemenea porniri, care nu erau numai ale oamenilor de jos. Totodată, mai reiese obiceiul îndatorării pretendenților la domnie față de „bancherii“ turci și greci sau chiar față de boierii români. La plecarea din domnie, pentru a treia oară, a lui Mihai Racoviță (1716, Cap XXI): „Vrut-au atunce o samă de mazili să-i facă gâlceavă, să lege ștubeie deșerte, să le spânzure pre lângă drum pre unde a trece Mihai vodă, pentru căci le-au rămas de la dânsul obiceiu de desetină de

stângerea caselor. Numai căimăcamii n-au lăsat să-i facă acè ocară, scriind Grigore vodă de la Țarigrad.“

De la astfel de moravuri ale vremii pornesc și numeroasele *reflecții* pe care le face Neculce. Astfel, când vorbește despre a doua domnie a lui Antioh Cantemir (1705, Cap XVI), el remarcă faptul că „mai toți domnii sunt buni“, dar sunt înrăiți de cei ce-i înconjoară, iar „dacă se întâmplă boierul chivernisitorul de-i înțelept și bun, măcar de-i și domnul rău, îl îmblânzește și-l întoarce cu blândețe, de-l face bun“.

În reflecțiile lui întâlnești nu numai înțelepciunea sa de dregător experimentat și animat de sentimente patriotice, ci și exprimări ale unei filosofii pragmatice în exclamații, ca: „de vreme că cei mari nu-ș țânie giurământul, ce încă-ș aduc peire, dar proștii cum le-or ține?“ Uneori citează din Biblie, din Miron Costin sau din filosofi vestiți, ca atunci când e vorba de sfatul dat de cronicar lui Dimitrie Cantemir „să lasă pizma Brâncoveanului și să nu-și rășchire oastea. Că pre urmă mult se va căi și nemic nu va putè folosi precum dzice filosoful: «Căințele cele de apoi întru nemica sânt».“ Tot în sensul reflecțiilor înțelepte sunt utilizate și maximele populare, atunci când nu sunt doar procedee stilistice.

Nu rareori Neculce invocă puterea dumnezeiască pentru a desemna o răsplată a faptelor (bune sau rele) sau nădejdea ca unic mijloc de a suporta vitregiile vieții. Astfel, într-o iarnă aspră, armata polonă, trecând prin Moldova, a îndurat mari suferințe: „pe la Ropcea, așè i-au lovit o ploaie cu ninsoare, de i-au ținut acel viscol vro trei, patru dzili, de-au murit oastea mai bine de giumătate, înghețată și leșinată“, „caii le-au murit toți din obuz, nice craiul mai n-au fostu având cal să-ncalece că i-au lovitu mânia lui Dumnedzeu, de nu era numai viscolul, ce-i lovisă și o boală, de muriè și oameni și cai“. Decăderea lui Iordache Rusăt și a hatmanului Bogdan este socotită drept „osândă pe casăle lor pentru vărsarea sângelui lui Miron și-a lui Velicico ce făcusă Cantemir vodă acelor boieri pribegi“. Nenorocirile țării sunt interpretate uneori în sensul că „Dumnedzău nu va să ierte păcatul și greșala acestei țări“. Celor răi le ia „diavolul sufletul“, dar în cazul morții celor buni își plătesc și ei „datoria acestei lumi“ către Dumnedzeu. Neculce nu este condus de principii teologice, dar le acceptă în cadrul tradiției românești.

Dialogul este des utilizat, dar numai acolo unde are posibilitatea de a înlocui o largă relatare, de a caracteriza un personaj, de a marca o atitudine sau hotărâre deosebită. Schimbul de replici la Neculce este încărcat de semnificații și uneori nu lipsesc subtilitățile. Citabil este schimbul de păreri dintre Dimitrie Cantemir și boieri, atunci când Moldova s-a aliat cu rușii în bătălia de la Stănilești. Cantemir le-a comunicat boierilor că „au chiemat pe moscali“ (Cap XIX). „Bine ai făcut, măria ta – i-au răspuns boierii cu bucurie – că noi ne temiem că te-i duce la turci, și așè avem de gând că, de te-om vedè că mergi la turci, te-om părăsi și ne-om duce de ne-om închina la moscali.“ Numai Iordache Ruset i-a zis: „Te-ai cam grăbit, măria ta, cu chiematul moscalilor. Să fii mai îngăduit, măria ta, pân' li s-ar fi văzdut puterea, cum le merge.“ La care Cantemir a replicat: „Nu mai era vreme a mă chivernisi, temându-mă că să nu mă apuce turcii.“ (Brâncoveanu a avut această ezitare.)

Fiecare capitol este astfel construit ca el să constituie o narațiune de sine stătătoare, dar, în același timp, conține premisele capitolului următor. De remarcat că, potrivit preceptelor clasice, narațiunile lui aplică procedeele „introducerii“, expunerii și clarificării conflictului, ale conturării personajelor în angrenajul intereselor și interlegăturilor, dozează intriga și fixează un punct culminant ca un deznodământ logic, firesc, în raport cu împrejurările determinate. Concluzia este moralizatoare, ca o lecție de viață, cu învățăminte potrivit scopului enunțat în Predoslovie: „Cu cât veți îndemna a ceti pre acest letopisețu mai mult, cu atât veți ști a vă feri de primejdii și veți fi mai învățați a dare răspunsuri la sfaturi ori de taină, ori de oștire, ori de voroave la domni și la noroade de cinste“. E limpede că Neculce a scris *Letopisețul* pentru contemporani, dar mai ales pentru posteritate, ca un îndreptar al viitorimii. În același capitol XXIII – nefiind, de asemenea, un exemplu singular – ne oferă o țesătură de intrigi în jurul schimbărilor domnilor ca și în jurul intereselor mercantile grecești. De altfel subiectul construit este unitar, în sensul că fiecare capitol are un personaj principal, iar descrierea este concentrică. Toate elementele ce se adaugă osaturii clasice (intrigă, detalii, personaje episodice) sunt realizate în scopul redării unei măsuri nelipsite de tensiune și chiar de surprize. Tertipurile abundă mai ales în intriga încorporată în Cap XIX, vastă relatare a luptei de la Stănilești.

Surprizele, așa cum am mai spus, pigmentează proza și o fac mai atractivă. De pildă (în cadrul aceleiași lupte), moartea generalului Wietmann, inițiatorul unei tactici, e urmată de rănirea gravă a celui ce trebuia să-l înlocuiască, generalul Volvovschi. Leșinul țarului nu numai că provoacă uimire, dar generează o tensiune dramatică. [...]

O componentă a scrisului lui Neculce, demnă de subliniat pe lângă altele, o constituie nuanțele umoristice care dau un farmec particular operei sale și se integrează organic în subiectele pe care le dezvoltă, cât și în stilul adoptat.

Se poate afirma că Neculce este cel care a dat la noi forma scrisă anecdotei istorice. Acest lucru reiese în primul rând din mica antologie de proze scurte numită *O samă de cuvinte*. Anecdotele lui au spirit caustic, înțelepciune, situații comice și replici spirituale. [...]

Dar nu numai această mică antologie populară *O samă de cuvinte* îl prezintă pe Neculce ca umorist. În *Letopisețul Țării Moldovei* descoperim, de asemenea, o varietate de specii ce lărgesc registrul comic al cronicarului. Apetența lui pentru farsă este evidentă când relatează fuga lui Dimitrie Cantemir ascuns într-o trăsură, sau când Grigore vodă evită lupta cu polonii, alături de turci, printr-un tertip magistral, amestec de ingeniozitate și pricepere militară (Cap VII). Aprinderea unor focuri, noaptea, pentru a face inamicul să creadă că are în față o oaste numeroasă și atâtea alte scene din *Letopiseț* îl arată pe Neculce un om cu simțul umorului, priceput în a valorifica, pe plan literar, faptele cu aspecte de farsă.

Tot *Letopisețul* ni-l arată ca un fin ironist. El vorbește despre o „pace sulemenită“ între Cantemirești și Brâncoveni; despre ridicarea cuiva în domnie spune că „să face a nu-i plăcè să primească domnia ca și fata ciè ce dzâsă unui voinic: «Fă-te tu a mă trage și eu oi merge plângând»“; o pace „așa au ținut de bine (...) precum țin câinii vinerile“; o împerechere domnească este caracterizată, de asemenea, printr-o zicală populară: „calul râios își găsește copacul scorțos“ etc. Memorabilă, datorită ironiei pe care o conține, este relatarea unei recepții date de țar, când o doamnă din șleahta polonă, vrând să-i vorbească despre slăbiciunea rușilor în război și lăudăroșenia căpeteniilor militare, îi reproșează țarului că nu respectă promisiunile făcute față de femei: „Mult mă mir de voi împărații și craii cum de nu vă țineți de cuvânt și ne amăgiți pre noi“. Că mai „anțerțu“

împăratul suedez le-a spus „să ne gătim cu toții să mergem să iernăm în stolița moschicească“, dar le-a dus să ierneze la Țarigrad, iar acum țarul le-a zis „să ne gătim să mergem la Țarigrad (...) și când noi ne gătiem, măria ta n-ai vrut și te-ai întors înapoi“.

Neculce recurge și la comicul de situație. Astfel el relatează că un fanariot, Mavrodin, a fost așezat pe un cal cu fața spre coadă și silit să pronunțe niște fraze românești cu rezonanțe destul de hilare în vorbirea lui.

Mai e de relevat talentul său de pamfletar. Chiar în episodul de mai sus, pronunția grecească ce pocește limba română vrea să arate cât de străini erau conducătorii Moldovei față de popor; episodul despre domnul ce-și încleia și-și descleia proteza dentară și atâtea alte amănunte utilizate pentru portretizarea unor domni și boieri sau pentru creionarea unor caractere, precum și la relatarea vrajbelor boieriilor valahe și moldovene îl arată pe Neculce ca un precursor al pamfletului literar. Iar toate aceste crâmpeie ale modalităților comice ale cronicarului își sporesc farmecul o dată cu sonoritățile arhaice ale limbajului.

(Ion DIANU, Prefață la Ion Neculce, *„Letopisețul Țării Moldovei“, precedat de „O samă de cuvinte“*, Editura Albatros, București, 1984, p. XXIII–XXVI, XXVIII–XXIX, XXXV–XXXVII, XXXIX–XLI, XLIII–XLVI, XLVIII–LI)

CUPRINSUL

Studiu introductiv V

GRIGORE URECHE
LÉTOPISEȚUL ȚĂRÂI MOLDOVEI, DE CÂND S-AU DESCĂLECAT ȚARA ȘI DE CURSUL ANILOR ȘI DE VIIAȚA DOMNILOR CAREA SCRIE DE LA DRAGOȘ VODĂ PÂNĂ LA ARON VODĂ

Prédoslaviia descălicării a Țării Moldovei dinceputul ei. Carea iaste însemnată de Uréche vornicul din létopisețul cel latinescu izvodită 5
Pentru limba noastră moldovenească 5
De răsipirea țărâi dentâi 6
Pentru discălicatul țării al doilea rând 6
Dinceputul domnilor, vă leatul 6867 <=1359> 7
De însemnarea anilor 9
Domniia feciorilor lui Ștefan vodă 9

Domniia Iugăi vodă, carele mai întréce cu toate pre domnii cei recuți mai denainte . . . 10
Domniia lui Alexandru vodă cel Bătrân și Bun . . . 11
Cându s-au făcut săbor al optulea . . . 15
Pentru pacea așăzată ce au făcut Alexandru vodă cu craiul leșesc . . . 16
Domniia lui Iliiaș vodă și a lui Ștefan vodă, ficiorii lui Alixandru vodă cel Bătrân . . . 17
De războaiele acestor 2 frați . . . 17
Al doilea războí . . . 17
Al treilea războiu . . . 17
Al patrulea războí . . . 18
Al cincilea războiu . . . 18
De împăcarea fraților . . . 18
De niște tătari ce au prădat țara în doao rânduri . . . 20
De orbirea lui Iliiaș vodă . . . 20
Domniia lui Roman vodă, ficiorul lui Ilias vodă . . . 20
De domniia lui Pătru vodă . . . 21
De moartea lui Roman vodă . . . 21
De un Ștefan vodă și de Ciubăr vodă . . . 22
Domniia lui Alexandru vodă tij ficior lui Ililaș vodă, vă leat 6956 <=1448> . . . 22
De domniia lui Bogdan vodă și de viiața lui, ce războaie au făcut cu tată-său, cu Alixandru vodă, vă leatul 6962 <=1454>, avgust 22 . . . 22
Războiul lui Bogdan vodă cu léșii . . . 24
Domniia lui Pătru vodă, pre carile l-au poreclit Aron . . . 26
Războiul lui Alexandru vodă cu al lui Pătru vodă la Movile . . . 26

Domniia lui Ștefan vodă, ce-i zic cel Bun, ficiorul lui Bogdan vodă, și de multe războaie minunate ce au făcut. Cându s-au domnitu, fost-au cursul anilor 6965 <=1457>, aprilie 12, joi . . . 27
Cându s-au strânsu țara la Direptate . . . 27
Cându au prădatu Ștefan vodă Țara Săcuiască . . . 28
Cându au luat Ștefan vodă Chiliia și Cetatea Albă de la păgâni . . . 28
Războiul ce au făcut Ștefan vodă cu Mateiaș crai ungurescu la Bae . . . 29
De prădarea săcuilor . . . 31
Cându s-au împăcatu Ștefan vodă cu Matiiaș crai ungurescu . . . 31
De niște tătari ce au întrat în țară să prade . . . 32
Când au sfințit Ștefan vodă mănăstirea Putna . . . 32
Cându a întrat zavistiia între Ștefan vodă și între Radul vodă și de arderea Brăilii . . . 33
De tăiarea capetilor a niște boiari, 6979 <1471>, ghenuarie 16 zile . . . 33
Războiul de la Soci, cându s-au bătut Ștefan vodă cu Radul vodă, domnul muntenescu, 6979 <=1471>, martie 7 dni . . . 33
De un cutremur . . . 34
Al doilea războiu a lui Ștefan vodă cu al Radului vodă la Izvorul Apei, leatul 6981 <=1473>, noemvrie 8 . . . 34
Aicea să socotim . . . 35
Războiul Radului vodă cu al lui Basarab vodă . . . 36
Cându au luat Ștefan vodă cetatea Teleajănul și cându s-au bătut cu Țăpăluș și cu ungurii, mai apoi și cu Basarabă, leat 6982 <=1474>, octomvrie 1 . . . 36
Războiul lui Ștefan vodă cându s-au bătut la Podul Înaltu cu turcii, 6983 <=1475> . . . 37
Întorsul lui Ștefan vodă cu oștile . . . 39

Pentru neşte căzaci ce au vinit în țară să prade 40
Războiul lui Ștefan vodă, cându s-au bătut cu Mehmet beg împăratul turcescu și cu munténii la Valea Albă 41
Răspunsul altor sémne 43
Războiul de la Râmnic, când s-au bătut Ștefan vodă cu Țăpăluși vodă, vă leatul 6989 <=1481>, iulie 8 43
Când au luat Baiazit împăratul turcescu Chilia și Cetatea Albă, leat 6992 <=1484> 44
Războiul cându s-au bătut Ștefan vodă cu Malcociu și cu turcii la Catlabuga 46
Războiul când s-au bătut Ștefan vodă cu Hroiot pre Sirét la Schiiai, 6994 <=1486>, martie 6 46
Războiul lui Ștefan vodă, când au bătut pre Albrehtu craiul leșescu la Codrul Cozminului, leat 7005 <=1497> 47
Cându s-au întorsu craiul înapoi 51
Nacazanie silnim, adecă certarea celor puternici 53
De capetele céle de frunte ale léșilor ce s-au aflat periți 53
Cându au prădat Malcociu Țara Leșească, 7006 <=1498> 54
Cându au prădat Ștefan vodă Țara Leșască,7006 <=1498>, iunie 22 zile 55
Vă leato 7008 <=1500>, martie 11, cându au venitu oastea leșască de iznoavă în țară să prade, văzându stricăciunea ce le-au făcut Ștefan vodă 55
Cându s-au împăcat Ștefan vodă cu craiul leșescu 56
De un Pătru vodă, ce i-au tăiat capul craiul leșescu vă leato 7009 <=1501> 57
De moartea lui Olbrihtu craiul leșăscu, 7009 <=1501> 58
Cându au luat Ștefan vodă Pocutiia de la leași 59
De moartea lui Ștefan vodă celui Bun, vă leato 7012 <=1504> 59

Povéstea și tocmala altor țări, ce sântu pin prejur, cum nu să cade să nu poménim, fiindu-ne vecini de aproape. Întâi, cumu-i Țara Leșască 60
De Împărățiia Tătărască și de obicéiul lor și cât loc coprinde Țara Tătărască 63
Dă împărățiia turcilor și de începutul lor și de adaosul lor, în ce chip s-au început și s-au înmulțitu și s-au lățitu la atâta mărire și cinste și tărie 66
Pentru Țara Ungurească de jos și Ardealul de sus vom să arătăm, fiindu-ne vecini de aproape și cum au avut și ei craie mare ca și léșii 72
De domniia lui Bogdan vodă cel Orbu și Grozav, feciorul lui Ștefan vodă celui Bun, vă leato 7012 <=1504>, iulie 75
Cându au prădat Bogdan vodă Pocutiia 76
Cându au prădatu léșii Țara Moldovii 76
A treia solie, cându au trimis Bogdan vodă la craiul leșăscu 76
Cându au prădat Radul vodă domnul muntenescu Putna 77
Cându au mersu Bogdan vodă la Țara Muntenească asupra Radului vodă 77
De moartea Radului vodă și de moartea lui David mitropolitul și de domniia Mihnii vodă 78
Cându au prădat Bogdan vodă Țara Leșască, ajungându până la Liov 78
Cându au prădatu léșii Țara Moldovii, 7017 <=1509>, iulie 15 79
Cându au prădat Beti Ghirei sultan cu tătarii Țara Moldovii, leatul 7018 <=1510> 80
Vă leato 7019 <=1511>, fevruarie 81
Cându au prădat Mendi Ghirei hanul cu tătarii Litva și Beti Ghirei, ficiorul hanului, au prădat Moldova 81

Așijderea de niște tătari ce au mai prădat de iznoavă Țara Moldovei . . . 82
Cându au venit Trifăilă cu oaste ungurească asupra lui Bogdan vodă . . . 82
De moartea lui Bogdan vodă cel Grozavu . . . 83
De domniia lui Ștefan vodă cel Tânăr, ficiorul lui Bogdan vodă, nepotul lui Ștefan vodă cel Bun, 7025 <=1517>, aprilie . . . 83
Cându au întrat în țară Albu sultanu cu tătarii și l-au bătut Ștefan vodă, leatul 7026 <=1518>, avgust 8 . . . 83
De moartea lui Basarabă vodă domnul muntenescu . . . 84
Cându au perit Arbure hatmanul cu ficiorii lui . . . 85
Cându s-au rădicatu boiarii Moldovei asupra domnu-său, Ștefan vodă cel Tânăr, 7031 <=1523>, septemvrie 7 zile . . . 85
De o oaste turcească . . . 86
Pentru legătura păcilor ce au tocmit Ștefan vodă cu craiul leșescu . . . 86
Cându au prădat Ștefan vodă cel Tânăr Țara Muntenească, până la Târgșor, 7034 <=1526>, fevruarie 5 dni . . . 86
De moartea lui Ștefan vodă cel Tânăr, 7035 <=1527>, ghenarie 14 . . . 87
De domniia lui Pătru vodă Rareș, ficiorul lui Ștefan vodă cel Bun, vă leatul 7035 <=1527>, ghenuarie 20 . . . 87
Cându au prădat Pătru vodă întâi Țara Săcuiască, vă leatul 7036 <=1528> . . . 88
Al doilea războiu ce au făcut Pătru vodă cu săcuii la Țara Ungurească, din sus de Brașov, 7036 <=1528>, iunie . . 88
Cându au prădat Pătru vodă al treia oară Țara Săcuiască . . . 90
Cându au prădat Pătru vodă Pocutiia în Țara Leșască, 7037 <=1529>, avgust . . . 90

Războiul dintâi ce au făcut Pătru vodă cu léșii la Pocutiia . . 91
Al doilea războiu, cându s-au bătut moldovénii cu léșii . . . 91
Al treilea războiu al moldovénilor cu léșii . . . 92
Cându au prădat léșii la Moldova și moldovénii la léși . . . 92
Al patrulea războiu ce au avut moldovénii cu léșii . . . 92
Cându au venit asupra lui Pătru vodă Suleiman împăratul turcescu cu toată putérea sa și munténii cu domnu său și sultanul cu tătarii dimpreună și Tarnovschii hatmanul cu oastea leșască, va leato 7046 <=1538>, septevrie 20 . . . 93
Cându au pribegit Pătru vodă de multe nevoi în Țara Ungurească . . . 94
De domniia lui Ștefan vodă ce l-au poreclit Lăcustă, 7047 <=1538>, septemvrie . . . 96
De multe nevoi ce au petrecut Pătru vodă la Ardeal de unguri în cetatea Ciceului, după ce au scăpat și s-au închis acolo . . . 97
Cându au trimis Pătru vodă din Ciceu carte pre ascunsu la Suleiman împăratul turcesc, cu rugăminte să-l iarte, 7049 <=1541> . . . 98
Cându au purces Pătru vodă din Ciceu la împărăție la Țarigrad . . . 100
Cându au omorât pre Ștefan vodă boiarii țării, Găneștii cu Arbureștii, în târgu în Suceava . . . 100
De domniia lui Alexandru vodă Cornea . . . 101
De moartea lui Alexandru vodă Cornea . . . 102
Când s-au așezat Pătru vodă de a doao domnie la scaunul său, 7049 <=1541>, fevruarie 19 zile . . . 103
Cându au perit Mihul hatmanul și Trotușanul logofătul și Crasneș și Cozma . . . 103
Învățătură și certare . . . 103

Când au venit Elena, doamna lui Pătru vodă și cu fiii săi din Țara Ungurească 104
Când s-au bătut Pătru vodă cu Maelat voevodul Ardealului, în Țara Ungurească, cu ungurii, 7049 <=1541> 105
Când au prădat Pătru vodă a cincea oară Țara Ungurească, 7050 <=1542>, septevrie în 12 dni 105
Când au muritu Pătru vodă, vleat 7054 <=1546> 107
De domniia lui Iliiaș vodă, ficiorul lui Pătru vodă Rareș, carele mai apoi s-au turcit, 7055 <=1546>, septevrie . . . 107
De domniia lui Ștefan vodă, ficiorul lui Pătru vodă, fratele lui Iliiașu vodă, 7059 <=1551>, iunie 15 zile 109
De moartea lui Ștefan vodă, ficiorul lui Pătru vodă, fratele lui Iliaș vodă, care au perit la Țuțora, v leato 7060 <=1552>, septevrie 109
Certare și învățătură 110
Domniia lui Joldea vodă, carile au domnit 3 zile, vă leatul 7060 <=1552>, septemvrie 110
De domniia lui Alexandru vodă Lăpușneanul, când s-au așezat în scaun la Suceava, vă leato 7060 <=1552> 112
De mănăstirea Slatina și de Pângărați 112
Când s-au așezat la scaun Ștefan craiul ungurescu, ficiorul lui Ianoșu craiul 113
De domniia lui Dispot vodă ereticul, vă leatul 7069 <=1561>, noemvrie 18 113
Războiul lui Alixandru vodă Lăpușneanul, când s-au bătut cu Dispot vodă la Verbie, noemvrie 18, 7069 <=1561> 114
Învățătură și certare 114
Când s-au dus Alixandru vodă Lăpușneanul la Țarigrad, vă leatul 7069 <=1561>, noemvrie 115
Când au trimis Dispot vodă la împărăție pentru steag 115
Când s-au așezat Dispot vodă la scaun la Țara Moldovei . . 116

Pentru acest Dispot vodă, de unde s-au ijdărât și în ce chip ș-au scos nume de domnie 116
Martin Pașcovschii 117
Când au otrăvit Alexandru vodă pre Dispot 119
Când au purces Dispot și cu Laschii întâi spre Țara Moldovei cu oaste 120
Când au venit véste la Alexandru vodă, cum că au murit Dispot 120
Când au mersu al doilea rându Laschii cu Dispot cu oaste spre Țara Moldovei, asupra lui Alixandru vodă și ș-au dat războiu la Verbiia, 7069 <=1561>, noemvrie 18 121
Pentru izvodul amânduror cronicarilor leșăști și de tocmeala lor 123
Când s-au sfătuit Laschii ca să scoată pre Dispot vodă din domnie 123
Când s-au sfătuit boiarii Țării Moldovei să scoată pre Dispot vodă din domnie 124
Când au prinsu de véste Dispot vodă că vine Vișnovețschii asupra lui 125
Când au trimis Dispot vodă la Vișnovețschi pentru pace 125
Când au trimis Dispot vodă să facă pace cu Laschii 126
Când au viclenit Tomșa hatmanul pre domnu-său, Dispot vodă și oastea i-au răsipit. De această povéste scrie Bielschii cronicariul leșescu 126
Când au perit némții lui Dispot 127
Bielschii cronicariul leșescu această povéste ce scrie mai sus pentru moartea acestor némți nu o scrie așa precum o scrie Marțin Pașcovschii, ce scrie într-alt chip, de să tocméște cu létopisețul cestu moldovenescu, cum vei vedea, cetindu înainte 128

De domniia lui Ștefan vodă Tomșea, 7071 <=1563>, avgust ... 128
Bielschi și Martin Pașcovschii amândoi cronicarii leșăști scriu ... 129
De moartea lui Dumitrașco Vișnovețschii ... 129
Cându au mersu Ștefan vodă Tomșa asupra domnului său, Dispot vodă ... 130
De moartea lui Dispot vodă ereticul ... 130
Cându au trimis Ștefan vodă Tomșa la Laschii voevoda Siraschii să să întoarcă înapoi. Martin Pașcovschie cronicariul scrie ... 131
Războiul lui Ștefan vodă Tomșa, cându s-au bătut cu Mircea vodă, domnul muntenescu, la Milcov, vă leatul 7072 <=1564> ... 132
A doa domnie a lui Alixandru vodă Lăpușneanul, carile apoi au tăiat 47 de boiari, 7072 <=1564> ... 133
După ce s-au așezat Alixandru vodă al doilea rându la scaun și de moartea lui Ștefan vodă Tomșa ... 134
Cându au omorât Alixandru vodă 47 de boiari ... 134
Nacazanie, adecă învățătură și certare celor mari și puternici ... 135
Când au răsipit Alexandru vodă cetățile din Țara Moldovei ... 135
Învățătură și certare ... 136
De moartea lui Suleiman împăratul turcescu, 7075 <=1566>, septevrie 26 ... 136
De moartea lui Alixandru vodă Lăpușneanul, 7076 <=1568> ... 137
De domniia lui Bogdan vodă, ficiorul lui Alixandru vodă Lăpușnéanul, 7076 <=1568>, mart ... 138

Cându au clevetit pre Bogdan vodă vrăjmașii săi la împărăție, de l-au mazilit împăratul ... 138
De domniia lui Ion vodă, ce-i zic Armeanul, carile mai apoi turcii l-au rupt cu doao cămile, 7078 <=1570> ... 139
Războiul lui Ion vodă cu Bogdan vodă ... 140
Cându s-au așezat Ion vodă la scaun ... 141
Cându au venit véste lui Ion vodă că l-au mazilit împăratul și au dat domniia lui Pătru vodă Șchiopul și când s-au sfătuit și Ion vodă cu țara să să rădice asupra turcilor, 7081 <=1573> ... 141
Cându s-au gătit Ion vodă cu oaste să iasă înaintea turcilor ... 142
Cându au bătut straja lui Ion vodă pre straja lui Pătru vodă și a lui Alixandru vodă ... 143
Războiul dintâi, cându au bătut Ion vodă pe Pătru vodă Șchiopul ... 143
Cându au prădat Ion vodă Țara Muntenească și au pusu acolo domnu pre Vintilă vodă ... 144
Cându au arsu târgul Brăila Ion vodă ... 144
Al doilea războiu, cându au bătut Ion vodă pre oastea turcească și tătărască ... 144
Cându au arsu Ion vodă Tighinea și Cetatea Albă ... 145
Al treilea războiu, cându au bătut oastea lui Ion vodă pre o samă de oaste turcească ... 145
Al patrulea războiu, cându s-au bătut Ion vodă cu turcii la cahul, unde i s-au prilejit moarte, și groaznică, nu ca altor creștini, 7082 <=1574>, iunie ... 145
Cându s-au lovit oștile ... 146
De moartea lui Ion vodă ... 148
De prada tătarilor ... 149

De domniia lui Pătru vodă Șchiopul, ficiorul Mircii vodă, 7082 <=1574>, iunie 25 dni 149
De Ivan Potcoavă, de l-au poreclit și Crețul, care ș-au pus nume de domnie Ion vodă, vă leato 7085 <=1577> ... 150
Cându au purces întâi Crețul Potcoavă cu oaste căzăcească spre Țara Moldovei 150
Cându au mersu ponoslu de la Pătru vodă la craiul leșescu pentru zarva ce face Potcoavă Crețul cu cazacii și cându au mersu Crețul al doilea rându la Țara Moldovei cu oaste căzăcească și au apucat scaunul 151
Războiul lui Pătru vodă, cându s-au bătut cu Potcoavă Crețul, carile venise cu cazacii 152
Războiul al doilea, cându s-au bătut Pătru vodă cu Crețul la Docolina 153
Cându s-au întorsu Crețul în Țara Leșască și au părăsit scaunul și de moartea lui 154
Cându s-au așezat al doilea rându Pătru vodă Șchiopul la scaun, 7086 <=1578>, ghenarie 1 dni 154
De un Alixandru vodă, fratile Crețului, care au apucat scaunul la Iași și au domnit o lună 155
De niște domnișori ce venisă iar cu cazaci 155
Cându au mazilit împăratul pre Pătru vodă Șchiopul, vă leatul 7088 <1579>, dechevrie 2 156
De domniia lui Iancul vodă, ce-i zic Sasul, 7088 <=1580>, fevruar 17, vineri 156
De un domnișor ce-i zic Ion vodă Lungul, 7089 <=1581> .. 156
Cându au pribegit boiarii Moldovei prin țări streine de nevoia Iancului vodă 157
Când au pribegit Iancul vodă și de moartea lui, 7091 <=1583> 158

A doao domnie a lui Pătru vodă Șchiopul, 7092 <=1583>, octovrie 17 158
De niște cazaci ce veniia să apuce scaunul Moldovei, vă leat 7092 <=1583>, octovrie 27 159
De niște cazaci ce au prădat niște sate din sus de Tighinea 159
Când au zidit Pătru vodă Galata din deal 159
Când au prădat cazacii Tighinea și o au arsu, 7092 <=1584>, avgust 7 zile 160
De o sécită mare ce au fostu în zilele acestui Pătru vodă, de au perit toată roada, vă leato 7093 <=1585> 160
Când s-au împreunat Pătru vodă cu Mihnea vodă, domnul muntenescu, leat 7094 <=1586>, avgust 15 160
Războiul Pârvului pârcălabului de Soroca, când s-au bătut cu cazacii la Perieslav, în zilele lui Pătru vodă, 7095 <=1587>, ghenar 8 161
Când au făcut nuntă Pătru vodă, de au însurat pre nepotu-său, Vladul vodă, 7095 <=1587>, iunie 10 161
De niște cazaci ce au prădat Dașovul, iunii 161
Războiul lui Pătru vodă, când s-au bătut la Țuțora cu niște căzaci ce venise cu un domnișor, ce-i zicea Ivan, 7096 <=1587>, noemvrie 23 162
Cându au lăsat domniia și scaunul de bunăvoie Pătru vodă Șchiopul și s-au dus în Țara Nemțască 162
De domniia lui Aron vodă cel Cumplit, care multă greotate au adus țărâi, 7099 <=1591> 163
Războiul lui Aron vodă, cându s-au bătut la Răut cu un domnișor Bogdan vodă îi zicea, la anii 7100 <=1592> și cându au perit Bucium vornicul și Bârlădeanul logofătul și Paos vornicul 164
De maziliia lui Aron vodă 165

A doa domnie a lui Aron vodă cel Cumplit 166
Cându au trimis Aron vodă înainte la scaun pre Oprea armașul să prinză pre o samă de boiari 166
Când au pribegit Uréche logofătul cel mare 167
De domniia lui Petru vodă Cazacul, v leato 7101 <=1592> 168
Când s-au așezat Aron vodă al doilea rând la scaun, v leato 7101 <=1592>, meseța 168
Cându au venitu Lobodă cu oste căzăcească și au gonitu pre Aron vodă den scaun și au arsu târgul Iașii v leato 7103 <=1594> 169

MIRON COSTIN

LÉTOPISEȚUL ȚĂRÂI MOLDOVEI DE LA AARON VODĂ ÎNCOACE...

Prédoslovie, adecă voroava cătră cititoriul 173
Stihuri de descălecatul țărâi 174

Létopisețul Țărâi Moldovei de la Aron vodă încoace

Cap. I 175
Capul al doilea 180
Capul al tréile 184
Capul al patrulea 189
Capul 5 192
Capul al șasélea 194
Capul al șeaptelè 201
Capul al optul<ea> 204
Capul al noaălea 216
Capul al dziacile 229

Capul al unsprădzécile 233
Capul al doisprădzéce 238
Capul al treisprădzéce 241
Capul al patrusprădzéce 247
Capul al cincisprădzéce 252
Capul al șiasesprădzéce 257
Capul al șiaptesprădzéce 276
Capul al optusprădzéce 300
Capul al noosprădzécele 318
Capul al doodzécile 330
Capul doaodzeci și unulu 351
Capul al doodzăci și 2 369

MIRON COSTIN

DE NEAMUL MOLDOVÉNILOR, DIN CE ȚARĂ AU EȘIT STRĂMOȘII LOR

Predoslovie, adecă cuvântare dintâi de descălecatul țărâi cel dintâi și a neamului moldovenescu 383
Cap 1 Cartè dintâi de neamul moldovénilor, din ce țară au eșit strămoșii lor 387
Capul al doilea. Pentru Împărățiia Râmului 393
Capul al treilea. De Dachiia 398
Începutul al doilea 398
Capul al patrulea. De Traian împăratul 399
Capul al cincilea. Aicea vine rândul să pomenim de cetățile ce să află aicea în țară la noi 410

Capul al șeaselea. De numerile neamului acestor țări și de port și de limba graiului, de unde au luat, așijderea și de tunsura, carei să află și acmu la prostime pe supt munte, lăcuitorii ce sântu și de lége creștinească, de unde au luat 413
Cap al șeaptilea și cel mai de pre urmă. Vini rândul a arăta cât au trăit aceste locuri cu oameni după descălicarea lui Traian cu romanii de la Italiia 419

NICOLAE COSTIN
LETOPISEȚUL ȚĂRII MOLDOVEI DE LA ZIDIREA LUMII PÂNĂ LA 1601

Predosloviè Letopisețului 423
Izvodire de istorici 430
Pentru zidirea lumii. Cap I 430
Pentru împărțirea limbilor când să zidiia turnul la Vavilon și de înmulțirea a multe năroade den trei ficiori a lui Noe, anul de la Potop 131 pre mărturiia lui Berosie, iară de la zidirea lumii după cum numără jidovii 1787; iară alții scriu, aducând... Cap II 444
Pentru sămințiia și niamul lui Sim și de cinci ficiori a lui. Cap III 447
Pentru sămințiia lui Ham. Cap IV 449
Niamul lui Afet. Cap V 451
Pentru dați. Cap VI 459
Pentru Împărățiia Râmului și pentru hotarăli ei. Cap VII . . 464
Pentru Italiia de unde au eșit niamul moldovenescu după râsipa dachilor den locurili acestea. Cap VIII 469

Pentru numele moldovenilor și a muntenilor după ce au descălecat Traian. Cap IX 471
Pentru Traian împăratul Râmului și pentru oștili lui ce-au venit asupra lui Decheval craiul dachilor și la ce vreme. Cap X 474
Războiul lui Traian împăratul Râmului cu Decheval craiul daților 475
De numerele ce-au avut apele acestea și de patru părți a lumii: Aziia, Africa, Evropa și America 483
Pentru Traian împărat câte părți de lume au îmblat cu oștile sali după ce au descălecat locurile acestea cu oamenii săi și pentru Troianul cel pe din sus de Gălați de cine s-au făcut 485
Aice ne vine rândul să pomenim și pentru cetățile ce să află aice în țară la noi. Cap XI 487
Pentru numele niamului acestor țări și pentru portul lor și pentru graiul sau limba lor. Cap XII 489
Pentru răsipa Dației ce era de Traian descălecată. Cap XIII 504
Aicea vom mai pomeni pentru Atila care au eșit cu ungurii în Panonia cum am scris mai sus 508
Aicea arată câți ani au trăit pre aceste locuri așezarea romȃnilor ce i-au așezat Traian și câți ani au trecut până la vremea lui Laslou craiul unguresc și pre urmă câți ani au stătut locul pustiiu, până la descălecarea lui Dragoș vodă. Cap XIV 509
Pentru descălecarea Țărâi Leșăști. Cap XV 511
Descălecatul al doile a Țărâi Moldovii la ce velet s-au tâmplat. Cap XVI 513
Domniia lui Dragoș vodă 516
Pentru cneziia Litvei cum s-au unit cătră crăiia leșască 521

Aicea ne caută a mai trăgăna condeiul nostru până vom vini la rândul de unde am părăsit 527

Domniia lui Alexandru vodă cel Bun și Bătrân. Cap XVII .. 528

Pentru crijeci ce niam au fostu și de unde s-au izvodit în Țara Leșască tij. Cap XVII *<sic>* 532

Pre ce vreme s-au arătat acești crijeci nepriiatini leșilor și când le-au trimis agiutoriu Alexandru vodă 538

Pentru doi ficiori a lui Alexandru vodă și pentru războaele lor. Cap XVIII 540

Războiul lui Vladislav craiul leșăscu și unguresc ce-au avut cu sultan Murat la Varna și au perit Vladislav craiu în războiu 545

De ficiorii lui Alexandru vodă 548

Domniia lui Roman vodă, ficiorul lui Iliiaș vodă și războaele ce-au avut cu Pătru vodă, ficiorul lui Ștefan vodă. Cap XIX 549

Aicea am socotit să ne întoarcem puțin iar înnapoi 550

Domniia lui Pătru vodă Aron. Cap XIX *<sic>* 557

Domniia lui Ștefan vodă cel Bun, feciorul lui Bogdan vodă. Cap XX 560

Războiul lui Matiiaș craiul unguresc cu Ștefan vodă 562

Războiul lui Ștefan vodă cu Radul vodă 567

Al doilè războiu ce-au avut Radul vodă cu Ștefan vodă domnul Moldovei la Izvorul Apei în anul 6981 <=1473>. Cap XXII <sic> 569

De vestită izbândă a lui Ștefan vodă ce-au bătut pre turci ... 571

Războiul lui Ștefan vodă cu sultan Mehmet când s-au bătut la Valea Albă. Cap XXIV <sic> 579

Războiul lui Ștefan vodă cu Malcoci la Catlabuga 585

Războiul lui Ștefan vodă cu Olbreht craiul leșăscu 586

Aicea am socotit de am scris obiceiale leșilor când fac craiu nou 603

De moartea lui Ștefan vodă 611

Domniia lui Bogdan vodă, feciorul lui Ștefan vodă. Cap XXI <sic> 612

În anul 7015 <=1507> mers-au Bogdan vodă în Țara Munteniască asupra Radului vodă 616

De moartea Radului vodă 617

Aicea Bogdan vodă au prădat Țara Leșască până la Liov ... 618

De moartea lui Bogdan vodă 624

Domniia lui Ștefan vodă, feciorul lui Bogdan vodă. Cap XXII 625

De peirea lui Arbure hatmanul cu ficiorii săi 626

Pentru oaste turcească 628

Pentru legături de pace ce au tocmit Ștefan vodă cu Jicmontu craiu 628

Domniia lui Pătru vodă Rareș ficiorul, lui Ștefan vodă cel Bun. Cap XXIII 630

Când au prădat Pătru vodă Țara Săcuiască 630

Războiul lui Pătru vodă ce-au avut cu leșii la Pocutiia 633

De vinirea lui sultan Suleiman, împăratul turcescu, asupra lui Pătru vodă Rareș și de pribegiia lui în Țara Unguriască în anul 7046 <=1538> 636

Domniia lui Ștefan vodă. Cap XXIV 642

Aicea scrie de lucrurile crăiei ungurești și cum au cuprinsu turcii Țara Unguriască. Cap XXV 646

Moartea lui Ștefan vodă 669

A doa domnie a lui Pătru vodă Rareș. Cap XXVI 671

Domniia lui Iliiaș vodă, feciorul lui Pătru vodă Rareș. Cap XXVII ... 674
Domniia lui Ștefan vodă, feciorul lui Pătru vodă. Cap XXVIII ... 676
Domniia lui Alexandru vodă ce i-au zis Lăpușnianul. Cap XXIX ... 679
Pentru Dispot cu ce îmblete au eșit la domniia țărâi vom să arătăm ... 681
Domniia lui Dispot vodă. Cap XXX ... 691
Domniia lui Ștefan Tomșa. Cap XXXI ... 701
Războiul Tomșii cu Mircea vodă domnul muntenescu ... 707
Aice vom mai scrie de lucruri streine ... 709
A doa domnie a lui Alexandru vodă Lăpușnianul. Cap XXXII ... 710
Domniia lui Bogdan vodă, ficiorul lui Alexandru vodă Lăpușnianul. Cap XXXIII ... 715
Pentru țara și stăpânirea Astrahanului. Cap XXXIV ... 718
Domniia lui Ion vodă. Cap XXXV ... 726
Domniia lui Pătru vodă șchiopul în anul 7081 <=1573>. Cap XXXVI ... 745
Domniia Iancului vodă ce-i zic Sasul. Cap XXXVII ... 753
Pentru Ion Lungul ce s-au râdicat domnu ... 753
Pribegirea boiarilor de răul Iancului vodă ... 754
A doa domnie a lui Pătru vodă Șchiopul. Cap XXXVIII ... 755
Pentru niște căzaci ce veniia în țară ... 755
Domniia lui Aron vodă cel Cumplit. Cap XXXIX ... 759
Pentru mazilie ... 761
Întorsu-s-au Aron vodă de pre cale cu domnie noaă ... 762
Pribegit-au Ureche logofătul de grija lui Aron vodă ... 763
Aicea să vedem și svârșitul lui Aron vodă ... 768

Ponturile și legăturile între Mihai vodă și între Bator Jicmont craiul ungurescu ... 770
Domniia Ierimiii Moghila vodă. Cap XL ... 787

ION NECULCE

LETOPISEȚUL ȚĂRII MOLDOVEI DE LA DABIJA VODĂ PÂNĂ LA A DOUA DOMNIE A LUI CONSTANTIN MAVROCORDAT

ȘI

O SAMĂ DE CUVINTE

<Predoslovie> ... 809
Domniia Dabijii vodă. Cap 78 ... 839
Domniia lu Iliiaș vodă, ficioriul lui Alexandru vodă. Cap 77 ... 846
Domniia a dooa a Ducăi celui Bătrânu. Cap 78 ... 848
Domniia lui Ștefan Petriceico vodă. Cap 78 <sic> ... 854
Domniia lui Dumitrașco vodă Cantacozino leat 7182 <= 1674>. Cap 79 ... 861
Domniia lui Antonie vodă Rusăt, vleato 7184 <= 1676>. Cap 80 ... 868
Domniia Ducăi vodă celui Bătrân, a trie, în Țara Moldovei ... 874
Domniia a doa a lui Dumitrașco vodă Cantacozino, la velet 7192 <= 1684>. Cap 82 ... 890
Domniia lui Costantin Cantemir voevodă, în anul 7193 <= 1685>, iunie 10. Cap 83 ... 899

Domniia lui Costantin sân Ducăi vodă celui Bătrân, leat 7199 <= 1691> mart 17. Cap 84 923
Domniia lui Antiohi vodă, sân Cantimir vodă, leat 7204 <=1696>. Cap 85 938
Domniia a doo a lui Costantin Duca vodă, leat 7209 <= 1700>, săptemvrie 14. Cap 86 959
Domniia întâiu a lui Mihai Răcoviță vodă, leat 7211 <= 1703>. Cap 87 976
Domniia a doa a lui Antiohi vodă, sân Cantemir, leat 7213 <= 1705>. Cap 88 982
Domniia a doa a lui Mihai vodă, la velet 7215 <=1707>. Cap 89 989
Domniia întâiu a lui Neculaiu vodă Mavrocordat, ficiorul lui Alecsandru Exapărât, vleato 7218 <=1710>. Cap 90 1000
Domniia lui Dumitrașco Cantemir voevoda, în anul 7219 <=1711>. Cap 91 1011
A doa domnie a lui Neculai voevoda Mavrocordatu, fecior <lui> Alexandru vodă Icsaporito. Cap 92. vleat 7220 <= 1712> 1075
A treia domnie a lui Mihai Racoviță voevoda, vleat 7224 <=1716>. Cap 93 1091
Domniia lui Grigorie vodă, nepot de fiiu lui Grigorașco vodă, domnul muntenesc, strănepot Ghicăi vodă ce-au fost la noi. Cap 94. văleat 7234 <= 1726> 1113
Domniia lui Costantin vodă, fiiul lui Neculai Vodă Mavrocordat, vleato 7241 <= 1733>, mai 7 1131

A doa domnie a lui Gligorii Ghica vodă, vălet 7244 <=1735 >, dechemvrie 15 1144
A doa domnie a lui Costantin vodă Neculai, la vleat 7250 < = 1741 >, octomvrii 1 1191

Glosare 1201

Schițe biobibliografice 1251

Repere istorico-literare 1299